

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FRANZ VON PAPEN'İN ANKARA'DAKİ BÜYÜKELÇİLİK YILLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BANU EL

ANABİLİM DALI : ULUSLARARASI İLİŞKİLER
PROGRAMI : SİYASİ TARİH

KOCAELİ, 2006

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FRANZ VON PAPEN'İN ANKARA'DAKİ BÜYÜKELÇİLİK YILLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BANU EL

ANABİLİM DALI : ULUSLARARASI İLİŞKİLER
PROGRAMI : SİYASİ TARİH

DANIŞMAN: YRD. DOÇ. DR. BEKİR GÜNAY

KOCAELİ, 2006

SUNUŞ

Bu çalışma, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne yüksek lisans tezi olarak sunulmak üzere, Yrd. Doç. Dr. Bekir Günay'ın danışmanlığında hazırlandı.

Franz von Papen'in Ankara'daki Büyükelçilik yıllarını mercek altına aldığım bu çalışmamın Türk Diplomasi Tarihi kapsamında yapılmış çok az sayıdaki incelemelerin devamı niteliğinde olmasını arzu ettim. Osmanlı Devleti'nde diplomasinin kurumsallaştığı yıllardan günümüze kadar gerek ülkemizde görev yapmış yabancı diplomatlar, gerek yabancı ülkelerdeki Türk diplomatları bir çok dönemde devletlerarası ilişkilere ve dolayısıyla tarihe yön verebilme şansını yakalamıştır. Türk Diplomasi Tarihi çerçevesinde faaliyetlerinin incelenmesi gereken bu diplomatlara ilişkin araştırmaların sayısı yok denecek kadar azdır. Nitekim, Türkçe olarak yayınlanmış anı, biyografi ya da otobiyografi miktarı da parmakla sayılabilecek kadardır. Çalışmamın, Türk Diplomasi Tarihi dahilindeki kapanması çok güç boşluğun en azından küçük bir bölümünü doldurmasını hedefleyerek bu konuyu seçtim.

Franz von Papen'in Ankara'da büyükelçilik yaptığı günlerin, İkinci Dünya Savaşı dönemine denk geliyor olmasının kaynak konusunda bana büyük bir kolaylık sunacağını umut etmiştim. Söz konusu dönemle ilgili Alman arşiv belgeleri kamuya açılmıştı. İncelememde ben de bu belgelerden faydalandım. Türkiye'de söz konusu döneme ilişkin yapılan araştırmalarda hep Alman arşiv belgelerinden faydalanılmıştı. Bu araştırmaların yapıldığı günlerde, Türk arşiv belgelerinin kamuya açık olmaması bu durumun başlıca sebebiydi. Tamamı olmamakla birlikte Cumhuriyet Arşivi'ndeki döneme ilişkin belgelerin bir bölümünün araştırmacıların kullanımına açılmış olması benim için bir şans oldu. Böylelikle, çalışmamda Alman arşiv belgeleri ve Rus arşivinde yer alan diğer Alman belgelerinin yanında Türk arşiv belgelerini de kullanabildim. Bu belgeler ışığında Türk – Alman ilişkilerini değerlendirirken,

Franz von Papen'in Alman dış politika belirleyicilerinin direktifleri dışındaki bireysel duruşunu ortaya koymaya çalıştım.

Franz von Papen ile ilgili olarak yazılmış tüm biyografilere ulaştım ve inceledim. Çok az baskı yapmış ve oldukça eski tarihlerde basılmış olan bu eserlere ulaşmam oldukça zor oldu. Bir çoğu antika niteliği kazanmış olan eserlere oranla daha yeni olan çalışmalar dahi edinilmesi güç olan kitaplardı. Bahsi geçen çalışmaların büyük bir bölümü Türkiye'de hiçbir şekilde bulunamamakla birlikte, yurtdışındaki kütüphanelerde bile izlerine rastlanamıyordu. Bu eserlere ulaşabilmek için uzun bir süre büyük bir çaba harcadım ve sonunda hepsine ulaşabildim. Lakin, maliyeti bir öğrenci için çok büyük oldu.

Franz von Papen'in hatıraları ve hakkında yazılmış olan tüm eserlerde Türkiye Büyükelçilik yılları son derece yüzeysel olarak anlatılmıştı. Bu durum beni çok memnun etti. Zira Franz von Papen'in Türkiye'deki yıllarını ayrıntılarıyla incelemiş olan ilk kişi ben olacaktım ve yaptığım çalışma konusunda bir ilk olarak bir çok araştırmacıya da kaynaklık edebilecekti. Umuyorum ki, Cumhuriyet Arşivi'nin yeni belgeleri kamuya açmasıyla birlikte bu konuyu yeniden incelemek isteyen araştırmacılara yardımcı olabilir ve Franz von Papen'in hayatına ve Türkiye'deki Büyükelçilik yıllarına ilgi duyan tarih severleri çalışmam ile tatmin edebilirim.

Benden, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, uykusuz gecelerimde bana eşil eden annem ve babama şükranlarımı sunarım. Ufkumu genişleten, bana yol gösteren, araştırmamın fikir babası çok değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Sayın Bekir Günay'a da sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Onlar olmasaydı, bu çalışma olmazdı.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	IX
KISALTMALAR.....	XI
 GİRİŞ	 1
 I – FRANZ VON PAPEN’İN HAYATI.....	 5
A – FRANZ VON PAPEN’İN ÇOCUKLUK YILLARI	5
B – FRANZ VON PAPEN’İN EĞİTİM HAYATI	8
C – FRANZ VON PAPEN’İN AMERİKA VE MEKSİKA YILLARI.....	11
D – BİNBAŞI FRANZ VON PAPEN	19
1 – Batı Cephesinden Filistin Görevine	19
2 – Ateşkes Sonrası Gelişmeler	21
3 – Franz von Papen’in Sivil Hayata Dönüşü	26
E – FRANZ VON PAPEN’İN POLİTİK KARIYERİ.....	29
1 – Prusya Meclisi	29
2 – Franz Von Papen’in Almanya Başbakanı Oluşu	36

3 – Lozan Konferansı.....	42
4 – Hitler İktidarı ve Almanya’da Yeni Dönem.....	46
F – FRANZ VON PAPEN’İN DİPLOMATİK KARIYERİ.....	59
1 – Franz von Papen’in Avusturya Büyükelçiliği.....	59
2 – Franz von Papen’in Türkiye Büyükelçiliği.....	68
II – TÜRK – ALMAN İLİŞKİLERİ.....	69
A – OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE TÜRK – ALMAN İLİŞKİLERİ... 	69
1 - II. Abdülhamid Döneminde Türk – Alman İlişkileri.....	76
a) Askeri Alanda İşbirliği	76
b) II. Willhelm’in 1. Osmanlı Ziyareti ve 1890 Türk – Alman Ticaret Antlaşması..	77
c) II. Abdülhamid ’ in Bağdat Demiryolu’na Verdiği Önem Ve Hattın İşleyişi:.....	79
d) II. Willhelm’in Türkiye’yi İkinci Ziyareti Ve Sonuçları:	80
e) Bağdat Demiryolu ve Dünya Politikasına Etkileri:	82
2 - İttihat ve Terakki Dönemi Türk – Alman İlişkileri.....	85
a) Almanya , II. Abdülhamid ve Jön Türkler:.....	85
b) İkinci Meşrutiyet’in İlanı İle İttihat ve Terakki Cemiyeti:.....	88
c) Meşrutiyet Türkiye’sinin İlk Zamanlarında Osmanlı ve Almanya:.....	89
d) İttihat ve Terakki Cemiyetinin Etkinliğini Arttırması ve Alman Dış Politikası: ...	91
e) 1. Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye ve Almanya:	93
f) Türk – Alman İttifak Antlaşması ve Birinci Dünya Savaşı:.....	95

B – TÜRKİYE CUMHURİYETİ – ALMANYA İLİŞKİLERİ.....	98
1 - Weimar Cumhuriyeti Dönemi'nde Türk – Alman İlişkileri.....	98
a) Siyasi İlişkiler:	98
b) Ekonomik İlişkiler:.....	101
c) Kültürel İlişkiler:.....	102
d) Askeri İlişkiler:.....	103
2 - Nazi Dönemi Türk – Alman İlişkileri (1933 – 1939)	105
a) Siyasi İlişkiler:	105
b) Ekonomik İlişkiler:.....	107
c) Kültürel İlişkiler:.....	110
d) Askeri İlişkiler:.....	111
III – FRANZ VON PAPEN'İN ANKARA BÜYÜKELÇİLİK YILLARI	113
A – FRANZ VON PAPEN VE TÜRK HÜKÜMETİ.....	113
1 - Franz von Papen'in Ankara Büyükelçiliğine Atanması.....	113
2 - İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası	119
a) 1939 Yılında Türk Dış Politikası	121
b) 1940 Yılında Türk Dış Politikası	129
c) 1941 Yılında Türk Dış Politikası.....	133
d) 1942 Yılında Türk Dış Politikası	141
e) 1943 Yılında Türk Dış Politikası	148
3 – Türk – Alman Antlaşmaları	153
4 – Franz von Papen'in Türk Siyasileri ile Özel İlişkileri.....	168

B –TÜRK İÇ VE DIŞ POLİTİKASINI YÖNLENDİRME FAALİYETLERİ	173
1 - Franz von Papen ve Türk Basını	173
2 - Franz von Papen ve Turancılık.....	180
C – İSTİHBARAT SAVAŞLARI VE FRANZ VON PAPEN	197
D – FRANZ VON PAPEN'E SUİKAST GİRİŞİMİ	203
E – TÜRK – ALMAN İLİŞKİLERİNİN KESİLMESİ	207
 IV – FRANZ VON PAPEN'İN SON YILLARI	 211
A – FRANZ VON PAPEN VE NUREMBERG MAHKEMELERİ	211
B – FRANZ VON PAPEN VE DENAZİFİKASYON MAHKEMELERİ....	215
C - FRANZ VON PAPEN'İN EMEKLİLİK YILLARI.....	217
D – FRANZ VON PAPEN'İN ESERLERİ.....	220
 SONUÇ.....	 221
 YARARLANILAN YAYINLAR.....	 225

ÖZET

Zengin, toprak sahibi, Katolik bir ailenin çocuğu olan Papen kariyerine profesyonel asker olarak başladı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Washington'da askeri ataşeydi. Espiyonaj ve sabotaj faaliyetleri ortaya çıkınca, 1915 yılında geri çağırıldı. Savaşın sonuna kadar Batı cephesinde ve Filistin'deki Dördüncü Türk Ordusu'nda subay olarak görev yaptı.

Savaş sonrasında Almanya'ya geri dönen, monarşi yanlısı Papen politikaya girmeye karar verdi. Katolik Merkez Partisi'nin ultra sağ kanadının bir üyesi olarak Prusya meclisinde parlamenterlik yaptı.

1932 yılında Hindenburg'un atamasıyla Almanya başbakanı oldu. Papen, hükümeti sağcı ve otoriter bir hükümetti ama politik tabandan ve parlamento desteğinden yoksundu. Papen, Meclisteki en büyük ikinci parti olan Nazileri yatıştırmak için SA'lara konmuş olan yasağı 15 Haziran'da kaldırdı. 20 Temmuz'da ise Prusya'daki Sosyal Demokrat Hükümeti dağıttı. Dış ilişkilerde ise Almanya'ya Versay ile getirilen savaş tazminatlarını hemen kaldırabilme başarısını gösterdi.

Papen'in görevden çekilmesiyle, yerine Schleicher başbakan oldu. Franz von Papen, bu dönemde Hitler ile anlaşmış ve Hindenburg'u Hitler'in başbakanlığı konusunda ikna etmiştir. Kurulan yeni hükümette başbakan yardımcılığı görevini alan ve Nazi olmayan milliyetçiler tarafından desteklenen Papen, kabinedeki önemli bakanlıkların çoğunluğunu almakla, Nazileri dizginleyebileceğini ummuştur. Ne kadar yanıldığını anlaması için çok beklemesi gerekmemiş, ancak yinede Hitler'le birlikte çalışmaya devam etmiştir. Hitler'in 30 Haziran 1934'teki SA temizliğinden hayatını zar zor kurtaran Papen, olaylardan 3 gün sonra başbakan yardımcılığından istifa etmiştir. Bir süre sonra Avusturya Büyükelçiliği'ne atanmış ve Avusturya'nın ilhakı için çalışmıştır.

Türk – Alman işbirliğinin 19'uncu yüzyılda başlamasından, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Türkiye ve Almanya arasındaki ilişkiler gitgide yakınlaşmıştır. İlk büyük savaşın sona ermesinden sonra Türkiye ve Weimar

Cumhuriyetleri diplomatik ilişkilerini yeniden kurmuşlardır. Weimar ve Nazi dönemlerinde de Türk - Alman ilişkileri hergün daha da yakınlaşmıştır.

Franz von Papen, 1939'da Türkiye'nin müttefiklere katılmasını önlemek amacıyla Türkiye'ye büyükelçi olarak atanmıştır. Papen, Filistin görevi nedeniyle, birçok Türk arkadaşa da sahipti. Türkiye'de ve Orta Doğu'daki Alman Propagandası'nın şefi olarak çalıştı. Faaliyetleri Nazi direktiflerine uygundu. Ancak, çoğu zaman üstleriyle çatışmış ve Türkiye'nin savaşın dışında kalabilmesi için de var gücüyle çalışmıştır.

Papen, 1945 yılında müttefiklerce tutuklanmış ve savaş suçluları mahkemesinde yargılanmıştır. Nurnberg'te agresif savaşı hazırlamadığına kanaat getirilmiş ve beraat ettirilmiştir. Lakin, Alman mahkemeleri tarafından Nazi olduğu gerekçesiyle suçlu bulunmuş ve sekiz yıl hapis ile cezalandırılmıştır. 1949 yılında yeniden yargılanan Papen, beraat etmiş ve tüm hakları kendisine iade edilmiştir. Franz von Papen, 1969 yılında hayatını kaybetmiştir.

ABSTRACT

The son of a wealthy Catholic landowning family, Papen began his career as a professional soldier. At the beginning of World War I, he was military attaché in Washington, but after being implicated in cases of espionage and sabotage, he was recalled in 1915. Until the end of war, he served as a soldier both in western front and in the 4th Turkish Army in Palestine.

Returning after the war to Germany, Papen, a monarchist, decided to enter politics. With the membership of the ultraright wing of the Catholic Centre Party, he had been a parliamentarian in Prussian Landtag.

He became the Chancellor of Germany in 1932 with the appointment of Hindenburg. Papen established a rightist, authoritarian government without a political base or voting majority in the Reichstag. In an effort to appease the Nazis, who formed the second largest party in Parliament, he lifted the ban on the Nazis' paramilitary Sturmabteilung on June 15 and deposed the Social Democratic government of Prussia on July 20. In foreign affairs, he achieved the virtual cancellation of Germany's reparations obligations under the Treaty of Versailles.

After the resignation of Papen, Schleicher was appointed as Chancellor. Papen came to terms with Hitler and persuaded Hindenburg to appoint the Nazi leader to the chancellorship. As vice chancellor, Papen, whose fellow non-Nazi nationalists received a majority of the ministerial posts, naively thought he could restrain the Nazis. Though he soon realized how mistaken he had been, he continued to serve Hitler. Papen narrowly escaped with his life during Hitler's purge of the SA on June 30, 1934, and he resigned the vice chancellorship three days later. He was then sent as ambassador to Austria, for whose annexation to Germany he worked.

With the beginning of Ottoman – German partnership in the 19th century, the relations between Turks and Germans became closer until the end of World War I. By the end of the first big war, Turkey and the Weimar

Republic formed diplomatic relations again. Both in Weimar and Nazi period, the relations between two country got everyday closer.

Franz von Papen became ambassador to Turkey in 1939, where he attempted to keep that country out of an alliance with the Allies. Papen, used to have lots of Turkish friends because of his Palestine duty. He had been the chief of German Propaganda in Turkey and in the Middle East. He worked with the Nazi order. But he was mostly opposed to his uppers, and did everything that he could do to take Turkey away from war.

Papen was arrested by the Allies in April 1945 and placed on trial as a war criminal. Found not guilty by the Nürnberg tribunal of conspiracy to prepare aggressive war, he was sentenced to eight years' imprisonment by a German court as a major Nazi, but in 1949, on his appeal, was released and fined. He lost his life in 1969.

KISALTMALAR

- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- DDP** : Deutsche Demokratische Partei (Alman Demokrat Partisi)
- DVP** : Deutsche Volks Partei (Alman Halk Partisi)
- NSDAP** : Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi)
- OKW** : Oberkommando der Wehrmacht (Savunma Bakanlığı)
- S.A.** : Sturm Abteilung (Nazi Saldırı Bölüğü)
- SBE** : Sosyal Bilimler Enstitüsü
- SPD** : Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Alman Sosyal Demokrat Partisi)
- S.S.** : Schutzstaffel (Nazi Emniyet Kuvvetleri)

GİRİŞ

Binlerce yıllık dünya tarihinde kayıtlara geçmiş, efsanelere konu olmuş, devirlere isim vermiş, abidelere ismi kazınmış, çağ açmış, çağ kapamış birçok önemli şahsiyet yer almıştır. Tarihe yön veren bu insanlar yaptıkları işlerle oldukça ön plana çıkmışlardır. Öyle ki tarih sayfalarına kazınmalarına neden olacak başarı ya da başarısızlıklarında kendilerine destek olan kurmaylarının ya da düşmanlarının isimleri ya hiç geçmez ya da unutulur.

İnsan sosyal bir varlıktır. Çevresinde gerçekleşen olaylardan, iletişim içerisinde bulunduğu insanlardan etkilenir; kendi kararlarının da doğrultusunda karakterini ve geleceğini şekillendirir. Kimi insanlar ise, kendi hayatlarını şekillenirken bilerek ya da bilmeyerek toplumların da geleceklerini şekillendirir ve tarihin akışına yön verirler. Örneğin; Viyana Üniversitesi Resim Bölümü Öğretim Üyeleri tarafından yetenekli bulunmuş ve üniversiteye öğrenci olarak kabul edilmiş olsaydı, Adolf Hitler adını sadece sanat tarihi kitaplarında okuyabilecektik. 20. Yüzyıl Tarihi ise çok farklı şekillenmiş olacaktı. Bir yüzyıla; yakın geçmişimize; günümüze ve hatta geleceğimize az ya da çok şekil vermiş Hitler gibi bir karakterin ortaya çıkmasına onun yeteneksizliğine kanaat getirerek bir ölçüde neden olmuş bir üniversite hocası tarihin bu şekilde tezahür etmesinden ne kadar sorumlu tutulabilir?

Genellikle devlet ya da hükümet başkanlarının isimleri göze çarpar tarih sayfaları karıştırılırken. Orduları komuta eden askerler de tarihin önemli aktörleri olagelmışlerdir. Ancak, devletlerarası ilişkilere yön veren diplomasi'nin kurumsallaştığı 19. Yüzyıldan itibaren kimi önemli bürokrat ya da diplomatların da isimleri tarihin önemli hadiseleri anlatılırken zikredilmeye başlanmıştır.

Tüm bu özellikleri kendisinde barındırmaktadır Franz von Papen. Ulusal birliğini tamamlayarak modern dünyanın en önemli aktörü olarak ortaya çıkan Alman Devleti'yle eş zamanlı olarak yetişen ve tarihe yön

verebilme şansını yakalamış birkaç Alman'dan biri olmuştur. Geride bıraktığımız yüzyılın kırılma noktalarında Alman devletinin gelişimine de çok benzer özellikler göstererek hem asker, hem hükümet başkanı, hem de diplomat kimlikleriyle damgasını başarı ve başarısızlıklarıyla vurmuştur tarih sayfalarına...

Üç ayrı görev alanındaki icraatlarıyla tarihin akışına yön vermiş bir şahsiyettir Franz von Papen. Bismarck ile kurulan ve sağlamlaştırılan Alman Birliğini bir dünya gücü haline getirmek için çalışan Kayzer II. Willhelm döneminde bir asker olarak başladığı kariyeri, I. Dünya Savaşı'nı hazırlayan günlerde askeri istihbarat alanında gelişen Papen; başarıları ve başarısızlıklarıyla gençliğine rağmen gözardı edilemeyecek bir ün sahibi olmuştur. İlk dünya savaşında cephe kazandığı tecrübelerini takiben politikaya transfer olması, Alman Şansölyeliğine kadar yükselmesi ve tüm bu süreci mühürlercesine Hitler'in iktidarı ele geçişi hep "Papen" isminin ün kazanmasını hızlandırmıştır.

Hitler hükümetinin büyükelçisi sıfatıyla Avusturya'nın ilhakını hazırlayan kişi olması, II. Dünya Savaşı'nda da Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği görevini ifa etmesi ve Nürnberg Mahkemelerinde beraat eden birkaç Alman'dan biri olması Papen'i tarih sayfalarında ismi en çok ve en uzun soluklu geçen şahsiyetlerden biri yapmıştır.

Ankara'daki elçilik yıllarını mercek altına alacağımız bu çalışmanın ilk bölümü Franz von Papen'in hayat hikayesinden oluşmaktadır. Tezimin konusu, Franz von Papen'in Ankara Büyükelçilik Yılları olduğu için Franz von Papen'in 1939 yılında Ankara'ya gelmesine kadar olan hayat hikayesi ilk bölümde konu edilmiş ve Franz von Papen'in daha sonraki yılları ilerleyen bölümlerde tarih sırasına göre aktarılmıştır.

İkinci Bölümde, Türk – Alman ilişkileri değerlendirilmiştir. Osmanlı Dönemi'nde başlayan Türk – Alman ilişkileri Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine kadar olan süreçte oldukça ileri boyutlarda seyretmiş, ancak savaş sonunda diplomatik ilişkiler kesilmiştir. Genç Türkiye Cumhuriyeti ile Weimar Almanya'sı arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden tesis edilmesi, ilişkilerin

gelişmesi ve Nazi dönemiyle birlikte yeni bir boyut alması bu bölümün konularıdır. Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin tarihsel gelişimini ortaya koymak, İkinci Dünya Savaşı Dönemindeki ilişkileri doğru değerlendirebilmek açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Franz von Papen'in Ankara Büyükelçilik yıllarını mercek altına aldığım üçüncü bölüm ise, 5 ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Franz von Papen'in Türk – Hükümeti ile olan ilişkileri ayrıntılandırılmıştır. Papen'in büyükelçi olarak Ankara'ya atanması, Türkiye'ye gelip yeni görevine başlaması ve yeni görevindeki ilk görüşmeleri konu edilerek bölümün girizgahı yapılmıştır. Ayrı bir başlık altında, İkinci Dünya Savaşı Dönemi'ndeki Türk Dış Politikası etüt edilmiş, Türk – Alman münasebetleri değerlendirilmiş ve Franz von Papen'in bu ilişkiler dahilindeki bireysel duruşu ortaya konmuştur. Papen ile Türk Hükümeti ilişkileri başlığı altında incelenebilecek bir diğer önemli konu olan Türk – Alman Antlaşmaları belgeler ışığında irdelenmiştir. Bölüm içerisindeki son önemli konu ise Papen'in Türk Siyasileri ile özel ilişkileridir. Franz von Papen'in Ankara'daki özel hayatını ortaya koyduğum bu bölümde, Türk Hükümet çevreleriyle Papen'in hususi ilişkileri, kişiler bazında değerlendirilmiştir.

Papen'in Ankara'daki Büyükelçilik yıllarını içeren bölümün ikinci ana başlığı, Türk İç ve Dış Politikasını Yönlendirme Faaliyetleri şeklindedir. Diplomatların başlıca görevi, görev yaptıkları ülkeleri kendi ülkelerinin dış politikasına uygun bir şekilde yönlendirebilmektir. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Franz von Papen, basın ve turancılık argümanından faydalanmıştır. Dünya tarihinde hiçbir dönemde, Franz von Papen'in yürüttüğü gibi bir propaganda programı yürütülmüş değildir. Bu nedenle, basın ve turancılık konuları ayrı ayrı irdelenmiştir.

Dönemin bir diğer önemli konusu ise Franz von Papen'den ayrı düşünülemeyecek istihbarat savaşları konusudur. İkinci Dünya Savaşı boyunca Ankara yerli ve yabancı yüzlerce ajanın cirit attığı bir şehir olma özelliğini kazanmıştır. Edinilecek her türlü bilginin hayati bir önem taşıdığı

dönemde Çiçero hadisesi patlak vermiş, Franz von Papen yine gündeme oturmuştur.

Papen'e yönelik suikast girişimi dönemin bir diğer önemli konusudur. Birçok belgenin varlığına rağmen dönemin en karışık ve şaibeli olayı olan bombalı saldırı ve altında yatanlar değişik açılardan değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bahsi geçen bölüm dahilinde incelenen son konu, Türk – Alman ilişkilerinin kesilmesidir. Franz von Papen'in bu günlerde yaşadıkları aktarılmış ve Türkiye'yi terk edişi konu edilmiştir.

Son bölümler ise, Franz von Papen'in Nürnberg'te yargılanması, son yılları ve yazmış olduğu eserlere ilişkindir.

Bu çalışma Franz von Papen'in biyografisi niteliğini taşımakla birlikte, Papen'in Türkiye Büyükelçilik yıllarını ayrıntılandırıdığımız bölümleriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sine farklı bir bakış açısı getirmektedir. Çoğu zaman, Alman dış politika belirleyicilerinin direktiflerine uygun düşmekle birlikte, Papen'in bireysel duruşu Türkiye'nin kaderini belirlemekte etkili olmuştur. Türk Hükümeti'nin İkinci Dünya Savaşı'nda savaş dışı kalabilmesinde en büyük pay Papen'indir. Nazi Hükümeti bakış açısıyla bakıldığında Türkiye'yi Almanya yanında savaşa sokamaması nedeniyle başarısız olarak değerlendirilecek olan Papen, çoğu zaman Alman Dışişleriyle çelişen duruşuyla Türkiye'nin yanında yer almış ve Türkiye'yi savaş dışında tutabilmiştir. Oldukça fanatik bir Alman vatanseveri olması, mantıklı öngörülerini çoğu zaman gölgeleyememiştir.

I – FRANZ VON PAPEN'İN HAYATI

A – FRANZ VON PAPEN'İN ÇOCUKLUK YILLARI

Franz von Papen 29 Ekim 1879'da Almanya'nın Westphalia eyaletine bağlı Werl'de dünyaya gelmiştir. Babası August von Papen, emekli süvari yüzbaşısıydı. Annesi ise, görevi sona erince Düsseldorf'a yerleşen emekli süvari yüzbaşısı Albert von Steffens-Deimborn'un kızıydı. Franz'ın anne ve babası 1872 yılında Düsseldorf'ta evlenmiştir.¹

Franz von Papen'in ailesi ve kökenine ilişkin bilgiler Avrupa'ya ait arşiv belgeleriyle sabittir. Aristokrat bir aileden gelen Franz von Papen'in kökeninin ortaçağa kadar takip edilebildiği belirtilmektedir. Kökeni hakkında Papen'in aktardığı bilgiler dikkat çekicidir;

“ Ailem, Westphalia'nın batı Alman vilayetinden, Soest yakınlarındaki Werl'den geliyor. Yüzyıllar boyunca yerel tuzlu su kuyularını işletme hakkına sahip olan, kalıtsal tuzculardan oluşan küçük bir gruba mensubuz. Tuz, ortaçağa ait dönemlerde önemli bir mamuldü ve söz konusu tuzcu aileler sekizinci yüzyıla ait tarih kayıtlarında görünmektedir. Bizden isim olarak ilk kez 1262'de Arnsberg Kontu III. Gottfried'in emrinde olarak bahsediliyor ve 1298 yılında Werl şehrindeki tuzlu su kuyularında uzun süreli hakları olması gereken belirgin bir Albert Pape saptanmıştır. Onlar şüphesiz Charlemagne döneminde de çalışıyorlardı...”²

15. Yüzyılın geride bırakılmasıyla birlikte aile köy ağalığından daha üst bir seviyeye yükseldi.³ Aralık 1485'te Wilhelm Pape, Kont Claudius von Tecklenburg'tan krallığın şövalyelik arazisini almıştır.⁴ Aileye ilişkin daha önceki bilgilerin bölük pörçük olmasına rağmen 1494'te ölen Willhelm von Papen'den itibaren Franz von Papen'e kadar olan aile soyağacı bellidir.

¹ Henry M. And Robin K. Adams , **REBEL PATRIOT A Biography of Franz von Papen**, Santa Barbara, 1987, s.1.

² Franz von Papen, **Der Wahrheit Eine Gasse**, Innsbruck, 1952, ss.13-14.

³ H.W. BLOOD-RYAN, **Franz von Papen His Life and Times**, London, 1939, s.18. , Richard W. Rolfs S. J. , **The Sorcerer's Apprentice The Life of Franz von Papen**, Lanham,1996,s.2.

⁴ BLOOD-RYAN, **a.g.e.** , s.18, ROLFS S.J. , **a.g.e.** , s.2.

Willhelm von Papen Werl Belediye Başkanı ve Koenigen arazisinin yakınlarının da sahibidir.⁵ 15 Nisan 1708 tarihinde ise Papen ailesi Habsburg İmparatoru tarafından Viyana’da hayat boyu soyluluğa yükseltilmiş ve Papen isminin önüne “von” öneki getirilmiştir.⁶

Papen ailesinden yüzyıllar boyunca bilim adamları, ekonomistler ve din adamları yetişmiştir. Öyle ki; Hristiyanlığın Katolik mezhebine mensup ve sıkı sıkıya bağlı, Avrupa’nın soylular sınıfında yer alan ve ekonomik güçleri gözardı edilemeyecek durumda olan Papen’lerin iyi bir eğitim almaları da kaçınılmazdı. Habsburg İmparatorluğuna ve Kolonya Başpiskoposluğuna bağlılık ve hizmet, Papen ailesinin asırlar süren en büyük geleneğiydi. Franz von Papen ise bu geleneği hatıralarında şu şekilde kaleme almıştır;

“ Bu hikayeler ve gelenekler gelişimin arka planını oluşturdu. Ailemin mensupları Kutsal Roma İmparatorluğu’na ve Kolonya Başpiskoposluğuna yüzyıllar boyunca hizmet etmişlerdir. Eski İmparatorluk Napolyon’un akınları sonucunda çökünce ailem Viyana’daki İmparator’a bağlılığını sürdürdü....”⁷

Papen’in de dile getirdiği bu gelenek ve İmparatorluğa bağlılık babası Friedrich Franz’ın da Prusya ordusuna katılmasına neden olmuş, böylelikle “askeri hizmet” de köklü aile geleneklerinin arasındaki yerini almıştır. Papen, babasının askeri görevlerine de hatıralarında değinmiştir;

“ 1839’da doğan babam, Bismarck’ın politikasının bir bölümü olan Alman Devletlerinin birleştirilmesine rehberlik eden 1864, 1866 ve 1870 savaşlarında yer almıştır.”⁸

Franz von Papen daha küçük bir çocukken bile tarihe ve askeri mevzulara karşı oldukça ilgiliydi. Bunun dışında çocukluğu oldukça normaldi. Öyle ki, her çocuk gibi oynadığı ele avuca sığmaz oyunlar ve sıkı fiziksel antrenmanlar Papen’in atletik figürüne katkıda bulunan başlıca etkenlerdir.

⁵ PAPEN, a.g.e. , s.14.

⁶ **Albertus dictus Papa et Hermanus filius ejus, Sälzer zu Werl (“Albert by name Papa, and his son Hermann, the Salters of Werl”), “Papen Stammtafel,” published in Gothaischen Genealogischen Taschenbuch** (Marburg: Deutsches Adelsarchiv,1933), pp.396-397. den ROLFS S.J. , a.g.e. , s.2.

⁷ PAPEN, a.g.e. , s.15.

Katı ebeveynlerin bir çocuğu olarak, ki oldukça sıkı ve taviz vermez Katoliklerdi, Papen'in devlet ve kilise ilişkileri üzerinde oldukça belirgin fikirlerinin olması herhalde ki sürpriz olmasa gerektir.⁹

İşte Franz von Papen; aristokrasinin, Katolik Hristiyanlığın, Kutsal Roma İmparatorluğuna bağlılığın en önemli erdemler ve gelenekler sayıldığı bir Avrupa zümresinin çocuğu olarak doğmuştur. Bireylerin kişiliklerinin oluşumunda şüphesiz en önemli etken aile bireyleri ve yakın çevrenin karakteristik özellikleridir. İşte Franz von Papen'in okul öncesi çocukluk yılları bahsi geçen gelenekler çerçevesinde şekillenmiştir.

⁹ PAPEN, **a.g.e.** , s.15.

B – FRANZ VON PAPEN'İN EĞİTİM HAYATI

Franz von Papen, Werl'deki yerel ilkokulda öğrenimine başlamıştır. İlkokul çağlarında Franz hem babasından hem de Almanya ve Avrupa'daki gelişmelerden etkilenmiş ve askeri okula gitmek için karşı koyulamaz bir istek duymaya başlamıştır. Zira Papen'in ilkokul yıllarının da yer aldığı 1880 ve 1890'lı yıllar Alman Kayzer'i II. Willhelm'in Almanya'nın güneşin içerisindeki yerini alması gerektiği yönündeki çalışmalarının başladığı döneme de denk gelmektedir. Annesinin tüm karşı çıkmalarına rağmen babası Franz'ı 11 yaşında Bernsberg'teki harp okulu öğrencisi yetiştiren akademiye yerleştirmiştir.¹⁰

1891 ve 1895 yılları arasında Franz bahsi geçen akademide öğrenimini sürdürdü. Bir çok Alman yüksek sınıfında da olduğu gibi, Franz bu dönemde liberal sanatlara ilişkin pek az eğitim almıştır. Kayzer'e ve ülkeye bağlılık, stres altında çalışma ile fiziksel egzersizle kazanılan özellikler gibi bir Prusya askerinde bulunması gereken özelliklerin kazandırılması ise söz konusu eğitimin temelini oluşturmaktaydı.

1895 Paskalyasında sadece 15 yaşında olan Papen, görevlendirilmemiş subay olarak, harp okulu öğrencilerinin ana birliğinin yer aldığı Berlin yakınlarındaki Gross-Lichtenfelder'e transfer oldu. Devam eden iki sene içerisinde Berlin'in kültürel ve bilimsel zenginleriyle tanışma imkanını bulan Papen; müze, enstitü, tiyatro ve opera ziyaretleriyle önceki eğitimi içerisinde yer almayan sanat ve Alman Kültürü konularında kendisini yetiştirme imkanını bulmuştur. Lichtenfelder'deki son senesinde, 17 yaşındayken, 19 öğrenci ile birlikte bir yıl daha kalma hakkı kazanan Papen'e kıdemli grubunun bir üyesi olarak liderlik vasıflarını geliştirme imtiyazı verildi. Bu senenin sonunda ise diğer harp okulu öğrencilerinden 6 ay kadar önce ikinci teğmen olarak görevlendirildi.

Askeri hizmet branşını seçmesi gereken zaman geldiğinde ise Franz'ın küçük yaşlarından gelen atlara olan zaafı onu süvari sınıfını seçmeye

⁹ BLOOD-RYAN, **a.g.e.** , s.19.

¹⁰ PAPEN, **a.g.e.** , s.19.

yöneltmiştir. 15 Mart 1898'de ise babasının da eskiden görev yapmış olduğu, Düsseldorf'ta konuşlanmış olan 5. Westphalia Uhlan Birliği'nde görevlendirilmiştir.¹¹

Düsseldorf'ta yer alan bu birlikte özellikle askeri usullerle at sürmek konusunda uzmanlaşan Papen, gitgide engel atlama branşına da merak salmıştır. Büyük bir heves ve azimle çalışan Papen o dönemde Almanya'da oldukça popüler olan bu spor dalındaki kariyerine başlamıştır.

Düsseldorf'taki eğitimini başarıyla tamamlayan genç teğmen Süvari Binicilik Okuluna başlamak üzere Hanover'e tayin edildi. Hanover'de iken Franz'a başarılarından ötürü İngiltere'ye gitme hakkı tanındı. İngiltere'de geçirdiği birkaç ay içerisinde at sürmek, tilki avlarına katılmak ve özellikle çok aktif bir sosyal hayatın keyfini çıkarmak gibi normal yaşantısından çok farklı aktiviteler içerisinde bulmuştur Franz kendini.¹²

Süvari eğitimini tamamlamak üzere İngiltere'den Almanya'ya geri dönen Papen varlıklı bir sanayici olan Rene' von Baca-Galhou'nun evinde sık sık misafir olmuştur. İşte ileride aşık olacağı kadın olan Martha'yı yani von Bach-Galhou'nun en küçük kızını o davetlerde tanımıştır. Martha'da aynı Franz gibi koyu ve gelenekçi bir Katolik olarak yetiştirilmişti. Politikaya en ufak bir ilgi duymayan Martha, entelektüel disiplinlerle de hiç alakalı değildi. Aralarındaki tüm farklılıklara rağmen Martha evliliklerinde Franz'ın en büyük destekçisi olarak büyük fedakarlıklar gösterecekti. Altı ay süren bir arkadaşlık dönemi sonrasında Franz ve Martha 3 Mayıs 1905'te Martha'nın evinde evlendiler. 3 hafta süren İtalya balayından sonra Franz'ın askeri eğitimine devam edeceği Düsseldorf'a dönen çift yeni evlerine yerleştiler. Franz burada eğitimini sürdürürken Martha'da ev işleri ve diğer kadınsal görevlerini yerine getiriyordu. Çiftin 5 çocuğundan ilki olan Antoinette, 16 Nisan 1906'da burada dünyaya geldi.¹³

¹¹ PAPEN, **a.g.e.** , s.24., Tibor Koeves, **Satan In Top Hat**, New York, 1941, s.30. , Oswald Dutch , **The Errant Diplomat** , London, 1940, s.28.

¹² PAPEN, **a.g.e.** , s.29.

¹³ PAPEN, **a.g.e.** , ss.31-32. , KOEVES, **a.g.e.** , s.30. , DUTCH , **a.g.e.** , ss.28-30.

Bu dönemde, Franz en büyük hayali olan Genel Kurmay Subayı olabilmek için büyük bir azimle çalışmaya başladı. Nitekim en sonunda 28 yaşındayken zorlu imtihanları geçerek, ailesini de Düsseldorf'ta bırakarak yeni kariyerinin başlayacağı Berlin'e doğru yola çıktı.

Devam eden üç yıl içerisinde Franz son derece sıkı olan bir program dahilinde dersler, münazaralar ve askerlik ilminin ayrıntılarıyla meşgul oldu. Tüm bu uğraşların arasına Strasbourg ve Trier'deki yaz okulları da girmekteydi. Fransa'da geçirdiği bu dönemlerde Fransızcasını da oldukça ilerleten Papen bir bakıma ilerleyen yıllarında gerçekleştireceği diplomatik görevleri için de ön hazırlık yapmaktaydı. Nihayet Papen bu zorlu dönemindeki çalışmalarının hasadını topladı ve 1911 Nisanına kadar sürecektir olan üçlü bir süreç için 150 askerle birlikte Genel Kurmay için çalışma hakkını kazandı. Kısa bir süre sonra ise İstihbarat Operasyonları hakkında eğitim alacağı 2 senelik bir hak daha kazandığının haberini alacaktı.

Franz von Papen, 1913 yılında eğitimlerini başarıyla tamamladı ve yüzbaşı rütbesine yükseldi. Bir süre sonra bahar geldiğinde ise Birleşik Devletler Almanya Büyükelçiliğinde ve Meksika Ortaklığında askeri ataşe olarak çalışması için ikili bir görev teklifi aldı. Bu teklifi eşi Martha ile bir süre tartıştıktan sonra kabul etti. Sonunda eşi ve ailesiyle gerçekleştirdiği kısa bir hoşça kal ziyaretinden sonra Papen, 6 Ocak 1914'te Bremerhaven'den kalkan bir gemiyle Amerika Birleşik Devletlerine doğru yola çıktı.¹⁴

C - FRANZ VON PAPEN'İN AMERİKA VE MEKSİKA YILLARI

Genç subay Papen, çok fırtınalı bir deniz yolculuğu sonrasında 14 Ocak 1914'te New York'a ulaştı ve buradan Alman Büyükelçiliği'ndeki görevine başlamak üzere Washington'a gitti. Alman Büyükelçisi Kont Johann Bernstroff idi. Papen'in buradaki görevi ev sahibi ülkenin askeri hareketleri hakkında mümkün olabildiğince bilgi toplayıp, bunları Alman Elçiliği ve Berlin'deki Savaş Ofisi vasıtasıyla hükümete sunmaktı. Papen aynı zamanda Alman Ordusunun Amerika'daki resmi temsilcisiydi ve iki ülkenin askeri güçleri arasında irtibatçı görevini de yerine getirmekteydi.

Barış döneminde bir askeri ataşenin görevleri zor ya da karmaşık değildi. Washington'daki ilk aylarında Papen'in ajandası akşam partileri, tiyatro ve opera gibi pek çok daveti içeren sosyal aktivitelerle doluydu. Bu dönemde Papen bir çok önemli şahsiyetle de tanışma imkanını bulmuştur, ki Franklin Delano Roosevelt ve Wilson hiç şüphesiz bu kişilerden en önemlileridir.¹⁵

Papen'in ilk önemli görevini alması için çok beklemesi gerekmemiştir. Birleşik Devletler Meksika'nın uluslararası durumundaki gerginlikle uğraşmak durumunda kalmış ve bu durum Papen'in görev yoğunluğunun artmasına neden olmuştur. 1913 Şubat'ında Meksika Hükümetini devirerek kendisini başkan ilan eden General Victoriano Huerta hem Birleşik Devletlerce tanınmazken hem de ülke dahilindeki muhalif gruplarla karşı karşıya kalmıştı. Birleşik Devletler'de olduğu gibi Büyük Britanya ve Japonya Hükümetleri de Meksika'daki olayları yakından takip etmekteydi. Alman Dış İşleri ve Savaş Ofisleri de Meksika'daki olayların seyrini ilgiyle izliyordu. Alman Savunma Sanayii ise Meksika'daki devrim koşullarından avantaj kazanmak için harekete bile geçmiş ve Huerta yönetimine silah satabilmek için anlaşma yolları aramaya başlamıştı. İşte Bernstroff Papen'i bu amaçla Meksika'ya gitmesi için görevlendirmiştir.

¹⁴ PAPEN, **a.g.e.** , s.37.

¹⁵ PAPEN, **a.g.e.** , s.39.

Birkaç Meksikalı grubun arasında cereyan eden iç gerginlik sonunda uluslar arası bir hadise halini almıştır. ABD, 21 Nisan 1914'te güçlerini Vera Cruz'da konuşlandırmasıyla "savaş gemisi" diplomasisini denemeye koymuştur. Başkan Wilson hükümeti, bu askeri müdahaleyi Huerta hükümetinin Amerikan bayrağı asmayı reddetmesine bir misilleme olarak görmekteydi. Meksika ise bu durumu egemen bir devlete tecavüz olarak yorumlamaktaydı. Huerta artık sadece Meksikalı devrimci gruplar Zapata ve Caranza tarafından değil Amerikan güçleri tarafından da saldırıya uğramaktaydı.

Papen'in buradaki görevi ise sadece taraflar arasındaki çatışmanın ayrıntılarını Berlin'e bildirmekten ibaret kalmamıştır. Meksiko City'deki Alman Kolonisini devrimcilerden gelebilecek saldırılara karşı hazırlamak öncelikli görevi olmuşsa da; Papen askeri istihbarat alanında oldukça büyük bir tecrübeyi Meksika'da kazanmıştır. Vera Cruz'daki Amerikan operasyonlarını durmadan çalışarak incelemiş ve Berlin'e rapor etmiştir. Vera Cruz'da USS Arkansas'tan Amiral Badger ve General Funston ile tanışma şansını yakalamıştır. Bu görüşmelerde her ne kadar ABD'nin Meksika'ya saldırıp saldırmayacağını öğrenememiş de olsa silah üniteleri, askeri malzeme ve toplam Amerikan silah gücü gibi bilgileri kapsayan askeri verileri rapor halinde üstlerine sunmuştur. Papen aynı zamanda Amerika'nın sanayi kapasitesini de rapor etmiş ve bu rapora dayanarak Avrupa'da bir savaşın çıkması halinde ABD'nin önemli bir faktör olacağını da öngörmüştür.¹⁶

Papen'in Meksika görevi az hadiseli olmuş ve Almanya'nın Meksika hükümetini etkileyebilmesi açısından ise çok az faydayla sonuçlanmıştır. Ancak Dışişleri Ofisiyle olan prosedür ve diplomatik politikalar konusunda tecrübe kazanan Papen için özellikle espionaj ve hile dünyası hakkında bilgi ve tecrübe edinmesi açısından oldukça faydalı bir görev olmuştur. Bu tecrübeleri özellikle Avusturya ve Ankara Büyükelçiliği görevlerinde büyük yardımcısı olacaktır.

¹⁶ PAPEN, **a.g.e.** , ss.42-43.

Papen; 1 ağustos 1914'te Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan ettiğini Amerikalı General Frederick Funston'dan öğrendi.¹⁷ Bir sonraki gün hemen yola çıkan Papen, Washington'a ulaşmadan önce Avrupa çoktan bir savaş alanına dönmüştü. Avrupa'daki savaşı okyanusun diğer ucundan 2 sene daha takip etmek durumunda kalacak olan genç yüzbaşı aynen Kayzer Willhelm gibi Almanya'nın büyük bir dünya gücü olarak sahneye çıkma vaktinin geldiğine inanmaktaydı. Amerika'da geçireceği 2 senesi daha olan Papen, ülkesine hizmet etmek amacıyla hiçbir fedakarlıktan kaçınmayacaktı.

1914 Temmuzundan, 1915 Aralıklına kadar Franz von Papen, Birleşik Devletler'deki en yoğun adamdı. Wall Street 60 Numara'nın 25. Katında çok geniş bir ofisi vardı, ancak Washington'daki elçilik ve çevre şehirlerdeki tüm Alman ajanlarıyla da iletişim halindeydi.¹⁸

Amerika'nın savaştaki tarafsızlığının sürdürülmesi Alman askeri başarıları için büyük önem taşımaktaydı. Amerika'nın karşı safta savaşa dahil olması Almanya için büyük bir tehlikeydi ve bu ihtimalin gerçekleşmemesi için Amerikan kamuoyuna yönelik ciddi bir propaganda çalışması yapılıyordu. ABD'deki Alman propagandasının en iyi sonuçları doğurabilmesi için Papen de aynen tüm Alman kolonisi gibi büyük uğraşlar vermekteydi.

Amerikan basınında Alman askeri başarıları ve ittifak devletlerinin zayıf savunmaları hakkında yapılan yayınlar çok ciddi bir yer edinmişti. New York Sun manşetlerinin bir çoğu von Bernhardi gibi Alman subayları tarafından hazırlanıyordu.¹⁹ 1915'ten sonra "Başkan, Mr. Bryan ve Mr. Lansing aleyhindeki saldırgan makalelerin" ortaya çıkmaya başladığı The Fatherland isimli gazetenin editörü ise Washington DC'deki Alman Büyükelçiliği'nin finansal danışmanı olan Heinrich Albert'ten para alan Mr. Viereck isimli bir şahıstır.²⁰ Papen, sadece Viereck'i tanıyordu, ancak Albert'in pro-cermen editörle olan finansal ilişkisi hakkında bilgisi vardı.²¹

¹⁷ PAPPEN, **a.g.e.** , s.44.

¹⁸ KOEVES, **a.g.e.** , s. 2.

¹⁹ ROLFS S.J. , **a.g.e.** , s.9.

²⁰ ROLFS S.J. , **a.g.e.** , ss.9-10.

²¹ George Sylvester Viereck'ten Yüzbaşı von Papen'e 4 Aralık 1915'te yazılmış olan bir mektup, Papen'in bu ilişkiden haberi olduğunu ortaya koymaktadır. "**Selection from Papers**

Papen'in askeri ataşe olarak esas görevi; savaşın gidişatında önemli rol oynayabilecek filo hareketleri, askeri teçhizat sevkıyatları gibi her türlü askeri bilgiye ulaşmaktı. Askeri istihbarat alanındaki esas görevini yerine getirmek için öncelikle New York Wall Street'teki G. Amnisick&Company isimli şirketle bağlantı kurmuştur. Şirketin direktörü , Papen'i de yaşadığı yerdeki Alman Kulübünden tanıyan Adolph Pavenstedt isimli bir Alman vatandaşıydı. Papen aynı zamanda eski Alman askeri ataşesi yüzbaşı Boy-Ed'le de bağlantı kurmuştu. Amerika'nın her yerinde Papen'e bağlı olarak görev yapan Alman ajanları her türlü askeri bilgiyi düzenli olarak rapor etmekteydiler. Amnisick şirketi ise Papen ve söz konusu Alman ajanları arasındaki bağlantıyı sağlayan bir nevi paravan şirket halini almıştı. İngiliz ve Amerikan istihbarat örgütlerinin ilgisinden uzak kalabilmek bu oluşumun en büyük nedeniydi. Amnisick şirketi bilgi alışverişini sağlama işlevinin yanında Papen'in gizli operasyonları için gereken paranın gerekli yerlere aktarımını da yapmaktaydı.²²

Savaş alanından çok uzakta yer alan Amerika gibi tarafsız bir ülke savaşın gidişatını belirleyebilecek çok önemli bir unsurdur. Amerika'da bir istihbarat ağı kurmuş olanlar tabi ki sadece Almanlar değildi. Avrupa'daki savaşın tarafları olan devletlerin istihbarat teşkilatları da okyanusun diğer tarafında büyük bir mücadele vermekteydiler. Taraflar için gerekli olan savaş teçhizatları ve hammadde için ABD çok önemli bir kaynaktı.

Savaşın çok erken dönemlerinde İngiliz, Fransız ve Rus ajanları Amerikan fabrikalarına çok büyük mühimmat ve silah siparişleri vermeye başlamışlardı. Aynı şekilde Almanya'da ihtiyacı olan malzemeleri Amerika'dan temin ediyordu ancak büyük miktartlı siparişlerin teslimatı hiçbir şekilde mümkün olamıyordu. Zira Amerika ve Avrupa arasındaki deniz yolları İngiliz ve Fransız bahriyesi tarafından korunuyordu ve Almanya ya da müttefiklerine taşınan hiçbir savaş malzemesinin geçişine izin verilmiyordu. İlk olarak, Papen dışişlerine Almanya'nın Amerikan firmalarından daha çok savaş malzemesi alması gerektiğini ve bu şekilde İngiltere ve Fransa'nın elde

of Captain von Papen" Falmouth, January 2&3, 1916 (London: HMSO,1916), No.23, p.12, National Archives, No. 701.6211/358 den aktaran ROLFS S.J. , **a.g.e.** , s.21.

edeceği mamul miktarının azaltılabileceğini bildirmiştir. Lakin Alman Savaş Departmanı bu öneriyi reddetmiştir.²³ O dönemde Amerikan sanayicileri büyük miktarda savaş mühimmatı üretimine geçmişlerdi. Doğal olarak Almanya'nın Amerikalı sanayicilerden mühimmat satın alması İngiltere ve Fransa'nın ki kadar kolay olmuyordu. Bu durumun olumsuzluklarından kurtulmak için Papen Amerika'da Amerikan ismi ve Amerikan bir direktörle Almanya'nın kendi fabrikasını kurması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu perdenin arkasında; Almanya kendisi için gerekli olan savaş malzemesi kapsamında Amerikan pazarındaki satın alınabilecek her türlü mamulü satın alıp depolayabilecek ve sevkıyatlarını gerçekleştirebileceği zamanlarda ise Almanya'ya aktarabilecekti. Nitekim Papen bu fikrini çok kısa bir zaman içerisinde uygulamaya sokmuştur. Mart 1915'te; George Hoadley isimli ve her şeyiyle bir Amerikan firması görünümünde olan bir fabrika kurmayı başarmıştır. Amerikan endüstrisinin sonraki 2 sene boyunca üreteceği ve savaş malzemeleri üretiminde kilit faktörler olan tüm hidrolik pres ve barut bu yolla Almanya adına satın alınmıştır. Papen bunu planlarken Almanya'nın satın alma yoluyla bloke etmiş olduğu bu malzemelerin savaş mühimmatına dönüştürülüp, İngiltere ve Fransa'ya pazarlanmasının önüne geçmeye çalışmıştır.²⁴ Papen aynı zamanda barut üretiminde gerekli olan aside dayanıklı konteynerleri üreten sanayicilerle de uzun süreli antlaşmalar imzalama imkanını da yakalamıştır.²⁵

Amerika'da olduğu dönemde Papen'in ilgilendiği bir diğer konu da sahte pasaportlardı. Alman Ajanları'nın müttefik devletlere sızabilmelerini sağlamak amacıyla, Danimarka, Norveç, İsviçre, İsveç, Hollanda pasaportları sahiplerinden satın alınıyor ve üzerlerinde değişiklik yapılarak Alman ajanlarının kullanımına sunuluyordu. Bu tip pasaportlar aynı zamanda Amerika'dan Almanya'ya dönmek isteyen Alman vatandaşları için de temin

²² ROLFS S.J. , **a.g.e.** , s.10.

²³ ROLFS S.J. , **a.g.e.** , s.11.

²⁴ PAPEN, **a.g.e.** , ss.61-62. , DUTCH , **a.g.e.** , s.38.

²⁵ PAPEN, **a.g.e.** , s.61.

edilmekteydi. Almanya'ya geri dönemeyen Almanlar, tarafsız ülke pasaportları vasıtasıyla rahatlıkla Almanya'ya geri dönebiliyorlardı.²⁶

Savaşın patlamasından kısa bir süre sonra; 1914 Ağustosunda Bridgeman -Taylor isimli bir bay Kanada güçlerinin Fransa'ya naklini engellemek amaçlı bir plan ile Papen'e gelir.²⁷ Kanada'daki Welland kanalının kilitlerini havaya uçurmanın iyi bir plan olduğuna inanan Papen söz konusu adama patlayıcıları alması için 700.00 \$ verir. Lakin girişim başarısızlıkla sonuçlanır ve sabotajcı yakalanır.²⁸ Welland kanalı projesi Papen'in son girişimi olmayacaktır. 1915 Ocak ayında Werner Horn; Kanada ve Birleşik Devletler arasındaki en önemli demiryolu hattı üzerindeki Vanceboro köprüsünü patlatmayı önerir.²⁹ Lakin 2 Şubat 1915'te suikastı gerçekleştirmeye çalışırken yakalanır. Soruşturmasında girişimi Papen'in desteğiyle gerçekleştirdiğini itiraf eden Horn hem Kanada hem de ABD basınında Alman Büyükelçiliği ile ilgili bir skandalın patlamasına da neden olmuştur. Alman Büyükelçiliği Franz von Papen'in söz konusu adamla en ufak bir ilgisinin olmadığı yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Ancak Papen'in bu sabotaj girişimindeki payı daha sonra belgelerle kanıtlanmıştır.³⁰

Papen'in de içerisinde bulunduğu bu başarısızlıklar ve bunun dünya kamuoyuna yansımaları Berlin'in Papen'i bu tip aktivitelerden el çektirmeye zorlamıştır. Lakin Almanya'nın espionaj ve sabotaj girişimleri devam etmek zorundadır ve Yüzbaşı von Rintelen bu politikanın devamı için Amerika'ya gönderilecektir. Von Rintelen'in yönettiği operasyonlar Alman gizli operasyonlarını tehlikeye atacak kadar risk taşımaya başlar ve Papen ile Yüzbaşı Boy-Ed bir telgrafla bu durumu Berlin'e bildirir. Berlin tarafından geri çağrılan Rintelen İngiliz otoriteleri tarafında yolda yakalanarak tutuklanır.³¹

²⁶ DUTCH , **a.g.e.** , ss.56-57.

²⁷ PAPEN, **a.g.e.** , ss.57-58.

²⁸ **Memorandum concerning Captain von Papen**, Lansing Rept. , p.14. den aktaran ROLFS S.J. , **a.g.e.** , s.13. , KOEVES, **a.g.e.** , s. 19. , DUTCH , **a.g.e.** , s.42.

²⁹ PAPEN, **a.g.e.** , s.58.

³⁰ Falmouth Papers, check #87, \$700.00, January 18,1915, "for Horn." dan aktaran ROLFS S.J. , **a.g.e.** , s.13.

³¹ DUTCH , **a.g.e.** , s.55.

Tüm bu zaman zarfında Alman Büyükelçiliği, von Papen ve elçiliğin finansal danışmanı olan Heinrich Albert Amerikan Güvenlik Departmanı tarafından sıkı bir takip altına alınmıştı. 1915 yazında Albert birçok gizli belgenin bulunduğu el çantasını bir trende unutarak dışarı çıkmış, saniyeler içerisinde durumun farkına varıp trene geri binmesine rağmen çantasını yerinde bulamamıştır. Albert'in bu tatsız olayı Papen'e bildirmesi ve resmi olarak çantanın aratılmasına rağmen Almanya adına olumlu bir haber alınamamıştır. Nitekim çanta çoktan Amerikan Gizli Servisinin eline geçmiştir. Kayıp çanta, Alman ekonomik ve propaganda aktivitelerine ilişkin birçok belgeyi barındırmaktaydı. Kriminal hiçbir belgenin çıkmadığı çanta ve içerdiği belgeler anti-Alman basını için taze kan olmuş ve Almanya karşıtı düşüncelerin kuvvetlenmesine çanak tutmuştur.³²

Bu gelişmeler Papen'in sosyal imajını oldukça sarsmıştır. Tüm bu olayların üzerine ise Papen'in eşine yazdığı bir mektupta konuyla ilgili olarak kullandığı ifadeler tuz biber ekmiştir. Papen'in eşine çalınan evrak çantasıyla ilgili gelişmeleri de anlattığı mektubunda Amerikalılar hakkında öyle ifadeler kullanmıştır ki; mektup ortaya çıktığında kendisini Amerika Birleşik Devletleri'nde isteyen bir tek Amerikalı dahi kalmamıştır:

“ . . . Bu idiot Yankilere her zaman çenelerini kapatmalarını söyledim. . . ”³³

Papen'in bu ifadesinin ortaya çıkması bardağı taşıran son damla olmuş ve hakkında Amerika'dan sınır dışı edilmesi anlamına gelen “persona non grata” kararı çıkmıştır. Papen hakkında çıkan tüm skandallar ve “Yanki” söylemiyle Papen'in Anti-Amerikancı olarak şimşekleri üzerinde toplaması Büyükelçi Bernstorff'un Berlin'i von Papen'in artık Birleşik Devletler'de barınamayacağına yönelik bilgilendirmesiyle sonuçlandı. Berlin tarafından hemen geri çağrılan Papen, 22 Aralık 1915'te Almanya'ya doğru yola çıktı. Ancak yolda İngiliz görevlilerinin yaptığı aramalarda Papen'in Amerika'daki faaliyetlerine ilişkin birçok yazılı dokümanına el konulmuş, ancak Papen diplomatik dokunulmazlığı olduğu için serbest bırakılmıştır.

³² PAPEN, **a.g.e.** , ss.67-68. , KOEVES, **a.g.e.** , ss.52-53. , DUTCH , **a.g.e.** , ss.60-61.

8 Ocak 1916'da Papen Almanya'ya ulaşmış; Düsseldorf'taki eşi ve ailesiyle birkaç gün vakit geçirdikten sonra , üstü olan General Erich von Falkenhayn'a Amerika ve Meksika görevi hakkındaki son raporunu sunmak üzere Berlin'e gitmiştir.

Son derece başarılı bir öğrencilik, spor ve askerlik dönemi sonrasında Amerika görevi esnasında yaşadığı başarısızlıklar ya da fiyaskolar gerçekten dikkat çekicidir. Hayatı boyunca elini attığı her işte başarılı olmuş insan sayısı herhalde ki bir elin parmaklarını geçmeyecektir. İnsan hayatındaki başarısızlıkların başarılarından çok daha büyük bir tecrübe kazandırdığı ise şüphe duyulamayacak bir gerçektir. İstihbarat savaşlarının en yoğun şekilde yaşandığı, teknolojik imkanların ve iletişim araçlarının günümüzdekinden çok daha geride olduğu bir dönemde von Papen'in yaşadığı bir takım başarısızlıkları fiyasko olarak tanımlamak ne kadar doğrudur? Savaş zamanında ulusların kaderini belirleyecek ve savaş koşullarında mubah sayılacak türde girişimlerden bir bölümünün başarısızlıkla sonuçlanması; Alman gizli belgelerinin çeşitli şekillerde karşı grupların eline geçmesi o dönemde yaşanan istihbarat savaşlarının olası sonuçları dahilinde değerlendirilmeli ve bütün fatura Franz von Papen'e çıkarılmamalıdır. Zira Franz von Papen'in başarısızlıkları bir bakıma Amerikan ve İngiliz Gizli Servislerinin başarılarından doğmaktadır.

³³ DUTCH , a.g.e. , ss.61-62. ,

D – BİNBAŞI FRANZ VON PAPEN

1 – Batı Cephesinden Filistin Görevine

1916 Şubatı'nın ortalarında Yüzbaşı von Papen, yeni görevi için çağırılmıştır. Eşi ve ailesine veda ettikten sonra 20 Şubat'ta yeni görev yeri olan 2. Batalyon Yedek Alayı 93 Numaralı 4. Muhafız Piyade Tümeni'ne gitmiş ve komuta görevini almıştır.³⁴

Papen'in tümeni Almanya çevresindeki savaşlarda birçok kayıp vermesine rağmen 1917 yılına kadar büyük başarılar elde etmiştir. Papen; Kayzer'e olan bağlılığını, Alman Devleti'nin bütünlüğüne ve gelişimine olan özlem ve inancını disiplinli ve iyi eğitilmiş bir Prusya askeri olarak savaş meydanında Amerika görevindekinden çok daha mükemmel bir biçimde kanıtlayabilmiştir. Verilen kayıplara rağmen defansif taktiklere getirdiği modifikasyonlar son derece başarılı olmuş ve bu başarısı Hindenburg ve Ludendorff gibi üstlerinin gözünde Yüzbaşı Papen'i oldukça yükseltmiştir.

Papen, Dördüncü Muhafız Tümenindeki görevini bir süre daha sürdürmüştür. Defansif savaşlarda yorulmak ve korku nedir bilmeden çalışmış ve ününü pekiştirmiştir. Batı Cephesinde geçen birkaç ay sonrasında, Falkenhayn Ordu Grubunun Operasyon Departmanı Başkanı olarak Orta Doğu'ya gitme görevi alan Papen binbaşı rütbesine yükseltilmiştir.³⁵

Falkenhayn'la buluşan Binbaşı Papen küçük bir grupla birlikte İstanbul'a doğru yola çıkmış ve 1917 Haziran'ında Altın Boynuz'a ulaşmıştır. Söz konusu Alman Subay grubu Asya Kolordusu adı verilen askeri gücü düzenlemek için İstanbul'a gelmişti.³⁶ Papen, savaş alanındaki gelişmelerle yakından ilgilenmesine rağmen Ağustos sıcaklarının başladığı zamana kadar İstanbul'da masa başında çalışmalarını sürdürmüştür. İşte tam bu günlerde İngiliz General Allenby Filistin'deki İngiliz ordusunun başına geçmiştir. İngiltere'nin bölgede etkinlik kazanması Almanya'nın Bağdat'a yönelik hareketlerini tehlikeye düşürebilecekti. Bu durum Falkenhayn'ın Bağdat'taki

³⁴ BLOOD-RYAN, **a.g.e.** , s.70. , PAPEN, **a.g.e.** , s.85.

³⁵ BLOOD-RYAN, **a.g.e.** , s.75. , PAPEN, **a.g.e.** , s.87.

³⁶ PAPEN, **a.g.e.** , s.88.

ve tüm diğer yerlerdeki güçlerini Filistin tarafına kaydırmasına neden olmuş; Papen ise 7. Türk Ordusu ve Alman Asya Kolordusunun gelişi için gerekli hazırlıkları yapması ve Kudüs çevresindeki savunma hatlarının güncellenmesi için Filistin'e gönderildi.³⁷

1917 Ekim'inden Aralık ayına kadar Papen General Allenby'nin ordularına karşı yapılan savaşlarla meşgul olmuştur. 7 Aralık gecesi İngiliz orduları Kudüs'e yönelik ikinci saldırılarına başlamış, şehir ancak 3 gün dayanabilmiştir. 11 Aralık günü Allenby şehre girmiş ve Kudüs böylece düşmüştür. Söz konusu tarihlerde Franz von Papen'in ne yapıyor olduğuna ilişkin ise farklı kayıtlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve üzerine en çok yazılıp çizilen; Papen'in kıyafetlerini ve gizli belgelerini geride bırakarak pijamalarıyla Kudüs'ten kaçmaya zorlandığıdır.³⁸ Halbuki, Papen hatıralarında söz konusu dönemde Almanya'da ailesinin yanında olduğunu belirtmiş ve ele geçirilen belgelerin savaşın genel durumu ve gidişatına ilişkin özel mektuplardan başka bir şey olmadığını iddia etmiştir.³⁹

Binbaşı Papen, kendisine eşlik eden Franz von Spee ile birlikte 1918 Ekim'inde İstanbul'a gelmiş ancak Filistin tarafına geri dönememiştir. Türk makamları Ekim ayında teslim olmaya karar verdikleri zaman Papen de Alman Asya Güçlerinden geriye kalanların Karapınar'daki dağlara geri çekilmesini organize etmekle görevlendirilmişti. Papen ve güçleri savaşın sona erdiğini işte bu dağlarda öğrendiler. Ateşkes ilan edilmiş, Kayzer ve çevresi Hollanda'ya kaçmış, Büyük Alman İmparatorluğu diye bir şey ortada kalmamıştı.

³⁷ PAPEN, **a.g.e.** , s.89.

³⁸ BLOOD-RYAN, **a.g.e.**, s.83. , DUTCH , **a.g.e.** , ss.76-79.

³⁹ PAPEN, **a.g.e.** , ss.107-108.

2 – Ateşkes Sonrası Gelişmeler

Almanya'nın yenilgisini öğrenmek von Papen için büyük bir şok olmuştu. Almanya'nın savaşta yenilmiş olması özellikle son dönem gelişmeleri göz önünde bulundurulduğunda çok da şaşırtıcı değildi. Lakin Kayzer'in sadık bir hizmetkarı olan Franz von Papen için bu durum fazlasıyla elem vericiydi. Şunu da kabul etmek gerekir ki savaşta yenilmiş bir ordu subayının, hele de ülke sınırlarından çok uzaktaki bir cephe görevindeyse, akıbetini kestirebilmek de oldukça güçtür. Tüm bunlara ek olarak Başkan Wilson eski rejimle muhatap olmayı reddettiği için Kayzer'in tahttan el çektirildiği haberleri de cepheye ulaşmaktaydı.⁴⁰ Von Papen o günlerde hissettiklerini şu şekilde ifade etmiştir;

“Jenerasyonlar boyunca inandığımız her şeyin sonuydu, sevdiğimiz ve uğruna savaştığımız her şeyin yok olmasıydı...”⁴¹

9 Kasım 1918'de Papen, emri altındaki kuvvetleri İstanbul'un Moda semtine kadar getirme görevi almıştır. Lakin Moda'ya varmaları Kasım ayının sonlarını bulacaktır. Almanya'ya geri dönüşleri organize edilene kadar Alman birlikleri burada enterne edilecektir. Von Papen söz konusu dönemde yaşadıklarına hatıralarında da yer vermiştir. Alman Birliklerine Moda'ya kadar eşlik etmekle görevlendirilmiş Binbaşı von Papen bu transfer konusunda Mustafa Kemal Paşa ile de görüşmeler yapmıştır;

“Marschall Liman Von Sanders görevden ayrılınca yerine Mustafa Kemal Paşa geçti. Onu Adana'da ziyaret ettim. Son görüşmemizde bizim Asya Kolordusu'nun transferine yardım edeceğine söz vermişti. Paşa; memleketinin durumunu çok kara görüyordu. Halifenin imparatorluğunun kurtarılmasının insan üstü bir gayret gerektirdiğini anlatıyordu. Olağanüstü olaylar sadece olağanüstü kişiler tarafından gerçekleştirilir. Mustafa Kemal Paşa bunu başardı.”⁴²

⁴⁰ ROLFS S.J. , a.g.e. , s.28.

⁴¹ PAPEN, a.g.e. , s.110.

⁴² PAPEN, a.g.e., s.109.

Liman Von Sanders'in anılarında da söz konusu günler yer almaktadır. Dönemin Sadrazamı Ahmet İzzet Paşa 30 Ekim 1918 tarihli telgrafında von Sanders'e komutayı Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak İstanbul'a gelmesini tebliğ etmiştir. Telgrafta Alman Subay ve askerlerinin de İstanbul'a gönderilmesi talebi de yer almaktaydı.⁴³

Görülüyor ki Franz von Papen ile Mustafa Kemal Paşa'nın; memleketlerinin vaziyeti ve geleceği hakkındaki tereddütleri o günlerde birbirlerine fazlasıyla benzemekteydi. Türkler bağımsızlıklarını savaşıarak kazanacaklardı. Ancak Almanlar için durum son derece farklıydı. Papen, Almanya'nın yenilgisini takiben Kayzer'in tahtından feragat etmesine ek olarak Bolşeviklik ve kırmızı bayraklı isyanın, imparatorluğun son dinamiti olduğunu belirtmekteydi.⁴⁴

Alman askeri gücünün Moda'da enterne edildiği günler, Papen için de son derece sıkıntılı geçmiştir. Papen ve Liman von Sanders arasında yaşanan sorunlar bu günlere dair dikkat çeken hadiselerdir. Liman von Sanders Büyükdada'daki ikametgahından Moda'ya sık sık gelip Alman Birliğini ziyaret ediyordu. Papen ve diğer yüksek rütbeli subaylar, von Sanders'in Moskova kökenli devrimcilere sempati duyduğunu ve bunu Alman askerlerine yaymaya çalıştığını düşünmekteydiler. Bu durum, Alman Birliği içerisinde disiplinsizliklere neden olacak ve müttefiklerin birliğin enterne koşullarını sıkılaştırmalarına imkan verebilecekti.

*"Bu durumu kıdemli subaylarla görüşüm. Benden Marschall'ı ziyaret etmemi ve ondan komuta görevini bırakıp Almanya'ya geri dönmesini rica etmemi istediler."*⁴⁵

Lakin Sanders kendi suçlandığı sebepler ile Papen'i suçlamış ve Alman Askeri hakiminden Papen'in yargılanmasını talep etmiştir. Papen-Sanders görüşmesinin sona ermesinden itibaren bir saat bile geçmemişken von Papen Askeri Hakim tarafından aranmış ve Papen böylelikle kendisi

⁴³ Liman Von Sanders, **Türkiye'de 5 Yıl** , İstanbul,1968, ss.355-358.

⁴⁴ PAPEN, **a.g.e.** , s.110.

⁴⁵ PAPEN, **a.g.e.** , s.110.

hakkında yapılan suçlamaları öğrenmiştir. Papen mahkemede kendisini her şekilde savunabileceğini ve hakikatleri anlatmıştır. Bu yargılamanın Almanya dışında yapılmasının mümkün olamayacağını ve Mareşal Hindenburg'u da durumdan bizzat haberdar edeceğini de sözlerine eklemiştir.⁴⁶

Moda'da adil bir yargılama ile karşı karşıya kalamayacağına hüküm getiren Papen, mümkün olduğunca çabuk Almanya'ya gitme ve durumu Mareşal Hindenburg'a bildirme kararı almıştır.⁴⁷ Papen, Kont Spee ile birlikte sivil kıyafetlere bürünerek önce halkın arasına karışmış, sonra da Alman sıhhiye gemisi "Jerusalem" e saklanarak İtalya kıyılarındaki Spezia'ya kadar ulaşmayı başarmıştır. Oradan İsviçre sınırına doğru yola çıktılar ve en sonunda 6 Ocak 1919'da Münih'e vardılar.⁴⁸

Von Papen'in Almanya'ya vardığı bu günler belki de Alman ulusunun gördüğü en kara ve karmaşık günlerdi. Savaşta yenik düşmüş büyük bir devletten geriye kalanlara çeşitli gruplar sahip çıkmıştı ve bu durum Almanya'yı ciddi iç karışıklıklarına sürüklemekteydi. Hemen silah bırakışmasından sonra Almanya'da üç devrimci odak noktası belirmişti. Kiel'de kentin işçi ve denizcileri bir "işçiler ve askerler konseyi" kurarak merkezi otoriteye karşı çıktılar. Bu durum başka bazı kentlere de sıçradı. Münih'te kentin sendikacı ve sosyalistleri bir Yahudi sosyalisti olan Kurt Eisner'in başkanlığında Bavyera Cumhuriyeti'ni ilan ettiler. Berlin'de ise sosyalist Ebert ve Schedemann, II. Wilhelm'i tahtından feragate zorlayarak geçici bir hükümet kurdular.⁴⁹

Franz von Papen henüz İstanbul'dayken Almanya'daki gelişmelere ilişkin haberleri alıyordu. Ancak Münih'e adım attığı gün karşılaştıkları, durumun çok daha vahim olduğunu ortaya koyuyordu. Kurt Eisner liderliğindeki sosyalist hareket Münih çevresinde ciddi karışıklıklara neden olmuştu. Sokaklar şiddetli gösterilere sahne oluyordu. Öyle ki Münih tren istasyonunda sosyalist hareket sempaticianları Papen'in apoletlerini bile

⁴⁶ PAPEN, **a.g.e.** , s.110.

⁴⁷ ROLFS S.J. , **a.g.e.** , s.28.

⁴⁸ PAPEN, **a.g.e.** , s.111.

⁴⁹ Oral Sander , **Siyasi Tarih 1918-1914**, Ankara, 2000, s.17.

sökmeye kalkışmıştı. Eski askerlerden oluşan Serbest Ordu üyeleri Papen'in Münih'ten ayrılmasına ve Hindenburg'un Baltık denizindeki Kalberg'te olan karargahına ulaşmasına yardımcı oldular. Papen, Hindenburg'a Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, son askeri birlikler ve enterne edilmeleri hakkındaki tüm bilgileri burada aktardı. Von Sanders ile düştüğü muhalefeti ayrıntılarıyla anlatan Papen, Türkiye'deki Alman askerinin onuru adına bir takım adımlar atılmasının şart olduğuna da dikkat çekti. Papen, tüm hadiselerin sorumluluğunu üzerine aldığını ve Von Sanders'in iddialarıyla mahkemede karşılaşmaya hazır olduğunu belirtti.⁵⁰ Hindenburg'un cevabı ise oldukça ilginçtir;

*"General Liman von Sanders'i yeterince iyi tanıyorum. Duruşunun anahtarını bana zaten veriyor. Soruşturma ya da mahkemeye gerek yok. Bu konuyu kapanmış sayabilirsiniz."*⁵¹

9 Ocak 1919'da Papen – Hindenburg görüşmesi yaşanırken Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg tarafından yönetilen bir isyan Berlin'de patlak veriyordu. Lakin bu ayaklanma kanlı bir biçimde bastırıldı. Önde gelen iki komünist, Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg öldürüldü. Diğer yandan Millet Meclisi seçimlerinde de açıkça cumhuriyetçi ve demokrat partiler olan SPD, Demokrat Parti (DDP – Deutsche Demokratische Partei) ve Katolik Merkez büyük bir çoğunluk topladı.⁵² Devrim ve şiddetin kendisini çok ciddi bir biçimde hissettirdiği bu günler Franz von Papen için de zor katlanılır cinstendi. Köklü bir Katolik – Prusyalı geleneğiyle yetişen ve Kayzer'e inanılmaz derecede bağlı olan bir aileden gelen, yıllarını Büyük Alman Devleti'ne hizmetle geçirmiş bir subay için Almanya'daki istikrarsızlık ve belirsizlik büyük bir sıkıntı ve yıkımdı.

Papen, bu zor günleri ailesiyle birlikte vakit geçirerek atlatmaya çalışmak istiyordu. Savaş esnasında eşi Martha ve dört çocuğu Saar'daki Wallerfangen'de yaşamışlardı. Papen, sonunda Martha ile irtibata geçebildi. Düsseldorf'taki annesinin evinde buluşmak üzere eşiyle anlaştı. Papen,

⁵⁰ ROLFS S.J. , **a.g.e.** , s.29.

⁵¹ PAPEN, **a.g.e.** , s.111.

⁵² Harold James, **Alman Kimliği –1770'den bugüne -** , İstanbul, 1999, ss.129-130.

müttefiklerin kendisinin Wallerfangen'e geçişine izin vermeyeceklerini düşünüyordu. Daha büyük bir ihtimal ise Saar'a yaklaştığı taktirde Fransızlar tarafından tutuklanabilecek olmasıydı. Ailesini Düsseldorf'a çağırmasının sebebi işte buydu. Tüm bu gelişmelere ek olarak müttefiklerin Almanya'daki asker sayısını da sınırlayacak olması Papen'i sivil hayata yönlendirdi. Weimar Cumhuriyeti'nin kurulduğu günler aynı zamanda Papen'in sivil yaşantısının da başladığı günler oldu. Binbaşı Franz von Papen, apoletlerini çıkartarak ordudaki görevinden ayrıldı. Artık Alman ulusuna sivil olarak hizmet edebileceği günleri bekleyecekti.

3 – Franz von Papen’in Sivil Hayata Dönüşü

Papen, askerlikten ayrılışını resmileştirecek haberi beklerken çocukluk döneminden alışık olduğu kırsal yaşama da geri dönmeyi kararlaştırmıştı. Çocukluk anılarının izleri, onu her zaman huzurlu ve sakin köy hayatı hayallerine sevk etmişti. Tehlikeli ve çok stresli askerlik günlerinde toprağı işleyen köy insanlarına özenmişti. Ailesiyle birlikte geçireceğı sakin ve huzurlu günler artık yanı başındaydı. Böylelikle kendi yurdu olan Westphalia’da bir malikane kiraladı.

Haus Merfeld, ahırlarıyla birlikte devasa meşe ağaçlarının çevrelediğı eski bir köy eviydi. Martha, Saarland’taki aile eviyle karşılaştırdığında burada yaşamayı fazlasıyla ilkel buluyordu. Öyle ki, burada elektrik, kanalizasyon ve su tesisatından eser yoktu ve en yakın ana yol ya da tren yoluna millerce uzaktaydı.⁵³ Tüm bu dezavantajlara rağmen Papen’lerin yeni hayatlarına alışmaları çok uzun sürmedi.

Merfeld’deki komşuları sıradan çiftçilerdi. Toprağı işliyorlardı, güçlü dini inanışları vardı ve davranışlarında dürüst ve namusluydular.⁵⁴ Komşular yeni gelenlere karşı normal olarak biraz mesafeli davrandılar. Ancak çok kısa bir zamanda “Baron” un kendi muhafazakar Katolik inançlarını paylaştığını ve her gerektiğinde yardıma hazır bir insan olduğunu fark etmeye başladılar.⁵⁵

Merfeld Haus’taki ilk 2 senesinde Papen, centilmen bir çiftçinin hayatını yaşadı. Binicilik ve avcılık gibi hobilerini de gerçekleştirme imkanını buldu. Papen’in tarımsal hakların koyu bir savunucusu olması yerel politik liderlerin dikkatini çekmiştir. Yerel politikacılar, Franz von Papen’i Prusya parlamentosunda muhtemel bir temsilci olarak işte bu dönemde görmeye başlamışlardır.

Askerlik kariyerini nihayete erdirmesini takip eden bu günler Papen için yeni hizmet sahasını planlayabileceğı müthiş bir fırsat olmuştur. Bütün geçmişi, tecrübeleri, Alman Devleti’nin gelişimi ve 1. Dünya Savaşı’na girişi,

⁵³ PAPEN, **a.g.e.** , s.149.

⁵⁴ PAPEN, **a.g.e.** , s.149.

⁵⁵ ROLFS S.J. , **a.g.e.** , s.31.

dünyadaki çıka çatışmaları, politika, siyasi ya da ekonomik gruplaşmalar gibi bir çok konu üzerinde duruyor; bu düşüncelerle vakit geçiriyordu. Alman ulusuna hizmet edeceği günlerin çok yakında yeniden geleceğini biliyordu. Almanya'nın güzel günleri geride kalmıştı. Kayzerlik ve Prusya Monarşisi utanılacak bir cumhuriyete dönüşmüştü ona göre.⁵⁶ Alman halklarının içine itildiği bu utanç çemberini kırabilmek içinse özellikle eski askerlere ihtiyaç duyulacaktı. Onun gibi eski subayların gençlere aktarabileceği çok fazla bilgi vardı. Papen, siyasete atılarak halkına daha büyük fayda sağlayabileceğini düşünmeye başlamıştı. Bu düşüncelerle uğraşırken dünya görüşünü ve politik duruşunu da netleştirmeye çalışıyordu. Lakin bu pek de kolay olmayacaktı. Aldığı askeri eğitim politik bir duruş sergilemesine pek imkan vermiyordu.

*“Almış olduğumuz askeri terbiye bize itaat etmesini öğretmişti, politika yapmayı değil...”*⁵⁷

Tüm bu düşüncelere yoğunlaştığı inziva günleri Papen'in politik duruşunu da belirginleştirmesi açısından oldukça verimli geçmiştir. Papen, muhafazakar bir yapıya sahipti. Gelenek ve prensiplerin çok önemli olduğunu düşünüyor ve hayatının her alanında geleneklere uygun olarak yaşamaya çalışıyordu. Tüm bunlara rağmen bu gelenek ve prensiplerin gelişmenin önünü maskeleyesine ise şiddetle karşı çıkmaktaydı. Ona göre muhafazakar bir insan daima ilerici olmalıydı.⁵⁸

Yeni Cumhuriyetin kuruluşunda muhafazakarlık ve Katolik prensiplerinin çok önemli bir paya sahip olması gerektiğini savunan Papen, Batı modeli bir demokrasi örneği olan Weimar Anayasasının Roma-Katolik öğretisine tamamen ters düştüğünü düşünüyordu. Ortodoks Marksizmini ise büyük bir tehlike olarak görüyordu.⁵⁹

Bu dönemde, Friedrich Ebert liderliğindeki Weimar Koalisyon Hükümeti Versay Antlaşması'nın zorlayıcı hükümlerini kabul etmek zorunda

⁵⁶ PAPEN, **a.g.e.** , s.116.

⁵⁷ PAPEN, **a.g.e.** , s.116.

⁵⁸ PAPEN, **a.g.e.** , s.117.

⁵⁹ PAPEN, **a.g.e.** , ss. 117-118.

kalmıştır. Zorla kabul ettirilen bu antlaşma, büyük savaşın en büyük sorumlusu olarak Almanya'yı gösteriyordu. Yeni bir savaşın önlenmesi amacıyla her şekilde Almanya'nın elinin kolunun bağlanması amaçlanmıştı. Düzenlemenin en çok eleştirilen yönü olan ağır ekonomik tazminatların altında yatan neden buydu. Düzenlemenin bu yönü yenilginin psikolojik olarak kabullenilmesini daha da zorlaştırarak Almanları öfkeliendirmekle kalmıyordu; ayrıca ekonomik açıdan son derece saçmaydı.⁶⁰ Antlaşmayla birlikte Almanya, Alsace-Lorraine, Saar, kısmen Schleswig ve Silezya'nın bir bölümünü kaybetmişti. Bu toprak kayıpları Almanya için demir rezervlerinin neredeyse %75'inin kaybedilmesi anlamına geliyordu; bu çok ağır ekonomik bedel kırılan Alman milli gururunun yanında önemsiz bile sayılabilirdi. Weimar sonsuza dek ulusal zillet damgası taşıyacaktı.⁶¹ Tüm bunlara ek olarak Rus devrimi örneği ve getirdikleri hala hafızalarda tazeydi ve Papen seküler, liberal Weimar Cumhuriyeti'nin Almanya'yı komünizm tehlikesinden koruyabileceğine zerre kadar inanmıyordu

1920 Baharında Ruhr'da patlak veren komünist hareket Papen'in tereddütlerini de haklı çıkarır nitelikteydi. Yine aynı sene içerisinde Kapp darbesi gerçekleşti. Wolfgang Kapp liderliğinde 13 Mart 1920 tarihinde Kurucu Meclis'in dağıtıldığı ve Weimar Anayasası'nın feshedildiği ilan edildi. Bu darbe hareketine karşı hükümete bağlı olan ordu bile edilgin bir tutum aldı. Buna rağmen Kapp darbesi başarılı olamadı.⁶² Ebert hükümeti, sisteme karşı çıkan Ruhr komünistlerine karşı da harekete geçti.

Ruhr'daki isyanın yankıları Dülmen'e ulaştığında, Papen lokal çiftçileri korumak amacını taşıyan bir gönüllü topluluğu oluşturdu ve çalışmalarda bulundu. Nisan'ın sekizi itibariyle söz konusu isyanın önüne geçilmişti. Tüm bu gelişmeler Papen'in fikirlerini netleştirmesine yardımcı oldu. Bütün hayatını orduda subay olarak ülkesine hizmet ederek geçirdikten sonra tekrar hizmet sunması gereken günler gelmişti. 1920 yılının son bulmasıyla, Papen de politika dünyasına girme yönündeki kararını vermiş oldu.

⁶⁰ J.M. Roberts, **Yirminci Yüzyıl Tarihi**, Ankara, 2003, ss.251-252.

⁶¹ JAMES, **a.g.e.** , s.134.

⁶² SANDER, **a.g.e.** , s.19.

E – FRANZ VON PAPEN'İN POLİTİK KARIYERİ

1 – Prusya Meclisi

Ruhr ayaklanmasından birkaç ay kadar sonra Westphalia Çiftçiler Birliği Başkanı Freiherr Engelbert von Kerkerick zur Borg birkaç arkadaşıyla birlikte, Papen'e Prusya Meclisi seçimlerine Merkez Parti üyesi olarak katılma teklifiyle geldi.⁶³ Papen, politika hayatına girmeye karar vermişti, ancak hangi partiye katılması gerektiği konusunda tereddütleri devam ediyordu. Kendi muhafazakar görüşlerini paylaşan çeşitli partiler mevcuttu, ancak bir süre üzerinde düşünüp taşındıktan sonra Merkez Parti'nin kendisi ve kariyeri için daha uygun olduğuna karar verdi. Gerçi Merkez Parti'de de kendisini rahatsız eden bir çok şey mevcuttu. Parti içerisindeki liberal grubun varlığı büyük bir eksiği. Zaten söz konusu liberal grup Papen'in üyeliğine de şiddetle karşı çıkmaktaydı. Marksizmin her türlüsüne karşı olan Papen, Sosyal Demokratların da dahil olduğu Weimar Koalisyonu'nda Merkez Parti'nin yer alıyor olmasını da hiç uygun bulmuyordu.⁶⁴ Ona göre komünistler ve sosyalistler arasında çok az bir fark vardı.⁶⁵ Merkez Parti, Sosyal Demokratlar ile olan bağlarını koparmalı ve sağ kanattaki partilerle bir araya gelmeliydi. Değerler ve geleneklerin restorasyonu ancak bu şekilde sağlanabilir ve Almanya yeniden Avrupa'nın kalbinde Hristiyanlığın koruyucusu olabilirdi.⁶⁶

Von Kerkerinck ve Papen'in Katolik çevresi Papen'i 1921 Şubat'ında yapılacak Prusya Meclisi seçimlerine katılması yönünde çok desteklediler.⁶⁷ Parti içerisindeki liberal grubun tüm karşı çıkmalarına rağmen, muhafazakarların talepleri ve çalışmaları sayesinde Papen'in adaylığı kabul edildi.

6 Haziran 1920'deki ulusal seçimlerde de olduğu gibi 20 Şubat'taki Prusya seçimleri de Weimar politikasında bir takım değişikliklerin olmaya

⁶³ PAPEN, **a.g.e.** , s.123.

⁶⁴ ROLFS S.J. , **a.g.e.** , ss. 40-41.

⁶⁵ PAPEN, **a.g.e.** , s.118.

⁶⁶ ROLFS S.J. , **a.g.e.** , s.41.

⁶⁷ PAPEN, **a.g.e.** , ss.149-151.

başladığını göstermiş, Almanya'da sağ görüşlü partiler yükselişe geçmiştir. Merkez Parti en çok oy alan ikinci parti konumunu korumuştur. Kuzey Westphalia'nın çiftçileri adayları olan Franz von Papen'e büyük bir destek göstermiş ve böylelikle Papen'in politik kariyeri Prusya Meclisi'nde Merkez Parti'nin bir üyesi olarak başlamıştır. Politik bir kariyere başlamak için çok kötü bir dönem olduğunu düşünen Papen, ülkenin kötü durumuna rağmen kendisini politik hayatın içine bırakmıştır.⁶⁸

Papen, 1921-1924 yılları arasındaki ilk dönemde Merkez Komite sekreterliği görevinde çalışmış ve özellikle tarımsal konular üzerinde ateşli konuşmalar yapmıştır. Merkez komite meclisteki en önemli komiteydi çünkü hükümete bütçe konusunda tavsiyeler veriyordu. Papen komitenin bir üyesi olarak finansal konular dışında tarımsal konular üzerinde de çalışmıştır.

Merkezin, sağa doğru yaklaşması Papen'in en büyük amacıydı. Tüm partilerdeki muhafazakarlar bir araya gelmeliydi. Sosyalistlerin kilise ve devleti birbirinden uzaklaştırmak amaçlı laik söylemlerine karşılık verilmeliydi. Hristiyanlığın prensipleri, Alman ulusunun istikbali için takip edilmesi gereken en önemli rehberdi. Muhalif söylevleriyle Papen, gerek Sosyal Demokratların gerekse kendi partisi içerisindeki liberal grubun en büyük rahatsızlık kaynağıydı. İyi bir hatipti. Tarımın sosyalleştirilmesine o kadar karşıydı ki her fırsatta bu politikanın toprak sahipleriyle çalışanlar arasındaki kadim ve dostça ilişkiyi baltalayacağını öne sürüyordu.

Almanya'da gerek yerel gerekse ulusal platformda cereyan eden siyasi tartışmalar ne şekilde sonuçlanırsa sonuçlansın ülkenin gidişatına pek tesiri olmuyor gibiydi. Mark gitgide değer kaybediyordu. Halk sefalet ve açlık içerisindeydi. Bu durumun tek sorumlusu olarak ise cumhuriyet görülüyordu.

Hükümetin ekonomiyi stabilize etme çabaları devam ederken, Almanya'nın yardımına İngiliz ve Amerikan Hükümetlerinin girişimiyle hazırlanan Dawes Planı yetiştirdi. Dawes Planı, 1924 yılında Almanya'nın tamirat borcunu taksitlere böldü ve belirli bir tavan da saptamadı. Bu düzenleme Alman ekonomisine belli bir rahatlık getirdi. Ancak, Almanya ile

⁶⁸ PAPEN, **a.g.e.** , s.126.

fizik garantiler peşinde koşan Fransa'nın gerek tamirat borcu konusundaki ısrarı ve gerekse Almanya'yı "çevreleme politikası" ilişkilerin daha da kötü yönde gelişmesine yol açtı.⁶⁹ Fransa, Ruhr bölgesini işgal etti. Alman cumhurbaşkanı Ebert'in de destek verdiği pasif direniş nedeniyle mi, yoksa dış güçlerin baskısından ötürü mü bilinmez; Fransa bir süre sonra güçlerini Ruhr'dan çekti. Dawes Planı ve dış yardımlar sayesinde Alman ekonomisi 1929 yılına kadar büyük ölçüde dengede kalabilmiştir.

Dawes Planı mecliste oylanmadan önce Papen de Westphalia Çiftçiler Birliğinde plana destek verdiğini açıklıyordu. Ulusun ekonomik bağımsızlığını tehdit edebilecek de olsa Alman ekonomisinin stabilize edilebilmesi için gerekli bir adımdı Dawes Planı Papen'e göre.

1924 yılının Mayıs ayında yapılan seçimlerde Sosyal Demokratlar oldukça büyük bir oranda oy kaybettiler. Alman milliyetçileri ve Hitler'in Nasyonal Sosyalistleri sandalye miktarlarını toplamda 62'den 127'e çıkardılar. Sadece Merkez Partisi'nin oyları neredeyse sabit kaldı. Papen'in görüşüne göre bu seçimler Merkez ile milliyetçi partiler arasında bir koalisyon hükümeti kurulabilmesi için iyi bir fırsattı. Ağustos ayında meclis Dawes Planı'nı oyladı ve kabul etti. Ancak, Papen'in de arzu ettiği koalisyonun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği aynı yılın Aralık ayında belli olacaktı. Çünkü 7 Aralık 1924 tarihi hem millet meclisi hem de Prusya meclisi seçimlerinin yapılacağı gün olarak belirlenmişti.

Bu seçimler için Papen yine Kuzey Westphalia adayı olarak belirlenmişti. Yerel listede 6. Sırada yer aldığı için tekrar seçilmesi garantiydi. Kampanyasında; tarım ürünleri için koruyucu tarifeler, daha düşük vergiler için çağrı, tarımsal ürünlerdeki tüm fiyat kontrollerinin kaldırılması gibi argümanlar yer alıyordu.⁷⁰ Mayıs seçimleri Papen'in de arzu ettiği gibi Almanya'nın daha muhafazakar hale geldiğini gösteriyordu ve Papen Aralık seçimlerinden daha da umutluydu. Nitekim, Dawes Planı taraftarlarına güven oyu veren Alman halkı, aynı zamanda sosyalistlerin de ipini çekmişti. Sosyal Demokratlar 131 sandalye kaybederken Merkezçiler, Demokratlar ve Halk

⁶⁹ SANDER, a.g.e., s.20.

Parti seçimi büyük kazançlarla kapattılar. Büyük sürpriz ise Milliyetçilerden geldi ve ulusal meclisteki sandalyelerini 103'e çıkardılar. 9 Ocak 1925'te Stresemann'ın önerisiyle Hans Luther başbakan oldu.⁷¹

Prusya meclisi seçimlerinde de Sosyal Demokratlar kan kaybettiler. Milliyetçiler ise 6 sandalye daha kazanmış ve 109 sandalye ile meclisteki en büyük ikinci parti haline gelmiştir. 5 Ocak 1925'te Prusya parlamentosunun ilk sezonu açıldı. Partiler arası farklılıkların doğurduğu kriz hükümet başkanı Braun ve kabinesinin ayın 25'inde görevden çekilmesine neden oldu. Bu sadece, güven oyuna çekimser kalan taraf olan ve Merkez Parti'nin parlamento grubunun çoğunluğuna karşı başkaldıran Papen ve birkaç arkadaşı için gerekli bir durumdu. Bu durum sol liberal basında öyle büyük bir sansasyona yol açtı ki, Papen kişisel ve politik olarak ciddi saldırılara maruz kaldı. Tüm bu gelişmelere rağmen ayın otuzunda Braun tekrar seçildi. Bu sefer Papen ve arkadaşları da Braun için oy kullandılar, zira Braun'un bu sefer DVP'yi koalisyon için ikna edebileceğini umuyorlardı. Lakin bu gerçekleşmedi ve yeni oylama için Şubat'ın 10'u belirlendi.

Merkez partinin bir üyesi olan Willhelm Marx sonunda yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Papen de ; Prusya'nın ihtiyaçlarını gözeticeği, sağ partilerle koalisyon oluşturacağı ya da en azından sivil uzmanlardan oluşacak bir kabine kuracağı umuduyla destek verdi. Papen, Prusya ve Almanya hükümetlerinde homojenlik istiyordu. Merkez Parti parlamento grubu toplantılarından birinde, Marx'ı eğer Weimar Koalisyonu gibi bir kabine kuracak olursa ona güven oyu vermeyeceği konusunda uyardı.⁷²

18 Şubat'ta Marx kabinesini parlamentoya tanıttı. Marx, Demokrat ve Merkez parti üyeleriyle birlikte, İçişleri Bakanı olarak Sosyal Demokrat Karl Severing'i de kabineye dahil etmişti. Takip eden 2 gün boyunca Severing hakkında sıcak tartışmalar yaşandı. Milliyetçiler ve Halk Parti ile Papen ve 20 arkadaşı Severing konusuna dikkat çektiler ve güven oylamasına gidilmesini

⁷⁰ ROLFS S.J. , **a.g.e.** , s.46.

⁷¹ ROLFS S.J. , **a.g.e.** , ss.46-47.

⁷² ADAMS, **a.g.e.** , s.123.

istediler.⁷³ Marx, yeterli güven oyunu alamadı. Marx'ın yenilgisini takip eden günlerde Parlamentodaki Merkez delegeleri Merkez Parti yönetimine Papen ve destekçisi Leonartz'ın biran önce Merkez Parti'den çıkarılması yönünde sert bir mektup yolladı. Merkez Partili delegeler Papen ile hiçbir surette çalışmaya devam edemeyeceklerini bildiriyorlardı. Papen'in savunası ise Marx'la şahsi bir sorunu olmadığı şeklindeydi. Marx'ın kişiliğine büyük bir güveni olduğunu, ancak Marx'ın uyarıldığının aksine Weimar Koalisyonu şeklinde bir kabine oluşturduğunu söylüyordu. Marx'a güven oyu vermemesinin tek sebebi buydu.⁷⁴

Parti içerisindeki bu fikir ayrılıkları ve gerginlikler nihayet sonuca bağlandı. Papen'in üyelikten çıkarılmamasına lakin parti dahilinde disiplinin korunabilmesi için tüm komite görevlerinden ayrılmasına karar verildi. Papen artık parti içerisindeki "kara koyun"⁷⁵ olmuştu.

Tüm bu gelişmelerin üzerine, Almanya Cumhurbaşkanı Ebert'in ölmesi ve yeni bir Cumhurbaşkanı seçiminin gerekmesi hem Alman siyasi partilerini hem de Merkez Parti üyelerini birbirine düşürdü. Siyasi partiler kendi adaylarını belirlediler. Lakin Merkez Parti içerisindeki gruplar cumhurbaşkanlığı seçimlerinde destekleyecekleri aday hususunda bir türlü konsensusa varamıyorlardı. 25 Mart 1925'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 7 adaydan hiçbiri yeterli çoğunluğu sağlayamadığı için 26 Nisan'da yeni seçimlerin yapılmasına karar verildi. Merkez Parti bu seçimlerde Sosyal Demokratlarla birlik oldu ve cumhurbaşkanlığı adayı Marx'ı destekledi. Papen ise bu duruma tahmin edileceği üzere karşıydı. Sonunda Büyük Alman Devleti'nin Mareşali Paul von Hindenburg cumhurbaşkanlığına adaylığını koydu. Hindenburg'un cumhurbaşkanı olabilmesi için Papen büyük bir gayretle çalışmıştır. Nitekim 26 Nisan'da Paul von Hindenburg, Weimar Cumhuriyeti'nin yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

⁷³ ROLFS S.J. , **a.g.e.** , s.49.

⁷⁴ ADAMS, **a.g.e.** , s.123.

⁷⁵ PAPEN, **a.g.e.** , s.132.

Hindenburg'un cumhurbaşkanı seçilmesini takip eden günlerde Prusya'da da hükümetin oluşturulması bekleniyordu. Franz von Papen'in şahsiyle özdeşleşen parti içi muhalefet cumhurbaşkanlığı seçimlerinde olduğu gibi hükümet oluşturulmasında da kendini gösterecekti.

5 Mayıs'ta Prusya Parlamentosu sosyalist Otto Braun liderliğinde bir hükümet kurulması için toplandı. Papen, her zaman olduğu gibi bu oluşuma da karşı olduğunu gösterdi. Merkez Parti içerisindeki sol grup Weimar oluşumuyla vücut bulmuş liberal prensipleri savunuyordu. Papen'in başını çektiği sağ grup ise eski aristokratik düzeni özlemektedir. Parti içerisindeki liberal grup ne kadar kalabalık olursa olsun, Papen'in partiden ihraç edilmesine cesaret edilemiyordu. Papen'in eski, aristokratik düzeni özleyen büyük bir oy potansiyeli vardı. Kendi seçim bölgesindeki çiftçilerin haklarını kıyasıya savunan bir parlamenter olan Papen'e büyük bir destek de çiftçilerden geliyordu. Tüm bunların dışında Franz von Papen'in "Germania" gazetesinin editöryal kadrosu üzerinde ciddiye alınması gereken bir nüfuzu vardı. İşte tüm bunlar, Papen'in parti politikasının tersine duruşunun önüne geçilememesini açıklayan sebeplerdi.⁷⁶ Tüm bunlara rağmen Papen Merkez Parti'yi kendi istediği yöne çekmeyi başaramadı.

Hindenburg, cumhurbaşkanı olunca meclisi dağıttı ve 20 Mayıs'ta yeni seçimlerin yapılmasına karar verdi. Bu yeni seçimler Papen'in parlamentodaki sandalyesini de kaybetmesine neden oldu. Parti içerisindeki liberal grup Papen'in tekrar seçilememesi için gereken çözümü bulmuşlardı. Papen'in ismini bölgesindeki seçim listesinde 10. Sıraya kaydirdılar.

Seçimlerin sonuçları hem Prusya'da hem de Almanya genelinde sola doğru bir kayış olduğunu gösterdi. Westphalia'da ise beklendiği üzere Merkez Parti sadece dokuz sandalye kazanmayı başardı ve böylelikle Papen'in tekrar seçilmesi mümkün olamadı.⁷⁷ Lakin Papen'in politik kariyeri henüz bitmiş değildi. Germania gazetesinde makaleler yazarak Almanya'daki politik gelişmeleri değerlendiriyor ve ses getiren eleştiriler yapıyordu. 1930 yılının Şubat ayında ise, muhafazakar arkadaşlarından biri olan Theodor

⁷⁶ ROLFS S.J. , **a.g.e.** , ss.54-55.

Roeingh'in sebebi bilinmeyen bir şekilde parlamentodan çıkarılmasıyla,bir süreliğine tekrar sandalyesine kavuştu.

⁷⁷ ROLFS S.J. , **a.g.e.** , s.56.

2 – Franz Von Papen'in Almanya Başbakanı Oluşu

1930 yılının Mart'ında ekonomik buhranın doğurduğu depresyon sosyal Demokrat Başbakan ve Büyük Koalisyon'un kurucusu Hermann Müller'in görevden ayrılmasına neden oldu. Tüm dünyada olduğu gibi Almanya'da çok önemli gelişmelere gebeydi. Hindenburg görevdeki ilk 5 yılında monarşi yanlısı görüşünü hiçbir şekilde ortaya koymamış, ülkeyi demokratik prensiplerle yönetmişti. Lakin cumhurbaşkanının yaşı ileriye gidiyordu ve oğlu Oskar'ın da arkadaşı olan General Kurt von Schleicher'in etkisi altına girmeye başlıyordu.

Dünya çapında etkili olan ekonomik buhran, zaten zor koşullar içerisinde olan Almanya'yı fazlasıyla sarsmıştı. Açlık ve işsizlik iyice kendini göstermişti. Solda, Komünist Parti güç kazanmaya başlamıştı, sağda ise Hitler'in Nasyonal Sosyalistleri hızlı bir ivmeyle yükselişe geçmişti. Diğer partiler ise parlamentoda basiretsizce yer işgal ediyorlardı.

Sonunda, Alman Parlamentosu'ndaki koalisyon oluşturma çabalarının meyve vermemesi üzerine Schleicher Hindenburg'a yeni bir planla geldi. Schleicher'e göre; partilerden bağımsız, olağanüstü durumlar için olağanüstü yetkilerle donatılmış ve cumhurbaşkanına karşı sorumlu bir hükümet, atanmış bir başbakanın altında oluşturulursa Almanya'da istikrar sağlanabilirdi. Lakin, parlamento da tamamen dışlanmamalıydı. Bu nedenle başbakan parlamentodan bir isim olmalıydı. Schleicher'in başbakan olması için önerdiği isim Merkez Parti'den Heinrich Brüning'di. Brüning, kendi partisiyle bağlantıda olacak ve Merkez'den destek alacaktı. Aynı zamanda , muhafazakar görüşleri sayesinde Halk Partisi içerisindeki sanayicilerden de destek gelmesini sağlayacaktı. Schleicher'in planı tuttu ve cumhurbaşkanının da desteği ile Brüning Almanya'nın ilk atanmış başbakanı oldu.⁷⁸

Schleicher ile Papen arasındaki ilişkinin geçmişi ise ikisinin ordudaki günlerine dayanıyordu. Papen ve Schleicher Papen'in Prusya Meclisi delegeliği döneminde de görüşmüşlerdi. 1928 seçimlerinde sandalyesini

⁷⁸ Almanya'da 2 başbakan daha bu şekilde iş başına gelecektir. Franz von Papen ve Kurt von Schleicher.

kaybeden von Papen Schleicher ile ilişkisini devam ettirmeye özen göstermiş ve özellikle ikisinin de üyesi olduğu Baylar Kulübü vesilesiyle bu iki isim sık sık bir araya gelmiştir. Asker kökenli olan bu iki insan da kalben monarşistler. Birbirlerine çok paralel düşünceleri vardı. Hemfikir oldukları en önemli konu Sosyal Demokratların bir şekilde elimine edilmesi gerekliliğiydi. Schleicher ordu ve devletin iç içe olması gerektiğine inanıyordu. Halbuki Papen buna karşıydı. Ordu sadece devleti korumak için gerekliydi. Ona göre ordunun siyasetle işi olmamalıydı.

Brüning Almanya Başbakanı olduğunda Franz von Papen Prusya Parlamentosunda vekildi, aynı zamanda Germania gazetesinde makaleler yazmaya devam ediyordu. Papen, Brüning'in muhafazakar ekonomi politikalarını taktir ediyor ve destekliyordu. Ancak Sosyal Demokratlara fazla tolerans gösterdiğini düşünüyordu. Brüning hakkında hatıralarında şu cümleleri kullanmıştır;

*“Yeni başbakan, toplumun büyük bir bölümü tarafından dürüst ve güvenilir bir adam olarak tanınıyor ve beğeniliyordu... Dr. Brüning’e olan tam sempati ve onun muhafazakar duruşuna olan inancımla, onun adaylığını destekleyebilmek için ulaşabileceğim her noktayı ısıtmaya çalıştım.”*⁷⁹

Bruening, parlamentonun çoğunluğunu uygulamaya sokmak istediği bir takım mali önlemler için ikna etmeyi başaramadı. Bunun üzerine Hindenburg’tan Anayasa’nın 48. Maddesine dayanarak Cumhurbaşkanı Kararnamesi ile mali önlemleri yasalaştırmasını istedi. Lakin parlamento cumhurbaşkanından parlamentoyu dağıtmasını talep etti. Brüning yeni seçimlerle belki de kendi hükümetine daha fazla destek olacak bir parlamento oluşmasını umut ediyordu.

Eylül ayında yapılan seçimler Almanya’yı çok daha farklı günlerin beklediğinin bir işaretiydi. Naziler ve komünistler inanılmaz bir başarı sağladılar ve sandalye sayılarını fazlasıyla arttırdılar. Parlamentodaki sandalye oranlarındaki bu radikal değişim Brüning’in de işini zorlaştıracak nitelikteydi.

1931'den Mayıs 1932'de görevden ayrılışına kadar Brüning, özellikle ekonomik krizi aşmaya yönelik önlemler almaya çalışmakla vakit harcadı. Hayata geçirmeye çalıştığı programlar; Komünistler, Naziler ve Milliyetçiler tarafından devamlı reddedildi. 1931 yılı, beş milyonluk işsiz ordusu, iflas durumuna gelmiş orta sınıfıyla, borçlarını ödeyemeyen köylüleriyle, çalışamaz durumda Paramentosuyla, güçlükler içinde çabalayıp duran hükümetiyle, gün geçtikçe bunayan seksen dört yaşındaki Cumhurbaşkanıyla gürültü patırtı içinde geçip giderken, Nazi şefleri artık daha fazla beklemeyeceklerine inanmaya başladılar.⁸⁰ Aynı zamanda, Nazilerin seçimlerde kazandığı başarı Almanya'nın bir çok bölgesinde Nazi kökenli şiddet içerikli hareketlerin başlamasına da neden oldu. Brüning'in Almanya'da istikrarı sağlamak konusundaki başarısızlığı artık ortadaydı.

1932 Nisan'ındaki cumhurbaşkanlığı seçimleriyle birlikte, Schleicher Nazilerle başa çıkabilecek adamın Brüning olmadığına dair kararını vermişti.⁸¹ Hindenburg, bu seçimlerde ikinci ve son kez cumhurbaşkanı olarak seçildi.

Schleicher, seçimlerden önce ve sonra Hitler'le birçok görüşme yaptı. Amacı Nazilerin de bir koalisyon hükümetinde yer almasını sağlamaktı. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden hemen sonra Schleicher Hitler'e yeni planını açıkladı. Hükümet düşmek üzereydi, parlamento feshedilebilecekti. SA ve SS kıtaları aleyhindeki hüküm yürürlükten kaldırılacaktı. Ancak bütün bunların karşılığında Hitler'in cumhurbaşkanı tarafından atanacak bir hükümeti tolare etmesi bekleniyordu.⁸²

Nihayet 29 Mayıs Pazar günü Hindenburg Bruening'i yanına çağırdı ve hemen istifa etmesini istedi. Ertesi gün istifa verildi.⁸³ Bruening'in istifasını verdiği gün Hindenburg ve Hitler bir araya gelmiştir. Schleicher'in Hitler'e vadettiği koşulları Hindenburg kabul ettiğini belirtmiş, Hitler de

⁷⁹ PAPEN, **a.g.e.** , s.159.

⁸⁰ William L. Shirer, **Nazi İmparatorluğu 1 Doğuşu Yükselişi Çöküşü** ,Türkçesi:Rasih Güran, İstanbul, 2002, s.197.

⁸¹ ROLLFS S.J. , **a.g.e.** , s.83.

⁸² ROLLFS S.J. , **a.g.e.** , s.84.

⁸³ SHIRER, **a.g.e.** , s.215.

cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle devleti yönetecek bir hükümete destek vereceğini tekrar açıklamıştır.

İki gün sonra Schleicher yeni kabine önerisiyle Hindenburg'un huzuruna çıkmış Nazilerin desteğinin de sağlandığı yeni kabine de kendisinin Savunma Bakanı olarak görev alacağını bildirmiştir. Bu oluşum ile Sosyal Demokratlar, ki parlamentonun hala en kalabalık parti grubuydu, bir siyasi güç olmaktan uzaklaştırılmış oluyordu. Bu durum; Hindenburg, Schleicher ve yeni başbakan adayının da uzun zamandan beri arzuladığı bir şeydi. Schleicher'in başbakan olması için Hindenburg'a önerdiği isim ise eski süvari subayı, Amerika askeri ataşesi, ünlü centilmen binici ve muhafazakar monarşist Franz von Papen'di.⁸⁴ Franz von Papen, bu planı öğrenişini hatıralarında şöyle anlatmıştır;

“Bir gün beni Schleicher aradı ve yüz yüze görüşmek istediğini söyledi. 28 Mayıs'ta Schleicher'i Berlin'deki bürosunda ziyaret ettim. Bana politik durum hakkında şu bilgileri verdi; hükümet krizi devam ediyordu ve Cumhurbaşkanı bütün partilerden bağımsız, uzmanlardan oluşan bir kabine kurulmasını istiyordu. Bu durum bana teknik olarak imkansız görünüyordu. Schleicher bana çok ateşli bir şekilde Brüning'le neden devam edemeyeceğini anlattı. Brüning'in tek taraflı SA yasaklaması ile NSDAP'ye karşı bir tutum içerisine girdiğini ve Hindenburg'u da diğer partiler karşısında çok zor durumlara soktuğunu anlattı.”⁸⁵

Bu görüşme, ikilinin her zamanki olağan politik sohbetlerinden biri gibi başlamıştı. Ancak Schleicher sonunda hiç beklenmedik bir şekilde Papen'e teklifini yaptı. Papen'in cevabı , böyle bir göreve hazırlıklı olmadığı, seve seve her türlü yardımı yapacağı ancak başbakanlığı kabul edemeyeceği şeklindeydi. Konuşma şu şekilde devam etti;

“ – Ama ben sizi yaşlı adama önerdim! O da sizin bu görevi üstlenmenizi çok istiyor.

⁸⁴ ROLLFS S.J. , a.g.e. , ss.84-85.

⁸⁵ PAPEN, a.g.e. , s.182.

– *Acele etmişsiniz! İki taşın arasında bu kadar mühim bir konuda kara veremem!*

– *Bu iyiliği bana ve Hindenburg'a yapmalısınız. Ben bu işi sizden daha iyi yapabilecek birisini bulamıyorum.*⁸⁶

Hindenburg ve Schleicher'e göre nihayet Almanya'yı birbirleriyle dost olan insanlardan oluşan bir kabine yönetecekti. Ancak Franz von Papen'in bu konuda ciddi tereddütleri mevcuttu. Özellikle Nazilere verilen vaatler canını sıkkan başlıca mevzuuydu. Sonunda yaşlı Hindenburg, Papen'i ikna etmeyi başarmıştır. Hindenburg'un kendisinden bu görevi kabul etmesini özellikle rica etmesi ve kendisine bunun Almanya ve Alman ulusuna hizmet etmek adına bir görev olduğunu hatırlatması nedeniyle Papen yeni Alman Şansölyeliği görevini, bir bakıma kabul etmek zorunda kalmıştır da diyebiliriz.⁸⁷ Papen, başbakanlık görevini kabul ettikten sonra, cumhurbaşkanı kendisine yeni hükümetin en önemli departmanlarını yönetmek üzere öngörölmüş kişilerden oluşan listeyi sundu.⁸⁸ Uzun tartışmalardan sonra kabineyi oluşturacak isimler belirlendi.

Franz von Papen'in başbakanlığına çok fazla tepki gelmiştir. Özellikle basında Papen aleyhinde yazılmamış yazı kalmamıştır. Fransız ve İngiliz diplomatlarından da ciddi tepki cümleleri yükselmiştir. Franz von Papen'in özellikle Amerika Birleşik Devletleri görevindeki icraatları, bu iki devlette daha fazla şüphe uyandırıyor. Bu nedenle Papen'in prestijini sarsacak hiçbir açıklamadan kaçınılmıyordu.⁸⁹

1 Haziran 1932'de Merkez Parti'den Papen'e bir uyarı geldi. Sert bir ifadeyle yazılmış uyarıda yeni hükümetin hiçbir hareketinden Merkez Parti'nin sorumlu tutulamayacağı belirtiliyor ve Papen'den bu şekilde başbakan

⁸⁶ PAPEN, **a.g.e.** , s.184.

⁸⁷ PAPEN, **a.g.e.** , ss.187-188.

⁸⁸ Franz von Papen kabinesinin ayrıntıları için bkz. Adams, **a.g.e.** , s.134.

⁸⁹ Berlin'deki Fransız elçisi bu sırada şunları yazmış: "Cumhurbaşkanının davranışı şüphe ile karşılanıyor. Herkes sadece gülüyor, gülümsüyor ya da kahkahayla gülüyor, çünkü Papen'in bir özelliği var: ne dostları, ne de düşmanları onu ciddiye alıyorlar... Lüzumsuz, falso yapan, yalancı, hırslı, boş, hileci ve entrikacı bir adam olarak tanınıyor." , SHIRER, **a.g.e.** , s.216.

olmasının nedenlerini açıklaması bekleniyordu.⁹⁰ Papen'in hiçbir siyasi desteği yoktu. Reichstag üyesi bile değildi. En çok Prusya Landtag'ında bir sandalye işgal edebilmişti. Üyesi bulunduğu Merkez Partisi, lider Bruening'e oynadığı oyuna kızarak, Başbakan tayin edilir edilmez onu oy birliğiyle üyelikten attı.⁹¹

Hindenburg'un, kabineyi⁹² açıklamasından 2 gün sonra Hitler ve Schleicher bir araya geldi. Daha önce anlaşmış oldukları konularda hala hemfikirdiler. Bir sonraki gün Papen'in isteği ile Hindenburg meclisi dağıttı. Yeni seçimler 31 Temmuz'da yapılacaktı. Franz von Papen özellikle iktisadi bunalıma bir çözüm bulunabilmesi amacıyla konusunda uzman iktisatçılar ile bir çok görüşme yapmıştır. Lakin bu dönemde Papen'in önüne gelen ve onu en çok meşgul eden SA ve SS birliklerine konulmuş olan yasağın kaldırılması konusuydu. Papen, bu yasak kaldırıldığı taktirde ülkenin sivil savaşa sürüklenebileceği endişesini fazlasıyla taşımaktaydı. Bu konu hakkında çok fazla görüşme yapıldı. En sonunda Nazilerden gelen yoğun baskılar sonucunda, Papen söz konusu yasağın kaldırılmasına göz yummak zorunda kaldı. 15 Haziran'da yasağın kaldırılması kabinede oylandı ve kabul edildi. 16 Haziran'da ise Hindenburg'un onayı ile yasak kaldırıldı.

Başbakanlığının ilk günlerinde Papen'i son derece zorlu ve Almanya açısından önemli bir görev beklemekteydi. Papen, Lozan Konferansına katılacak ve ülkesini temsil edecekti. Diplomatik toplantılar konusunda deneyimi olmasına rağmen Papen oldukça büyük bir heyecan duymaktaydı. Çünkü Lozan'dan getireceği haberler, ülkesi ve hükümeti için büyük bir önem taşıyacaktı. Özellikle beklentilerini karşılayacak sonuçlar alamadan Almanya'ya dönecek olursa, seçimlerde sağcıların desteğini de kaybedebilecekti. Çok dikkatli olması gerekiyordu. Başarı hem ülkesi, hem de kendisi için şarttı.

⁹⁰ ROLFS S.J. , **a.g.e.** , s.91.

⁹¹ SHIRER, **a.g.e.** , s.216.

⁹² Franz von Papen'in başbakanlığı altında toplanan kabineye "Baronlar Kabinesi" ismi verilmiştir.

3 – Lozan Konferansı

Lozan konferansı, Franz von Papen'in dünyanın önemli ülkelerinden biri olan Almanya'yı başbakan olarak temsil ettiği ve tarihin kırılma noktalarından biri olduğu halde tarihçiler tarafından önemsenmemiş ya da göz ardı edilmiş bir gelişmedir. Bu konferansta Avrupa'da barış ve güven ortamını sağlayabilmek amacıyla gerekli adımlar atılabilmiş olsaydı ya da bu adımların atılabilmesine izin verilseydi Avrupa ve Dünya, II. Dünya Savaşı'yla yaşanmış tüm acıları belki de yaşamayacaktı. Ama böylesine bir savaştan da rant elde etme peşinde koşan güçler de muhakkak ki mevcuttu. Her ne kadar bir çok yayında Hitler'i iktidara taşıyan kişi ve dolayısıyla II. Dünya Savaşı'nın da bir bakıma sorumlusu olarak Franz von Papen gösterilse de , gerçek suçlular çok daha farklıdır.

Dış politikada hükümet önceden belirlenmiş silahsızlanma, tamiratlar ve ekonomik kriz gibi Almanya'nın da odak noktasında olduğu uluslararası müzakerelere devam etmek zorundaydı. Papen ve Alman delegasyonu bu nedenle öncelikli olarak Lozan konferansına yoğunlaşmak durumunda kalmıştır.⁹³ Franz von Papen Lozan'a gelir gelmez, arabasına atlayıp basın mensuplarının bulunduğu yere giderek diplomasi ve konferanslar tarihinde hiçbir ülke başbakanının yapmadığı bir girişimde bulunmuştur. Dünyanın gözünü basın yoluyla üzerine çeken Papen, bu davranışının bilinçli bir hareket olduğunu, böylelikle basının ilgisinin de Almanya'nın durumu ve talepleri üzerinde yoğunlaşmasını planladığını belirtmiştir.⁹⁴ Lozan'daki ilk görüşmesini de Fransa başbakanı Herriot ile yapmıştır. Ailesinden gelen Fransız yakınlığını ve mükemmel fransızcasını Lozan'daki tüm görüşmelerde etkili bir biçimde kullanmıştır. Lozan'daki ilk oturumda söz alan Papen, mükemmel Fransızcası ile hitabetteki yeteneğini göstererek, dünya ekonomik buhranı ve Almanya'daki durum hakkında uzun ve etkili bir konuşma

⁹³ Alman Delegasyonu Başbakan Papen, Dışişleri Bakanı Neurath, Finans Bakanı Krosigk, Ekonomi Bakanı Warmbold ve ekiplerinden oluşuyordu. ADAMS, **a.g.e.** , s.140.

⁹⁴ PAPEN, **a.g.e.** , s.199.

yapmıştır. Papen, bu konuşmasıyla fazlasıyla sempati topladığını aldığı alkışların çokluğuna bağlamaktadır.⁹⁵

Papen'in tüm etkileyciliği, konuşma becerisi ve tartışma zekasına rağmen Lozan'daki kendine has diplomasi tarzı tartışmaya açıktı. Papen, bir diplomatın sahip olması gereken en önemli özellik olan sabırdan yoksundu. Çoğu zaman delegasyonunun fikir ve tavsiyelerini bile almadan hareket ediyordu. Papen'in ani hareketleri çoğu zaman İngiliz tarafını irite etmiş, Fransızları ise tedirgin etmiştir.⁹⁶

Fransa'da aynen Papen gibi yeni başbakan olmuş olan Herriot, özellikle iç politikaya önem vermektedir. Fransa'da ekonomik refahın sağlanacağına dair vaatlerle iş başına gelmiş olan hükümet için, Almanya'dan tahsil edilecek olan 7 Milyar Marklık savaş tazminatı hayati bir önem taşıyordu. Almanya'nın ekonomik durumu ise Fransa'dan daha iyi değildi. 7 Milyar marklık savaş tazminatı Alman halkının sırtına biniyordu ve halkı radikal siyasi oluşumları desteklemeye itmekteydi.⁹⁷ Almanya için çok önemli olan bir diğer husus ise, Almanya'nın savaşın sorumlusu olduğuna dair ibarenin antlaşma metinlerinden çıkartılmasıydı.

Papen, daha o günlerde İngiliz ve Fransızları olabileceklere karşı uyarıyordu;

"Benim hükümetim Almanya'nın son halk hükümetidir. Eğer ben bu konferanstan başarısız dönecek olursam, beni sağ ya da sol radikaller düşüreceklerdir."

Papen, bu sözlerinin Herriot tarafından anlaşıldığını, ancak şantaj olarak değerlendirildiğini belirtmektedir. Papen'e göre bu konferans Almanya ve Fransa arasında bir başlangıç taşı olmalıydı. Aksi taktirde konferans sonuçsuz kalmış demektir.⁹⁸

⁹⁵ PAPEN, **a.g.e.** , s.200.

⁹⁶ ROLFS S.J. , **a.g.e.** , ss.107-108.

⁹⁷ PAPEN, **a.g.e.** , s.201.

⁹⁸ PAPEN, **a.g.e.** , s.202.

Papen, konferansın ilk günlerinde son derece iyi dileklerle, olumlu sonuçlanmasını umduğu planlar geliştiriyordu. Yüzyıllarca savaş içerisinde olmuş olan Fransa ve İngiltere gibi iki devlet, nasıl karşılıklı dostluk ve güven içerisinde ittifak oluşturabilmişler ise, bu Fransa ve Almanya için de düşünülebilirdi. Fransa'nın olumlu yaklaşması halinde, Almanya kendisine düşen her türlü vazifeyi yerine getirecekti. Papen'e göre en kısa ve en sağlam yol bir antlaşmadan geçmekteydi. Her ne kadar iki ülke halkları böyle bir girişime hazır olmasa da Fransız halkının güvenlik endişeleri giderilebilirdi. Fransız subaylarının Alman Genel Kurmayının önemli noktalarında görev yapmalarını sağlayacak askeri bir antlaşma bu sorunu çözmeye yardımcı olabilecekti.⁹⁹

Papen, MacDonald'a , yeni bir borç yükü olacak olan Alman Demiryolu hisselerinin savaş tazminatlarının karşılığı olarak Fransa'ya devredilmesi opsiyonunun neden mümkün olmadığını belirten bir mektup yollamış ve Almanya'nın nelere hazır olduğunu bildirmiştir;

“Almanya Avrupa'nın restorasyonu için her türlü maddi ve ekonomik iştirake hazırdır. Almanya 5 yıllık bir silahsızlanma antlaşmasına hazırdır. Avrupa'daki gerilimi ortadan kaldırmak amacıyla olan Almanya, diğer ülkelerle silah gücü olarak eşit olmak sevdasında değildir. Biz İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleriyle işbirliği antlaşmasına hazırız. Böyle bir antlaşma Almanya tarafından gelebilecek her türlü beklenmedik hareketi engelleyecektir.”¹⁰⁰

Papen, Herriot ve Fransa tarafının bu fikirden çok memnun kaldığını ve Herriot'un verdiği direktifler doğrultusunda kendi fikirlerinin bir antlaşma taslağına dönüştürüldüğünü belirtmektedir. Fransız tarafı Almanya ile yapılacak böylesi bir antlaşmaya sıcak bakmaya başlamıştı. Herriot ve kabinesi, Almanya ile yapılacak bir antlaşmanın tahsil edilecek savaş borçlarından daha değerli olduğuna karar vermişlerdi. Herriot konferansın başından itibaren Almanya ve Fransa arasında arabuluculuk yapmaya çalışan İngilizlerin de fikrini almak için MacDonald'la görüşmeye karar verdi.

⁹⁹ PAPEN, **a.g.e.** , ss. 202-203.

Franz von Papen bu görüşmede hiç beklenmeyen bir şey olduğunu ifade etmektedir. İngilizler iki devletin antlaşmasına şiddetle karşı çıkmış ve böyle bir antlaşmanın İngiltere'yi izolasyona sürükleyeceğini savunmuşlardır. Franz von Papen, MacDonald'ın bu antlaşmaya gösterdiği tepkinin İngiliz tutanaklarında yer almadığını ifade etmektedir.¹⁰¹ Almanya'nın savaş tazminatı ödememesine Amerika Birleşik Devletlerinden de tepki gelmiştir. Amerikan Halkı Avrupa Savaşının finansörü olmak istemiyordu.¹⁰² Nitekim, bu antlaşma girişimi özellikle İngiliz tarafının etkisiyle sonlandırılmıştır. Papen; gelişmeleri şöyle değerlendiriyordu;

“ Şunu anladım ki Fransızlar İngiliz dostluğunu Alman barışına tercih ediyor. .. Eski imparatorluk politikası, Avrupa için hep uyguladıkları ve başarılı oldukları politika. Ama artık Avrupa için çok küçük bir politika bu... Bütün çabalarım rağmen, Avrupa'daki barışın Alman-Fransız barışı üzerine kurulabileceğine İngilizleri ikna edemedim.”¹⁰³

Franz von Papen'in tüm ümitleri boşa çıkmıştır. Olası Fransız-Alman antlaşmasının suya düşmesinden sonra savaş tazminatı yani para konusu konferansın tek mevzusuna dönüşmüş ve Papen Almanya'nın savaşın suçlusu olduğuna dair ibarenin kaldırılması için çok fazla çaba sarfetmiştir. Sıcak tartışmalarla geçen görüşmelerde 7 milyar marklık savaş tazminatı 3 milyara indirilmiştir. Lozan'da İngilizler ve Fransızların yine elele olduğu tüm dünyaya yansıtılmıştır. Papen'e göre batılı güçler sorumluluklarını yerine getirememişler ve Almanya'da Hitler'in iktidara geçmesine bir bakıma çanak tutmuşlardır. Almanya'nın son halk hükümetine izin vermemişler ve Almanların istediklerini çok kısa bir süre sonra Hitler çok farklı bir yöntemle elde etmeyi başarmıştır. 9 Temmuz'da sona eren Lozan Konferansı'ndan çıkan sonuç tüm Avrupa ve Dünyayı saran büyük savaşın ve onca acının da tek sebebi olmuştur.

¹⁰⁰ PAPEN, **a.g.e.** , s.203.

¹⁰¹ PAPEN, **a.g.e.** , ss.204-205.

¹⁰² ROLFS S.J. , **a.g.e.** , s. 107.

¹⁰³ PAPEN, **a.g.e.** , s.207.

4 – Hitler İktidarı ve Almanya’da Yeni Dönem

Lozan Konferansı’nın son bulmasıyla birlikte Papen ülkesinde kendisini çok daha zor koşullar beklediğini gördü. Lozan’dan çıkan sonuçları seçim propagandası olarak algılayan siyasi partiler ve medya Papen hükümetine hemen yüklenmeye başlamışlardı.

Hükümeti döneminde Papen’in önüne gelen en büyük sorun Prusya ve Almanya ikiliği sorunuydu. Almanya’nın en büyük federal cumhuriyeti olan Prusya ve Alman hükümeti arasında 1871’de Alman Birliği kurulduğundan bu yana her zaman çeşitli sorunlar olmuştu. Lozan’ı takip eden günlerde ise Prusya ve Almanya arasındaki dualizmin yarattığı sorunlar ayyuka çıkmıştı. İşsizlik ve fakirlik hat safhadaydı. Ancak en önemli sorun Komünistler ve Nazi güçleri arasındaki sıcak çatışmalardı ki, bu da Almanya’yı sivil savaşın eşiğine getirmişti. Ani ve etkili bir çözüm şarttı. Prusya hükümeti ise etkili olmaktan çok uzaktı. Hamburg yakınlarındaki Altona’da patlak veren kanlı olaylar Papen’e istediği fırsatı verdi. Hindenburg’tan gelen izinle acil durum kararı alındı ve Prusya’nın yönetimi Reich hükümetine geçirildi. Artık, Prusya’yı Reich Komisyonu yönetecekti ve Papen de Prusya Komiseri olacaktı. Bu duruma Prusya Parlamentosu’ndan ve Prusya devlet başkanı Hirtsiefer’den ciddi protestolar geldi.

31 Temmuz 1932 seçimleri işte bu atmosferde gerçekleşti. Lozan’dan çıkan netice ve hükümetin Prusya hükümetine yönelik hareketleri seçim sonuçlarını ciddi olarak etkileyecek gelişmelerdi. Seçim günü geldiğinde sokaklardaki gerginlik de fazlasıyla artmıştı. Her ne kadar Papen hükümetinin hiçbir siyasi partiyle bağlantısı yoktuysa da, birçok siyasi parti Papen hükümetine yüklenmek yoluyla seçim propagandalarını şekillendiriyorlardı. Papen ve Schleicher ise topluma silahlanma konusundaki Alman taleplerinin hükümet tarafından kovalanacağını bildiriyor ve hükümetin Lozan’daki kazanımlarını anlatıyordu.¹⁰⁴

31 Temmuz seçimleri, Nasyonal Sosyalist Parti için büyük bir zafer oldu. Naziler 13.745.000 oy kazanarak Reichstag’da 230 sandalye ele

geçirdiler. Parlamento'nun kolayca en büyük partisi oldular, ama 608 sandalyelik parlamentoda yine de çoğunluğu tutturamamışlardı.¹⁰⁵ Sosyal demokratlar 133 sandalye ile ikinci, komünistler ise 89 sandalye ile parlamentonun üçüncü büyük partisi oldu. Merkez Parti de sandalye sayısını 68'den 73'e çıkarmıştı. Papen'in tek destekçisi olan Hugenberg liderliğindeki Alman Milliyetçileri ve diğer partiler parlamentoya giremedi.

Seçimleri takip eden günler Almanya için pek hoş değildi. Nazilerin şiddet içerikli gösterileri, saldırılar, cinayetler, bombalama eylemleri Almanya'nın her yanını sarmıştı. Seçimleri takip eden birkaç günü ailesiyle birlikte geçirmek üzere Berlin'den ayrılan Papen'in yerine kabineye başkanlık eden Gayl liderliğinde, ülkede barışı sağlayabilmek için yolların tartışıldığı ilk kabine toplantısında silah taşımanın yasaklanması konusu ön plandaydı. Almanya'da ve özellikle Prusya'daki şiddetin sorumluları bulunmaya çalışılmış ve çözüm yolları aranmıştır. Papen Berlin'e döndüğünde kabine toplantısında bir karar alınamadığını öğrenmiş ve sokaklardaki şiddete son vermek için sıkı tedbirleri derhal almıştır. Bu duruma ise Nazilerden ciddi tepkiler gelmiştir.

Seçimlerin sonuçları Papen'i çok fazla tedirgin etmemiştir. Papen ve yandaşları parlamentoyu dağıtabilmek için Hindenburg'u bir kararname imzalamaya ikna etmişlerdir. Böylelikle parlamento henüz işe başlamadan feshedilecek ve Papen hükümeti Almanya'yı istikrara kavuşturabilecek reformları siyasi partilerden bağımsız bir biçimde gerçekleştirebilecekti. Schleicher ise başbakan kadar rahat değildi; başbakanlık yardımcılığı, bazı kabine üyelikleri ve Prusya'nın kontrolü gibi tekliflerle Hitler'i kazanmaya çalışıyordu.¹⁰⁶ Lakin olaylar çok farklı bir biçimde gerçekleşti. Naziler ve Merkez Parti parlamentonun ilk toplantısında ortak irade gösterdiler ve Goering'i parlamento başkanı seçtiler.

Aynı günlerde Papen hükümetinin yüzleşmek zorunda kaldığı bir diğer önemli sorun da, Almanya'daki işsizlik problemi idi. 1932 yılında, toplam 6

¹⁰⁴ ROLFS S.J. , **a.g.e.** , ss.151-154.

¹⁰⁵ SHIRER, **a.g.e.**, s.218.

¹⁰⁶ ROLFS S.J. , **a.g.e.** , s.177.

milyon işsiz nüfus bulunmaktaydı. Almanya'da istikrarın sağlanabilmesi için başarılı bir ekonomik program uygulanması gerekiyordu. Aç ve sefil halkı, özellikle radikal siyasi oluşumlar istedikleri gibi yönlendirebiliyordu. Zaten seçimlerden çıkan sonuçlar da bunu ortaya koymuştu.

Papen, Eylül'ün ilk günlerinde ekonomik programını halka sundu. Münster Programı adı verilen bu plan ile işsizlikle başa çıkılması planlanmıştı ve işverenlere vergiler konusunda büyük kolaylıklar sağlanıyordu. Papen'in ekonomik programına çok farklı tepkiler gelmiştir. Sendikalar, planın işverenlerin tek taraflı zenginleşmesine sebep olacağını öne sürdüler. Sosyal demokratlar ise bu planın diktatörlüğe atılan bir adım olduğunu haykırıyorlardı. Alman Sanayicileri ise Papen'e tebrik mesajları yağıdırıyordu.

Papen kabinesi ekonomik krizi giderecek girişimlerle alakadar olurken, parlamentoda Nazilerle Merkez Parti arasında bir koalisyon kurma çalışmaları yapıyordu. Görüşmelerde, hem Naziler hem de Merkezçiler Papen'in ekonomik programına karşı çıkıyordu. Halkın desteğinin ancak çalışan bir parlamento ile tekrar kazanılabileceğinde hemfikirtiler. Merkez Parti, Hindenburg'un güvenini kazanabilecek bir Naziyi başbakan olarak görmeye dahi hazırды.

Ancak Franz von Papen'in planı çok farklıydı. Almanya'daki kaos ve kriz ortamının kaldırılabilmesi amacıyla, Hindenburg'tan alınan yetki ile parlamento dağıtılacaktı. Almanya'da istikrarın sağlanacağı güne kadar Papen hükümeti ülkeyi cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle yönetecekti. Ancak işler Papen'in planladığı gibi gitmedi.

12 Eylül 1932'deki ilk parlamento oturumunda Komünist Parti'si lideri Ernst Torgler gündemde değişiklik yapılmasını talep eden önergesini parlamentoya sundu. Torgler, 4 Eylül'deki ekonomik programı da kapsayan acil durum kararlarının yürürlükten kaldırılmasını ve hükümet için güven oyuna gidilmesini talep etti. Torgler'in talebine hiç kimse karşı koymadı ve 2 konu parlamento gündemindeki yerini aldı. Papen, ise toplantıya Cumhurbaşkanı'na imzalattığı, kendisine parlamentoyu dağıtma yetkisini veren kararnameyi getirmeyi unutmuştu. Nazilerin istediği yarım saatlik

arada, başbakanlıktan söz konusu kararnameyi getirttirdi, ancak bu da pek işine yaramadı.

Parlamento yeniden toplandığı zaman Papen geleneksel kırmızı çantayla ortaya çıktı. Çantada acele getirtmiş olduğu Parlamentoyu dağıtma kararı vardı. Ama kararı okumak için kürsüye çıkmak isteyince Reichstag Başkanı kendisini görmezlikten geldi. Kıp kırmızı kesilen von Papen kararı havada sallıyor, bütün Parlamenteoya gösteriyordu. Goering'ten başka herkes bunu görüyordu. Goering gülümseyen yüzle başka yanlara bakmaktaydı. Sonra Goering oylamaya geçilmesini istedi. Bir tanığın sonradan anlattığına göre, Papen'in yüzü hiddetten kıp kırmızıyken bembeyaz olmuştu. Papen Başkanın kürsüsüne koştu ve dağıtma kararnamesini kürsüsünün üzerine attı. Goering hiç aldırış etmedi ve oylamaya geçilmesini emretti. Papen hiçbirisi Parlamenteoya dahil olmayan bakanlarıyla birlikte salondan çıkıp gitti. Milletvekilleri oylarını kullandılar: 32'ye karşı 513 oyla hükümet devrildi. Başkan masasının üzerine hiddetle atılmış kağıt parçası o zaman Goering'in gözüne ilişti. Kağıdı alıp bütün meclise okudu ve Anayasa uygun bir çoğunluğun oyu ile yerinden atılmış bir Başbakan tarafından imzalandığı için hiçbir geçerliği olmadığını söyledi.¹⁰⁷

Böylesine ilginç bir şekilde Papen hükümetinin düşmesi Almanya'yı yine belirsizliğe sürüklemiştir. Alman parlamentosu, Papen hükümetine karşı olduğunu göstermiş ancak kamuoyunda soru işaretleri oluşmasının önüne geçememiştir. Özellikle Nazilerin Komünistlerle iş birliği yapmış olması bir çok kişiyi rahatsız ve tedirgin etmiştir. 6 Kasım'da yeniden yapılması kararlaştırılmış olan seçimler ise halkın zaten bıktığı seçim sürecinin, söylevlerin ve propaganda faaliyetlerinin yeniden başlaması anlamına geliyordu. Üstelik yeni seçimler siyasi partiler için de yorgunluk ve maddi sıkıntı demektir. Üstelik sanayiciler ve banka patronları da Papen hükümetini destekliyor ve hükümeti düşüren partilerin finansörü olmak istemiyordu.

6 Kasım seçimlerinde Alman ulusunun ülkedeki politik durumdan duyduğu rahatsızlık su yüzüne çıkmıştır. Seçim sandıklarından çıkan

¹⁰⁷ SHIRER, a.g.e. , s.225.

sonuçlar Nasyonal Sosyalistlerin son seçimlerden bu zaman kadar geçen icraatlarından kaynaklanan rahatsızlığın ciddi ölçüde arttığını ortaya koyuyordu. Naziler, iki milyon oy kaybederek, 34 sandalyelerinden oldular. Komünistlerin oyları da düştü, ancak sandalye sayıları 89'dan 100'e çıktı. Sosyal Demokratlar oy kaybettiler. Papen'i destekleyen Milliyetçi Parti neredeyse bir milyon fazla oy kazandı. Bu seçim, özellikle Naziler için büyük bir darbe oldu. Meclisin en kalabalık partisi konumunu kaybetmeyen Nasyonal Sosyalistler düşen sandalye sayıları nedeniyle iktidar pazarlıklarındaki güçlerini de bir ölçüde kaybettiler.

Bunu gözlemleyen Papen Hitler'den görüşme talep etmiş, ancak Nazi liderinin çok fazla şart koşan yanıtı Papen'in anlaşma ümitlerini tüketmiştir. Aynı günlerde Schleicher de Papen'e yeni bir teklifle gelmiş ve Papen kabinesinin çekilmesini istemiştir. Schleicher'in perde arkasından ülke yönetme sevdası henüz tükenmemiştir. Hükümet için yeni planları olan Schleicher, bu planlarında Franz von Papen'e yer vermemektedir. Schleicher'e göre Hindenburg'un siyasi partilerle daha rahat pazarlık yapabilmesi Baronlar Komitesi'nin iş başında olmamasına bağlıydı. Nitekim, Franz von Papen hükümeti 17 Kasım'da istifasını verdi.

Yeni kabinenin oluşturulabilmesi için çok sayıda görüşme ve pazarlık yapıldı. Hindenburg Hitler'in iki yoldan birisini seçmesini istedi: belirli bir program için Reichstag'da sürekli bir çoğunluk elde edebileceğine aklı kesiyorsa Başbakan olacaktı, yoksa Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında Papen'in kuracağı ve ülkeyi olağanüstü kararnamelerle yönetecek yeni bir kabinede Başbakan Yardımcısı olacaktı.¹⁰⁸ Hitler, parlamentoda çoğunluğun desteğini alamazdı, ancak başbakan yardımcılığını da kabul etmiyordu. Bu nedenle bir anlaşmaya varılamadı.

Papen de aslında bunu bekliyordu. Hindenburg'un kendisini tekrar göreve çağıracağından son derece emindi. 1 Aralık'ta Hindenburg'la bir araya gelen Papen, kendi fikirlerini ortaya koymuş ve başbakan olarak ülkeyi kararnamelerle yönetmeye devam edeceğini ve anayasa değişikliği

¹⁰⁸ SHIRER, **s.g.e.**, s.227.

gerçekleşmeden parlamentoyu kesinlikle dağıtmayacağını söyledi. Papen'e göre istikrar ve Almanya'nın geleceği için kendi hükümeti ve ciddi bir anayasa değişikliği şarttı. Papen için istikrarsızlığın ve kötü gidişin tek sorumlusu zaten Batı modeli demokrasiydi ve monarşik düzene büyük bir özlem duyuyordu. Bunun içindir ki, Papen birçok kişi tarafından monarşiyi Almanya'ya yeniden getirebilmek amacıyla anayasa değişikliği yapmaya çalışmak ile suçlanmıştır.

Schleicher, Papen'in düşüncesine şiddetle karşı çıktı. Cumhurbaşkanının Anayasa üzerine ettiği yemini göz önünde bulundurarak Papen'in planını onaylamayacağını düşünüyordu. Üstelik kendisi bir hükümet kuracak olursa parlamentodan güven oyu alabileceğine emindi. Lakin Hindenburg hükümeti kurma görevini tekrar Papen'e verdi.

Hindenburg'un yanından ayrılan Schleicher ve Papen uzun süre tartışılar. Schleicher bu sonuçtan hiç memnun kalmamıştı. Papen, Schleicher'in perde arkasından ülke yönetme sevdasından vazgeçtiğini ve artık bizzat yönetimi ele almak istediğini en sonunda anlamıştı. Schleicher'den destek ya da en azından süre istedi. Ancak bir anlaşmaya varamadılar. Ayrırlırlarken; Schleicher son sözünü söyledi; "Küçük papaz, zor bir yol seçtin".¹⁰⁹

Bir sonraki günün sabahında Papen kabineyi topladı ve işinin gerçekten de ne kadar zor olduğunu öğrendi. Schleicher, Hindenburg'un Papen'e verdiği görevi uygulamanın imkansız olduğunu, aksi taktirde ülkenin anarşiye sürükleneceğini belirtmiştir. Polis ve ordunun her hangi bir isyan durumunda güvenliği sağlayacak kadar güçlü olmadığını belirten Schleicher, genelkurmayın Binbaşı Ott'u bu konuda bir araştırma yapması için kabinenin emrine verdiğini de söyleyerek, sunumunu yapması için Binbaşı Ott'u toplantı salonuna davet etmiştir. Ott'un verdiği bilgiler gerçekten son derece önemliydi. Federal hükümetin ve ayrı ayrı devlet hükümetlerinin ellerinde bulunan kuvvetlerle hem cephelerin savunulması, hem de Naziler ve Komünistler karşısında düzenin sağlanmasının mümkün olmadığını anlatan

¹⁰⁹ PAPEN, **a.g.e.** , s.245.

Ott, ayrıca olağanüstü hal ilan edilmesinden mümkün olduğunca kaçınılması gerektiğinin tavsiye edildiğini bildiriyordu.¹¹⁰ Önce Kayzer'i tahtından uzaklaştıran, sonra da Schleicher'in teşvikiyle General Groener'le Başbakan Bruening'i tasfiye eden ordunun şimdi de kendisini harcamakta olduğunu Papen büyük bir hayret ve acıyla gördü.¹¹¹

Derhal Hindenburg'a koştan Papen, artık iyice yaşlanmış olan Hindenburg'tan beklediği son cevabı aldı. Hindenburg, artık çok yaşlandığını ve bir iç savaşın sorumluluğunu taşıyamayacağını söylüyor; bir kez de Schleicher'in talihini denemenin tek umutları olduğunu belirtiyordu.

Böylece Kurt von Schleicher 2 Aralıkta Başbakan olmuştur. Papen'e sus payı olarak Paris elçiliğini teklif etmiş, ancak Papen kabul etmemiştir. Papen belki Hindenburg kendisini yakınlarda istediği için, belki de yeniden iktidarı ele geçirmeye yönelik planları olduğu için Paris Büyükelçiliği görevine sıcak bakmamıştır. Schleicher'in başbakanlığı ise sadece 57 gün sürebilmiş, planlarını gerçekleştirebilmesi için kendisini destekleyecek bir çoğunluk desteği bulamamıştır.¹¹²

Papen, Schleicher'in başbakan olmasını takip eden ilk haftanın sonunda kendi planlarını uygulamaya sokmuştur. 10 Aralık'ta Baylar Kulübünde söylevini verdikten sonra Hitler ve diğer Nazilerle mali ilişkileri olmuş olan Baron Kurt von Schroeder ile özel bir görüşme yaptı. Bu görüşme meyvesini verdi ve Papen ile Hitler 4 Ocak günü Schroeder'in evinde bir araya geldiler. Hitler, büyük ölçüde oy kaybetmiş bir liderdi, Papen ise düşmüş bir başbakandı. O gün Hitler ile Papen arasında neler konuşulduğu, ne gibi pazarlıklar yapıldığı net değildir. Papen Hitler'e Schleicher hükümetine katılmasını tavsiye ettiğini belirtirken, Schroeder Papen ve Hitler'in iktidar pazarlığı yaptığını iddia etmektedir. Gizli bir görüşme olarak organize edilen toplantının, gazetecilerce görüntülenmesi ve manşet olması Almanya'da yeni bir skandal olarak yorumlanmıştır.

¹¹⁰ PAPEN, **a.g.e.** , ss.247-248.

¹¹¹ SHIRER, **a.g.e.** , s.230.

¹¹² PAPEN, **Vom Scheitern Einer Demokratie.1930-1933**, Mainz, 1968, s.343-344.

O günden sonra da bir çok görüşme ve bol miktarda pazarlık yapılmıştır. Hindenburg'un oğlu Oskar von Hindenburg da Hitler'in etkisi altına girmiştir. Schleicher tüm çalışmalarına rağmen istediği parlamento desteğini sağlayamamış ve sonunda Hindenburg – oğlundan gelen baskının da etkisiyle – Papen'i Hitler başkanlığında ve anayasaya uygun bir hükümet kurma yollarını araştırmakla görevlendirmiştir. Hindenburg, Hitler'in başbakan olması ihtimalinden her ne kadar nefret etmişse de hem kendisine yapılan baskılardan, hem de yaşının verdiği acizlikten ötürü artık bu ihtimale daha fazla karşı çıkamamış ve bu kararı almıştır.

Sonunda 30 Ocak 1933 günü yeni kabine oluşturuldu. Hitler'in başbakanlığında oluşturulan hükümet büyük ölçüde Papen ve Hindenburg'un istediği gibiydi. Önemli bakanlıkların çoğu Papen'in yandaşı olan muhafazakarlara bırakılmıştı.¹¹³ Papen, bu şekilde Nazileri dizginleyebileceğine inanıyordu. Kendisinin de Başbakan Yardımcısı ve Prusya Komiseri olarak görev aldığı kabinede Nazilere göre 3'e karşı 8 çoğunluğa sahip olan muhafazakarlara Hitler'in aşırılıklarını durdurabileceği ümidi hakimdi. Tamamen anayasaya uygun olarak iktidar koltuğuna oturan Hitler'in ise durdurulmaya hiç niyeti yoktu.

Aynı günün akşamı Hitler'in başbakanlığı ilan edildi. Naziler büyük bir coşkuyla sokaklara döküldü. Papen o saatlerde bu coşkunun çok uzun sürmeyeceğinden fazlasıyla emindi. Kabinenin 11 üyesinden sadece üçü Nazi Partisindendi ve Papen için onları bir köşeye atmak an meselesiydi. 31 Ocak'ta yeni kabine ilk toplantısını gerçekleştirdi. Toplantıda, yeniden seçimlere gidilmesi kararlaştırıldı. Papen için seçimler istediği reformları yapabilmesini sağlayacak ve böylece batı modeli demokrasiden kurtuluşu sağlayacak bir araçtı. Hitler ise iktidarda olmanın verdiği avantajla, devlet aygıtlarını da rahatlıkla kullanacak ve tek başına iktidar olmasını sağlayacak %51'lik parlamento çoğunluğunu yakalamaya çalışacaktı. Yeni seçimlerin yapılacağı tarih olarak 5 Mart günü belirlendi.

¹¹³ Kabinenin ayrıntıları için bkz. DUTCH , a.g.e. , s.179.

Seçimlere bir hafta kala, 27 Şubat akşamı Reichstag yangını yaşandı. Akşam saatlerinde gerçekleştirilen kundaklama olayını tam olarak kimin gerçekleştirdiği hiçbir zaman öğrenilemedi, ancak bu tatsız hadise Nasyonal Sosyalistlerin fazlasıyla işine yaradı. 28 Şubat günü Hitler Hindenburg’a “Halkın ve Devletin Savunmasını” öngören bir kararname imzalatmıştır. Böylelikle özellikle komünistlere karşı büyük bir avantaj kazanılmış, gerekli görüldüğü durumlarda devleti tehdit ettikleri gerekçesiyle Komünistlere karşı yaptırım uygulama hakkını elde etmişlerdir.

Böylece Hitler bir hamlede yalnız siyasi düşmanlarını resmen susturmakla ve onları istediği zaman tutuklama hakkını elde etmekle kalmıyor, aynı zamanda , Komünist tehlikesini resmen ayyuka çıkarmakla milyonları bulan orta sınıf halkta ve köylüde, bir hafta sonra yapılacak seçimlerde Nasyonal Sosyalizme oy vermedikleri taktirde Bolşeviklerin iktidarı ele alacakları korkusunu yaratıyorlardı.¹¹⁴

Hitler ve ekibi Almanya’da eşi benzeri görülmemiş bir seçim kampanyası gerçekleştirdiler. Yapılan tüm propagandaya rağmen, Weimar Almanya’sının son demokratik seçimleri olan 5 Mart seçimlerinde Naziler oylarını beş buçuk milyon arttırabildiler ve genel oy sayısının ancak %44’ünü elde edebildiler. Merkez Partisi ve Sosyal Demokratlar da bir önceki seçimlere oranla daha iyi sonuçlar almışlardı. Komünistlerin oyları bir milyon kadar azalmıştı. Papen’i destekleyen Hugenberg ve Milliyetçileri ise genel oyların sadece % 8’ini alabilmişti.

52 sandalyeleri olan Milliyetçiler, Nazilerin 288 sandalyeleriyle birlikte Reichstag’da 16 sandalyelik bir çoğunluk sağlamışlardı. Bu kadar bir çoğunluk hükümetin günlük işlerini yürütmek için belki yeterdi ama, Hitler’in parlamentonun onayı ile bir diktatörlük kurabilmesi için gereken üçte iki çoğunluk henüz yoktu.¹¹⁵

Pozisyonunun seçimlerden sonra zayıflamasına rağmen Papen, Hitler’i hala dizginleyebileceğine ve monarşinin restorasyonuna yönelik

¹¹⁴ SHIRER, **a.g.e.**, s.255.

¹¹⁵ SHIRER, **a.g.e.**, s.257.

planlarını tamamlayabileceğine inanıyordu.¹¹⁶ Bu nedenle Hitler'in isteklerine bir süreliğine boyun eymeye devam edecekti. Hitler'in yeni planı kabinesine dört yıllığına yasama yetkisi verecek bir kanun çıkartmaktı. Böyle bir kanun anayasa değişikliği anlamına geleceği için parlamentonun üçte ikisinin desteği gerekiyordu. Reichstag yangınından sonra 28 Şubat'ta Hindenburg'a imzalattıkları kararname oylamanın yapılacağı gün muhalif millet vekillerinin oylamaya katılması sorununu zaten çözüyordu. Hitler Merkez Parti'nin de kendisini destekleyeceğinden emindi. Hugenberg'in kabine içi muhalefetine rağmen plan devreye sokulacaktı. Bu planı gerçekleştirebilmek için Naziler büyük bir şov hazırlamıştı. Yeni meclisin açılışı, Bismarck'ın 1871'de İkinci Alman İmparatorluğu'nun ilk parlamentosunu açtığı 21 Mart gününde gerçekleştirilecekti ve mekan olarak Potsdam'daki Garnizon Kilisesi seçilmişti. Belirlenen mekan Prusyacılığın ve büyük Alman İmparatorluğu'nun ihtişamlı günlerini hatırlatan çok önemli bir yerdi. 21 Mart günü Hitler öylesine büyük bir şov gerçekleştirdi ki, Almanya'nın eski günlerini özleyen her kesimden insan Führerin etki alanına kendi iradesiyle girmiş oldu. Hindenburg bile gösteriden fazlasıyla etkilenmişti. Ancak Hitler'in zaten kaldırmak istediği parlamentonun açılış törenine neden bu kadar özen gösterdiği çok yakında anlaşılacaktı.

Parlamento, 23 Mart'ta Kroll Opera binasında toplandı. Yetki kanunu tasarısı parlamentoya sunuldu. Resmi adı "Halkta ve Almanya'daki Sıkıntının Kaldırılmasına Dair Kanun" olarak geçen ve parlamentonun yasama yetkisini hükümete devredecek olan bu kanun çok önemli maddeler içeriyordu. Yasama yetkisi, Alman bütçesinin denetimi, yabancı devletlerle yapılacak antlaşmaların onaylanmasını ve Anayasa değişikliği hakkını parlamentodan alıp, hükümete devrediyordu. Bundan başka tasarı, kabinesinin çıkaracağı kanunların Başbakan tarafından hazırlanmasını öngörüyor ve bunların "Anayasaya aykırı olabileceğini" kabul ediyordu.¹¹⁷ Parlamentoda yaşanan tartışmalara rağmen, tasarı 441'e 84 oyla kabul edildi. Tasarıya sadece Sosyal Demokratlar karşı çıkabilmiştir. Tasarının kabulüyle birlikte Hitler, resmen ve kanunen , parlamento iradesiyle Almanya'nın diktatörü olmuştur.

¹¹⁶ ROLFS S.J. , **a.g.e.** , s.261.

Bu tarihten itibaren Almanya'nın bütün kurumları birer birer Nazilerin eline geçti. Bir yıl içerisinde Almanya'nın federal yapısı ortadan kaldırıldı, tüm siyasi partiler kapatıldı ve tüm silik direnişler sindirildi. Papen, Prusya komiserliği görevinden alındı. Buna rağmen Papen, Hitler'i daha ılımlı bir hale getirebilmek için çalışmalarını sürdürecekti. Ancak kabine içerisindeki muhafazakar kesim gitgide etkisini yitirdi. Papen, siyasi partilerin kapatılması ya da etkisizleştirilmesi sürecine müdahale edemedi. Demokrasiye ve parlamenter düzene zaten hiçbir zaman sıcak bakmamıştı. Belki de kendi hayallerini son derece sert ve acımasız bir şekilde Hitler gerçekleştiriyordu. Papen, Hohenzollern Hanedanından bir kralı hayal etmişti , ancak karşısında Avusturyalı bir diktatör duruyordu. Bu durumdan ne kadar rahatsız da olsa yapılabilecekler artık fazlasıyla kısıtlıydı.

Papen, özellikle Katolik Kilisesi ve Katolik Basını gibi her türlü Katolik organizasyonu için çalışmıştır. Kiliselere yönelik Nazi şiddeti için gelen şikayetler çoğalınca Papen bu konuya Hitler'in ilgisini çekmek istemiş ve bunu gerçekleştirebilmek için de Vatikan'ı ziyaret etmeyi tasarlamıştır. Nitekim Hitler de Vatikan ile dostça ilişkiler kurmayı arzu etmiş ve böylelikle Almanya ile Vatikan arasındaki görüşmeler hız kazanmıştır. Görüşmelerde bir çok sorun yaşanmıştır. Nazilerin kiliselere yönelik baskısı ve bundan dolayı özellikle Almanya'nın güney kesimlerinde halk üzerinde daha etkili olan kilisenin Nazilere yönelik tavır alması ve Merkez Partisi'nden gelen uyarılara rağmen Almanya ile Vatikan arasında antlaşma imzalanmıştır. Papen, uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak imzalanan Concordat'ın Almanya'daki Katolik Kilisesini ve Katolikleri koruyacağını ummuştur. Ancak Hitler'in verdiği sözleri tutmak gibi bir alışkanlığı hiçbir zaman olmamıştır ve Vatikan'a verilen sözler de aynı akıbete uğrayacaktır.

Başbakan yardımcılığı göreviyle her ne kadar hiçbir fonksiyonu yokmuş gibi görünse de, özellikle diğer bakanlıklar gibi özel sorumluluklar yüklemeyen bir görevde olması Papen'in hareket alanını da genişletmiştir. Papen, tüm kabine toplantılarına katılmış, Hitler'le hemfikir olmadığı her konuda sesini yükseltmiştir. Franz von Papen'in hala taşıdığı umutla yaptığı

¹¹⁷ SHIRER, **a.g.e.** , s.260.

tüm Hitler karşıtı girişime rağmen bu görevde kalabilmiş olması ise onun hala Hindenburg'un gözdesi olmasına bağlanabilir. Hitler'in tüm hareketlerine karşı tepkisiz kalan ordu büyük ölçüde Hindenburg'a göre hareket etmiş ve olayları sadece izlemekle yetinmiştir.

Tüm bu zaman içerisinde birçok yüksek rütbeli subayı da etkisi altına alan ve Hindenburg'tan sonra devlet başkanı olacağını kesinleştiren Hitler için Papen ve yandaşları gitgide bir tehlike olmaktan çıkmaya başlamıştır. Cumhurbaşkanı'nı son ziyaretinde, kendisine hala güvenildiğini anlayan Papen, 17 Haziran'da Marburg Üniversite'sindeki söylevinde Propaganda Bakanı Goebbels'i protesto etmiş ve eleştirilerini bağıra bağıra haykırmıştır. Goebbels bu konuşmanın yayılmasını engellemek için her yolu denemiş, ancak Papen konuşma metnini yabancı gazetelere sızdırmayı başarmıştır. Marburg söylevi Almanya'da da dünyada da büyük yankı yaratmıştır. Papen söylevinin yasaklanmasına çok sinirlenmiş; 20 Haziran'da Hitler'le görüşmüş ve ikinci derece bir bakanın söylevini yasaklamasına göz yumamayacağını ve Hindenburg'u durumdan haberdar edeceğini söyleyerek istifasını vermiştir. Nitekim takip eden günlerde Hitler, Hindenburg ve ordu tarafından ikaz edilmiş; Almanya'da düzeni sağlamadığı takdirde, Hindenburg'un olağanüstü hal ilan edeceği ve ordunun yönetime el koyacağı kendisine bildirilmiştir.

Artık her geçen saat Naziler için ölüm kalım meselesiydi. Nihai karar verildi. Naziler ciddi bir temizleme operasyonuna başladılar. S.A'lar ile birlikte bir çok önemli kişi de öldürüldü. Schleicher ve eşi evlerinde S.S'ler tarafından öldürülmüş, yakın arkadaşı General Kurt von Bredow'da aynı akıbete uğramıştır. Tüm Nazi karşılarının planlı bir şekilde öldürüldüğü bu kanlı temizlikten Franz von Papen sağ kurtulmuştur.

Franz von Papen, yeğeninin Westphalia'daki düğünü için Berlin'den 25 Haziran'da ayrılmıştı. Arkadaşı Edgar Jung'un tutuklandığını oraya henüz vardığında öğrendi. Ertesi gün Berlin'e geri dönen Papen, durumu protesto etmek için hemen Himmler'in ofisine gitti. Kendisine Jung'un yabancı ülkelerle illegal bağlantıları olduğu için soruşturma amaçlı olarak tutuklandığı

ve birkaç gün içerisinde serbest bırakılacağı söylendi.¹¹⁸ Ancak dört gün sonra fırtına koptu.

30 Haziran günü, Papen'in bürosu bir S.S takımı tarafından altüst edildi. Sekreteri Bose, masasının başında öldürüldü; birkaç gün önce Gestapo tarafından tutuklanmış olan yakın iş arkadaşı Edgar Jung da hapisanede öldürüldü; yine iş arkadaşlarından Katolik Hareketi'nin lideri Erich Klausener Ulaştırma Bakanlığı'ndaki bürosunda katledildi; geri kalan memurları, özel sekreteri Barones Stotzingen de dahil olmak üzere hepsi toplama kamplarına gönderildiler.¹¹⁹

Bürosundan aldığı telefonla doğru olay yerine koşan Papen, S.S birlikleriyle karşılaştı. Himmler ile birlikte çalışan Goering; S.A'nın ikinci ihtilali başlattığını Papen'e bildirmiştir.¹²⁰ Aynı gün Papen, kendisini ziyarete gelen kızı, oğlu ve evde hukuk sınavlarına çalışmakta olan diğer oğlu Franz ile ev hapsine alındı. Martha ve diğer iki kızı Bremen'de tekne gezisinde olduklarından evde değillerdi. Dış dünya ile bağlantısı 3 gün boyunca kesilen Papen, hep tutuklanmayı beklemiş ancak üçüncü günün sonunda serbest bırakılmıştır. Serbest kalan Papen, daha önce vermiş olduğu istifasının kabul edilmesini talep etmiş ve bir daha hiçbir kabine toplantısına katılmamıştır. 2 Ağustos'ta 87 yaşındayken Hindenburg'un da hayatını kaybetmesiyle Hitler'in önündeki son engel de kalkmıştır.

¹¹⁸ ROLLFS S.J. , **a.g.e.** , s.299.

¹¹⁹ SHIRER, **a.g.e.** , s.291.

F – FRANZ VON PAPEN'İN DİPLOMATİK KARIYERİ

1 – Franz von Papen'in Avusturya Büyükelçiliği

Almanya'nın ele geçirilmesi Hitler'in Almanya egemenliğinde bir Avrupa yaratma planlarının sadece ilk bölümüydü. Hitler, gerçek Almanya'nın tüm Alman halklarının yaşadığı topraklar olduğuna inanıyor ve en kısa zamanda Almanya ve Avusturya'nın birleşmesini istiyordu.¹²¹ Hitler her gün biraz daha Almanya diktatörlüğüne yaklaşırken Nasyonal Sosyalizm Avusturya'da da yükseliyordu. Avrupa'nın diğer büyük devletleri de Orta Avrupa'ya yönelik Alman politikasından endişe etmeye başlamışlardı. Nitekim, Mussolini'nin teşvikiyle Fransa, İngiltere ve İtalya Avusturya'nın bağımsızlığına dikkat çeken bir deklarasyon yayınladılar. Bir ay sonra 17 Mart 1934'te ise Mussolini Avusturya ve Macaristan ile Roma Protokollerini imzaladı. Bu antlaşmalar İtalya ve Avusturya arasındaki bağları daha da kuvvetlendiriyordu.

Tüm bu gelişmelere rağmen Avusturya Nazileri Dollfuss hükümetine karşı çalışmalarını sürdürüyordu. Nitekim 25 Haziran 1934 günü Avusturya Başbakanı Dollfuss Viyana'da Naziler tarafından öldürüldü. Radyo istasyonunu ele geçiren Naziler Dollfuss'un istifa ettiği haberini yaymaya başladılar. İsteği dışında gerçekleştirilen bu hadiseler Hitler'i fazlasıyla rahatsız etmiştir. Avusturya'da ise Kurt von Schuschnigg'in idaresindeki hükümet kuvvetleri yönetimi tekrar ele geçirmiş ve asileri tutuklamıştır.

Hitler çok daha erken tarihlerde bir Avusturya Lejyonu kurulmasına karar vermişti. Zamanı geldiğinde bu ordu vasıtasıyla Avusturya'yı işgal edebilecek ve Avusturya'yı Almanya ile birleştirebilecekti. Avusturya'daki darbe girişiminden sonra Mussolini'nin sınıra asker yığmaya başlaması Hitler'i fazlasıyla tedirgin etmiş ve hemen Avusturya'daki darbe girişiminin zalimce bir cinayet olduğunu belirten resmi bir açıklama ile bu durumun Avusturya'nın iç meselesi olduğunu vurgulamıştır.

¹²⁰ İlk ihtilal Nazilerin Komünistleri ve Sosyal Demokratları etkisizleştirmesidir. İkinci ihtilal ise muhafazakarlara karşı yapılmıştır.

¹²¹ Adolf Hitler , **Kavgam**, İstanbul, 2003, s.8.

Papen'in yeni Avusturya büyükelçisi olarak seçilmesi işte bu günlere denk gelmektedir. Viyana'daki Alman büyükelçisinin geri çağırılması ve işine son verilmesinden sonra, Hitler'in Avusturya'ya yönelik planlarını gerçekleştirebilmesi için Franz von Papen'in Viyana'ya gitmesi kararlaştırılmıştır.

Papen, çok kısa bir zaman içerisinde durumdan bizzat Hitler tarafından haberdar edilmiştir. Viyana'daki darbe girişimiyle oluşan uluslar arası krizi atlatabilmek için görevi kabul etmesi gerektiği; diplomatik yetenekleri, Alman – Avusturya ilişkilerine olan ilgisi ve vatanseverliği dolayısıyla bu görevi yerine getirebilecek tek kişi olduğu yine Hitler tarafından kendisine bildirilmiştir.¹²² Son dönemde başına gelen onca olaya, asistanlarının ve yakın arkadaşlarının katledilmesine, kendisinin zorla ev hapsine alınmasına rağmen Papen'in tüm bunlardan sorumlu olan hükümetin elçiliği görevini kabul etmesi normal değildir. Vatanseverliğinin; ailesinin ve kendisinin hayatından duyduğu endişenin önünde yer aldığını da düşünmek o günün koşulları göz önünde bulundurulduğunda pek mantıklı bir yaklaşım olmaz. Nitelim Papen Viyana'ya gitmeyi kabul etmiş, ancak birtakım şartlar ileri sürmüştür;

1) Habicht görevden alınmalı ve Avusturyalı Nazilerle ilişkisi tamamen kesilmelidir,

2) Alman Nazi Partisi'nin Avusturya'nın iç işleriyle ilgilenmesi yasaklanmalıdır,

3) Avusturya ve Almanya arasındaki birlik problemi asla kuvvet kullanarak çözülmemelidir, evrimsel yollara bırakılmalıdır,

4) Avusturya ve Almanya arasında dostça ilişkiler kurulduğunda görev de normal olarak sona ermelidir. Bu nedenle "Özel Misyon Şefi" sıfatıyla görevlendirilmelidir,

¹²² ROLLFS S. J. , a.g.e. , s.317.

5) Alman Dışışleri Bakanlığı'nın altında çalışmamalı, sadece Hitler'e karşı sorumlu olmalıdır.¹²³

Böyle bir anlaşmaya ilişkin herhangi bir kayıt bulunamamasına rağmen , Hitler'in koşulları kabul ettiğini söylemek mümkündür. Zira, Habicht hemen görevden alınmış, 3 Ağustos 1934'te Münih'teki Avusturya Nazi Partisi bürosu kapatılmıştır. Sonunda Papen'in daha önce vermiş olduğu istifası da kabul edilmiş ve yeni görevine hazırlanmasına izin verilmiştir.

Papen'in elçilik için Avusturya makamlarına güven mektubunu sunmasından sonra Avusturya uzun bir süre tereddüt etmiş ve Papen'i kabul etmemiştir. Dünyanın da birçok yerinden gelen ikaz mesajları Avusturya'nın elini kolunu bağlamış, sonunda Marburg konuşmasını dikkate alan Avusturya yetkilileri Papen'in Nazilerle arasındaki sorunları da göz önünde bulundurarak ve Alman Dışışlerinin de baskısıyla Papen'in kabulünü gerçekleştirmişlerdir.

Papen, kendi ekibiyle Metternichgasse'deki yaşlı elçilik binasına yerleştiği gün buradaki elçilik personeliyle tanıştı. Bu zorlu görevi kabul etmesinin nedenlerini düşünürken ve endişelerini yenmeye çalışırken Ballhaus Platz'daki ilk resmi ziyareti moralini fazlasıyla bozdu. Ballhaus Platz 1815'teki Viyana Kongresinin de toplandığı ünlü eski bir saraydı. Makineli tüfek taşıyan yüzlerce korumanın çevrelediği saraydaki toplantı ise tüfeklerin metalinden bile daha soğuktu. Devlet başkanı Miklas, Schuschnigg ve Dışışleri Bakanı Berger-Waldenegg ile ilk kez burada görüştü. Yaptığı iyi dilek konuşması o kadar soğuk karşılandı ki, buradaki topluluğun Papen'i Almanya'da Merkezi parçalayan, Bruening'in düşüşünü hazırlayan ve Hitler'in yükselmesini sağlayan kişi olarak gördüğü ve onun varlığından rahatsız olduğu bir kez daha ortaya çıktı. Nazilerin Katoliklere yönelik kötü muamelesi ve buna rağmen Papen'in Vatikan'la Concordat sağlayan kişi olması ona yönelik soru işaretlerini daha da arttırıyordu. Avusturya'nın Franz von Papen'i Almanya büyükelçisi olarak kabul etmeme isteğinin altında yatan nedenler işte bunlardı.

¹²³ PAPEN, **Wahrheit...** , s.383.

Bir sonraki gün Papen Schuschnigg ve Berger-Waldenegg ile bir araya geldi. Papen Almanya ve Avusturya arasında dostça ilişkilerin yeniden tesis edilmesinin önemiyle başladı konuşmasına. Avusturya tarafı ise Almanya'nın içişlerine karışıyor olmasından son derece rahatsızdı. Aslında Schuschnigg düşünce olarak Papen'e çok yakındı. Muhafazakardı. Almanya'nın ihtişamlı günlerini ve mümkünde Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasını istiyordu ki, bu da Almanya ve Avusturya'nın birleşmesi anlamına geliyordu. Ancak bu birleşme kesinlikle Hitler diktatörlüğünde gerçekleşmemeliydi. Papen de barış içerisinde bir birleşmenin taraftarıydı , ancak Hitler'in izleyeceği yollar hakkında ciddi tereddütleri mevcuttu.

Avusturya hükümeti en çok Avusturya Lejyon'undan şikayetçiydi. Avusturya'nın şikayetleri sık sık Papen'e bildiriliyordu, ancak Hitler cephesinden olumlu bir yaklaşım gözlemlenmiyordu. Barış içerisinde bir birleşmenin yolu Josef Leopold liderliğindeki Avusturya Nazilerinden geçiyordu Papen'e göre. Avusturya Nazileri kamuoyunun güvenini kazanabilirse bir çok şey daha kolay halledilebilecekti. Ancak Leopold Papen'le anlaşamadı.

Hitler, 21 Mayıs'ta Mecliste yaptığı konuşmasında Almanya'nın Avusturya'nın iç işleriyle ilgilenmediğini ve Avusturya'yı Almanya'ya katmak için zorlamada bulunmayacağını açıklıyordu. Bu konuşmada Viyana'da da yankı bulmuş ve Schuschnigg 29 Mayıs'ta karşılık olarak kesinlikle Almanya karşıtı bir politika izlemediklerini ilan etmiştir.

Almanya ve Avusturya'dan gelen karşılıklı iyi niyet açıklamaları 1935 yılının devam eden ayında Papen'in bir antlaşma taslağını Avusturya makamlarına sunmasıyla devam etmiş ancak Avusturya hemen cevap vermemiştir. İki ay kadar sonra Papen görüşmelerin artık başlaması için Avusturya Hükümetine baskı yapmaya başlamıştır. Berger ile bir görüşmesinde, Papen Hitler'in kendisini Alman Hükümeti adına görüşmelerde bulunmak ile görevlendirdiğini bildirmiştir. Ancak kendisine hükümetin henüz bir pozisyon olmadığı cevabı verilmiştir ki, bu da

Avusturya'nın garantörü ya da koruyucusu durumunda olan Mussolini'ye danışmadan bir harekette bulunulmayacağı anlamına geliyordu.¹²⁴

3 Ekim 1935'te İtalya Habeşistan'ı işgal etmiş, Roma protokolleri nedeniyle Avusturya ve Macaristan ile Arnavutluk Milletler Cemiyeti'nde İtalya lehinde oy kullanmışlardır. Milletler Cemiyeti'ne karşı yapılan bu irade beyanı Avusturya Hükümeti'ni oldukça zor bir durumda bırakmıştır. Avusturya makamlarının içerisine düştüğü bu zor durum Almanya için bir avantaj olarak nitelendirilmiş ve bir Alman-Avusturya antlaşmasına da zemin hazırlamıştır.

İtalya'nın gerçekleştirdiği işgaller ve ilgisinin Avusturya üzerinden diğer yönlerle kayması Avusturya'nın koruyuculuğuna devam edememesine neden olmuştur. Schuschnigg, Mussolini ile Roma'da gerçekleştirdiği görüşmeden iyi haberlerle dönmüş ve hemen soluğu Papen'in yanında almıştır. Alman-Avusturya antlaşması için görüşmelerin son kısmının biran önce tamamlanması isteğini belirtmiş ve Papen'de karşılığında hemen bir Centilmenlik Antlaşması hazırlamıştır. Hitler ve Alman dışişlerinin direktifleri doğrultusunda yapılan görüşmeler sonucunda 11 Temmuz günü Almanya-Avusturya antlaşması imza edildi. Antlaşmayla; Almanya Avusturya'nın bağımsızlığını tanıyordu ve içişlerine karışmayacağını taahhüt ediyordu; Avusturya ise dış işlerinde Almanya'ya paralel bir politika izlemeyi kabul ediyordu. Temmuz antlaşmasını gerçekleştiren Papen Bayreuth'a uçarak Hitler, Goebbels ve Neurath'la buluştu. Papen, gerçekleştirdiği başarılı görüşmelerden ötürü tebrik edildi. Şuana kadar Özel Misyon Şefi sıfatını kullanarak çalışmış olan Papen'e artık Avusturya Büyükelçisi sıfatını kullanması yine Bayreuth'taki görüşmelerde teklif edildi.

11 Temmuz 1936 tarihli Avusturya – Almanya antlaşmasının Hitler'i bu derece mutlu etmesinin sebebi tabi ki yukarıda bahsetmiş olduğumuz antlaşma maddeleri değildi. Söz konusu antlaşmayla birlikte bir de gizli antlaşma imzalanmıştı. Bu antlaşma Avusturya Nazilerine ciddi tavizler veriyordu. Antlaşmanın onaylanmasından sonraki dönemde ise Papen,

¹²⁴ ROLLFS S. J. , a.g.e. , s.326.

Schuschnigg'i Almanya ve Avusturya'nın birleşmesine yönelik politika uygulamaya sevk etmeye çalışmıştır.

Bolşevik tehdidine karşı genel kurmaylar arasında işbirliği yapılması teklifini getiren Alman tarafı, bu işbirliğini de kendi çıkarları doğrultusunda kullanmış ve askeri gücünün boyutlarını Avusturya tarafına abartılı bir biçimde sergilemiştir.

1937 yılı boyunca Almanya tarafından finanse edilen Avusturya Nazileri gitgide artan bir şekilde şiddet içeren hareketlerde bulunmuştur. Avusturya sokaklarındaki gerginlik, hükümete yönelik eleştirileri de beraberinde getirmiştir. İşte tam bugünlerde Nazilerin, Schuschnigg'e yönelik bir suikast girişiminde bulunacaklarına dair dedikodular çıktı. Nazilere yönelik bir baskın sırasında, Hitler'in delegesi Rudolf Hess tarafından yazdırılmış bir belgeden Avusturya Nazilerinin 1938 ilkbaharında açık bir isyan çıkaracakları, Schuschnigg bu isyanı bastırmaya teşebbüs ettiği taktirde, "Almanlar tarafından Alman kanı akıtılmasını önlemek üzere" Alman ordusunun Avusturya'ya gireceği anlaşılıyordu.¹²⁵ Avusturya Nazilerinin planlarına ilişkin olarak ortaya çıkan belgelerin birinde Papen'e de suikast düzenleneceği belirtiliyordu. Öyle ki, bir çok önemli şahsiyeti çıkarları uğruna gözden çıkarmış olan Naziler için Franz von Papen gözden çıkarılamayacak kadar önemli de sayılmazdı. Papen öldürüldüğü taktirde Avusturya Nazilerine karşı harekete geçebilecek Avusturya makamları, Hitler'in Avusturya Lejyonunun müdahalesi için de bir sebep oluşturmuş olacaktı. Bu ve benzeri haberler ve dedikoduların iyice yoğunlaştığı günlerin sonunda, Papen 4 Şubat günü Almanya'dan aldığı bir telefonla görevden alındığını öğrendi. Hitler'in Avusturya'ya karşı daha şiddetli bir girişimde bulunacağını öngören Papen'in ilk işi Hitler'le yaptığı yazışmaların kopyalarını İsviçre'ye göndermek oldu.

O günler hem Avusturya'nın hem de dünyanın geleceği açısından son derece önemli gelişmelere sahne oluyordu. Berlin – Roma Mihveri kurulmuştu; Hitler ve Mussolini arasındaki ilişkiler gitgide samimileşiyordu.

¹²⁵ SHIRER, a.g.e. , s. 415.

Papen'in Avusturya'daki görevine son verilmişti; Papen'in hem Baronlar Kabinesinde hem de Hitler Papen hükümetinde dışişleri bakanlığı görevini yürüten Neurath da görevden alınmıştı. Hitler'n çevresinde kalan tüm muhafazakarlar böylece uzaklaştırılmış oldu. Schuschnigg artık Avusturya için kötü günlerin çok yakında olduğunu anlıyordu. Zira Avusturya'yı koruyacak bir İtalya yoktu, diğer Avrupa devletleri de pek ilgili gibi görünmüyordu.

Elçilikten alındığının ertesi günü Papen sebepleri öğrenmek için soluğu hemen Hitler'in yanında aldı. 5 Şubat'ta gerçekleşen bu görüşmede Papen Hitler'i Schuschnigg'le yüz yüze görüşmesi için ikna etti. Hemen Viyana'ya dönen Papen, Schuschnigg'i de durumdan haberdar etti. Schuschnigg kabul etti, ancak 11 Temmuz 1936'daki Alman – Avusturya antlaşmasına bağlı kalınacağına kabul edilmesini istiyordu. Hitler, Schuschnigg'in şartını kabul etti ve görüşme için 12 Şubat tarihi belirlendi.

12 Şubat 1938 günü gerçekleşen ve tarih sayfalarına Berchtesgaden Görüşmesi olarak geçen toplantıya Avusturya'yı temsilen Schuschnigg ve Avusturya Dışişleri Yardımcısı Schmidt katıldı. Alman tarafı ise oldukça kalabalıktı. Hitler, yeni dışişleri bakanı Ribbentrop, OKW'nin başkanı Keitel, Avusturya Lejyonu komutanı General Reichenau ve hava kuvvetlerinden General Sperrie Papen dışındaki diğer isimlerdi.

Görüşmelerde, Hitler Schuschnigg'e fazlasıyla yüklendi. Öyle ki Schuschnigg sonunda Hitler'in son şartlarını sormak durumunda kaldı. Schuschnigg Hitler'in sunacağı şartları, görüşmeye verilen kısa bir aradan sonra çok acı bir biçimde öğrenecekti.

İki Avusturyalı küçük bir antrede sinirlerini yatıştırdıktan sonra, yeni Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'la Papen'in yanına alındılar. Ribbentrop kendilerine daktilo ile yazılmış iki sayfalık bir "anlaşma" tasarısı verdi; bunların Hitler'in son istekleri olduğunu ve tartışılmasına kendisinin izin vermediğini söyledi. Hemen imza etmeleri gerekiyordu. Schuschnigg sonunda Hitler'den kesin bir şey elde ettiğinden ötürü memnundu. Ama belgeyi okur okumaz memnunluğundan eser kalmadı. Çünkü aslında bu,

Avusturya hükümetinin bir hafta içinde Nazilere teslim olmasını isteyen bir Alman ultimatomuydu.¹²⁶

Bu hem Schuschnigg hem de Papen için tam bir sürpriz oldu. Schuschnigg, yapılan baskılara ve tehditlere karşı koyamayarak Hitler ile anlaşmak zorunda kaldı. Avusturya Anayasasına göre böyle bir antlaşma ancak cumhurbaşkanı tarafından onaylanabileceği için Hitler'in verdiği bir haftalık süreyi kabul ederek antlaşmayı imzaladı. İmzaladığı antlaşma şu şartları içeriyordu; Avusturya'da Nazi Partisi'ne karşı konulmuş olan yasak kaldırılacaktı; hapiste bulunan bütün Naziler affedilecekti; Nazi taraftarı Viyanalı Avukat Dr. Seyss-Inquart İçişleri Bakanı olacak ve kendisinin polis ve emniyet üzerinde yetkisi tanınacaktı. Nazi taraftarlarından Glaise Horstenau da Savaş İşleri Bakanlığına getirilecek, Alman ordusuyla Avusturya ordusu arasında daha yakın ilişkiler kurulması için birtakım tedbirler alınacak ve yüz subayın sistemli olarak değiştirilmesi bu tedbirler arasında bulunacaktı. Son istek de şuydu: "Avusturya'nın Alman ekonomik sistemine katılması için gereken hazırlıklar yapılacak. Bu amaç için Dr. Fischboeck Maliye Bakanı olacaktır.

Avusturya'nın ilhakını hazırlayan bu antlaşmanın yürürlüğe konması bir çok engelle karşılaştı. Avusturya Devlet Başkanı Miklas antlaşmanın koşullarına şiddetle karşı çıktı. Gelen baskılar ve ülke içinde artan gerilimin sonucunda, 1938 yılının devam eden günlerinde Avusturya Şansölyesi Kurt Schuschnigg, bağımsızlığı korumak ümidiyle ve cesurca son bir hamle yaptı. Almanya'yla birleşme ya da bağımsızlık üzerine bir referandum yapılmasına karar verdi. Referanduma kesinlikle karşı çıkan Hitler, askeri müdahale argümanını başarıyla kullanarak Schuschnigg'e iktidarı Nazi partisine devretmesi için baskısını arttırdı. Son derece iyi planlanmış bir darbe sonucu Avusturya Nasyonal Sosyalist Partisi Viyana'da 11 Martta kontrolü ele geçirince, Alman orduları Avusturya'ya hiçbir direnişle karşılaşmadan girebildi. Avusturya'nın ilhak edilmesine uluslararası tepki beklendiği gibi yumuşak oldu. Versailles Antlaşmasına göre Avusturya ve Almanya'nın

¹²⁶ SHIRER, **a.g.e.** , ss.421-422.

birleşmesi yasaklanmıştı ve bunun garantörü durumunda olan İtilaf Devletleri ise Almanya'yı sadece protesto etmekle yetindi.

2 – Franz von Papen’in Türkiye Büyükelçiliği

Franz von Papen, Avusturya görevini tamamladıktan sonra ülkesine dönmüş ve bir süre sonra da kendisine Ankara Büyükelçiliği görevi teklif edilmiştir. 1939 yılı başında Almanya’nın Türkiye Büyükelçisi ünvanıyla yeni görevine başlayan Franz von Papen, Türkiye’nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kestiği 1944 yılına kadar bu görevde kalmıştır.

Franz von Papen, Almanya’nın bu göreve getirebileceği o dönemdeki en tecrübeli isimdir. Askerlik hayatı içerisinde Türkiye’de bulunmuş ve Türklerle iyi ilişkileri olmuş bu isim, Almanya Başbakanlığı gibi çok önemli bir görevden sonra diplomasi yeteneklerini Türkiye’de de sergilemiştir. İkinci Dünya Savaşı koşullarında dünyanın en önemli merkezi konumunda olan Ankara’ya tüm devletler en iyi diplomatlarını göndermişlerdir. Franz von Papen de Almanya’nın Türkiye’deki en yetkili temsilcisi olmuştur.

Görevi süresince, Almanya’daki dış politika odaklarının ciddi baskılarına maruz kalmış, Türk Hükümet yetkilileriyle iyi ilişkiler kurmuş ve Türkiye’nin savaş dışı durumunu korumasında büyük emeği geçmiştir. Türkiye’nin tarafsızlığı ya da savaş dışı kalması çoğu zaman Alman Dışişlerinin politikasına da uygun düşmüştür. Türkiye’nin Almanya yanında savaşa dahil edilmek istendiği ve bu yüzden ciddi baskıların yapıldığı dönemlerde Franz von Papen, Alman Hükümet politikalarına karşı gelmemekle birlikte bir çok konuda Alman Dışişleriyle karşı karşıya gelmiş ve sorunlar yaşamıştır. Kendi inisiyatifiyle yapmış olduğu bir çok görüşme, Türkiye’nin savaş dışı konumunu sürdürebilmesinde etkili olmuştur.

İsmet İnönü’nün barış için arabuluculuk yapma isteğine, özellikle savaşın ikinci yarısından itibaren sıcak bakmış ve Alman Hükümetine müzakerelere oturması için telkinlerde bulunmuştur. Lakin Franz von Papen’in getirdiği bu öneri Berlin tarafından çok sert bir şekilde karşılanmış ve Papen’in Berlin’le zaten kötü olan ilişkilerini daha da sarsmıştır.

Franz von Papen’in Ankara’daki Büyükelçilik yılları ilerleyen bölümlerde ayrıntılarıyla anlatılacaktır.

II – TÜRK – ALMAN İLİŞKİLERİ

A – OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE TÜRK – ALMAN İLİŞKİLERİ

1870'lere kadar "Almanya" adında bir devletten söz etmek mümkün değildi. 19. Yüzyılın başlarında Cermen kökenli oluşumlara baktığımız zaman 39 küçük Alman dükaliğının varlığını görürüz. Cermen ağırlıklı bir yapıya sahip olan ama yinede imparatorluk olmasının getirdiği bir sonuç olarak Almanları tam anlamıyla temsil edemeyen Avusturya İmparatorluğu ve bahsi geçen dükalıklar Avrupa'daki Cermen kültürünü yaşatmışlardır.

Berlin'de Brandenburg Büyük Dükası Friedrich Willhelm'in 1713 tarihinde krallığını ilan etmesi Prusya Devletinin tarih sahnesine çıktığı tarih ve hadisedir. I. Friedrich ve 1740 da ölümünden sonra krallığın başına geçen II. Friedrich Willhelm (Büyük Friedrich) - ki çok iyi bir idareci ve teşkilatçı olmasıyla tanınmaktadır.- Cermen yapısının ağırlıkta olduğu Avusturya İmparatorluğuna yönelik bir yayılma politikası izlemişlerdir. Büyük Friedrich'in verdiği başarılı savaşlar Prusya'nın Avrupa'da gelişmesini ve gelişmesini sağlamıştır.

Alman ulusal birliğinin kurulmasına giden süreçte en büyük rol şüphesiz Prusya Başbakanı Otto Von Bismarck'a aittir. Avusturya'ya karşı Fransa ve Rusya'nın yansızlığını sağlayarak 1866'da elde ettiği Sadova zaferi ve 1870'te bu kez Avusturya ve Rusya'nın tarafsızlığını sağlayarak Sedan Savaşı'nda Fransa İmparatoru III. Napolyon'u yenilgiye uğratması sadece Bismarck'ın uyguladığı akılcı ve ileri görüşlü politikalara bağlanabilir. Bu zaferler önce Kuzey Cermen Konfederasyonunun ve 1871 Frankfurt Barışı sonrasında da Alman Ulusal Birliği'nin kurulmasını sağlamıştır.

Alman Ulusal Birliğinin kurulmasının uluslararası politika açısından en önemli sonucu Viyana Kongresi ile kurulmuş bulunan Avrupa güç dengesini temelinden bozmuş olmasıdır. Avrupa'nın en güçlü devletlerinden olan

Fransa ile Avusturya , Prusya'ya yenilgilerinden ve güçlü bir Almanya'nın doğmasından sonra güç ve etkinliklerini büyük ölçüde yitirdiler.¹²⁷

1871 yılında Alman Ulusal Birliğinin kurulması Bismarck'ın yeni iç ve dış politika uygulamalarını da beraberinde getirmiştir. İç politika , kurulan birliği pekiştirmek ve endüstri devrimini yakalayarak iktisadi kalkınmayı gerçekleştirmek amaçlı düzenlemeleri içermekteydi. Bunların gerçekleşmesi ise barış ortamını koruyacak dış politika uygulamalarına bağlıydı.

Bismarck yeni oluşmuş ulusta kendine özgü , baskıcı bir siyasal yapı kurdu. Almanya için benimsediği anayasa demokratik yolla seçilmiş bir parlamento olan Reichstag'ı getiriyordu ama, bu Parlamento'nun yalnızca vergiler ve tartışma konusunda sınırlı yetkileri vardı.¹²⁸ Gerçek iktidar Alman İmparatoru ve danışmanlarındaydı. Hatta Bismarck'ın şansölye olduğu dönemde - II. Willhelm'in Bismarck'ı istifa etmeye zorladığı döneme kadar- Kaiser'in Bismarck'ın yanında pasif kaldığı bile söylenebilir.

Bismarck öncelikle kapitalizmin sanayi ve ticarete gelişmesini sağlamak için eski karşıtları olan liberallerle ittifak yaptı. Bu ittifak tutucu Katolik azınlığı karşısına alması demekti. İlerleyen yıllarda ekonomik çöküntüye karşı sanayi ve tarımı gümrük tarifeleriyle korumak gerektiği kanısına varınca liberallerle yapılmış olan ittifakın benzeri bu sefer tutucu Katoliklerle yapılmıştır. Bu kez düşman yeni gelişmekte olan , Alman sanayi işçileri sınıfını temsil eden Sosyal Demokrat Partiydi (SPD). Tamamen ekonomik hedeflere yönelik uyguladığı iç politikaların ne kadar başarılı olduğu tartışılır ama o günün şartlarında , kurduğu ittifak ve karşılıklı güvenlik antlaşmalarıyla hem Almanya'da hem Avrupa'da barışçı bir istikrar ortamı sağladığı bir gerçektir. Lakin, Bismarck'ın Almanya'nın "doygunluğa ulaşmamış", Avrupa' da ki statükoyu korumaya hevesli ve denizaşırı topraklar edinmeye isteği olmayan bir güç olduğunu ısrarla söylemesinden sonra ¹²⁹ Alman tavrında değişiklikler gözlenmeye başlayacaktır ve bu

¹²⁷ Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, 9.Baskı, Ankara , 2001, s.224

¹²⁸ Grolier International Americana Encyclopedia , 1.Cilt , İstanbul , 1993 , s.293

¹²⁹ Paul Kennedy , **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Ankara , 1991, s.247

sömürgeyel geri kalmışlık Almanya'yı Osmanlı İmparatorluğu'na yönlendirecektir.

Almanya , öncelikle ulusal birliğini geç sağlaması ve sonrasında kendi iç gelişmeleri nedeniyle dünyanın sömürgeler halinde paylaşımı mücadelesinde geç kalan bir görünüm sergilemekteydi. Özellikle Fransa ve İngiltere'nin başını çektiği klasik sömürgecilikte Afrika'dan pay koparmaya çalışan Almanya'nın pek başarılı olduğu söylenemez.

Sanayisi büyük bir hızla gelişen Almanya bir süre Rusya odaklı bir iktisadi emperyalizm politikası izlemiş ve askeri bir müdahale söz konusu olmadan bu ülkenin hammaddelelerini çekebilme başarısı gösterebilmiştir. Lakin endüstriyel gelişimini çabuk tamamlayan Rusya Almanya için iyi bir müşteri ya da sömürü odağı olmaktan erken çıkmıştır.

Bundan sonra Almanya Uzakdoğu ve Ortadoğu'da ki eski imparatorlukların paylaşımı sürecine katılacaktır. Ama yepyeni bir usul geliştirip , uygulamaya sokarak.

Bu bölgelerin kendi özgün koşulları (merkezi devlet vb.) , hem de Avrupalı yayılmacı ülkelerin kendi içlerindeki gelişmelerin (tekelleşme, finans, sermaye, sanayinin hakimiyeti vb.) sonucu olarak buralardaki yayılmacı politikalar “doğal olarak” özgün olmalıydı ve nitekim zamanla kendini iyice dayatan bu gerçeklik dikkate alınarak geliştirilen yöntemler 20. yüzyılda iyice oturacak ve yaygınlaşacaktı , yani yeni ve dolaylı sömürgecilik.¹³⁰ Almanya , sömürgeciliğe karşı olduğunu , ülkelerin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlıklarına saygı gösterdiğini , yatırımlarla yarı sömürge ülkelerin gelişmesine yardımcı olmak istediğini sık sık belirterek barışçı yayılma yöntemleri izliyor ve böylece dolaylı sömürgecilik yönteminin ilk uygulayıcısı oluyordu.

¹³⁰ B. Bülent Can , “**Almanya'nın Türkiye'de Koloni Kurma Planları**” , Toplumsal Tarih Dergisi ,(Ağustos 1994), Cilt II , Sayı.8 , s.50

Bundan böyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya toprakları Alman emperyalizminin "güneşteki yerini" almak için verdiği kavgada en önemli yayılma alanı olacaktı.¹³¹

13 Haziran – 13 Temmuz 1878 tarihleri arasında gerçekleşen Berlin Kongresi 19.yüzyılın en önemli diplomatik görüşmelerinden biridir ve sonunda imzalanan Berlin Anlaşması Osmanlı İmparatorluğu için önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bulgaristan yarı bağımsızlık statüsüne kavuşurken ,Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan idaresine bırakılmıştır. İşte Osmanlı İmparatorluğu, bu döneme girdiğinde Avrupa devletlerinin ve Avrupa sermayesinin sıkı baskısı altındaydı. Osmanlı dış borçları gitgide artmış, toplanan vergiler ,dış borç ödemesine yönlendirilmesi amacıyla Düyunu Umumiye'ye aktarılmıştır. Doğal kaynakların işletilmesi hakkı da, yabancı sermayeye verilmeye başlanmıştır.

Midhat Paşa'nın gerçek kurucusu olduğu fakat bir banka olarak daha sonra teşekkül eden Ziraat Bankası dışında ulusal bir banka yoktu ve Osmanlı İmparatorluğu güçlü yabancı bankaların istilasına uğramıştı.¹³²

Sanayi devrimi yakalanamamış ,gerekli eğitim ve altyapı olmadığından modern sanayi oluşturulamamıştır. Yerli üretici yabancı sanayi ürünleriyle rekabet edememiş ve bunların da ötesinde tarım gelirleri de gitgide azalmıştır.

Gitgide kendini açıkça hissettiren ekonomik bunalım eğitim,bürokrasi ve orduda reform ihtiyacını arttırmıştır. Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki yakınlaşma II. Abdülhamid dönemiyle birlikte başlayacaktır.

Sultan II. Abdülhamid'i Almanya'ya yaklaştıran pek çok nedenden söz edebiliriz. Öncelikle şehzadeliği döneminde Sultan Abdülaziz'le çıktığı Avrupa seyahati sırasında Almanya'yı görme ve inceleme fırsatı yakalamış olduğunu belirtmek gerekiyor. Bir yazarımız da ;Yeni Osmanlılar'ın meşrutiyet hareketi

¹³¹ Lothar Rathmann , **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi** , İstanbul , 2001 , s.21

¹³² İlber Ortaylı , **Osmanlı İmparatorluğu'da Alman Nüfuzu** , İstanbul , 2001, s.46.

sebebiyle, veliahtlığı zamanında zihninde uyanan İngiliz düşmanlığının onu Almanlar safına ittiğini belirtmektedir.¹³³

Almanya'daki rejim ile Osmanlı rejimi arasındaki benzerliğe de dikkat çekmek gerekir. Almanya 'da da meclis bulunuyordu ancak son karar imparator ve hükümetteydi, hatta II.Abdülhamid'in Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nı kapatması üzerine Bismarck Osman Nizami Paşa'ya konu ile alakalı olarak şunları söylemişti :''iyi ettiniz parlâmentoyu bertaraf eylediniz. Çünkü,bir devlet, Millet-i vahideden mürekkep olmadıkça onun faydasından ziyade zararı olur .''¹³⁴ Bu sözler rejimler arasındaki benzerliğin iki devleti birbirine yaklaştıran bir etken olduğunu şüphesiz göstermektedir.

Osmanlı'nın Almanya'ya yaklaşmasını Osmanlı açısından meşru kılan esas sebepleri de belirtmek gerekir. Öncelikle Osmanlı'nın Almanya ile ortak sınırı mevcut değildir. Almanlar'ın sömürgelerinde Müslüman halklar bulunmamaktadır. Geçmişte ,bu sebeplere de bağlanabilecek şekilde,iki ülke arasında hiçbir kötü ilişki yaşanmamıştır.

Son ve belki de en somut neden olarak 19.yüzyılın son çeyreğinde Almanya dışındaki büyük devletlerin Osmanlı'ya karşı düşmanlıklarını açıkça göstermiş olmaları gösterilebilir.

Bahsi geçen yeni ve dolaylı sömürgecilik kavramı Almanya'da belli çevrelerde yayılırken , Almanya ; Osmanlı İmparatorluğu ile ticari , siyasi ve ekonomik ilişkilerde diğer Avrupa devletlerine göre daha büyük bir hızla ilerlemekteydi. Osmanlı Devleti Klasik Dönemden başlayarak birçok Avrupa devletiyle ticari ilişkiler kurmuş ve bu ilişkiler kapsamında birçok Avrupa'lı devlete çeşitli imtiyazlar tanımıştır. Örneğin başlangıcının belli olmadığı bir tarihte Almanya'nın Bavyera bölgesi ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ticari ilişkiler olduğu bilinmektedir. Bavyera Yakın Doğu ile olan ticari münasebetlerini Venedikli , Cenovalı , Fransız , İspanyol ve Avusturyalı tüccarlar aracılığıyla yürütmüş ve bu durum 19. Asrın son çeyreğine kadar

¹³³ Süleyman Kocabaş , **Pancermenizm'in "Şark'a Doğru" Politikası Tarihte Türkler Ve Almanlar** , 1988 , s.46.

¹³⁴ M. Raif Ogan , **Sultan II. Abdülhamid Ve Bugünkü Muarızları** , İstanbul , 1956 , s.33.

devam etmiştir.¹³⁵ Prusya'nın Osmanlı – Yakın Doğu ticaretiyle fazla ilgilenmemesi , buna karşılık Avusturya konsoloslarının Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfuzlu bir durumda bulunması dolayısıyla Bavyeralı tüccarların sık sık Avusturya temsilciliklerine başvurdıklarını görürüz.¹³⁶

Osmanlı İmparatorluğu Bavyera'ya genellikle pamuk ihraç ederken ; Osmanlı'da Alman oyuncak ve hırdavatlarıyla kumaş ve porselenin rağbet gördüğünü söyleyebiliriz. Bunun dışında 19. yüzyılın sonlarına yaklaşırken birkaç Alman firmasının da yavaş yavaş Osmanlı topraklarında etkinlik kazanmaya başladığını da belirtmemiz gerekir. Ancak Alman ticareti 1870'li yıllara kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük boyutlara ulaşamamıştır.¹³⁷ Alman dış ticaretinin Osmanlı pazarlarına yönelik faaliyetleri ancak 19. yüzyılın son yirmi yılında başlayabilecek ve etkinleşecektir. Almanların bunu başarabilmesinde , Abdülhamid'in kendilerini diğer ülkelere göre daha “zararsız” görmesinin katkısı büyüktür. Osmanlı İmparatorluğu için “zararsız” olmak ise kendi topraklarına göz dikilmemesi ve kendi tebaası konumundaki , özellikle Hıristiyan azınlıkların kışkırtılmaması ve bunların ayrılıkçı hareketlerinin desteklenmemesi anlamına geliyordu.¹³⁸ Ayrıca, Alman ticaret sermayesi ve yatırımlarının örgütlü olarak Osmanlı ülkelerinde faaliyete geçebilmesi için büyük demiryolu yatırımlarını , gemicilik ,faaliyetlerinin gelişmesini ve Alman bankacılığının ciddi desteğini beklediğini de belirtmemiz gerekir.¹³⁹

1862 ve 1890 yıllarında Almanya ile yapılan ticaret antlaşmaları Alman tüccarlarına yabana atılamayacak imtiyazlar sağlamaktaydı.

Bunların dışında Almanya'nın Osmanlı'ya nüfuz etmesi , ordu ve mülki teşkilatta gerçekleştirilmeye çalışılan modernleşmeye yardım edecek heyetler ve Bağdat demiryolu sayesinde olmuştur. Bilindiği üzere Almanya Osmanlı

¹³⁵ Rifat Önsoy , “**19. Asrın İkinci Yarısından Alman İmparatorluğunun Kuruluşuna Kadar Bavyera'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ticareti**” , VIII.TTK Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler ,(Ekim 1976) , Cilt II , Sayı 8 , s.1423.

¹³⁶ ÖNSOY , **a.g.m.** , s.1424

¹³⁷ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. , ÖNSOY , **a.g.m.** , s.1427.

¹³⁸ Mesut Keskin – B. Bülent Can , “**Almanya'nın Türkiye'de Koloni Kurma Planları – II**” , Toplumsal Tarih Dergisi , (Kasım 1994) , Cilt II , Sayı 11 ,s.18.

¹³⁹ ORTAYLI , **a.g.e.** , s.57.

İmparatorluğu ile daha önce de sınırlı ticari ilişkilerde bulunmuş ancak bu ticareti diğer Avrupa devletlerinin gelişmiş deniz taşımacılığı aracılığıyla yapmak durumunda kalmıştır. Almanya'nın demiryolu taşımacılığına bu denli önem vermesinin sebebini bu durum oluşturmaktadır. Almanya'nın bütün dünyadaki ticari yayılmasının nedenlerinden biri de ucuz , bol mal üretimi ve İngiltere ve Fransa'ya göre geç kalarak gerçekleştirebildiği sanayiini modern ve elverişli yöntemlerle kurmasıdır.¹⁴⁰ 20. Yüzyıla yaklaşırken II. Abdülhamid her ne kadar denge politikası izlemek için uğraşmışsa da Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyecek güç kalmamıştır. Kolonizasyon sürecinde başarılı olamamış ama sanayileşmesini hızlı bir biçimde gerçekleştirmiş yeni Avrupa gücü Almanya , Osmanlı topraklarında Anadolu ve Mezopotamya'ya yaptığı ve yapacağı yatırımlar ile artan hammadde ve petrol ihtiyacı dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında uzun bir süre bulunacaktır.

¹⁴⁰ ORTAYLI , a.g.e. , s.58.

1 - II. Abdülhamid Döneminde Türk – Alman İlişkileri

a) Askeri Alanda İşbirliği

Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapan ilk Alman subay , II. Selim devrinde gelen Albay von Goetze'dir. Bir diğer önemli isim II. Mahmud tarafından getirtilen Moltke'dir. Ancak Alman askeri misyonunun Osmanlı ordusuna girişi Sultan II. Abdülhamid döneminde gerçekleşmiştir.

Abdülhamid Osmanlı kurumlarında gerçekleştireceği ıslahatlar kapsamında ; Almanya'dan askeri personel , idari memur ve hukukçu taleplerinde bulunmuştu. Hem askeri hem sivil memurlar için önerilen maaş ve tüm olanaklar Osmanlı memurlarının çok üzerindeydi ve bu memurlar Alman yasalarına tabi olacaktı. Gelecek askeri personel Osmanlı üniforması taşıyacak ancak Alman subayı konumlarını koruyacaktı. Ayrıca , üç sene zarfında , isterlerse Alman ordusuna geri dönebilmeleri garanti edilmişti.¹⁴¹ Ancak maaşların yüksekliği ve Osmanlı ordu göreviyle çok daha kolay terfi edebilme olanağı bu subaylar için Osmanlı'yı cazip kılıyordu. Örneğin Albay von Kaehler gelir gelmez Osmanlı ordusunda mirliva rütbesi ile göreve başladı ve von Kaehler Paşa oldu. ¹⁴² 1885 yılında ise Mareşal rütbesine ulaşmıştı.¹⁴³ Kaehler ölümüne kadar kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldığı 3 sene boyunca Osmanlı ile Almanya arasında silah ticareti anlaşmaları için çalışmıştır.

Osmanlı ordusuna giren bu subaylar kendilerini burada sadece tek seçici , danışman ve öğretmen olmakla yükümlü sayıyorlardı. Ama üniformasını taşıdıkları ordunun gelenek ve kurallarına uymamaları nedeniyle

¹⁴¹ Murat Özyüksel , “ **Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri** ”, Türk Dış Politikasının Analizi , Derleyen: Faruk Sönmezoğlu , Der Yayınları , İstanbul , 2001 , s.11.

¹⁴² ORTAYLI , **a.g.e.** , s.108.

¹⁴³ ÖZYÜKSEL , **a.g.m.** , s.12.

danışmanlıkta çok yararlı olamamışlar ve Türk komutanlarla anlaşmazlığa düşmüşlerdir.¹⁴⁴

Kaehler'in ölümünden sonra yerine Colmar von der Goltz getirilmiştir. Her ne kadar Goltz'a çok yüksek maaş ve rütbe verilse de , yabancı olmanın getirdiği bir güvensizlik söz konusuydu. Ancak Goltz askeri eğitimde etkili olmuş ve yeni yetişen ordu mensuplarında Alman hayranlığı yaratabilmiştir. Goltz Paşa ordudaki görevini politik oyunlar için de kullanan bir ajan misyonundaydı. Goltz , Avrupalı büyük güçler arasında denge politikasını inatla devam ettirmek için uğraşan Sultan Abdülhamid'i Almanya tarafına çekebilmek adına büyük uğraşlar vermiştir. Bununla birlikte Goltz Paşa'nın da her çalışması Alman şirketlerinin lehine gerçekleşen silah siparişi anlaşmalarını beraberinde getirmiştir.

Sultan Abdülhamid ordudaki ıslahat için Alman subayları çağırmanın yanında Türk subayları da Alman ordusuna gönderme planları da yapmaktaydı. Sultan II. Abdülhamid devrinde çeşitli dönemlerde gruplar halinde Türk subayı – Alman üniforması giymek koşulu ile – Alman ordusuna eğitim amaçlı olarak gönderilmiştir. Ancak gerek liyakatli subay seçiminde titiz davranılmaması , gerekse gidenlere gerçek eğitimden çok Alman ordusunun görkeminin gösterilmesiyle yetinilmesi bu uygulamadan gereği kadar iyi sonuç sağlanamamasının nedenidir.¹⁴⁵ Bu durumdan Sultan Abdülhamid'in de haberdar olduğu bilinmektedir ve orduda Alman hayranlığı giderek artmıştır.

Yine Sultan II. Abdülhamid döneminde jandarma örgütünde de birtakım ıslahatlar yapılmaya çalışılmış ancak donanmaya gerekli önem verilememiştir.

¹⁴⁴ ORTAYLI , a.g.e. , ss.108-109.

¹⁴⁵ ORTAYLI , a.g.e. , s.118.

b) II. Willhelm'in 1. Osmanlı Ziyareti ve 1890 Türk – Alman Ticaret Antlaşması

II. Willhelm'in tahta geçmesi ve Bismarck döneminin sona ermesiyle beraber Almanya'nın Avrupa'ya yönelik uyguladığı denge politikasının yavaş yavaş zayıfladığı ve Osmanlı'ya yönelik politikaların etkinlik kazandığını görürüz. Bunda Kaiser II. Willhelm'in etkisi yadsınamaz bir gerçektir. II. Willhelm 1889 yılında İstanbul'u ziyaret etmiştir. Şahsının da dahil olacağı daha yakın Alman – Osmanlı ilişkilerinin Alman ekonomisine ve Almanya'nın artan prestijine daha da katkısı olacağını düşünmüştür. Her şeyin hatır ve gönül ile yapıldığı bir ülkede Alman teşebbüsü için iyi fırsatlar seziyor , siyasi nüfuzunu kullanarak yararlar sağlayabileceğini görüyordu.¹⁴⁶

O dönem hariciyecilerinden Esat Cemal hatıratında Kaiser II. Willhelm hakkında şunları söylemektedir : "Alman İmparatoru II. Willhelm öyle garip adamdı , öyle garip halleri vardı ki , maiyetindekiler çok kere bu davranışlarından dolayı sıkıntıya düşüyorlardı . – Bir akşam sarayda yapılan bir kabul töreninde ben de bulunmuştum . Almanya İmparatoru kıdem sırasıyla yer almış olan sefaretler erkanının önünden geçerek , sefirlerle ayrı ayrı konuşuyor"¹⁴⁷ Bu satırlar herhalde - Almanya'nın doruğa çıkan yayılma politikasının yanında – II. Willhelm'in değişik karakterinin de tarihte ilk kez bir Avrupa İmparatorunun Osmanlı Sultanının ayağına kadar gitmesinde etkili olduğunu açıklayabilir. Kayzer , II. Abdülhamid'i ziyaretinde Bağdat Demiryolu inşaatının Almanya'ya verilmesinin hem iki ülke arasındaki ilişkileri sarsılmaz hale getireceğini hem de Almanya'nın Türk ordusuna yapacağı yardım ve takviyeleri daha da arttıracaklarını ısrarla belirtmiştir. Bu ziyaret Osmanlı'da Alman nüfuzunun artmasına katkıda bulunmuştur. Nitekim , 28 Ağustos 1890 tarihinde Almanlara geniş ekonomik ve ticari imkanlar sağlayacak olan Türk – Alman Ticaret Antlaşması imzalanacaktır.

Bu ticaret antlaşması Osmanlı İmparatorluğu içinde Alman ticaretine mutlak bir üstünlük sağlıyordu , ayrıca ilerleyen zamanlarda Alman tüccar ve

¹⁴⁶ KOCABAŞ , a.g.e. , s.75

¹⁴⁷ Esat Cemal Paker , **Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları** , İstanbul , 2000 , s.82

girişimcilerine ciddi kolaylıklar sağlayacaktı. Antlaşmanın en ilginç yanı ise Osmanlı hükümetinin çok düşük bir gümrük tarifesi uygulamasının sürdürülmesine ikna edilmiş olmasıydı. Antlaşma Osmanlı'ya Almanya içerisinde benzer haklar tanımakla birlikte , fiiliyatta Osmanlı lehine hiçbir sonuç doğurmamıştır diyebiliriz. 1890 Ticaret Antlaşması , Almanlar lehine ağırlıklı bir özellik taşıyor, Türkiye'yi Almanya'nın açık pazarı haline getirmeyi esas alıyordu.¹⁴⁸ Bu antlaşmadan sonra Alman ekonomisinin baskısı Osmanlı üzerinde iyice arttı. Bağdat demiryolu bu baskının ana noktası oldu.

c) II. Abdülhamid ' in Bağdat Demiryolu'na Verdiği Önem Ve Hattın İşleyişi

1888 yılında Bağdat Demiryolu imtiyazını Almanlara veren II. Abdülhamid , bu hattın Bağdat ve Basra'ya kadar uzatılmasını istiyordu. Bu hattın Osmanlı Devleti'ne getireceği ekonomik ve stratejik katkıları göz önünde bulunduruyor , bunun da özellikle Avrupa – Uzak Doğu arasındaki kara ticaret yolunun eski işlerliğine kavuşmasıyla gerçekleşeceğine inanıyordu. Bu yolun özellikle Suriye ve Mısır'la birleştirilmesi durumu ise yeni ticaret yolları açacak ve Osmanlı'nın bundan kar elde etmesi söz konusu olabilecekti. Sultan II. Abdülhamid'e göre ne Almanya'nın ne de Alman sömürgelerinin Osmanlı'yla ortak sınırının olmaması , Almanya'nın sadece ekonomik ve ticari menfaatler gözetmesine neden olacaktı. Bu nedenle Bağdat Demiryolu imtiyazı Rusya ve İngiltere yerine Almanya'ya verilmeliydi.

II. Abdülhamid'in demiryolu projesine bu denli önem vermesinin tek sebebi ekonomik değildir. Aynı zamanda yönetim , askeri ve stratejik ağırlıklı amaçları da mevcuttur. Elverişli ve hızlı ulaşım araçları , yollar , demiryolları Osmanlı yöneticileri için devlet otoritesinin devamı açısından zorunlu bir araçtı. Bir ana hat ; Osmanlı egemenliğini içten ve dıştan gelebilecek tehlikelere karşı güvenlik altına alacaktı.¹⁴⁹ Nitekim II. Abdülhamid , demiryollarının artması ile İmparatorluğun askeri yönden güçleneceği , isyan

¹⁴⁸ KOCABAŞ , a.g.e. , s.77

¹⁴⁹ Yrd. Doç. Dr. İsmail Yıldırım , "Osmanlı Demiryolu Politikası ve Sonuçları" , Türk Dünyası Araştırmaları , (Şubat 1999) , Sayı: 118 , s.50.

ve eşkıyalığın anında önlenebileceği ama bunun yanında tarım ürünlerinin de pazara sevk edilip , zenginliğin artacağı fikrindeydi.¹⁵⁰

Demiryolu hattı , 1893 yılında Ankara'ya ulaştı.¹⁵¹ Uzatılması için yeni bir imtiyaz antlaşması daha gerekiyordu. Anlaşma taslağında , hattın Kayseri, Diyarbakır ve Musul üzerinden Bağdat'a ulaşması öngörülmüştü. Rusların itirazları güzergahın Konya'dan geçmesine neden oldu. Konya'ya kadar olan hat 1895 yılında tamamlanmıştı. Böylece Bağdat Demiryolunun 535 kilometresi (İzmir – Konya arası) gerçekleşmiş bulunuyordu.¹⁵²

Bu tarihten sonra Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Alman diplomasisi daha da yoğunluk kazanacaktır. 1897 yılında yeni büyükelçi olarak , Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Baron Marschall von Bieberstein'in atanması ve 1898 yılında Kaiser II. Wilhelm'in Doğu gezisi kapsamında Sultan II. Abdülhamid'i ikinci kez ziyaret edecek olması Alman emperyalizmi açısından Osmanlı'nın ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir.

d) II. Wilhelm'in Türkiye'yi İkinci Ziyareti Ve Sonuçları:

Bismarck döneminin sona ermesi , Almanya'nın Avrupa'ya yönelik denge siyasetinin de sona ermesi demek olmuş ancak Almanya için emperyalist bir sıçramayı zorunlu kılmıştır. 1888 yılında imparator olan II. Wilhelm siyasi alanda , George von Siemens ise ekonomik alanda bu sıçramanın motoru olacaktı. Bu şimdiye kadar dışa açılmaya çekinen Bismarck'ın politikalarının yerine II. Wilhelm'in "barışçıl yayılma" ilkesine oturttuğu Weltpolitik ve Alman sermayesini ilk defa politik amaçla kullanıma sokan ve kendinden sonraki Alman sermayedarlarına örnek olan G. Von Siemens'in ekonomi politikalarının uygulanması demekti.¹⁵³ Bu politikalar Almanlara Bağdat demiryolu imtiyazı ile 1890 Türk – Alman Ticaret Antlaşmasıyla gelen birçok ekonomik faydayı beraberinde getirmiştir.

¹⁵⁰ E. Ziya Karal , **Osmanlı Tarihi** , Cilt:7 , Ankara , 1962 , s.175.

¹⁵¹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. , ORTAYLI , **a.g.e.** , s.141.

¹⁵² KOCABAŞ , **a.g.e.** , s.79.

¹⁵³ İlhan Pınar , "**Kayzer II. Wilhelm'in Doğu Gezisi Bağlamında Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı'ya Yönelimi Üzerine**" , Tarih ve Toplum Dergisi , (Aralık 1993) , Sayı:120 ,s.39.

Bağdat Demiryolu Hattı , Türk – Alman işbirliği ile kurulan “Osmanlı – Anadolu Demiryolu Şirketi ” tarafından Konya’ya kadar getirilmiştir. Hattın uzatılması için yeni bir imtiyaz antlaşması gerekmektedir. Bu dönemde Almanların İngiltere , Fransa ve Rusya ile olan rekabetleri doruk noktasına ulaşmış , hattın Basra’ya kadar uzatılması Almanlar için fazlasıyla gerekli hale gelmiştir. Bu gereklilik, Kaiser II. Willhelm’e II. Abdülhamid’i yeniden ziyaret ettirecektir.

Osmanlı – Almanya ilişkileri , II. Willhelm’in ikinci kez Osmanlı İmparatorluğu’nu ziyaretiyle en üst seviyeye ulaştı. 18 Ekim 1898 tarihinde Hohenzollern yatıyla İstanbul’a gelen İmparator ve İmparatoriçe’nin karşılanmaları , artık sırtını bu ülkeye yaslamış olan Osmanlı İmparatorluğu’nda , beklendiği üzere , oldukça görkemli olmuştu. II. Willhelm kendisi için tahsis edilen özel bir vagon ile Anadolu’nun içlerine kadar tamamlanan demiryolunu inceleme fırsatı yakaladı ve olumlu izlenimler edindi. Bu ziyareti sırasında Hereke Halı Fabrikasını gezen Alman Kaiser için Hereke sahilinde özel bir köşk yaptırılmış olması Osmanlı’da Alman dostluğuna ne kadar önem verildiğinin bir göstergesidir.

Willhelm’in gezisi Kudüs , Beyrut ve Şam illerine kadar devam etti. Kudüs’ te Luther Kilisesi açılmış , Katoliklere Meryem Ana Kilisesinin arsası bağışlanmıştır. Willhelm bu gezisi sırasında ziyaret ettiği Şam’da Selahattin-i Eyyubi’nin mezarı başındaki ünlü konuşmasında , Abdülhamid’e misafirperverliği için teşekkür ediyor , Padişah’ın ve dini önderi olduğu 300 milyon Müslümanın dostu ve koruyucusu olduğunu ilan ediyordu. Müslüman halkların büyük bir bölümünün İngiliz ve Fransız sömürgelerinde yaşıyor olması bu iki dünya gücü açısından bu konuşmayı son derece sakıncalı ve tehditkar kılıyordu.

Bu gezi Kaiser’in Suriye ve Filistin’de etkinliğini arttırmıştır. Alman dini kurumları , yüzyılın sonlarına doğru yaklaşıldığında Alman dış politikası ve Kaiser’in doğu gezisine paralel bir şekilde Suriye ve Filistin’de faaliyetlerini arttırmışlardı ve Alman desteğiyle daha da arttıracaklardır.

Gezi süresince yaptıkları görüşmelerde İmparator ile Sultan , Anadolu Demiryolu'nun Fırat üzerinde kurulacak bir gemi işletmeciliğiyle birlikte Basra'ya kadar uzatılması ve Mezopotamya bölgesinde sulama kanalları inşası konularında fikir birliğine varmışlardı.¹⁵⁴ II. Willhelm'in Osmanlı'yı ikinci kez ziyareti öncelikle Anadolu Demiryolu Şirketi'nin Haydarpaşa Limanı imtiyazını elde etmesi sonucunu doğurdu. 23 Aralık 1899 tarihinde Deutsche Bank ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan sözleşmeyle Osmanlı İmparatorluğu Bağdat Demiryolu imtiyazını yine Anadolu Demiryolu Şirketine veriyordu.

e) Bağdat Demiryolu ve Dünya Politikasına Etkileri

Anadolu'da Almanlara demiryolu yapımı imtiyazlarının ilk verildiği dönemde , yani 1888 yılından sonra , bu durum İngiltere tarafından iyi karşılanmıştı. Bunun sebebi ise , İngiltere'nin Ortadoğu'da Rus yayılmacılığının önlenmesini istemesiydi. 1899 yılında II. Willhelm'in ikinci ziyareti üzerine , yine aynı imtiyazın Almanlara verilmiş olması İngiltere'yi yine aynı sebepten ötürü hoşnut ediyordu. İngiltere Boer Savaşı ile iyice yıpranmıştı. Ortadoğu işleriyle pek ilgilenmiyordu. Ayrıca , Rusya ve Fransa'yla arasında olan , Asya ve Afrika'daki sömürgecilik rekabeti de İngiltere'nin Almanlara meyline sebep olmuştur.¹⁵⁵

Rusya açısından aynı durum incelendiğinde durumun daha farklı olduğu görülür. Rusya , Bağdat demiryolu imtiyazının Almanya'ya verilmesine başından beri karşıdır. Bu hattın Osmanlı'ya getireceği faydalar Rusya'ya aynı oranda zarar getirecektir. Avrupa malları Ortadoğu'ya Anadolu üzerinden kolayca gidecek , Rus ürünlerinin hakim olduğu Ortadoğu pazarları Avrupa sanayi ürünleriyle dolacaktı , bu da Rusya'nın ticari menfaatlerini zarara sokacaktı. Osmanlı'nın Kafkaslara asker sevki kolaylaşacak bu da yine Rusya'nın aleyhine olacaktı.

Fransızlar ise , İngiltere gibi ilk zamanlarda Bağdat Demiryolu'nu kendileri için ciddi bir tehlike olarak görmemişlerdir.

¹⁵⁴ ÖZYÜKSEL , a.g.m. , s.24.

¹⁵⁵ KOCABAŞ , a.g.e. , s.86.

5 Mart 1903'te Almanlarla bir imtiyaz anlaşması daha imzalandı. Bu anlaşma , demiryolunun Konya'dan Basra'ya kadar uzatılmasını öngörüyordu. Düyun-u Umumiye İdaresi , demiryolunun geçeceği illerin gelirinin bir kısmını "teminat akçesi" olarak şirket adına garanti edecekti. ¹⁵⁶ Demiryolunun geçtiği yerlerdeki kamu arazisi ve üzerindeki doğal kaynaklardan (taş, kum, kereste vb.) yararlanılacaktı. Çevredeki madenler şirket tarafından işletilebilecek ve hat boyunca arkeolojik kazı yapılabilecekti. Yine şirkete Fırat ve Dicle üzerinde gemi işletme imtiyazı da veriliyordu.

Bağdat Demiryolu sebebiyle Almanlar , bu demiryolu güzergahına Alman göçmenleri yerleştirmeyi düşünmüşlerdi. Pancermenist politikalar , Osmanlı topraklarına Alman göçmenlerin yerleştirilmesini ve bundan ticari ve politik faydalar edinilmesini amaçlıyordu. Bu oluşum aynı zamanda Rus tehlikesi ve Panislavizme karşı da bir engel oluşturacaktı. Ancak Babıali ve Sultan II. Abdülhamid Almanların açıkça çeşitli imtiyazlar da sunarak (ekonomik yardım , gümrük birliği vb.) teklif ettiği göçmen yerleştirilmesi fikrine şiddetle karşı çıkmıştır. " Alman göçü" meselesinin Türk-Alman ilişkilerine getireceği tehlikeyi gören Almanlar , daha sonra bundan vazgeçmişler , bu meseleyi tekrar ortaya atmanın , iki ülkenin arasını açmaya çalışan düşmanların elinde koz olacağını belirtmişlerdir. ¹⁵⁷

Özellikle 1903'te Basra'ya kadar uzanacak demiryolu imtiyazının Almanya'ya verilmesi İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına ters düşmüştür. Batıda Haleb'ten Şam yoluyla Hicaz'a , Doğuda ise Basra körfezine kadar uzanacak bir Alman demiryolu ; İngiltere'nin Mısır ve Hindistan'daki siyasi ve iktisadi egemenliği için en büyük tehlike olarak görülüyordu. ¹⁵⁸ İngiltere , ilk zamanlardan itibaren Osmanlı ve Almanya arasındaki demiryolu imtiyaz münasebetlerini engellemeye çalışmıştır. Ancak , II. Abdülhamid'in İngiliz karşıtı tutumları İngilizlerin gerek Almanya ile olan ilişkileri baltalama çalışmalarını gerekse İngiltere'nin bizzat demiryolu imtiyazı elde etme çalışmalarını engelleyen bir sebep teşkil etmiştir.

¹⁵⁶ KOCABAŞ , a.g.e. , s.87.

¹⁵⁷ KOCABAŞ , a.g.e. , s.89.

¹⁵⁸ ORTAYLI , a.g.e. ,s.158.

Uluslararası Politikada yeni bir çağ açan 1903 Bağdat Demiryolu İmtiyaz Andlaşması , Almanya'da da kendi nüfuzlarındaki Bağdat Demiryolu'na tepki duyan milletler kadar huzursuzluk ve endişe yaratmıştır. Almanya içerisinde , Bismarck taraftarları , Sosyalistler ve Sosyal Demokratlar gibi ciddi muhalif gruplar oluşmaya başladı ve demiryolu hakkındaki endişelerini seslerini yükselterek her fırsatta dile getirdiler.

Almanlar , Bağdat Demiryolu sebebiyle devletler arasında meydana gelecek çatışmaları ortadan kaldırmak için bir formül bulmuşlardı : Demiryoluna bütün devletleri ortak etmek! ¹⁵⁹ İngiltere 'de bu ortaklık teklifi ciddi tartışmalara yol açtı. Sonunda inisiyatifin Almanlarda olması nedeniyle İngiltere'nin ortak olması kabul edilmedi. Rusya ticari ve siyasi çıkarlarından ötürü Demiryolu projesine hep karşıydı. Bu yüzden ortaklık teklifi direkt reddedildi. Fransız kapitalistleri ile Almanya arasında 23 Ekim 1903'te Brüksel'de konu ile alakalı bir anlaşmaya varılmıştı ancak Bağdat Demiryolu'nu sömürgeleri ve ticari etkinliği açısından ciddi bir tehlike olarak gören Fransız hükümeti bu anlaşmayı reddetmiştir.

Bu devletler arasında , Almanya'nın artan gücüne karşı , ittifak görüşmeleri ve anlaşmaları yapılmaya başlamış , Almanya demiryolu hattı boyunca çembere alınmak istenmiştir. İngilizler , Ortadoğu'daki ekonomik ve ticari menfaatlerini korumak , yeni demiryolu imtiyazları almak , Basra körfezindeki nüfuzunu geliştirmek ve Arap milliyetçiliğini güçlendirmek amacıyla ciddi faaliyetlerde bulunmuştur.

¹⁵⁹ KOCABAŞ , a.g.e. , s.95

2) İttihat ve Terakki Dönemi Türk – Alman İlişkileri

a) Almanya , II. Abdülhamid ve Jön Türkler

Jöntürklerin “İttihad-ı Osmani” ile başlayan örgütlenmeleri 1890’lı yılların sonlarına doğru Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ile devam etmiştir . Jön Türkler; orta sınıf asker ve sivil aydınlardan oluşuyordu. Basın yollu propaganda ve darbe girişimleri gibi eylem yöntemleri kullanmaktaydılar. Amaçları Osmanlı İmparatorluğu’nda bir “meclis-i meşveret “ in kurulmasını sağlayarak siyasi iktidarın paylaşılmasını kurumlaştırmak , bir kuvvetler ayrımı sağlamaktı.¹⁶⁰

1897 de gerçekleştirilen gizli bir Jön Türk kongresini haber alan Sultan Abdülhamid’in bu konuda söyledikleri dikkat çekicidir ;

‘Milleti aydınlatmak , terakki ettirmek gibi riyakarane bahaneler bularak mevcut düzeni yıkıp , atalarının asırlardır yaptıklarını mahvederek sözde yenilik getirmek istiyorlar ; hakikatte istedikleri hükümetimin tecrübeli idarecilerini devirerek yerlerine geçmek ve iktidara sahip çıkmaktır. Bunlar dinlerini , vatanlarını inkar eden riyakar , sefil bir çetedir .Öyle olmasa can düşmanımız olan hristiyan kuvvetleriyle anlaşarak vatandaşlarının , dindaşlarının mahvına çalışmazlardı.’¹⁶¹

Burada sözü geçen hristiyan kuvvetleri İngilizler ve Fransızlardır. Nitekim bu dönemde Osmanlı – Alman ilişkileri II. Abdülhamid ve II. Willhelm’in şahsında gitgide gelişmekte ve samimileşmektedir.¹⁶²

Meşrutiyet propagandalarının iyice hız kazanmış olduğu 1905 yılında ise Sultan Abdülhamid durumu şu şekilde yorumlamaktadır;

“Meşrutiyetle idare edilebilmek için , memleketimiz kafi derecede olgun değildir. Bizim için bir felaket olur çünkü bu idare bütün fertler arasında müsavattı icap ettirir. Bizde ise böyle bir şey mümkün değildir. Bizim Jön

¹⁶⁰ Şerif Mardin , **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895 – 1908** , İstanbul , 2003 , s.31.

¹⁶¹ Sultan Abdülhamit , **Siyasi Hatıratım** , İstanbul , 1999 , s.57

¹⁶² Sultan Abdülhamit Alman Kayzeri için “dostum” ifadesini kullanmaktadır . bkz . Sultan Abdülhamit , **a.g.e.** , s.62.

Türkler hayalperesttirler , çünkü bizde Kanun-i Esasi'yi ve meşruti hükümeti ilan etmek umumi bir karışıklığı davet etmek ,herkesi birbirine düşürmek demektir."¹⁶³

20. yüzyılın başlarında Almanya II. Abdülhamid Türkiye'sine karşı uyguladığı politikayı açık olarak ortaya koymaktadır. Bu politikanın esasını , Türkiye'yi güçlendirmek ve onun toprak bütünlüğünü korumak teşkil ediyordu. 20. Yüzyılın başlarında İngiltere ve Fransa için Almanya ciddi bir tehlike olarak belirmeye başlamıştır. Bu tehlikeye karşı Rusya'ya yaklaşılmış , bu da Rusya'nın dış politikasına bağlı olarak Osmanlı'nın gözden çıkarılması sonucunu doğurmuştur. 1878 Berlin Andlaşmasını takiben Osmanlı İmparatorluğu gitgide zayıflamış , dağılma noktasına gelmiştir. İngiltere ve Fransa'nın daha önce uzun bir süre uygulamış olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma politikası artık önemliliğini kaybetmiş , artık yıkılacak olan bir ülkenin stratejik bölgelerine yerleşme politikası önem kazanmıştır. İngiltere 1878'de Kıbrıs'a , 1882'de Mısır'a , 1890'lı yıllarda Basra Körfezine yerleşmiş , Fransa Tunus'u işgal etmiş , Suriye ve Filistin'e göz dikmişti.

20. yüzyılın başlarındaki bu durum göz önünde bulundurulduğunda Almanya ve Türkiye'nin birbirlerine daha da yaklaşması gerekiyordu , nitekim öyle de oldu. Almanya , Üçlü İtilaf'ın çemberine alınmamak için Türkiye'ye , Türkiye ise başta Rusya olmak üzere İngiltere ve Fransa'dan gelecek tehlikeleri bertaraf etmek için Almanya'ya yaklaşıyordu.¹⁶⁴

Önceki bölümlerde , Sultan II. Abdülhamid'i Almanya'ya yaklaştıran sebepleri belirtmiştik. 20. Yüzyılın başlarında da bu yaklaşma kendini iyice göstermeye devam etti. Sultan , Osmanlı Devleti'ne İngiltere, Rusya ve Fransa'dan gelebilecek tehdit ve tehlikelere karşı Almanya'yı bir denge unsuru olarak görmeyi dış politikasının esası yapmıştı. Vambéry'e göre , Sultan Abdülhamid her şeyi kendi kişiliğinde birleştirmekte , herşeyle

¹⁶³ Sultan Abdülhamit , **a.g.e.** , s.87.

¹⁶⁴ KOCABAŞ , **a.g.e.** , s.118

ilgilenmektedir. ¹⁶⁵ Sultan , Bismarck'inkine benzer bir denge politikasını ustaca uygulamış ve bunun için de Avrupa politikasına hakim olmayı iyi bilmişti. Yine Vambéry'e göre Sultan bir Avrupa Savaşı dışında hiçbir şeyin Osmanlı'ya çok ciddi bir zarar veremeyeceğini biliyor ve bunun için de çalışıyordu. ¹⁶⁶

Sultan Abdülhamid , Almanlara olan yakınlığına rağmen ülkesinin geleceğine tehdit olarak gördüğü Avrupa Savaşına meydan vermemek için Almanya ile olan ilişkilerinde temkinli olmaya çalışmıştır. Amacı "tarafsızlık" ve "denge" politikasını sürdürebilmektir. Bu nedenle gerek ordudaki ıslahatlar gerekse iktisadi ve ticari imtiyazlar konusunda Almanya'nın her istediğini yerine getirmiyor , Osmanlı menfaatlerini ön planda tutmaya çalışıyordu.

20. Yüzyılın başlarında Avrupa'da genel bir savaş tehlikesinin belirmesi , Türkiye'nin Alman ittifakına alınması zorunluluğunu doğurdu. Ancak Sultanın uyguladığı istikrarlı tarafsızlık politikası bunun mümkün olamayacağını açıkça ortaya koymuştur. Hayati çıkarlarını devamlı ön planda tutan Almanlar , bu sırada Türkiye'yi istedikleri doğrultuda bir statüye sokmak için Sultanca karşı "alternatif" aramaya başladılar. ¹⁶⁷ Bu alternatif 1985'li yıllardan itibaren Jön Türkler olacaktır. Jön Türklerin Sultan'a karşı İngiltere ve Fransa tarafından kullanılmak istediğini gören Almanya'da bir ihtilalle gidici olabileceği düşüncesiyle Sultan'a karşı , muhalif unsurları el altından destekleyerek , yeni düzende kendisine zemin aramaktan geri kalmıyordu. ¹⁶⁸

Jön Türkler de başarılarının yabancı devletlerin yardımına bağlı olduğunu düşünüyordu. İngiltere'nin desteğine , Alman desteğinin de eklenmesi Jön Türklerin Almanya'dan fazlasıyla medet ummasını, bu bağlamda Almanya ile ilişkiler kurulması ve yayın organlarının da Almanca çıkarılması gibi sonuçlar doğurmuştur. Almanlar , aynen İngiltere gibi mason localarıyla Jön Türklere destek vermeye başlamıştır. II. Abdülhamid bir yandan Avrupalı güçlere bir yandan da ülkedeki meşrutiyetçilere karşı

¹⁶⁵ Mim Kemal Öke , **Vambéry Belgelerle Bir Devletlerarası Casusun Yaşam Öyküsü** , İstanbul , 1985 , s.42

¹⁶⁶ ÖKE, **a.g.e.** , s.60

¹⁶⁷ KOCABAŞ , **a.g.e.** ,s.123

¹⁶⁸ KOCABAŞ , **a.g.e.** ,s.124.

İmparatorluğun toprak bütünlüğünü ve geleneksel Osmanlı sistemini korumak için çok çalışmıştır. Uzun padişahlık döneminin son yıllarında , imparatorluk içindeki ve dışındaki düşmanlarıyla mücadelesi daha da sertleşirken İslam Birliği fikrinin pek güvenilemeyecek ideolojik gücünü kullanmaya yöneldi.¹⁶⁹Nitekim , ayrı bir araştırma konusu olabilecek , Panislamizm başarılı olamamıştır. Bu süreç 1908 Jön Türk ihtilaline kadar devam etmiştir.

b) İkinci Meşrutiyet'in İlanı İle İttihat ve Terakki Cemiyeti

1908 yılına gelirken İttihat ve Terakki Cemiyeti oldukça güçlenmiş durumdaydı. Ancak bir ihtilal beklenmiyordu. Sultan Abdülhamid'in hafiye teşkilatı da cemiyete yönelik sıkı çalışmalar içerisindeydi . Bu durum cemiyet içerisinde tedirginliklere yol açıyordu.

İlk olarak 3 Temmuz günü Niyazi Bey tarafından bir isyan çıkarıldı. Sultan Abdülhamid "n bu isyana karşı almaya çalıştığı hiçbir tedbir başarılı olmamıştır . Bu günleri takiben isyanlar yayılmaya başladı. Manastır Müslümanları meşrutiyet talebi ile ayaklandılar . Bundan sonra da Firzovik olayı patlak verdi . Bu olay da meşrutiyetin lehine gerçekleşmiştir. Bu olayla Makedonya üzerindeki kontrolünü iyice kaybeden Sultan Abdülhamid , kendisi ilan etmediği takdirde Makedonya'da meşrutiyetin ilan edileceğini ve oradan da bütün imparatorluğa yayılacağını anlamış ve 23 Temmuz gecesi Meşrutiyet'i ilan etmiştir.

Sultan Abdülhamid;

" Millette meşruti idareye karşı istidat ve kabiliyet gördüğüm için vükelanın kararını beklemeden meclisin toplanmasını irade ettim. Meşrutiyeti hiçbir zaman kaldırmayacağımı ve saltanatta bulundukça muhafaza edeceğimi yemin ederek sizlere bildiriyorum ve bunu herkese bildirmenizi istiyorum . İnşallah Meclis-i Mebusan'nımız devletimize ve milletimize hayırlı

¹⁶⁹ Dr. Philip Staddard , **Teşkilat-ı Mahsusa** , İstanbul , 1994 , ss.13-14.

işler görür de vatanımız her türlü saadete nail olur. Cenab-ı Hak cümlemizi tevfiyat-ı samedaniyesine mazhar eylesin."¹⁷⁰ demiştir.

1905 senesinde , memleketin meşrutiyetle idare edilebilmek için yeterince olgun olmadığını beyan etmiş olan Sultan , 1908'de memleketin kafi derecede uygun bulunduğunu belirtmektedir. Aralarında üç sene bulunan bu iki beyanat arasındaki çelişki , Sultan II. Abdülhamid'in II. Meşrutiyet'i ilan ederken başka çıkış yolu bulamamış olmasının bir göstergesi sayılabilir.

Meşrutiyet'in ilanıyla beraber cemiyet yönetiminde etkin olmaya başladı . Harbiye ve Bahriye Nazırlarının kim tarafından seçileceği konusunda İttihat ve Terakki ile yönetim karşı karşıya kalmış ancak cemiyet etkinliğini göstermiş ve kendi istediği kişileri bu makamlara getirmiştir. Bunun üzerine Sait Paşa hükümeti istifa etmiş ve Kamil Paşa devreye girmiştir.

İşte Osmanlı İmparatorluğu'nda son olarak yeni bir döneme II. Meşrutiyet'in ilanı ile girilmiş , İttihat ve Terakki Dönemi başlamıştır.

c) Meşrutiyet Türkiye'sinin İlk Zamanlarında Osmanlı ve Almanya

Özellikle Sultan II. Abdülhamid döneminde ağırlık kazanan ve Almanya desteğiyle gerçekleştirilen ordu ıslahatları Osmanlı subayları arasında Alman hayranlığının ve taraftarlığının gitgide artması ve yayılmasına neden olmuştu. 1908 Jön Türk ihtilalini gerçekleştirenler arasındaki asker kökenli grubun da çoğu Alman taraftarıydı. İhtilali gerçekleştirenlerin sivil kanadının tümü ve asker kökenlilerin küçük bir bölümü ise koyu birer İngiliz ve Fransız taraftarıydılar. Bu nedenle II. Meşrutiyetin ilan edildiği dönemde memleket genelinde İngiltere ve Fransa yanlısı bir hava esiyordu.

Sultan'ın mutlakiyetçi rejimine karşı olarak örgütlenmiş Jön Türklerin , Sultan Abdülhamid'in yakın dostu olarak görülen Almanya'ya da karşı olması anlaşılabilir bir şeydir. Bu dönemde Sadrazam olan Kamil Paşa'nın İngiltere'ye sempatisi bulunmaktaydı. Bu dönemde ülke içerisindeki birçok

¹⁷⁰ **Sultan Abdülhamid Han'ın İkinci Meşrutiyet'in ilanı hakkındaki nutku** , BOA , YEE , 23 , 314 , 12 , 71 – IIIa dan aktaran Ömer Faruk Yılmaz , **Belgelerle Osmanlı Tarihi** , Cilt 4 , İstanbul , 2000 ,s.211.

kurumu ıslah etmek üzere İngiltere'den uzmanlar getirilmiş , iktisadi birtakım imtiyazları da İngiltere ve Fransa'ya verme eğilimi gitgide artmıştır. Milli Türk bankasının kurulması için İngilizlerle işbirliğine gidildi. Marmara , Suriye kıyıları , Kızıl Deniz , İran Körfezi , Makedonya ve Arnavutluk kıyılarındaki deniz ulaştırmasının modernizasyonu için iki İngiliz şirketiyle anlaşmalar yapılmıştır.

“Osmanlı kabinesinde hemen , İran Körfezi ile Bağdat arasındaki demiryolu hattı , Mezopotamya'nın sulanması , Dicle ve Fırat'ta gemi işletilmesi , Basra Bağdat ve Kuveyt liman tesislerinin yapım ve denetimi konularında İngilizlere imtiyaz verilmesi sorunu tartışılmaya başlandı.”¹⁷¹ Bu tartışmalar Almanya'da ciddi endişeleri de beraberinde getirmiştir. Alman Dışişleri Bakanlığı Sömürgeler Bölümü hukuk danışmanı ve Deutsche Bank yöneticilerinden Helfferich'in , 1908 sonbaharında bankanın genel müdürü Gwirmer 'e yazdığı mektupta kullandığı ifadeler bu tedirginliği gözler önüne sermektedir;

*“İran Körfez'ine değin uzanan ‘Alman Bağdat Demiryolu’ düşü , tümüyle suya düşmüştür.”*¹⁷²

5 Ekim 1908' de Bosna – Hersek Avusturya tarafından ilhak edilmiş . Bulgaristan Prensiği krallık şeklini aldığını ilan etmiş , ertesi gün ise Girit Yunanistan'ca ilhak edilmiştir. Almanya hükümeti ise Bosna – Hersek 'in ilhakını onaylamıştır. Bu durum Osmanlı 'da Almanya'ya olan tepkileri gitgide arttırmış hatta birtakım Alman malları boykot bile edilmiştir.

İşte, ihtilalin hemen sonrasında Osmanlı ile Almanya arasındaki ilişkilerin görünümü bu çizgideydi. Almanya doğuda bir bir büyük çabalarla elde ettiği bütün kazançlarını bir çırpıda kaybetmek üzereydi.

¹⁷¹ RATHMANN , a.g.e. , s.94.

¹⁷² RATHMANN , a.g.e. , s.95.

d) İttihat ve Terakki Cemiyetinin Etkinliğini Arttırması ve Alman Dış Politikası:

Osmanlı'daki bu yeni oluşum Almanya'nın Osmanlı'da yeni bir iktidar arayışı içerisine girmesine neden olmuştur. Yukarıda da bahsedildiği üzere İngiliz sempatizanlarının yönetimde etkinlik kazanmış olması Alman çıkarlarına ters düşen bir oluşumdur. Almanya bundan böyle Jön Türklerin Alman sempatizanı olan askeri kökenli grubuna desteğini arttıracaktır. Alman ve İngiliz taraftarı gruplar arasındaki iktidar kavgası bu dönemde hız kazanacak , 31 Mart 1909 Vakası ortaya çıkacaktır. İsyan dolayısıyla Selanik'ten İstanbul'a gelen "Hareket Ordusu'nun başında bulunan Mahmut Şevket Paşa¹⁷³ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de desteğini alarak yönetimde etkin hale gelmiştir. Mahmud Muhtar Paşa¹⁷⁴ Mahmut Şevket Paşa'nın İttihat ve Terakki'in desteğiyle her tarafta baş gösteren bir istibdat ve baskı siyaseti izlediğini belirtmiş ve bu dönem hakkında şunları söylemiştir ;

*"Artık memleket bir örfi idare ve cebri seçimler devresine girdiğinden , ne söz hürriyeti ne basın serbestisi , ne de muhalif partiler namına ortada birşey kaldı. "*¹⁷⁵

Almanya'nın bu oluşumlara yaklaşımını ise Mahmud Muhtar Paşa şöyle değerlendirmektedir;

*"Reel-politik ekolünden olan Alman diplomatları yeni idarenin görünüşünden etkilenmeyip , vaktiyle Yıldız Sarayı ile kurdukları , en sonra da bir Enver ile te'yid edecek oldukları rabitaları evvela Mahmut Şevket ve yandaşları ile yeniden kurmaya koştular , şöyle ki , Almanya kendine mahsus olan alış-veriş siyasetinden hiç ayrılmadı. "*¹⁷⁶

İttihat ve Terakki'nin Osmanlı yönetiminde etkin konuma gelmesi ve muhalif unsurlara karşı sıkı tedbirler alarak yerini sağlamlaştırması Alman nüfuzunun Osmanlı topraklarında yeniden yaşam kazanmasına neden

¹⁷³ Alman von der Goltz'un tavsiyesiyle başa geçirilmiştir.

¹⁷⁴ Almanya'da eğitim almış ve görevde bulunmuş dönemin subaylarından.

¹⁷⁵ Mahmud Muhtar , **Maziye Bir Nazar Berlin Andlaşmasından Harb-i Umumi'ye Kadar Avrupa ve Türkiye – Almanya Münasebetleri** , Ötüken Neşriyat , İstanbul , 1999 , s.113.

olmuştur. Almanların işini kolaylaştıran bir diğer durum ise İngiltere ve Fransa'nın Meşrutiyet döneminde de emperyalist politikalarını devam ettirmeleri ve Osmanlı'nın dış borç ihtiyacına olumlu cevap verememeleridir. Almanya , Osmanlı'nın dış borç talebine İngiltere ve Fransa'dan daha uygun koşullarda bir cevap sunmuş ve böylelikle nüfuzunu Sultan Abdülhamid dönemindekinden bile yüksek hale getirmeyi başarmıştır. İttihat ve Terakki'nin de Almanya'ya samimiyetle yaklaşmasına rağmen , Alman dış politikasının düşmanca görüldüğü dönemler de olmaya başlamıştır.

II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Bosna –Hersek'in Avusturya tarafından ilhakıyla başlamakla beraber , İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki emelleri ve Balkan Harbi sebebiyle Alman – Türk ilişkilerinde problemler yaşanmıştır.

Almanya yine kendisi gibi Cermen kökenli Avusturya'yı , kendisinin doğuya yayılma amacını gerçekleştirirken bir köprü olarak kullanmaktaydı. Bu nedenle Avusturya'nın Balkanlar üzerine genişlemesini onaylayan bir politika izliyordu . Bu durum da, Osmanlı çıkarlarıyla çatışıyordu.

Almanya'nın İtalya'ya yönelik politikasının amacı ise olası bir dünya savaşında İtalya'nın kendi tarafında savaşmasını sağlamaktır. Fransa'nın Afrika' da kendi lehine bir genişlemeye gitmesi durumunun da İtalya'nın desteklenmesi yoluyla giderilmesi planlanmıştır. Almanya, Osmanlı'nın Trablusgarp , 12 Ada gibi topraklarını bu amaç uğrunda gözden çıkartmıştır. Türk – İtalyan harbinde Almanya çift taraflı bir politika izleyerek iki ülkeyi birden desteklemiştir.

Balkan Harbi'nde ise durum daha da dikkat çekicidir. Balkan Harbi Almanya ve Avusturya'yı çember içine almak , Balkanlarda onlara düşman oluşumlar yaratmak , Almanya – Anadolu demir ve karayolu bağlantılarını kesmek amacıyla tertip edilmiştir. Savaşın hemen öncesinde Almanya'nın İttihatçılara Balkanlardan çekilme tavsiyesi vermek gibi anlam verilmesi güç hareketleri de olmuştur. Alman Askeri Heyeti Başkanı Von der Goltz, başkentin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınmasını istemiştir. II. Wilhellm 1912

tarihli bir mektubunda , Balkan devletlerinin genişlemesinin ancak Osmanlı aleyhine gerçekleşeceğini , bunun da savaş yoluyla olacağını belirtmiştir.¹⁷⁷ Bu savaş Almanya ve Avusturya'nın aleyhine gelişmiş , beklenildiği üzere Almanya ve Avusturya'nın Doğu yolu kesilmiştir. Balkan Harbi'nin sonunda kuvvetli bir Sırbistan Devleti ortaya çıkmıştır. Nitekim Sırbistan'ın "Büyük Sırbistan" hayali ile Bosna – Hersek 'i ele geçirme politikasına başlaması ve Avusturya'nın buna karşılık vermesi çok yakında I. Dünya Savaşını başlatacaktır.

e) 1. Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye ve Almanya

Trablusgarp savaşının üzerine Balkan savaşının başlaması , Almanya'nın bu iki savaş için takınmış olduğu tutumun Osmanlı aleyhine gerçekleşmesi , dönemin İttihatçı hükümetinin pasif politikalarının üzerine bir de Balkan Savaşının ağır sonuçları da belirmeye başlayınca 23 Ocak 1913 günü İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden Enver , Talat ve Yakup Cemil Bab-ı Ali baskını gerçekleştirdi. Kamil Paşa hükümeti istifaya zorlandı ve yerine tam bir ittihatçı hükümet Mahmut Şevket Paşa başkanlığında kuruldu. Yeni hükümetin kurulmasını fırsat bilen Bulgaristan kurulmuş olan barışı bozarak savaşa devam etti. Balkanlarda bütün cephelerde savaş kaybedilince Osmanlı Devleti barış isteğinde bulundu. 30 Mayıs 1913'te imzalanan anlaşmaya göre ; Midye – Enez hattı sınır olarak kabul ediliyor , Edirne Bulgaristan'a veriliyor , Arnavutluk sınırlarının tayini ve adaların geleceği büyük devletlere bırakılıyor ve Osmanlı Girit üzerindeki tüm haklarından vazgeçiyordu.

Balkan mağlubiyetinden bir süre sonra Mahmud Şevket Paşa bir suikast sonucunda hayatını kaybedince yerine Mısırlı Halim Paşa getirildi. Mısırlı Halim Paşa'nın sadarete gelmesiyle İttihat ve Terakki 'nin en hareketli dönemi başlıyordu.

Bulgaristan'ın Balkan savaşından sonra yayılmacı politikalarına devam etmesi sonucu diğer Balkan devletleriyle arası açıldı . Böylece II. Balkan

¹⁷⁷ Stefanos Yerasimos , **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye** , Cilt :2 , İstanbul , 1977, s.1078.

Savaşı başlamış oldu. Edirne'nin fırsattan istifade yeniden Türk sınırlarına katılması memleket dahilinde büyük sevince neden oldu ve bu durum İttihatçılar tarafından kendileri lehine propaganda malzemesi olarak da kullanıldı. II. Balkan Savaşı sonrasında Halim Paşa hükümetinde önemli değişiklikler yapıldı . Üç önemli nezaret , üç İttihatçının eline geçiyordu . Enver , yarbaylıktan paşalığa yükselterek Harbiye Nazırı ; Cemal ise Bahriye Nazırı oldu . Talat ise zaten Dahiliye Nazırı idi. Böylece hükümet tamamıyla İttihat ve Terakki'nin eline geçmiş oldu.

Bu son dönemde Almanya'nın Türklere karşı düşmanca gözükten tutumları ve Balkan Savaşının kötü sonuçları ülke içerisinde Almanya ' ya karşı bir antipatiği de beraberinde getirmişti. Savaştan sonra mevcut Alman subayları geri gönderilmiş , Alman Askeri Heyeti'nin ıslahatlarının hiçbir pozitif fayda sağlamadığı inancı da yayılmaya başlamıştı. Ordu Trablusgarp'ta ve Balkanlarda mahvolmuştu ve yeniden düzenlenmesi icap ediyordu . İngiltere ve Fransa yeni müttefikleri Rusya devreye girince Türkleri gözden çıkarmışlardı. Bu koşullar altında Türkiye tekrar Almanya 'ya yönelmek durumunda kalmıştır.

Mahmut Şevket Paşa döneminde ordunun ıslahı için Almanya'dan yeni bir ıslah heyeti talebinde bulunuluyor . Alman Büyükelçisi Wangenheim aracılığıyla iki devlet arasında görüşmeler başladı. Wangenheim , ordunun yönetimde etkin durumda olduğu Osmanlı'ya nüfuz etmek için bu yardım talebinin kesinlikle kullanılması gerektiğine inanıyordu. 'Almanlar , Türkiye'de ordunun büyük etkili gücünü , rejim ,iktidar ve nüfuz değişmelerinde temel karar ve icra unsuru olduğunu görerek ve ordunun bu özelliğinden kendi lehlerine faydalanmak hesabıyla , askeri heyetin gönderilmesine "evet" derler.'¹⁷⁸ Ancak Almanlar eski tecrübelerini ve genel savaş ihtimalini de göz önünde bulundurarak bu sefer oldukça ağır şartlar ileri süreceklerdir. Askeri ıslah heyeti başkanı en yüksek Türk askeri rütbesini taşıyacak ve kesin yetki ile donatılacak ; Genelkurmay , Alman subayları tarafından tekrar teşkilatlandırılacak ; bütün askeri eğitim ve öğretim tamamen Almanların

¹⁷⁸ KOCABAŞ , a.g.e. , s.140

elinde olacak ; İstanbul ve Halep'teki kolordu ve tümen komutanlıklarına Almanlar atanacak ; hiçbir Alman subayı Türk emrine verilmeyecek ; maaş ve rütbeleri yükseltilecekti . Bütün bu şartlar İttihatçı hükümet tarafından kabul edildi ve 1914'te Liman von Sanders başkanlığındaki Alman heyeti Türkiye'ye geldi. Böylece Alman nüfuzu , yeniden ve çok daha kuvvetli bir biçimde Osmanlı'ya giriyordu.

Jön Türk hükümetleri ; kendi içlerindeki çok taraflı yapının da bir sonucu olarak birçok büyük devleti gözetten denge siyasetleri uygulamaya çalışmışlarsa da , özellikle Balkan Savaşında , bu politikanın başarısızlığı ortaya çıkmıştır . Artık Osmanlı'da , savaş öncesinde , tek bir devlete sırtını dayama siyaseti hakim olmaya başlamıştır. İngiltere yeni müttefikini Rusya'yı göz önünde bulundurarak Osmanlı'yı gözden çıkarmıştır . 1914 yılında bir davet üzerine Fransa'ya giden Bahriye Nazırı Cemal Paşa'da hükümetinin verdiği yetki ile Fransa'ya ittifak teklifinde bulunmuş ancak Fransa, böyle bir ittifak için müttefiklerine danışması gerektiği yanıtını vermiştir. Fransa'nın müttefiklerinin İngiltere ve Rusya olduğu göz önünde bulundurulduğunda bunun mümkün olmadığı zaten ortadadır. Geriye sadece Almanya ihtimali kalıyordu .

f) Türk – Alman İttifak Antlaşması ve Birinci Dünya Savaşı

Almanya'ya ilk ittifak teklifi Eylül 1913'te yapıldı . Ancak , Alman hükümeti Türkiye'yi bir ittifak için hazır görmüyor ve böyle bir ittifakın pahalı ve riskli olacağını düşünüyordu . Alman siyasileri , Avusturya Sırbistan'a ultimatom verene kadar , Türkiye ile bir ittifaka girmeyeceklerini tekrarlayıp durdular.¹⁷⁹ Avusturya'nın Sırbistan'a ultimatom vermesi Rusya'nın duruma müdahale etmesine , Almanya'nın da Avusturya'ya arka çıkarak olası savaşın başlamasına neden olacak ve savaş genişleyecektir. Bu nedenle Sırbistan' a ultimatomun verildiği gün olan 23 Temmuz 1914'te Almanya İstanbul Büyükelçisi Wangenheim aracılığıyla Said Halim Paşa hükümetine başvurarak ittifak teklifinde bulunmuştur.

¹⁷⁹ KOCABAŞ , a.g.e. ,s.148.

Almanya , olası savaşta yükünü hafifletmek için Osmanlı'yla İngiltere ve Rusya'ya karşı yapılacak ittifakın , açılacak yeni cepheler vasıtasıyla , kendi yükünü hafifleteceğine inanıyordu.

Said Halim Paşa , Sultan Reşad ve hükümetin ileri gelenleri arasında Alman ittifakı gizli olarak görüşülmeye başladı. Talat Paşa ; Enver Paşa , Halil Bey ve kendisinin bu konuda hemfikir olduğunu belirtmekte ve konu hakkında şunları söylemektedir :

“Mevcudiyetimizi muhafaza edebilmek için Türkiye'nin böyle bir Avrupa devleti ile ittifak etmesi elzemdi ve Türkiye ancak ilim , sanat ve sanayii ve ticaret bakımından bu derece ilerlemiş bir devletin yardımı ile kendi mevcudiyetini ve terakkisini temin edebilir. Sadrazam , müzakereleri bizzat idare etmek istediğini bildirdi ve bu meseleyi gizli tutmamızı rica etti. Henüz resmi ve muayyen teklif olmadığından diğer arkadaşlara hiçbir şey söylenmemesini arzu ettiğini bildirdi. Biz derhal bu teklifin bir harb tehlikesinden doğmuş olduğunu anladık . Bir devletin zayıf Türkiye'yi ittifakına almak istemesi için bu derece ehemmiyetli bir sebebin mevcut olması gerektiğini tabii buluyorduk. Fakat bizim düşüncemiz , bir umumi harbin çıkmayacağını ve bizim de bir kere bu ittifaka girmekle artık devletimizi her türlü tehlikeden korumuş olacağı merkezinde idi.”¹⁸⁰

Alman Hükümeti Türkiye'nin olumlu cevabına karşılık olarak , anlaşma için istediği koşulları Wangenheim aracılığıyla Sadrazama yolladı. Koşullar şu şekildeydi; Her iki devlet , Avusturya ve Sırbistan arasındaki anlaşmazlık üzerinde tarafsız kalacak ; Almanya Avusturya – Macaristan'la beraber savaşa girerse Türkiye'de Rusya'ya savaş açacak ; Savaş durumunda Alman Askeri Heyeti Türk ordusunda etkin görev yapacak ; eğer savaş olmazsa anlaşma hükümsüz kalacaktır.

Sadrazamın itirazları üzerine Almanya “ Bir tehdit oluşması halinde Almanya , gerekli olursa Osmanlı İmparatorluğu'nun arazisini silahla müdafaayı üstüne alır” maddesini kabul etmiştir.

¹⁸⁰ Enver Bolayır , **Talat Paşa'nın Hatıraları** , İstanbul , 1946 , ss.23-24.

Anlaşma 2 Ağustos 1914'te Osmanlı Sadrazamı ve Wangenheim arasında imzalandı. Said Halim Paşa , Cemal Paşa , Enver Paşa , Talat ve Halil Beylerin şahsi fikirleri bu anlaşmanın imzalanmasında esas teşkil etmiştir. Alsas-Loren meselesi , deniz rekabeti , Cermen – Slav çatışması ve Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Bağdat Demiryolu sebebiyle süregelen nüfuz mücadelesi gibi sebeplerle Dünya Savaşı başlamış ve anlaşmadan iki gün sonra 4 Ağustos 1914'te Almanya Türkiye'nin kendi safında savaşa girmesini talep etmiştir.

Türkiye , Enver Paşa'nın şahsi politikalarının yardımıyla Goben ve Breslav gemilerinin Rus limanlarını bombalamasıyla beraber Dünya Savaşına dahil olmuştur .

Bu durumdan rahatsız olan bir takım İttihatçılar hükümetten istifa etmiş olsalar da , İttihat ve Terakki , Birinci Dünya Savaşı bitene kadar ülkeyi tek-parti olarak yönetmiştir.

Bu dönemde özellikle ön plana çıkan isim Büyük bir Alman hayranı olan Enver Paşa'dır. Enver Paşa , Osmanlı ordusunu Almanlara teslim eden anlaşmayı Liman von Sanders ve Wangenheim'le tek başına yapmıştır. İttihat ve Terakki Partisi kanalıyla , memleketin sivil idaresinde de tek söz sahibi olan Enver Paşa 19 Temmuz 1914'te Meclis-i Mebusan'ı kapatmıştır. Anlaştığı tek insan olan Talat Paşa'yı da sadrazamlık koltuğuna oturtmuştur.

Enver Paşa , savaşın başından sonuna kadar başkomutan olarak kalmıştır. Almanlar ,Enver Paşa'nın iktidarına son derece önem vermişler ve en zor koşullarda bile kendisini desteklemişlerdir. Zira bu dönemde Enver Paşa'nın iktidarı kaybetmesi , Almanların da Türkiye'deki nüfuzunu kaybetmesiyle sonuçlanacaktı. Lakin Birinci Dünya Savaşı Almanya'nın da Osmanlı Devleti'nin de felaketi olmuştur.

B – TÜRKİYE CUMHURİYETİ – ALMANYA İLİŞKİLERİ

1 - Weimar Cumhuriyeti Dönemi'nde Türk – Alman İlişkileri

a) Siyasi İlişkiler

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile ayrılan Almanya'nın devamı olan Weimar Almanya'sı ve Osmanlı Devleti'nin devamı olan Türkiye Cumhuriyeti dış politika açısından benzer sorunlarla yüzleşmek durumunda kalmıştı. Almanya'ya dayatılan Versay Antlaşması ve Türkiye'ye dayatılan Sevr Antlaşmasına, her ne kadar benzer nitelikli antlaşmalar da olsa; iki devletin tepkileri çok farklı olmuştu. Almanya, Versailles'i kabul etmek durumunda kalırken, genç Cumhuriyet Türkiye'si kendisine dayatılanlara Mustafa Kemal önderliğinde karşı çıkmış ve mücadelesinin karşılığını Lozan'da kısmen de olsa kazanabilmişti. Almanya ise Versay'ın boyunduruğundan çıkabilmek adına diplomasiye başvurmuş ve ancak kazanımları pek fazla olamamıştı. Birinci Dünya Savaşında müttefik olan ve köklü ilişkileri bulunan Türkiye ve Almanya'yı yaklaştıran çok önemli bir sebep daha mevcuttu; Ortak düşmanlar. Lakin iki genç devletin hemen ilişki kurabilmesi de mümkün değildi. Türkiye Lozan'da daha önceki antlaşmalarla sınırlanmış haklarını da geri kazanınca Almanya ile diplomatik münasebetlere girişebilmesinin önündeki en büyük engel de kalkmış olacaktı; ancak iki devletin coğrafi açıdan uzaklıkları ile iç ve dış politika sorunları bir başka engeldi. Tüm bu güçlüklerle rağmen Türkiye Almanya ile diplomatik ilişkiler kurabilmek için Lozan'dan birkaç ay sonra girişimlerine başlayabilmiştir. Almanya'da Türkiye'nin bu girişimlerini cevapsız bırakmamıştır.

Nitekim Alman Dışişleri Bakanlığı 5 Ocak 1924 tarihinde Almanya'nın Bükreş Elçisi Dr. Hans Freytag'ı, bir dostluk antlaşması imzalaması amacıyla Türk Hükümeti ile ilişki kurmak ve görüşmelere başlamakla görevlendirdi. Alman Devlet Başkanı Ebert tarafından Freytag'a verilen yetki belgesi ise, hemen bu sıralarda İstanbul'a gönderilmekteydi.¹⁸¹ Freytag'ın yapacağı görüşmeler ağırlıklı olarak iki ülke arasında ekonomik ilişkiler

¹⁸¹ Cemil Koçak , **Türk – Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler** , Ankara, 1999, s.7.

başlatılabilmesine yönelik olacaktı. Lozan antlaşması henüz taraf ülkeler tarafından onaylanmadığı için Almanya Türkiye'ye bir büyükelçi atanması Almanya açısından henüz mümkün değildi. Ancak Freytag'ın Türkiye'de açılacak Alman Konsoloslukları hakkında görüşmelerde bulunması istenmişti. Freytag Alman ile Türkiye arasında bir dostluk antlaşması imzalamak için de bir süre sonra yetkilendirildi. 3 Mart'ta imzalanan ve 16 Mayıs'ta yürürlüğe giren Türk-Alman Dostluk Antlaşması ile Almanya ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden kuruldu. Sıra iki devletin karşılıklı elçi atamalarına gelmişti. Rudolf Nadolny güven mektubunu sunmuş ve 8 Mayıs 1924 tarihinde ağıreman almıştır. 8 Ekimde ise Kemaleddin Sami Paşa Berlin Hükümetine güven mektubunu sunmuştur.

Ankara'nın başkent ilan edilmesi uluslar arası arenada da yankı uyandırmıştı. Büyükelçilikleri İstanbul'da bulunan birçok devlet Ankara'ya yerleşmek istememiş ve Türk Dışışleri Bakanlığı'nın bir süreliğine İstanbul'a taşınması için de baskı yapılmıştır. Almanya ise Ankara'da Büyükelçilik binası yapımına başlayan ilk devlet olmuştur.

Alman cumhurbaşkanı Ebert'in ölümünden sonra cumhurbaşkanı seçilen Hindenburg döneminde de Türk Alman dostluğuna özel bir önem verilmiştir. Hindenburg ve Atatürk arasındaki mektuplaşmalarda geçmişte olan Türk – Alman dostluğunun hala devam ettiğine ve devam ettirilmesi gerektiğine dikkat çekilmiş , iki lider her zaman karşılıklı iyi dileklerde bulunmuşlardır.

Savaştan hemen sonra, Sovyetler Birliği, Almanya ve Türkiye'nin uluslar arası politikada tecrit edilmeleri, bu üç devlet arasında bir yakınlaşma temeli sağlıyordu. Nitekim Milli Mücadele yıllarındaki Türk-Sovyet dostluğu 17 Aralık 1925 tarihinde iki ülke arasında dostluk ve saldırmazlık antlaşmasının imzalanmasıyla da ha da önemli bir aşamaya ulaştı.¹⁸² Türkiye ve Sovyetler birliği arasındaki dostça ilişkiler Almanya'nın Türkiye ile olan ilişkilerini de kuvvetlendirmekteydi. Nitekim, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında da bir süre sonra bir saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşması imzalanmıştır.

¹⁸² KOÇAK, a.g.e. , s.17.

Bu üç devlet arasındaki yakınlaşmada bir süre sonra bir takım sorunlar da yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti'nin dışında kalmış olan bu üç ülkeden ilk olarak Almanya Milletler Cemiyeti'ne başvurmuştur. Başvurunun yapıldığı sene olan 1926 yılında Milletler Cemiyeti'ne kabul edilen Almanya dış politikadaki tecrit edilmişliğinden kurtulmak için Batı ile iyi ilişkilerde bulunmak istiyor ve dış politikasını da bu yönde temkinli bir biçimde oluşturmaya çalışıyordu. Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne bakışı ise Almanya'dan oldukça farklıydı. Almanya, hem Türkiye'yi hem de Sovyetler Birliği'ni Milletler Cemiyeti'nde görmek istiyordu. Bu dönemde Türkiye ile Milletler Cemiyeti arasındaki başlıca sorun Musul Sorunuydu. Musul'un Milletler Cemiyeti kararıyla Irak'ın mandasına bırakılması kararı özellikle Türkiye ve İngiltere arasındaki ilişkileri gittikçe gerginleştirmekteydi. Bu durum Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne bakışını da ciddi ölçüde etkiliyordu. Nitekim tam da bu dönemde imzalanmış olan Sovyetler Birliği – Türkiye Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması İngiltere, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında da bir krize neden olmuştu. Almanya özellikle bu dönemde daha temkinli ve dengeli bir politika izlemeye çalışıyordu. Zira Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olabilmesi ancak Musul sorununun çözümüyle mümkün olabilecekti. Musul sorununun Türkiye'nin aleyhine sonuçlanmasından sonra da Almanya Türkiye'ye karşı mümkün olabildiğince temkinli hareket etmiş ve Türk – Alman dostluğunu bozabilecek çıkışlardan kaçınmıştır.

Bu dönemde Türkiye'nin dış tehdit olarak algıladığı son derece önemli bir diğer sorun ise Mussolini'li İtalya'nın yayılmacı politika izlemeye başlamış olmasıydı. Almanya bu dönemde boğazlar sorunu ile de ilgileniyordu. Türkiye'nin bir Balkan Birliği kurma yolundaki girişimlerini de yakından takip eden Almanya'ya göre Türkiye'ye yönelik olası bir İtalyan tehdidinin arkasında İngiltere yatıyordu ve İngiltere Türkiye'ye Musul konusunda baskı unsuru olarak İtalyan tehdidini kullanıyordu. Almanya bu dönemde Türkiye'yi rahatsız edecek nitelikte İngiliz ve İtalyan yanlısı politikalar izlemekten de özenli bir biçimde kaçınmaktaydı.

Weimar Cumhuriyeti döneminde Türk – Alman ilişkileri incelenirken göze çarpan en önemli gelişme ise Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras'ın Almanya gezisi ve yapmış olduğu birçok görüşmedir. 1929 Baharında gerçekleşen bu gezide Tevfik Rüşdü Alman Dışişleri Bakanı Stresemann ve Cumhurbaşkanı Hindenburg ile birtakım görüşmeler yapmış ve bir çok konu hakkında görüşmüştür. Türk ve Alman dış politikaları, Afganistan'ın durumu, Balkan politikası, İtalya ve Milletler Cemiyeti konuları ile Almanya ve Avusturya'nın birleşmesi hususları görüşülen başlıca konular olmuştur. Sıcak bir ortamda gerçekleşen tüm görüşmeler, Türk-Alman dostluğunun önemli simgeleri olarak tarih sayfalarına yazılmıştır.

b) Ekonomik İlişkiler

1923'ten Nazilerin iktidarı ele geçirdiği 1933 senesine kadar olan süreçte Türk – Alman ilişkilerinin önemli bir bölümünü ekonomik ilişkilerin oluşturduğunu söylemek mümkündür. İlk senelerde iki ülkeye uygulanan yasaklar nedeniyle gelişemeyen siyasi ilişkiler yerine iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişimine önem verilmiş, daha sonraları ise yine iki ülke arasındaki sorunsuz ve dostça seyreden siyasi münasebetler ekonomik ilişkilerin, sermaye transferlerinin ve ticaretin de daha sağlıklı gerçekleşmesine kaynaklık etmiştir.

Alman sermayesi 1920'li yıllardan başlamak üzere Türkiye'deki bir çok sektöre yönelik yatırımlar yapmıştır. Çimento, madencilik, inşaat, elektrik, havagazı ve ticaret alanında faaliyet gösteren bir çok yerli şirket Alman sermayesi ile güç kazanmıştır.

Türkiye'ye yönelik Alman yatırımlarının en önemlisi Kayseri de kurulan uçak fabrikasıdır. Bu fabrikanın açılış sürecinde kredilerle ilgili bir çok sorun yaşandı. Junkers'in mali sorunlarına karşın, "Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi" (Tomtasch) adını alan Türk- Alman kuruluşunca yürütülen projenin ilk aşaması kısa sürede, planlandığı gibi tamamlandı ve Kayseri Uçak Fabrikası 6 Ekim 1926 tarihinde açıldı.¹⁸³ Kayseri'deki uçak fabrikasının dışında havacılık ile ilgili bir diğer önemli Alman yatırımı Lufthansa'nın Türkiye'de

hava ulaşımı kurma projesinin hayata geçirilmesiyle hayat buldu. Türkiye’de ki posta ve kargo uçuşlarının hakları Lufthansa’ya verilirken, aynı zamanda Ankara ve Berlin arasında uçuşların başlamasına yönelik girişimlerde de bulunulmuştur.

Türkiye’deki demiryolu inşaatlarının devam ettirilebilmesi amacıyla Türkiye ve Almanya arasında çok sayıda görüşme yapılmıştır. Kayseri-Ulukışla ve Kütahya-Balıkesir hatlarının yapımı için Türkiye Alman Bankalar Konsorsiyumu’ndan kredi alma imkanı bulmuş ve iki demiryolu hattının yapımını yine Alman Julius Berger Tiefbau firması üstlenmiştir. Türkiye’ye demiryolu malzemesi sevk edilebilmesi için, Alman şirketlerinden oluşan Krupp Konsorsiyum’u kurulmuş. Türkiye yine kredi karşılığında demiryolu malzemesi sevkıyatını da gerçekleştirmiş oluyordu. Yine bu dönemde Bağdat Demiryolu’nun Anadolu içerisinde kalan kısmı Deutsche Bank’tan hisselerinin satın alınması yoluyla gerçekleşmiştir.

1920’li yılların sonuna doğru Türkiye ekonomisinin iyi durumda olmaması ve kredi geri ödemelerinde sorunlar yaşanması Alman Sermayesi’nin Türkiye’ye yönelik bakışını kısmen değiştirmiştir. Bir cazibe merkezi olmaktan çıkan Türkiye’ye yeni krediler de sağlanması bu nedenle olanaksız hale gelmiştir. Dünya ekonomik buhranı ise tüm bu sürecin üzerine tuz biber ekmiştir.

c) Kültürel İlişkiler

Yeni kurulan bir devlet olan Türkiye’nin modernleşme süreci kapsamında oluşturulan bir çok yeni kurumda ve modernleştirilmesine çalışılan geleneksel kurumlarda bilgi ve deneyim açısından iyi düzeyde olan insanlara ihtiyaç duyuluyordu. Bu kapsamda özellikle Almanya’dan bir çok konuda uzman Türkiye’ye gelmiş ve uzun yıllar görev yapmıştır.

Türk İçişleri ve Ziraat bakanlıklarında Alman uzmanlar görev yapmış ve bu bakanlıkların çalışma koşullarının düzenlenmesi ve sistemli bir hale sokulabilmesi için çalışmışlardır.

¹⁸³ KOÇAK, a.g.e., s.71.

Özellikle imar , sağlık ve tarımla ilgili devlet dairelerinde Alman uzmanlarının etkisinden ve çalışmalarından söz etmek mümkündür. Bunların dışında Türk çalışanların da eğitim alabilmeleri ve tecrübe kazanabilmeleri amacıyla Almanya'ya yollandıkları da bilinmektedir.

Özellikle yüksek öğretim alanında Almanya ile Türkiye arasında sıkı bir işbirliği göze çarpmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, Türk Üniversitelerinde kadro alan Alman profesörler dışında bir çok öğrenci de Almanya'daki üniversitelerde eğitim almak için Almanya'nın çeşitli kentlerine gitmişlerdir.

Türkische Post Almanca bir günlük gazete olarak, siyasal ilişkilerin yeniden kurulmasından hemen sonra, Rudolf Nadolny'nin girişimleri sonucunda, adeta yarı resmi nitelikte kuruldu. Gazetenin ilk sayısı 17 Mayıs 1926 tarihinde İstanbul'da yayınlandı.¹⁸⁴ Latin alfabesiyle ilk Almanca-Türkçe sözlük ise Alman Lisesi öğretmeni Heuser tarafından kaleme alındı ve Türkische Post'un yayını olarak 1931 senesinde basıldı.¹⁸⁵

Almanya ve Türkiye'nin güzel sanatlar alanında da etkileşimde bulunduğu gözlemlenmektedir. Atatürk'ün resim ve heykellerinin yapılması için bir çok Alman sanatçı Türkiye'ye getirilmiştir. Özellikle Ankara ve İstanbul'un altyapı problemlerini çözebilmek için yine Alman uzmanların yardımına başvurulmuş , modern ve görkemli binalar yapılması için de Alman mimarlar Türkiye'ye davet edilmiştir.

d) Askeri İlişkiler

Osmanlı döneminde Sultan II. Abdülhamid döneminde hız kazanan ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam eden Türk – Alman silah arkadaşlığı, söz konusu iki devlet arasındaki siyasi ilişkilerin yeniden başlaması ile yine eski günlerdeki halini almıştır. Versay Antlaşması'nın Alman ordusuna getirdiği sınırlamalar nedeniyle işsiz kalan bir çok Alman subay ve askeri uzmanı için Türkiye yeni bir iş sahası olmuştur. Yıldız Askeri

¹⁸⁴ KOÇAK, a.g.e., ss.44-45.

¹⁸⁵ KOÇAK, a.g.e. , s.43.

Harp Akademisi'nde ders veren Alman subaylarının dışında, bir çok Alman Bahriye subayı da Türk Deniz Kuvvetlerinde görev ve danışmanlık yapmıştır.

Türk – Alman dostluk antlaşmasının imza edilmesinden sonra Türk askeri öğrencileri ve subayları Almanya'daki harp akademilerine giderek eğitim almışlar ve tecrübe kazanmışlardır.

Alman Deniz Kuvvetleri'ne ait bir savaş gemisi olan Emden kruvazörü, 30 Ağustos 1928 tarihli seyahat planı uyarınca, 11-16 Şubat 1929 tarihlerinde İstanbul'u ziyaret etti.¹⁸⁶ Türk askeri ve siyasi makamlarının büyük ilgi gösterdiği ziyaret iki ülke ilişkileri açısından son derece önemlidir.

İki devlet arasındaki askeri ilişkilerin bir bölümünü ise Türk Savunma Endüstrisinin geliştirilmesi ve Türk Ordusuna silah temini amacıyla yapılan görüşmeler oluşturmuştur. Nitekim Türkiye silah ihtiyacının bir bölümünü temin etmek için Alman firmalarıyla irtibata girmiş ve çeşitli antlaşmalar yapmıştır.

¹⁸⁶ KOÇAK, **a.g.e.** ,s.48.

1 - Nazi Dönemi Türk – Alman İlişkileri (1933 – 1939)

a) Siyasi İlişkiler

Bu bölümde Nazilerin Almanya’da iktidara geçtiği yıl olan 1933’ten Franz von Papen’in Ankara Büyükelçisi olarak atandığı 1939 yılına kadar geçen altı sene içerisindeki Türk – Alman ilişkileri incelenecektir. Hitler’in Almanya’da iktidarı ele aldığı 1933 senesinden sonra Almanya’nın dış politik yaklaşımlarında ciddi bir değişme göze çarpmaktadır. Almanya Versay’la kendisine getirilen sınırlamaları yıkmak için diplomatik ve barışçı yöntemler kullanmaktan vazgeçmiş, süregelen statükoyu değiştirmek amacıyla güç gösterileri ve askeri güç kullanma gibi fiili eylemlerde bulunmaya başlamıştı. Türkiye ise taleplerinin yerine getirilmesi amacıyla uluslararası antlaşmalarla belirlenmiş sınırların dışına kesinlikle çıkmamakta ve diplomatik yolları sonuna dek kullanmaktaydı.

Cenevre’de başlayacak olan Silahsızlanma Konferansı’nda Alman Delegasyonu’na liderlik edeceği için Türkiye Büyükelçilik görevinden ayrılan Nadolny’nin yerine iki yıl kadar sonra Frederick Hans von Rosenberg atanmıştır. 11 Aralık 1933 tarihinde güven mektubunu sunan Rosenberg’in görevine başlamasını takip eden günlerde Türkiye’nin Berlin Büyükelçisi Kemaleddin Sami Paşa’da Berlin’de hayatını kaybetmiş ve yerine hemen Mehmed Hamdi Arpag atanmıştır.

Almanya’da Nazilerin iktidara geçmesi ve Alman Komünist Partisi’nin kapatılması Alman – Sovyet ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Aynı zamanda Türk dış politikasının da temelini oluşturan Türk – Sovyet dostluğu nedeniyle Türk – Alman ilişkilerinde de bir yıpranma söz konusu olmuştur. 3 Aralık 1934’te gerçekleşen Tefvik Rüştü – Neurath görüşmesinde de bu konu ağırlıklı olarak yer bulmuş, Almanya’ya Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmesi yönünde tavsiyelerde bulunulmuştur.

Almanya’nın Ankara Büyükelçisi Rosenberg ise 1935 yılının Mayıs ayında emekliye ayrılınca Ankara’daki Büyükelçilik makamı yine bir süre boş kalmış;

yeni büyükelçi Keller'in ataması ancak 4 Eylül'de gerçekleşmiş ve 28 Ekim'de güven mektubu Türk makamlarına sunulmuştur. Bu dönemde Almanya ile Türkiye'nin ilişkilerini etkileyen en önemli husus Berlin – Roma yakınlaşmasıdır. İtalya'yı tehdit olarak algılayan Türkiye, Almanya'nın İtalyan hareketlerine verdiği destek ya da gösterdiği tepkisizlik nedeniyle gitgide daha fazla tedirgin olmaya başlamıştır. İtalyan tehdidine yönelik olarak Türkiye'nin en önemli girişimi Balkan Paktı olmuştur. Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında siyasi işbirliği ve olası bir İtalyan saldırısına karşı ortak hareket etme amacıyla tasarlanarak oluşturulmuş Balkan Paktı Almanya'yı özellikle rahatsız etmiştir. Almanya'nın yeni dış politikası uyarınca nüfuz alanı olarak belirlenmiş Balkan Devletleri üzerinde Türkiye'nin etkin olması Alman çıkarlarına ters düşmüştür.

Yeni dış politik açılımları nedeniyle Hitler hükümetinin giriştiği bir dizi hareket hem Türk – Alman ilişkilerini hem de Avrupa barışını sarsacak nitelikler taşıyordu. 1933 yılında Cenevre Silahsızlanma Konferansı'ndan ve Milletler Cemiyeti'nden ayrılan Almanya, 1935 yılında Versay ile yasaklanmış olan zorunlu askerlik hizmetini yeniden başlatmış ve Versay'ın koşullarını tanımadığını dünyaya haykırmıştır. Almanya'nın yeniden silahlanması ve İtalya ile yakın ilişkiler kurması her ne kadar Türkiye'yi endişelendirmiş olsa da Türkiye bu argümanı boğazların silahlandırılması konusunda kullanacaktır. 1936 yılının ilk aylarına gelindiğinde ise Almanya Ren bölgesinin Versay'la tanınmış statüsünü tanımadığını ve Alman askerinin bölgeye gireceğini açıklıyordu. Bundan birkaç ay kadar önce ise İtalya Habeşistan'ı önce işgal sonra da ilhak etmişti. Türkiye bu hadiselerle olan tepkisinde Milletler Cemiyeti kararlarına uymuştur.

1936 yılının yaz aylarında Montrö'de toplanan konferansın sonucunda 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye boğazlar üzerindeki haklarını tekrar kazanıyordu. Montrö Konferansı'nın devam ettiği günlerde ve Sözleşmenin imzalanmasından sonra Türkiye ile hem Almanya arasındaki ilişkiler hem de Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler daha da gerginleşmiştir. Almanya her ne kadar Türkiye'nin Montrö'de almış olduğu sonuçtan ötürü tereddütlerini ortaya koymuş ve çekincelerini

bildirmişse de Almanya'nın o dönemki Viyana Büyükelçisi Franz von Papen Türkiye'nin Montrö'deki başarılarından ötürü son derece memnun olduğunu ifade etmiş ve Viyana'daki Türk Elçiliği aracılığıyla bu dileklerinin Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye iletilmesini sağlamıştır.¹⁸⁷

Almanya ile Türkiye'nin coğrafi açıdan birbirine uzak olması özellikle Nazi dönemindeki Alman çıkışlarından Türkiye'nin pek fazla rahatsız olmasına neden olmadı. Türkiye nasıl Sevr Antlaşması'na karşı çıktıysa Almanya'nın da Versay antlaşmasına karşı çıkışı çoğu zaman haklı bulunmakta ve Türk kamuoyundan destek görmekteydi. Nitekim Almanya 1938 yılında Avusturya'yı ilhak ettiği zaman Türkiye açıkça bir tepki göstermedi. Lakin çok kısa bir süre sonra Almanya Çekoslovakya'yı ilhak ettiği zaman durum bir ölçüde değişmiştir. Balkanları, ekonomik hinterlandı olarak görmeye başlayan Almanya'nın doğuya doğru bir açılım içerisine gireceği ve bunda Türkiye'nin Balkanlardaki çıkarlarını tehlikeye düşüreceğine yönelik düşünceler artmış. Gitgide bozulan Türk – Sovyet ilişkilerine karşılık Türkiye'nin İngiltere ile daha iyi ilişkiler kurmaya başlamış olması Türk – Alman ilişkilerinde de gerilimli günler yaşanmasına sebep olmuştur.

b) Ekonomik İlişkiler

1933 – 1939 yılları arasında Almanya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin özellikle ticari alanda yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Nazilerin iktidara gelmesinden sonra Almanya'nın ekonomi politikalarında da ciddi bir değişiklik yaşanmıştır. Alman endüstrisinin kalkındırılması için üretilen sanayi ürünlerine uygun pazarlar yaratılabilmesi amacıyla Alman hükümeti ciddi bir atak yapmıştır. Almanya'nın yeni pazarları olarak tanımlanan Balkanlar ve Yakın Doğu ülkelerinin hükümetleriyle yapılan görüşmeler meyvelerini vermiş ve Almanya'nın arzu ettiği koşullarda ekonomik ilişkiler başlatılmıştır. Almanya için uygun koşullarda ticaret, satılan malın karşılığında nakit yerine hammadde ve tarımsal ürünler alma anlamına gelmekteydi.

¹⁸⁷ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Hariciye Vekaleti VI nci Daire Umum Müdürlüğü, 030.10 , 231.537.11 , (10.08.1938) , s.1.

Ekonomik kalkınma için kaynak arayışında olan Türkiye için Almanya'nın koşulları son derece makuldü. Nitekim Türk Hükümetinin de ısrarları ile Türk – Alman Ticaret Antlaşması 10 Ağustos 1933 tarihinde imzalandı. Bu tarihten 1936 yılına dek Türk – Alman Ticaret Antlaşmaları eski ticaret antlaşması temel alınarak yapılmaya devam etti.¹⁸⁸

Almanya Türkiye'ye ilk planda demiryolu malzemesi, maden tesisleri, tekstil için donanım, gemi ve askeri malzeme sevk ediyordu. Almanya'nın en ünlü kimya firmaları Türkiye ile iş yapıyorlardı.¹⁸⁹ Türkiye'de Alman yatırımları ve karşılıklı ticaret ciddi oranda artmıştı. Öyle ki Türk kamuoyunun bundan rahatsız olmaya başladığı zamanlar da oldu. Bir süre sonra Türkiye bazı projelerde İngiliz sermayesini kullanmaya başladı. Türkiye Alman iktisadi baskısını azaltmak için bunu bir çare olarak düşünmüştü. Lakin Almanya da küstürölmek istenmiyordu ve bu nedenle Türk hükümeti dengeli bir politika izlemeye çalışıyordu. 1937 yılı başında Alman Krupp firmasına gemi siparişleri verildi.¹⁹⁰

Türkiye'nin bir süre sonra serbest dövizle alışveriş yapmak istemesi ve Almanya'nın Türkiye'deki ekonomik etkinliğinden rahatsız olması nedeniyle yeni bir ticaret antlaşmasında direnmesi, uzun ve çok sayıda görüşme sonrasında olumlu sonuçlanmıştır. Türkiye ile Almanya arasında yeni bir ticaret antlaşması 26 Temmuz 1938 tarihinde imzalanabilmiştir. Bu antlaşmayla , Türk malları kontenjan sınırlamasından kurtuluyordu. Bir süre sonra İngiltere ile bir Kredi Antlaşması imzalayacak olan Türkiye'ye karşı Almanya'nın tutumu görece sertleşecektir. Türkiye hem barış döneminde hem de Dünya Savaşı yıllarında hem siyasi hem de ekonomik olarak tek bir devletin hegemonyasına girmemek adına bir çok manevra yapmıştır.

Türkiye'ye yönelik Nazi iktisadi politikasını ve Türkiye'nin özellikle 1939 yılı itibarıyla uyguladığı karı politikayı, Türkiye'nin Berlin Büyökelçiliğinden Türk Dışışleri Bakanlığına sunulmuş olan bir rapordan ve buna verilmiş karşılıklardan anlamak mümkündür. 10 Mart 1939 tarihli, Berlin Büyökelçiliği

¹⁸⁸ KOÇAK, **a.g.e.** , s.150.

¹⁸⁹ KOÇAK, **a.g.e.** , s.203.

¹⁹⁰ KOÇAK, **a.g.e.** , ss. 204-205.

raporunda, Özel bir görüşme sırasında Üçüncü Reich erkanından bir şahsın Türkiye ile Almanya arasındaki iktisadi ilişkilere yönelik bir konuşma yaptığından bahsedilmektedir. Raporda ismi bildirilmemiş şahıs genel olarak şu mevzulara deyinmektedir; “Türkiye ziraat ve sanayisini geliştirebilmek için büyük çabalar sarf etmektedir. Almanya ise gıda ve hammaddelere muhtaç bir vaziyettir. Her türlü politik problemlerden ayrı tutularak iki tarafın da ihtiyaçlarının giderilmesi mümkündür. Böylelikle Almanya, Alman ulusunun gıdasını emniyete almış olacak, Türkiye ise daha kısa yoldan refaha kavuşabilecektir.”. Büyükelçilik ise, Almanya ile kurulacak ticari ilişkilerde bunların göz önünde bulundurulmasının faydalı olacağına karar vermiş ve Türk dışişlerine bahsi geçen raporunu sunmuştur:

“Almanya memleketimizde pamuk, yapağı ve buna mümasil ziraat maddelerinin istihsalini tezyid etmek ve kendi ihtiyaçlarını temine çalışmakla İngiltere ve Amerika gibi bu gün siyaseten ve rejim itibarile uzak kaldığı memleketlerin iktisadi boyundüğundan kurtulmayı ve aynı zamanda çok fazla muhtaç olduğu bu maddeleri mübadele suretile elde etmek imkanını temin eylemeyi istifdah etmektedir.”¹⁹¹

Bu raporu alan Şükrü Saraçoğlu ise, Almanya’nın bu çeşit tekliflerine karşı uyanık davranılması gerektiği ve ciddiye alınmaması konusunda Berlin’i uyarmayı uygun bulmuş¹⁹² ve konuyu Başbakanlığa taşımıştır. Başbakanlıktan da olumlu bir yanıt alınmıştır.¹⁹³ Görüldüğü gibi, 1939 yılı başında Türkiye’nin Almanya’ya yönelik iktisadi politikaları da oldukça temkinlidir. Bu dönemde Türkiye’nin Müttefik kanadına yaklaşıyor olması da hiç şüphesiz Türk-Alman iktisadi ilişkilerini de etkilemiştir.

¹⁹¹ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , “Berlin Büyükelçiliğinin 10 Mart 1939 Tarihli ve 330/114 Sayılı Tahrirâtı Sureti” , 030.10. , 231.559.15. , s.3.

¹⁹² **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Hariciye Vekaleti, 030.10. , 231.559.15. , (27.3.1939), s.2.

¹⁹³ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü , 030.10. , 231.559.15. ,6/1455 , (27.3.1939), s.1.

c) Kültürel İlişkiler

1933 – 1939 seneleri arasında da çok sayıda Alman uzman ve öğretim görevlisi Türkiye'deki kurumlarda ve üniversitelerde görev yapmaya devam etmiştir. Nazi döneminde artan Alman yatırımları nedeniyle Türkiye'de çalışan Alman sayısında da büyük bir artış gözlenmiştir.

Bu dönemde Türkiye ve Almanya arasındaki kültürel ilişkiler incelenirken üzerinde özellikle durulması gereken bir konu olarak Türkiye'de yapılmaya başlayan Nazi propagandası karşımıza çıkmaktadır. Özellikle İstanbul'dan yayın yapan Turkische Post gazetesi Türkiye'deki Nazi propaganda araçlarının başında geliyordu.

1938 yılının Mart ayında İstanbul'u Alman Gençlik Teşkilatı Başkanı Baldur von Schirach ziyaret etmiştir. Schirach'ın ziyareti tam anlamıyla propaganda amaçlı olmasa dahi, İstanbul'daki Alman kolonisine dağıtmış olduğu neşriyat Alman Propagandasına hizmet etmiştir. Hitler Gençlik Şefi ile Yabancı gençlik şefi arasındaki soru ve cevaplardan oluşan yazıda, Türkiye'de yaşayan Alman gençlerinin yapması gereken şeyler anlatılmaktadır. Öyle ki, Türkiye'deki Alman gençleri komünistler dışındaki bütün gençlerle iyi ilişkiler kurmaları için uyarılıyor ve yurtdışında olsalar dahi ülkeleri için çalışmaya davet ediliyorlar. Avrupa'da ve dünyada barışın yine gençlik tarafından tesis edilebileceği de yazılanlar arasında mevcuttur. Bu propaganda neşriyatının Alman Kolonisi dışına da dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Dahiliye Vekaleti, bu belgeyi ele geçirir geçirmez tercüme ettirmiş ve Başbakanlığa, Hariciye Vekaletine ve Genel Kurmay Başkanlığına rapor halinde sunmuştur.¹⁹⁴

Weimar Cumhuriyeti döneminde Türkiye'de iki tane Alman okulu vardı. 1934 yılında özellikle Ankara'daki büyükelçilik personelinin çocuklarının okuması için bir Alman okulu daha açıldı. Bu Alman okullarında da bir çok Türk öğrenci de eğitim görüyordu. Bu dönemde de Almanya'ya bir çok uzman eğitim almaları ve tecrübe kazanmaları amacıyla gönderilmiştir. Almanya'ya

¹⁹⁴ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi , Dahiliye Vekaleti , 030.10. , 231.558.15. , No:10620 , (8.3.1938).

Türkiye’den gönderilen personellerin dışında, yüksek sayılarda yüksek öğrenim öğrencisi Almanya’nın bir çok kentindeki üniversitelere gitmiş ve eğitimlerini burada tamamlamışlardır.

Türk – Alman kültürel münasebetlerini adına bu dönemdeki en önemli gelişme Türk gazetecilerinden oluşan bir heyetin Almanya’ya gitmesidir. 23 Nisan – 5 Mayıs 1935 tarihleri arasında gerçekleşen bu gezinin bir benzeri 1939 yılında Hitler’in 50. Yaş günü için de gerçekleştirilecektir. Özellikle gazetecilerin davet edilmesi, Almanya’nın gücünün abartılarak Türk halkına gösterilebilmesi amacıyla gerçekleştirilen propaganda taktiklerinin içerisinde değerlendirilmelidir.

d) Askeri İlişkiler

Türkiye ile Almanya arasındaki yakın askeri ilişkiler 1933 – 1939 yılları arasında da devam etmiştir. Almanya’nın Türkiye ile kurduğu askeri ilişkilerin gelişmesinde Nazilerin siyasi nüfuz alanı yaratma politikaları da etkili olmuştur. Türk Silahlı Kuvvetlerinde görev alan Alman subaylarının özellikle yüksek rütbeli askerler ile kuracakları sıkı ilişkiler, ordunun en azından Almanya’ya karşı negatif bir tavır alması ihtimalinin önüne geçilmesini sağlayacaktı.

Türk ordusunda görev almak üzere gelen Alman subaylarının özellikle Türk Deniz Kuvvetlerinde görev aldıkları dikkat çekmektedir. Bunun sebebi denizaltılar konusunda yeterince tecrübe kazanmış olan Alman subaylarının Türk subaylarına yeterli eğitimi verebilecek kapasitede olmalarıydı.

Yine bu dönemde bir çok Türk subayı da Almanya’da eğitim almışlardır. Türkiye’nin Berlin Büyükelçiliği’nden 27 Nisan 1936 tarihinde Alman Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen bir yazıda, halen Karlsruhe’de teknik yüksek okulda eğitim gören yedi Türk subayının değişik Alman fabrikalarında staj görmeleri için Alman Dışişleri Bakanlığı’ndan onay talep edilmektedir.¹⁹⁵

¹⁹⁵ KOÇAK, a.g.e., s.187.

Almanya'nın 1930'lu yılların sonlarına doğru iyice güç kazandığı ordusu ile yaptığı şovenist tatbikatlara çoğu zaman yabancı devletlerden de askeri temsilciler çağırılmaktaydı. Almanya böylelikle hem ordusunun hem silah teknolojisinin kuvvetini bütün dünyaya ispat etme hem de korku uyandırma şansını elde etmiş bulunuyordu. 1938 yılının Eylül ayında yapılacak olan Alman askeri manevralarında gözlemci olarak bulunması için bir Türk heyeti de Almanya'ya davet edilmişti. Bu davet, bizzat Alman orduları Başkumandanı General von Brauchitsch tarafından yapılmaktaydı. Alman Birinci Kolordusu'nun 19 – 23 Eylül tarihleri arasında yapacağı manevralarda iki yüksek rütbeli subay ve bir emir subayının da bulunması isteniyordu. Davet, Dışişleri Bakanlığı'na ulaştıktan sonra, Türk Heyeti'nin 18 Eylül'de Almanya'nın Königsberg şehrinde tatbikat için hazır bulunmalarında bir sorun olmadığına karar verilmiş ve nihai karar için durum, Başbakanlığa bildirilmiştir.¹⁹⁶ Başbakanlık ise bu kararı 5 Eylül tarihinde onaylamış ve aynı gün Dışişleri Bakanlığı'nı onay konusunda bilgilendirmiştir.¹⁹⁷

Bu dönemdeki askeri ilişkilerin temelinde de her dönemde olduğu gibi silah ticareti yatmaktaydı. Askeri teçhizat konusunda Almanya'ya bağlı olacak bir Türkiye siyasi olarak da Nazi etkisi altına girecekti. Almanya'nın özel bir önem verdiği silah ticareti sayesinde Türk ordusunun gücü hakkında da fikir sahibi olunabiliyordu.

¹⁹⁶ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Hariciye Vekaleti, 030.10. , 231.559.6. , 18316/439 , (26.08.1938) , s.2.

¹⁹⁷ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Hariciye Vekaleti, 030.10. , 231.559.6. , No: 6254 , (5.9.1938) , s.1.

III – FRANZ VON PAPEN’İN ANKARA BÜYÜKELÇİLİK YILLARI

A – FRANZ VON PAPEN VE TÜRK HÜKÜMETİ

1 - Franz von Papen’in Ankara Büyükelçiliğine Atanması

1938 yılının mart ayında Viyana’daki görevinden ve dolayısıyla Avusturya’dan ayrılarak Wallerfangen’deki evine dönen Papen, 12 ay boyunca ailesiyle birlikte dinlenmiş, vaktini av partileri ve diğer sosyal aktivitelerle geçirmiştir. Tüm bu zaman içerisinde eviyle Berlin arasında mekik dokumuş; Almanya ve dünyadaki tüm gelişmeleri dikkatli bir biçimde takip etmiştir. Bu günler Hitler’in savaş planlarının şekillendiği günlerdi. Almanya ve Avusturya birleşmişti. Hitler’in “Yaşam Alanı” politikasının sıradaki bölümü Çekoslovakya üzerinde uygulanacaktı. Nazilerin politik hedefleri Südet Almanlarını da etkilemişti. Südet Almanları örgütlenmişti. Hitler, Südet Almanları için self determinasyon hakkı istiyordu.¹⁹⁸ Südet Almanları hiçbir zaman Almanya’ya dahil olmadıkları ve her zaman Avusturya’nın bir parçası olarak kaldıkları halde, yine de Almanya’ya katılmak istiyorlardı.¹⁹⁹

Anschluss’un gerçekleşmesi üzerinden bir sene bir gün geçmişti ki, 13 Mart 1939’da Alman kuvvetlerinin Prag’a girdiğini Papen radyodan öğrendi. Çekoslovakya’nın harita üzerinden silinmesinden sonra sıra Polonya’ya gelmişti. İtalyan kuvvetlerinin 7 Nisan’da Arnavutluk’a girmesiyle tansiyon iyice artmıştı. İşte tam bu günlerde Dresden’de bulunan Papen, Dışişleri Bakanı Ribbentrop’tan aldığı acil durum telefonuyla İtalyan işgalinin ayrıntılarını öğrenmiştir. Bu görüşmeyle Papen²⁰⁰, aynı zamanda çok acil olarak Türkiye’nin İtalya’ya yönelik endişelerini gidermek amacıyla Ankara’ya gitmesi gerektiğini de öğrenmiştir.²⁰¹

¹⁹⁸ ROLFFS S. J. , a.g.e. , ss.381-382.

¹⁹⁹ SHIRER, *Nazi İmparatorluğu 2 Doğuşu Yükselişi Çöküşü* , İstanbul, 1992, ss.458-459.

²⁰⁰ PAPEN, a.g.e. , s.502.

²⁰¹ PAPEN, a.g.e. , s. 503. , ROLFFS S. J. , a.g.e. , s.382.

Papen, hemen Berlin'e gitmiş ve Ribbentrop'la görevin ayrıntılarını görüşmüştür. Aslında olası bir savaş durumunda eski bir subay olan kendisinin yeniden göreve çağırılacağını tahmin ediyordu.

Nisan ayının ortalarından itibaren, Papen durumu dışişlerindeki diğer uzmanlarla ve Hitler'le görüşmüş; konuyla ilgili tüm resmi rapor ve yazışmaları gözden geçirmiştir.²⁰² Ribbentrop aslında daha önceki tarihlerde Ankara Büyükelçiliği teklifiyle Papen'e birkaç kez gelmişti. Ancak Papen'den olumlu bir yanıt alamamıştı. Lakin son günlerdeki gelişmeleri de göz önünde bulunduran Papen görevi kabul etmiştir. Papen, anılarında "Bir subay olarak Batı Duvarında görev almaktansa, yanlışlıkları düzeltmek için" öneriyi kabul ettiğini belirtiyor.²⁰³

Franz von Papen, görüldüğü gibi Avusturya görevinden sonra Ankara görevini de kabul etmiştir. Kendisine ve çevresine bir çok zararı dokunmuş olan Nazi İktidarının bir elçisi olarak Viyana'dan sonra Ankara görevini de kabul etmiş olması akıllarda soru işareti bırakmaktadır. Ancak, görevi kabul etmediği taktirde ailesinin ve çevresinin zarar görebileceği ihtimali hala mevcuttu. Savaş çıktığı taktirde zorunlu olarak askere çağrılabilirdi. Gerçi her halükarda gönüllü olarak Alman ordusuyla savaşa katılacak kadar vatanseverdi, ancak ailesiyle birlikte tarafsız ve savaş dışı bir Türkiye'de yine Almanya için çalışmak muhtemelen daha cazip gelmişti.

Alman Hükümeti'nin bu görev için Franz von Papen'i tercih etmesi, Papen'in uzun bir süre yine bu bölgede görev yapmış ve dolayısıyla hem bölgeyi hem de bölgenin insanlarını görece daha iyi tanıyor olmasıyla da ilgilidir. Franz von Papen de görevi kabul ederken bunları göz önünde bulundurmuş olmalıdır. Ülkesi için söz konusu bölgede görev yapabilecek, kendisinden daha iyi ve avantajlı özelliklere sahip başka bir kişinin olmadığını mutlaka düşünmüş olmalıdır.

²⁰² ADAMS , **a.g.e.** , s.333.

²⁰³ PAPEN , **a.g.e.** , s.504. , KOÇAK , **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938 – 1945) Cilt 1** , İstanbul , 2003 , s.362.

İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi, Türkiye tarafından öncelikle Balkanlara sonra da kendisine yönelik bir hareket olarak algılanacaktı. Papen de, diğer Alman yetkilileri de bu durumun farkındaydı.²⁰⁴ Alman – İtalya yakınlaşması Türkiye'yi daha da fazla tedirgin ediyordu. Barışı korumak ve Avrupa'da gittikçe karmaşıklaşan askeri ve politik çatışmaları yumuşatmak için Papen her yolu deneyecekti ve buna yönelik olarak Ribbentrop'ta hiçbir şüphe bırakmamıştı.²⁰⁵ Papen, Türkiye'yi amacının bu olduğuna kesinlikle inandırmalıydı. Papen'in Türkiye'deki görevi barışı sağlamaktan ziyade Türkiye'nin İngiltere ve Fransa yanında savaşa girmesini önlemek ve tarafsız kalmasını sağlamaktı.²⁰⁶

Papen 18 Nisan'da resmen Ankara Büyükelçisi olarak atanmıştır. Nisanın son haftasında Orient – Ekspres'le yola çıkan Papen²⁰⁷, 26 Nisan'da İstanbul'a varmıştır.²⁰⁸ İstanbul'da Papen'i Alman Konsolosu ve Alman kolonisinden çok kalabalık bir grup karşıladı. Papen, burada çok önemli bir haber aldı. Stalin'in temsilcisi Potemkin Türk Hükümeti ile görüşmelerde bulunacaktı. Bu nedenle, Papen, aynı günün akşamı Ankara'ya hareket edip, mümkün olabildiğince çabuk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ile görüşmeye karar vermiştir.²⁰⁹ Papen, 27 Nisan'da kızı Isabella, sekreteri bayan Rose ve yaveriyle birlikte Ankara'ya ulaşmıştır. Elçilik personeli ve elçiliğin diğer çalışanlarıyla tanıştıktan sonra, aynı günün akşamı Saraçoğlu ile dışişlerindeki makamında ilk görüşmesini yapmıştır.²¹⁰

Franz von Papen ile Şükrü Saraçoğlu'nun 27 Nisan'daki görüşmeleri Almanya'nın Papen'den beklentileri doğrultusunda gelişti. Saraçoğlu ve Papen'in iletişim kurmaları çok kolay oldu. Papen, bu görüşmeden ve Saraçoğlu'nun kişiliğinden son derece memnun kalmıştı:

²⁰⁴ PAPEN, **a.g.e.** , s.506.

²⁰⁵ PAPEN, **a.g.e.** , s.506.

²⁰⁶ PAPEN, **a.g.e.** , s.506. , KOÇAK , **Türkiye'de Milli....** , s.363.

²⁰⁷ PAPEN , **a.g.e.** , s.506.

²⁰⁸ KOÇAK , **Türk – Alman** , s.143.

²⁰⁹ PAPEN, **a.g.e.** , s.506.

²¹⁰ ROLLFS S. J. , **a.g.e.** , s.387.

“ Saraçoğlu kendine özgü fikirleri olan açık fikirli bir adamdı. Onunla konuşmak çok rahattı çünkü son derece açık sözlüydü. Hemen sonraki günlerde güven mektubumu sunabilirdim.”²¹¹

Papen öncelikle Almanya'nın tüm sorunlarını barışçı yollardan çözmek istediğini, ancak Mihver'e yönelik çevreleme politikasına karşı tüm güçlerini kullanmaktan çekinmeyeceklerini belirtmiştir. Berlin Türkiye'nin tarafsızlık politikasını her koşulda desteklediğini de belirtiyordu.²¹² Nazi Almanya'sı sorunlarının çözümünde barışçı yollar kullanacağını iddia ediyordu, ama kısa geçmişinde bile yeterince kan dökülmüştü. İtalya'nın Arnavutluk'a girişi, Ege adalarında çok fazla İtalyan kuvveti konuşlandığına dair bilgiler Türkiye'yi fazlasıyla rahatsız etmekteydi.

Saraçoğlu, bu görüşmede Türkiye'nin Almanya'ya karşı dostça bir tutum içerisinde olduğunu belirtmiştir. Papen'e göre Türkiye'nin İtalya'ya yönelik endişelerini giderebilmek için tek bir yol mevcuttu. Bu da İtalya'nın ya da bizzat Mussolini'nin resmi bir açıklamayla Türkiye'ye garanti vermesi şeklinde gerçekleşebilirdi. Yine Papen'e göre Hitler de Almanya'nın Balkanlarda sadece ekonomik çıkarları olduğunu açıklamalıydı. Ancak bu şekilde hem sıradaki Potemkin görüşmesinin hem de Türk – İngiliz ilişkileri etkilenebilecek ve Türkiye'nin tarafsızlığı garanti edilebilecekti. Papen, görüşmenin olumlu geçtiğini ve Saraçoğlu'yu büyük ölçüde etkilemeyi başardığını ifade etmiştir.²¹³ Papen, Almanya'nın tarafsızlığını korumayı sürdürecektir bir Türkiye'ye ciddi savunma malzemesi yardımı da yapmaya hazır olduğunu yine bu görüşmede bildirmiştir.²¹⁴

Papen'in Ankara'da geçirdiği ilk gece Saraçoğlu görüşmesinin sona ermesinden sonra başlamıştır. Almanya'ya görüşme ile ilgili bilgiler gönderildikten sonra ertesi gün Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü makamında ziyaret edecek olan Papen görüşme için ön hazırlıklarını yapmıştır. Nitekim 29 Nisan günü gerçekleşen İnönü – Papen görüşmesi de çok önemli olmakla

²¹¹ PAPEN, **a.g.e.** , s.506.

²¹² KOÇAK, **Türk- Alman....** , s.143.

²¹³ KOÇAK , **Türk – Alman** , s.144.

²¹⁴ ROLLFS S. J. , **a.g.e.** , s.387.

birlikte içerik olarak Saraçoğlu – Papen görüşmesinden pek de farklı değildi. Franz von Papen hatıralarında İsmet İnönü hakkında birkaç cümlelik bir bilgi verdikten sonra konuşmalarının içeriğini anlatmaktadır. Uzun süren bir sohbetten sonra İnönü, Alman – İtalyan dostluğunu da göz önünde bulundurduğu vakit Arnavutluk'taki durumdan son derece rahatsız olduğunu açıklamıştı. İnönü, Papen'in verdiği barış vaatlerini memnuniyetle kabul ediyordu, ancak garantileri yeterli bulmuyordu. İnönü, bu konuda özellikle İtalya'yı örnek gösteriyor ve İtalya'nın verdiği barış mesajları ile icraatlarının hiç örtüşmediğine dikkat çekiyordu. Ciano'dan alınan haberlere göre İtalya, Arnavutluk'a daha da fazla kuvvet yığmayı planlıyordu. Bu durum ise hem Balkanları hem de Türkiye'yi ciddi olarak rahatsız ediyordu. İnönü, Papen'e Almanya'nın bu duruma destek verip vermeyeceğini sormuştur. Papen, buna şiddetle karşı çıkmış; İnönü'ye Hitler ve Ribbentrop'un görüşlerini tekrar anlatmak suretiyle güvence vermeye çalışmıştır. İnönü ise, Türkiye'nin İngilizlerle ve Fransızlarla olan antlaşmalarının henüz sadece “deklarasyon” şeklinde olduğunu ve henüz sonuçlandırılmadığını ifade etmiştir. Bu bilgiyi öğrenen Papen, İnönü'den biraz süre istemiştir. Bu süre içerisinde Almanya'ya geri dönüp Hitler'le görüşecek ve onu İtalyan dostlarını bir yön değişiminde bulunmaya sevk etmesi için ikna edecekti. İnönü de Papen'in çalışmalarının sonuçlarını görmeyi bekleyeceğine dair söz vermiştir. İyi bir atmosferde, iyi dileklerle sonuçlanan bu görüşmenin hemen sonrasında, Hitler'e ve Ribbentrop'a Türkiye'nin çekinceleri konusunda çok uzun telgraflar çeken Papen, Arnavutluk'a yığdığı askeri gücün azaltılması için İtalya'ya baskı yapılması gerektiğini ve hatta İtalyanların bir dostluk işareti olarak Türkiye'nin 3 mil yakınındaki iki adayı Türklere vermesinin de bir çok şeyi düzeltebileceğini bildirmiştir.²¹⁵

İşte Franz von Papen'in Ankara Büyükelçiliğine atanması , Ankara'ya gelmesi ve dinlenmeden görevine başlaması bu şekilde, son derece kısa bir zaman aralığında gerçekleşmiştir. Günün koşulları göz önünde bulundurulduğunda bu kadar hızlı bir atama normal sayılmalıdır. Papen'in hem Saraçoğlu ile hem de İnönü ile ilk görüşmeleri oldukça samimi bir

²¹⁵ PAPEN , **a.g.e.** , ss.506-507.

ortamda ve başarılı geçmiştir. Devam eden günlerde bu isimlerin görüşmeleri neredeyse günlük olağan buluşmalar halini alacaktır.

2 - İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle İtilaf devletleri yenilgiye uğrattıkları İttifak Devletlerine çok ağır koşullara sahip çeşitli antlaşmalar imzalatıldılar. Almanya , 28 Haziran 1919 tarihli Versailles Antlaşmasını imzalayarak ülkesinin oldukça büyük bir bölümünü ve sahip olduğu sömürgelerini İtilaf Devletlerine vermek durumunda kaldı ve büyük bir savaş tazminatı ödemekle cezalandırıldı. 10 Eylül 1919 tarihli Saint Germain Antlaşması ve Trianon Antlaşmasıyla Avusturya – Macaristan İmparatorluğu'nun sonunu getirdi. İmparatorluğun yerine Avusturya , Macaristan , Çekoslovakya devletleri kuruldu. Bunun dışında imparatorluk topraklarının büyük bir kısmı da Polonya , Yugoslavya , Romanya ve İtalya gibi devletlere verildi. Neully Antlaşması, Büyük Bulgaristan Devleti'nin parçalanmasına neden oldu. Toprakların büyük bir bölümü Yunanistan ve Yugoslavya'ya terk edildi.

10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını beraberinde getirdi. Ancak Türkiye halkının Mustafa Kemal'le beraber verdiği Milli Mücadele sonrasında, Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923) imzalandı ve 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti kuruldu.

Cihan Harbi'nin ardından yapılan barış düzenlemeleri konusunda en iyi bilinen olgu , bu düzenlemelerle , ikinci ve daha büyük bir savaşın önlenememiş olduğudur.²¹⁶ İmzalanan bu antlaşmalar Avrupa'nın siyasi dengesini bozucu yönde bir etkide bulunmuştur. Osmanlı , Avusturya – Macaristan , Almanya İmparatorlukları parçalandı , yine savaş sırasında Rus Çarlığı yıkıldı. İmzalanan antlaşmaların ağır koşulları , özellikle Versailles Antlaşmasının Almanya'da yarattığı büyük hoşnutsuzluğun Hitler ve Nasyonal Sosyalist İşçi partisinin taraftar toplamasına neden olması II. Dünya Savaşına giden yolu hazırladı.

İtalya'da ise durum daha farklıydı. I. Dünya Savaşından yenik ayrılan devletlerden biri olmamasına karşın İtalya'nın savaştan fayda elde

edememesi ve ekonominin zayıflaması Mussolini ve Faşist iktidarı ortaya çıkardı. Sömürgecilik hareketleri bağlamında Arnavutluk'un himaye altına alınması , Habeşistan'a saldırılması yine II. Dünya savaşını hazırlamıştır.

Almanya ve İtalya 1936'da anlaşarak Roma – Berlin Mihveri adındaki birliği oluşturdular. Bu birliğe daha sonra Japonya da katılmıştır. İngiltere ve Fransa bu gelişmeleri yakından izlemişler ve uzun bir süre Milletler Cemiyeti'nin silahsızlanma kararına bağlı kalmışlardır. Almanya ve İtalya'nın hızla silahlandığı bu dönemde İngiltere ve Fransa'da anlaşarak Müttefik Devletleri oluşturmuşlardır.

Hitler , ülkesinde elde ettiği siyasi ve ekonomik kuvvet ve destekten güç alarak Avrupa Devletlerinden isteklerini arttırdı. Avusturya ilhak edildi. Versailles Antlaşması'nın tanınmadığı ilan edildi. Sovyetler Birliği ile saldırmazlık antlaşması imzalandıktan sonra Polonya üzerindeki niyetler açığa vuruldu. Hitler; "Bu yolla İngiltere ve Fransa'nın Polonya'ya verdikleri askeri güvencenin boş olduğunu göstermek ve bu iki devletin niyetlerinin ciddi olup olmadığını denemek istiyordu."²¹⁷

Nitekim Almanya 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırdı. İngiltere ve Fransa'nın karşılık vermesiyle II. Dünya Savaşı başlamış oldu.

²¹⁶ ROBERTS, **a.g.e.** , s.249.

²¹⁷ SANDER , **a.g.e.** s.112.

a) 1939 Yılında Türk Dış Politikası

“Lozan Antlaşması’ndan 19 Ekim 1939 ‘da imzalanan Türk – İngiliz – Fransız Antlaşmasına kadar geçen süre içinde Türkiye çok yanlı bir dış politika izlemekle birlikte “güçlü dostların” gerekliliğini kabul etmek zorunda kaldı.”²¹⁸ Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra özellikle Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler geliştirmiştir.

1939 yılındaki, Türk – Alman ilişkileri açısından en önemli gelişmelerden biri Hitler’in 50. Yaş gününü kutlamak üzere Türkiye’den büyükçe bir heyetin Almanya’yı ziyaret etmesidir. Hariciye Vekaleti’nden Başvekalet’e onaylanması için 6 Nisan 1939 tarihinde gönderilmiş olan bir rapor şu şekildedir:

*“Alman Devlet Reisi Hitlerin 50 inci senei devriyesi münasebetile yapılacak merasime Hükümetimiz namına Nafia Vekili General Ali Fuat Cebesoyun refalkatinde Genel Kurmay ikinci Başkanı Asım Gündüz ile Meb’uslarımızdan General Pertev Bele Falih Rıfkı Atay Yunus Nadi, Necmettin Sadak ve Hüseyin Cahit Yalçından mürekkep hey’etimizin iştirakleri ve kendilerine yol masraflarından başka Türkiye sınırlarından itibaren seyahat ve Alman Hükümeti tarafından gönderilen programa göre Berlinde ikamet eyliyecekleri beş günlük yevmiyelerinin 2/9390 sayılı kararnameye göre verilmesi ve Reisin gündeliğine 10 Türk zam yapılması ve siyasi pasaport ve lüzumu kadar serbest döviz verilmesi ve icap eden tahsisatın Maliye Vekaleti bütçesinin masarifi gayrı melhuze tertibinden tediyesi hususlarının karar altına alınmasına Yüksek Müsaadelerini saygılarımla arz ederim.”*²¹⁹

Başvekalet bu dilekçeyi hemen takibe almış ve gerekli işlemleri çok kısa bir sürede tamamlamıştır.²²⁰ Nitekim, üst düzeyde siyasetçi, diplomat,

²¹⁸ Selim Deringil , **Denge Oyunu**, İstanbul , 2003 , s.69.

²¹⁹ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, “Hariciye Vekaletinin 6/4/1939 tarih ve 35028/136 numaralı yazısı sureti” , 030.10 , 231.559.17. , s.2.

²²⁰ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başvekalet**, 030.10 , 231.559.17. , s.1.

asker ve basın mensuplarından oluşan Türk Heyeti 20 Nisan'da Hitler ile görüşmüş ve 1 Mayıs'ta Türkiye'ye dönmüştür.²²¹

2 Mayıs 1939'da Başbakan Refik Saydam ve Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile ayrı ayrı görüşen Franz von Papen, Türkiye'nin İtalya'ya yönelik tereddütlerinin devam ettiğini öğrenmiştir. Nisan sonunda İnönü ile yaptığı görüşme sonrasındaki raporunda belirttiği hususları Alman makamlarına tekrar iletmiş ve Alman Hükümeti'nin İtalya'ya baskı uygulaması gerektiğini hatırlatmıştır.²²² Nitekim Papen'in çabaları az da olsa sonuç vermiş; Almanya'nın da baskılarıyla İtalyan Dışişleri Bakanı Ciano, Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur'a; İtalya'nın Türkiye'den politik, ekonomik yada toprak konularında hiçbir talebi olmadığını ve Türkiye'yi tehdit edebilecek hiçbir harekette bulunmayacağını açıklamıştır.²²³ Berlin'in bu tip girişimleri Ankara tarafından memnurlukla karşılanmıştır ancak Türk – İngiliz ilişkilerinin seyri bu gelişmelerin dışında tutulmuştur.

1930'lu yılların sonlarına doğru Türk – İngiliz ilişkileri ısınmaya başlamıştır. Bu dönemdeki en büyük sorun Faşist İtalya'nın Akdeniz üzerindeki emelleri olmuştur. 8 Nisan 1939 tarihinde İtalya'nın Arnavutluk'u istila etmesi, Türkiye'yi İngiltere'nin yanında yer almaya yöneltmiş ve 12 Mayıs 1939'da Türkiye ve İngiltere ortak bir bildiri yayınlamıştır. Buna göre , Türkiye Doğu Akdeniz'de gerçekleşecek bir İtalyan saldırısında İngiltere ile beraber hareket edecektir. Özellikle İtalyan tehdidi nedeniyle İngiltere ile yakınlaşmaya başlamış olan Türkiye'nin 1930'lu yılların ikinci yarısında Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinde de gitgide bir soğuma gözlemlenmiştir. Ancak Türkiye'nin tarafsızlık ve barış yanlısı politikası tüm devletlerle dengeli ilişkiler kurması zaruriyetini getiriyordu ki, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerine de önem vermesi şarttı. Türkiye'nin İngiltere ile yayınladığı bu deklarasyon Sovyetler Birliği'nde de olumlu yankılanmıştır. Nitekim, Türkiye İngiltere ve Fransa arasındaki tüm görüşmelerden Sovyetler Birliği son bir ay

²²¹ KOÇAK, *Türkiye'de Milli...* , s.361. , KOÇAK, *Türk-Alman...* , s.139.

²²² **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band VI , Nr. 315, (3.5.1939) , 1625/388 , ss.685-686.

²²³ **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band VI , Nr. 317 , (3.5.1939) , 1625/388 , s.690.

içerisinde itinayla haberdar edilmişti. 27 Nisan'da Ankara'yı ziyaret eden Potemkin ile İnönü arasındaki konuşmalarda Türkiye'nin Batı devletleriyle imzalayacağı olası bir antlaşma hakkında da uzun konuşmalar yapılmıştır. Franz von Papen'in tüm çabaları sonuçsuz kalmış ve Türk – İngiliz Ortak Deklarasyonu 12 Mayıs'ta açıklanmıştır. Papen'in Türkiye'ye gelmesi ve göreve başlamasından hemen sonra imzalanan İngiliz – Türk Deklarasyonu'na Almanya'nın tutumu oldukça yumuşak olmuştur. Siyasi arenada tepkisini göstermekten çekinen Almanya, ticari konularda tutumunu sertleştirecektir.

Gerçi Papen, bir Türk-İngiliz deklarasyonunu önlemekte başarısız kalmıştı. Fakat bu, henüz kesin bir ittifak antlaşması değildi ve kesin antlaşmaya kadar, bundan böyle Papen'in amacı, Türkiye ile İngiltere arasında bit ittifak antlaşmasının imzalanmasını engellemek ya da en azından içereceği yükümlülükleri azaltmak yönünde olacaktır.²²⁴

İngiltere'nin Türkiye ile böyle bir antlaşmaya varmak istemesinin en büyük sebebi, Türkiye'nin insan gücünün çıkacak olası bir savaşta büyük bir fayda sağlayacağı gerçeğiydi. Akdeniz'in doğusunda açılacak yeni bir cephe İngiltere ve Fransa'nın işini oldukça rahatlatıyordu. Ancak Türk ordusu askeri ekipman ve teçhizat açısından son derece zayıftı. Öyle ki, modern cihazlarla ve silahlarla donatılmış bir orduya karşı şansı son derece azdı. Zira son 20 yıl içerisinde, savaş tekniklerinde de ciddi bir değişiklik yaşanmıştı. Zırhlı tanklara ya da hava bombardımanlarına süngülü tüfekli Türk ordusunun bile dayanamayacağı ortadaydı. Zaten Türk ordusunun teknik eksiklikleri hem Türk siyasetçilerinin savaşa dahil olmamak için kullandıkları en büyük koz ve ikinci dünya savaşının seyrini değiştirebilecek en önemli unsurlardan biri olmuştur. Savaşın başlamasını takip eden aylarda sık sık gündeme gelecek olan bu konu, Türkiye'nin diğer devletlerle yaptığı bir çok görüşmenin de temelini oluşturmuştur. Türk – İngiliz Deklarasyonu yayınlanmadan önce yapılan görüşmelerde , Türkiye'nin, İtalya'nın adalara yaptığı kuvvet yığınaklarından ötürü duyduğu endişe giderilmeye çalışılmış, olası bir savaş durumunda İngiliz ve Fransız donanmalarının İtalyan donanmasına karşı

üstün geleceği anlatılmıştır. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa girmesinin, Mihver güçlerini hem taktik hem de moral açısından zayıflatacağı düşünülüyordu.

Franz von Papen yeni talimatlar almak ve görüşmelerde bulunmak için 15 Mayıs'ta Ankara'dan ayrılmış ve Almanya'da bir çok önemli görüşme yapmıştır. Lakin Franz von Papen'in bu dönemde Türkiye'den ayrılmasının altında yatan çok önemli bir sebep daha vardı. Türk – İngiliz Ortak Deklarasyonunun Papen göreve başladıktan sonra çok kısa bir zaman içerisinde imzalanmış olması Papen'i umutsuzluğa sevk etmiş ve artık Türkiye'de yapabileceklerinin çok kısıtlı olduğuna inanmaya başlamıştır. 15 Mayıs'ta Ankara'dan ayrılan Papen, İstanbul'a geldiği gün Nazi Teşkilatı Reisi Kresten Mevs ile görüşmüş ve ona sıkıntılarını bildirmiştir. Franz von Papen'in Kresten Mevs'e bildirdiklerini haber alan İçişleri Bakanlığı ise bu bilgileri başbakanlığa rapor etmiştir. Rapora göre, Franz von Papen; *"Beni bu vaziyette Türkiye'ye gönderdiler, halbuki ben gelinceye kadar herşey olup bitmiş, Berlinde bana vakit var dediler..."* demiştir. Franz von Papen'in Almanya'ya döndükten sonra tekrar Türkiye'ye dönmek için Hitler'i ikna etmeye çalışmak istediği de yine bu raporda belirtilmiştir.²²⁵ Lakin, Franz von Papen tekrar Türkiye'ye dönmesi gerektiği konusunda ikna edilmiştir. Almanya'da kaleme almış olduğu 20 Mayıs tarihli raporunda Almanya'nın Türkiye'ye yönelik politikasını değerlendiren ve çözümlemelerde bulunan Papen; Türk – İngiliz Deklarasyonu'nun Türkiye'nin başka devletlerle benzer antlaşmalarda bulunmasını engellemediğini, Türkiye ile İtalya arasında benzer bir Saldırmazlık Deklarasyonu geliştirilebileceğini ve böylelikle Türkiye'nin tarafsızlığının sağlanabileceğini belirtiyordu. Türkiye'nin tamamen kaybedilmesinin Almanya'nın Orta Doğu ile olan ilişkilerini de ciddi ölçüde sarsacağını ifade eden Papen, Almanya'nın Türkiye'ye yaptığı 20 yıllık yatırımın da boşa gideceğini ve Türkiye'nin tamamen İngiltere ve Fransa tarafına kayacağını ifade ediyordu.²²⁶ Tam bu günlerde imzalanan Alman –

²²⁴ KOÇAK, *Türkiye'de Milli....*, s.387.

²²⁵ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Dahiliye Vekaleti , 030.10. , 231.560.6. , (19.6.1939), s.1.

²²⁶ **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band VI , Nr.413, (20.5.1939) , 96/107 , ss.820-825.

İtalyan İttifak Antlaşması ise Türkiye'nin Almanya'ya karşı tutumunu etkileyen bir gelişme olmuştur.

Franz von Papen Haziran ayının ilk haftasında Türkiye'ye dönmüştür. Ankara'ya gelmeden önce Tarabya'daki yazlık Alman sefaret binasına giden ve burada İtalyan Sefiri ve konsoloshane erkanı, Alman konsolosluğundan Libel ve kalabalık bir grubun karşıladığı Papen, öncelikle Libel'le görüşmüş daha sonrada Türkiye'deki Alman konsoloslarını kabul etmiştir.²²⁷ Papen, Ankara'ya geri dönüşünden hemen sonra Saraçoğlu ve Menemencioğlu ile görüşmüştür. Türk basınında Almanya aleyhinde çıkan yazılardan dolayı endişelerini belirten Papen, bu konuyla ilgilenileceği bilgisini almıştır. Türk tarafının İtalya'ya yönelik endişeleri ve Alman – İtalyan İttifakı konusundaki görüşlerini alan Papen; Türkiye'nin, sadece Doğu Akdeniz ya da Balkanlarda kendi güvenliğini tehdit edebilecek hareketlere karşı tutum alacağını, diğer bölgelerdeki sorunlarda kesinlikle tarafsızlığını koruyacağını öğrenmiştir. Nitekim 22 Haziran tarihinde Türk – Fransız Ortak Deklarasyonu da yayınlanmış ve Almanya'nın Türkiye'ye yönelik politikası daha da sertleşmiştir.

1939 yılının Temmuz ayında Türk Dahiliye Vekaletine gelen bir habere göre Alman Büyük Elçisi Von Papen Türk kamuoyunu hükümet aleyhine çevirebilmek için büyük miktarlarda para harcamakta ve harcanan paranın miktarının bir milyon İngiliz lirası gibi çok büyük bir miktarda olduğundan söz edilmektedir. Dahiliye Vekili Faik Öztrak hemen bu konuda hükümeti bilgilendirmektedir. Başvekaletine sunulan raporda, Franz von Papen'in kamuoyunu hükümet aleyhine çevirmek gayretinin altında Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerini bozmak, Türkiye'de komünizm korkusu yaratarak Türk- İngiliz antlaşmalarını uygulanmaz hale getirmek amacının yattığı bildirilmektedir.²²⁸ İlerleyen günlerde Franz von Papen'in bu gibi çalışmalarının ne derecede başarılı olduğu da ortaya çıkacaktır. Papen, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile bir ittifak antlaşması imzalamasının önüne

²²⁷ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Dahiliye Vekaleti, 030.10. , 231.939.11. , (6.7.1939) , s.1.

²²⁸ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Dahiliye Vekaleti, 030.10. , 231.560.12. , (21.7.1939) , s.1.

geçemeyecek ancak antlaşmanın Türkiye’de gittikçe büyüyen Sovyet korkusu nedeniyle uygulamaya sokulmasına engel olabilmeyi başaracaktır.

1939 yazında Türk ve Alman yetkilileri arasındaki görüşmelerin büyük bir bölümü ticaret konusunda olmuştur. İngiltere ile yakın ilişkiler kuran Türkiye’ye yönelik, askeri teçhizat ve silah transferlerinde Almanya sınırlamalara gitmiştir. Önceden parası ödenmiş olan malzemeleri göndermek konusunda bile yavaş davranan ya da hiç yollamayan Almanya ile Türkiye arasında çoğu zaman ilişkiler gerginleşmiştir.

24 Ağustos 1939 tarihinde ise Almanya ve Sovyetler Birliği arasında Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır. Bu pakt Türkiye’nin Sovyetler Birliği’ne karşı daha daha temkinli bir tutum içerisine girmesine ve kendisini Batılı müttefikler arasında görmesine neden olmuştur. “Nazi – Sovyet Antlaşması’nın bir başka boyutu da Almanya ve İtalya’nın bu gelişmeden sonra Türkiye’ye başka gözle bakmaları ve onu Batı’dan koparma çalışmalarını yoğunlaştırmalarıdır.”²²⁹ Türk - Sovyet ilişkilerini bir bakıma baltalayan bu gelişme ile gitgide İngiltere ile yakınlaşan Türkiye’ye yönelik Alman politikası da daha temkinli bir hal almıştır. Almanya, Türkiye’nin tarafsızlığının korunabilmesi amacıyla her türlü çabayı gösterecek ve bunun için Sovyetler Birliği ile de görüşmelerde bulunacaktır. Almanya’nın özellikle Franz von Papen ile Türkiye’ye tarafsızlık konusunda baskılarını arttırdığı bu dönemde, İngilizler de bir Türk İngiliz İttifak Antlaşması’nın biran önce imzalanması için baskılarını arttırdılar. Ancak Türkiye bu günlerde kendisi üzerindeki baskıları iyi bir pazarlık aracı olarak kullandı ve İngiltere’den büyük miktarda kredi taleplerinde bulundu. İngiltere artık bu tip Türk taleplerine daha sıcak bakmak zorunda kalmıştı. Aynı günlerde Almanya da Türkiye’yi Türk-Alman kredi antlaşmasının iptali ile tehdit ediyorlardı. Savaşan her iki taraf için de bu kadar önemli bir pozisyona sahip olan Türkiye , pazarlık gücünü sonuna kadar kullanmaya başlamıştır.

İngiltere’nin Atina Büyükelçisi Palairet 25 Ağustos’ta “akıl almaz bir rivayetin” kendisine ulaştığını ve bu rivayete göre Nazi – Sovyet Paktının

²²⁹ DERİNGİL , a.g.e. , s.81.

Ankara'da Von Papen tarafından tezgahlanmış olduğunu , bunun bir yan antlaşmasının da Türkiye'nin barış cephesine ihanet etmesi ve Almanlarla işbirliğine gitmesi olduğunu bildiriyordu.²³⁰

İngiliz hükümeti , Nazi – Sovyet Paktı Moskova'da resmen imzalanıncaya kadar elini kolunu kavuşturup beklemedi. 21 Ağustos Akşamı geç vakit Berlin'de Ribbentrop'un bir Alman – Rus anlaşması imzalamak üzere Moskova'ya gideceği açıklanınca İngiliz kabinesi harekete geçti. Ayın yirmi ikinci günü öğleden sonra toplandı ve bir bildiri yayımlayarak , Sovyet – Nazi saldırmazlık paktının “İngiltere'nin bütün dünya önünde yerine getireceğini durmadan söylediği Polonya garantisini hiçbir suretle etkilemeyeceğini” kesin olarak belirtti.²³¹

Sonunda 2 Eylül sabahında Almanya Polonya'yı işgal etmiş , Müttefikler duruma müdahale etmiş ve II. Dünya Savaşı başlamıştır. İşte tam bu günlerde Almanya Türkiye'deki Alman vatandaşlarının hemen Almanya'ya dönmesi gerektiğine ilişkin bir karar almış ve karar Alman Büyükelçiliği tarafından Türkiye'deki Almanlara bir mektupla tebliğ edilmiştir. Mektubu alan Almanların derhal Ankara'daki büyükelçiliğe gelerek pasaportlarını almaları ve Almanya'ya geri dönmeleri istenmiştir.²³² Dahiliye Vekaleti derhal hükümeti konu hakkında bilgilendirmiştir.²³³ Bu durum Türkiye ve İngiltere arasındaki müzakereleri hızlandırmış , Türkiye mali kredi ve destek konusundaki isteklerini arttırmaya ve bu konudaki ısrarcılığını sürdürmeye başlamıştır. Türkiye bu şekilde davranarak hem Sovyetler Birliği'ndeki durumun netleşmesini beklemiş , hem de askeri yetersizliklerinin giderilmesini sağlamış olmaktadır.

Bu dönemde Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu , Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiş , Alman baskısıyla Sovyetlerin yerine getirilmesi güç şartlar öne süren anlaşma taslağı ile karşı karşıya kalınmış ve bu durum İngiltere'nin

²³⁰ FO 371/R6872/661/67 den DERİNGİL , a.g.e. , s.84.

²³¹ SHIRER , Nazi İmparatorluğu 2 , s.691.

²³² T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, “Ankara Vilayetinden Alınan 2/9/939 tarihli ve 19382 sayılı yazısına ilişik Almanca mektubun sureti” , 030.10 , 231.560.21. , s.2.

²³³ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dahiliye Vekaleti , 030.10 , 231.560.21., (6.9.1939) , s.1.

işine yarayacak şekilde Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nden uzaklaştırmıştır. Bu durumu takiben , Türk – İngiliz – Fransız Antlaşması 10 Ekim 1939'da imzalanmıştır.

Antlaşmaya göre , İngiltere ve Fransa Türkiye'nin herhangi bir Avrupa ülkesi tarafından saldırıya uğraması halinde aktif olarak destek vereceklerdi. Ancak tersi bir durumda Türkiye tarafsız kalacaktı. Türkiye , Sovyetler Birliği ile olası bir savaş durumunda antlaşmayı uygulamaktan muaf tutulmuştur.

Bunun dışında İngiltere ve Fransa , Türkiye'ye savaş malzemesi kredisi olarak 25 milyon sterlin , 16 milyon sterlin değerinde külçe altın ve 3,5 milyon sterlinlik bir kredi transferi sağlayacaklardı.²³⁴

Türk – İngiliz – Fransız Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen süre içerisinde çok yoğun bir şekilde çalışan Franz von Papen, zaman zaman Ribbentrop ile de ters düşmüştür. Papen'in, Almanya'nın İtalya'ya yönelik baskı yapması konusundaki tavsiyeleri Alman – İtalyan ilişkilerini zedeleyebilecek nitelikte bulunmuş ve Papen çok kez ikaz edilmiştir. Türk – Fransız Deklarasyonunu takip eden günlerde Almanya, Orta Doğu ve Arap ülkelerine yönelik propaganda faaliyetlerini arttırmış ve Türkiye'yi sert bir dille Hatay konusunda eleştirmeye başlamıştır. Ağustos ayında Berlin'e yeni büyükelçi olarak atanan Hüsrev Gerede'nin de çalışmaları sonuç vermemiş ve Türk – Alman ilişkileri gitgide soğumuştur. Öyle ki, Franz von Papen'in Üçlü İttifak Antlaşmasının imzalanmasından hemen sonra yeni talimatlar almak için Almanya'ya gitmesini takip eden 1939 yılının son aylarında Almanya'nın Türkiye üzerindeki siyasi etkisi yok denecek kadar azalmıştır.

²³⁴ **Treaty of Mutual Assistance between His Majesty in Respect of the United Kingdom , The President of the French Republic and the President of the Turkish Republic** , Ankara (October 19,1939)Cmd6165(trety Series No:4 , House of Commons Sessional papers, Vol.XII(1950) den aktaran DERİNGİL, **a.g.e.** , s.95.

b) 1940 Yılında Türk Dış Politikası

1940 senesi II. Dünya Savaşı'nın yayılmaya başladığı sene olmuştur. 1939 yılı sonlarında imzalanan Türk – İngiliz – Fransız Antlaşması Türkiye açısından büyük bir başarı olarak görülebilir. Türkiye , kendini savaşın dışında tutarken , bir yandan da askeri yetersizliğini öne sürüp dış yardım almayı da sağlamıştır. Ancak, önceden tahmin edilemeyen çok önemli gelişmeler olmuştur. İtalya'nın savaşa girmesiyle Türk – İngiliz – Fransız Antlaşması yürürlüğe girmiş, Fransızların asla geçilemeyeceğini iddia ettikleri Maginot Hattı saatler içerisinde Almanlar tarafından çökertilmiştir.

1940 yılının ilk aylarından itibaren Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiler kısmen de olsa iyileşmeye başlamıştır. Almanya'nın Türkiye'den gelecek kroma ihtiyaç duyması ve Türkiye'ye uygulanan sert ekonomi politikasının Türkiye'nin tarafsızlığını etkileyebileceği endişesi Almanya'yı bu politikayı yumuşatmaya sevk etmiştir.

1940 yılının yazında Fransa'nın yenilgisi ve Almanya ile mütareke imzalaması, birçok devletin dış politikasında önemli değişiklikler yaratacaktır.²³⁵ Nitekim Türkiye'de bu gelişmelerden ciddi ölçüde etkilenmiştir. Türkiye, Türk – İngiliz – Fransız Antlaşması'na göre müttefiki durumunda olan Fransa'nın yenilgisiyle sarsılmış ve daha temkinli bir dış politika izlemeye başlamıştır.

Bu dönemde Bakü olayı ortaya çıkmıştır. Fransa'nın ; Sovyet Rusya'nın işlettiği ve üretiminin büyük bir bölümünü Almanya'ya ihraç ettiği Bakü petrol yataklarının hava saldırısıyla bombalanması yoluyla Mihver devletlerine büyük bir darbe indirebilecek tasarısı gerçekleştirilememiştir. Zira böyle bir saldırının gerçekleştirilmesi Fransız uçaklarının Türk hava sahasını kullanmasını gerektirmekteydi. Türkiye'nin böyle bir şeye resmen izin vermesi savaşa girmesi anlamına gelirdi ki bu da Türkiye'nin istemediği bir şeydi. Ancak Türkiye'nin bu hava sahası ihlalini görmezlikten gelmesi olasılığı da vardı ancak İngiltere böyle bir oldu bittiye , savaşın ilerleyen

²³⁵ KOÇAK, *Türkiye'de Milli...* , s.494.

günlerini de göz önünde bulundurarak , taraftar değildi.²³⁶ Nitekim , savaşın hız kazanması , Almanya'nın Norveç'i istila etmesi ve İngiltere'nin burada yenilgiye uğraması "Bakü Planı'nı" ortadan kaldırdı. Ancak Bakü Planı'nın ortaya çıkması özellikle Türk – Sovyet ilişkilerini derinden sarsmıştır. Almanya'nın ortaya çıkardığı Fransız belgelerine dayanılarak ortaya atılan Bakü Planı'na Türk Dışışleri Bakanı Saraçoğlu'nun olumlu baktığı ve bu yönde görüşmeler yaptığının dair iddialar dünyada ve Sovyetler Birliği'nde çok etkisi yaratmıştır. Almanya'nın cephelerdeki askeri başarılarının artması Türkiye'nin Üçlü İttifak Antlaşması'na imza atmasına bir bakıma sebep olan Saraçoğlu'yu Alman destekçilerinin gözünde kötü bir duruma sokmuş ve 1940 yazı Türkiye'de hükümet değişikliğine gidileceği söylentileriyle geçmiştir. Almanya'nın, İngiliz yanlısı olarak tanımladığı Saraçoğlu Türkiye'de de eleştirilmeye başlanmıştır. Alman Propaganda Bakanlığı ile Alman Dışışlerinin ortaya atılan Bakü Planı ile Türkiye'de Alman yanlısı bir hükümet ya da en azından Alman yanlısı bir dış işleri bakanını iş başına getirmeyi amaçladıkları düşünülebilir.

Almanya Fransa'ya girmiş , çok güçlü olarak gösterilen Maginot hattı Alman ordusuna direnememiş ve Fransa çökmüştür. Hitler'in koşulları Fransız elçisine 20 Haziran günü tarihin garip bir cilvesi olarak , Almanların 1918 Mütarekesini imzaladığı Campeigne ormanlarındaki aynı vagonda iletildi. Mütareke görüşmeleri sürerken Almanlar Loire hattını geçtiler. 22 Haziran'da Almanların koşulları kabul edildi. Ateşkes , 25 Haziran gece yarısı saat 01.35'te yürürlüğe girdi ve bunu İtalya ile yapılan mütareke izledi.²³⁷

Papen, 20 Mayıs 1940 tarihli raporunda, Alman askeri başarısının bizzat İnönü'yü de etkilediğini yazıyordu. Hariciye Vekaleti, daha 24 Mayıs'ta savaşın başından beri ilk kez, diğer tarafsız devletlerle birlikte, Alman Büyükelçiliği onuruna, bir davet vermişti. Papen, Ankara'daki hava değişimini hemen saptamıştı.²³⁸ 1940 yılının Haziran ayı da bu atmosferde başladı. Papen'in İnönü ve diğer önemli Türk yetkilileriyle yaptığı bir çok görüşme Türk – Alman ilişkileri açısından oldukça olumlu bir havada geçiyordu.

²³⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1938 –1950** , İstanbul, 1985, ss.159-160.

²³⁷ Liddell Hart , **II. Dünya Savaşı Tarihi I** , Çev: Kerim Bağrıaçık , İstanbul, 2002 , s.93.

Türkiye'nin İtalya'ya yönelik tereddütleri devam etmekteydi ancak Almanya Türkiye'ye İtalya için fazlasıyla güvence veriyordu. Nitekim, Türkiye İtalya'nın savaşa katılması halinde dahi mümkün olabildiğince tarafsız kalınması kararını da vermişti. Ancak, uluslararası politika açısından ve müttefiklere verilen vaatler için bu konuda resmi bir açıklama muhakkak ki yapılmayacaktı. Bu durumun farkında olan Franz von Papen yine de her olasılığa karşı İtalya'nın resmi bir açıklamada bulunması için çalışmalarını sürdürmüştür.

11 Haziran 1940'ta ise İtalya Müttefiklere savaş ilan etmiştir. Bu durum , Türk – İngiliz Antlaşmasına göre (Savaşın Doğu Akdeniz'e sıçraması nedeni ile) Türkiye'nin de savaşa katılması anlamına geliyordu. Ancak Türkiye , antlaşma maddesine geçerlilik kazandırmama yolunu seçmiş , İngiltere'de Türkiye'nin tarafsızlığını korumasının Balkanları ve Ortadoğu'yu koruyacağı düşüncesiyle bu durumu onaylamak durumunda kalmıştır. Türkiye , bu yükümlülükten üçlü pakta dayanarak kaçma şansını elde etmiştir.

Franz von Papen 14 Haziran'da kaleme aldığı raporunda Türkiye'nin savaş dışı kalma konusundaki tutumunu resmileştiren açıklamasını Alman Dışişlerine iletmiştir. İtalya'nın savaşa katılmasıyla, Türkiye'nin savaşa katılamayacağı belirtilmiş buna sebep olarak da Sovyet Çekincesi gösterilmiştir.²³⁹ Aslında Fransa'nın yenilgisi Üçlü İttifak'ı büyük ölçüde zedelemişti. Almanya'nın başarıları Türkiye'de de ciddi bir etki yaratmıştı ve Türk – Alman ilişkileri bu durumdan olumlu etkileniyordu. Nitekim bu günlerde gittikçe hız kazanan Türk – Alman görüşmeleri, olumlu sonuçlanmış ve Temmuz ayında Türk – Alman Ticaret Antlaşması imzalanmıştır.

Boğazlar üzerindeki emelleri, Sovyetler Birliği'nin Almanya tarafından tamamen gözden çıkarılmasına neden olmuştur. Fransa'nın çöküşü ve Almanya'nın diğer başarıları hem dünyada hem de Türkiye içerisinde Alman hayranlığının artmasına neden olmuş ve müttefiklerin yenilgisi insanların gözünde kesinleşmeye başlamıştır.

²³⁸ KOÇAK, *Türkiye'de Milli...* , s.495.

²³⁹ **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band IX , Nr.424 , (14.6.1940) , 265/172 , s.316.

Türk meclisi içerisinde de değişik görüşler belirmiş ve vakit kaybetmeden Almanya'ya yaklaşılması gerektiği düşüncesi taraftar toplamaya başlamıştır.

1940 yılının sonlarına doğru Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırı planı netleşmeye başlamış ve Türk – Alman ilişkilerinin iyiye gitmesi her zamankinden fazla önem kazanmıştır. Hem Alman tarafından hem de Türk tarafından karşılıklı iyi niyet görüşmelerinin hızlandığı 1940 yılı sonlarında Papen'in Alman Dışişlerine gönderdiği bir mesajda; Hitler'in Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla göndermiş olduğu tebrik mesajına İnönü'nün teşekkür ettiğini bildiriyordu. Papen aynı zamanda, Türk tarafının kendisine Suriye ya da Trakya üzerinden bir tehdit gelmediği taktirde savaş dışı kalmak konusunda kararlı olduğunu da bildirmekteydi.²⁴⁰

7 Ekim'de Alman kuvvetleri Romanya'ya , 28 Ekim'de ise İtalyanlar Yunanistan'a girmiştir. İtalya'nın Yunanistan'a girmesi Türkiye'den tereddütlü gözlerle izlenmiştir. Almanya'nın Bulgaristan ile olan ilişkisi de Türk-Alman ilişkilerini gerginleştiren bir durum olmuştur. Almanya'nın Balkanlara yönelik politikası hakkında tereddütleri olan Türk yetkililerine her fırsatta Almanya'nın Türkiye'ye yönelik bir tehdit olmadığını hatırlatan Papen'in çabalarına rağmen Ankara'da bir çok uykusuz gece yaşanmıştır. Türkiye Bulgaristan'a bir nota vererek ,Yunanistan'a saldırdığı durumda Türkiye'nin savaş ilan edeceğini bildirmiştir. Yunan halkının bir süre direnebilmesine rağmen İngiliz yardımı da yeterli olmayacak ve Yunanistan mihver egemenliğine girecektir. Türkiye'ye bir çok sözlü güvence vermiş olan Papen'e göre Türkiye'nin savaş dışı durumunun sağlanması için yazılı bir güvence gerekmektedir. Ancak Alman Hükümeti görüşmelerin devam etmesini istemekle birlikte bir anlaşmaya varılması konusunda aceleci davranmıyordu. Almanya'nın Romanya'ya yığmaya başladığı kuvvetler ve İngiltere'nin Yunanistan'a yönelik bir saldırı olduğu taktirde Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi konusundaki baskıları Türkiye'yi oldukça zor bir durumda bırakmıştır. Türk ordusunun teçhizat yönündeki zayıflığı ve İngiltere'nin yeterince destek verememesi

²⁴⁰ **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band XI, Nr.254, (30.10.1940), 265/172 , s.448.

Türkiye'yi İngiltere ile ortak hareket etmekten uzak tutuyordu. Berlin'den gelen haberler de hiç şüphesiz Türkiye'nin savaş dışı kalmak istemesinin altında yatan büyük bir sebepti. Zira, Türkiye'nin bir şekilde savaşa dahil olması, karşısında Alman ordusunu bulması anlamına gelecekti ki, bu da Türkiye'nin hiç arzu etmediği bir şeydi. Türkiye'de İngiliz Büyükelçisi K-Hugessen ile yapılan resmi görüşmelerde Türk ordusunun modern silahlar olmadan savaşa katılması, hem de Almanya ve Sovyetler Birliğine karşı savaşmasının hiçbir koşulda mümkün olamayacağı belirtiliyordu. 1940 yılı Türkiye'ye her taraftan yapılan baskılar altında sona erdi.

c) 1941 Yılında Türk Dış Politikası

1941 yılı itibariyle Avrupa'nın çok büyük bir bölümü Mihver egemenliği altına girmiştir. Bulgaristan Mart ayında Mihver'e katılmış, Yugoslavya ve Yunanistan Nisan'da Almanya tarafından tamamen işgal edilmiştir. Suriye , Alman yanlısı Vichy Fransa'sının elindedir. Irak'ta ise Alman yanlısı subaylar hükümeti ele geçirmiştir. Türkiye'nin komşularından sadece Sovyetler Birliği ve İran mihver güdümünde değildir. Ancak Türkiye'nin Sovyetlere duyduğu güven ciddi biçimde sarsılmış. İran'da ise takip eden dönemde Türkiye'nin hiç istemediği bir İngiliz – Sovyet işgali yaşanmıştır. Görünürde Türkiye'nin müttefiki olan İngiltere ise tüm cephelerde savunmadadır.²⁴¹ 1941 yılı Türkiye açısından son derece önemli ve tehlikeli bir yıl olacaktır.

1941 yılının ilk günlerinde İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa dahil edebilmek için çok yoğun çalışmaları ve baskıları sonuçsuz kalmış, Türkiye savaşa dahil olamayacağını tekrar tekrar açıklamıştır. Buna karşılık Türkiye ve Bulgaristan ortak bir beyanname yayınlayarak iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerine atıfta bulunmuşlar ve birbirlerine sınır garantisi vermişlerdir. Ancak söz konusu deklarasyonda Bulgaristan'ın Alman ordusuna topraklarından geçiş izni verip veremeyeceği konusunda bir madde mevcut değildi. Dolayısıyla, Bulgaristan üzerinden Yunanistan'a saldırabilecek bir Almanya'nın da böylelikle önü açılmış oluyordu. Ancak, böyle bir durum söz

²⁴¹ DERİNGİL , a.g.e. , s.133.

konusu olduğu taktirde Türkiye'nin savaşıa dahil olması gerektiğini savunan İngiltere yine baskı yapmaya başlıyor ve Türkiye buna karşı çıkıyordu.

Bulgaristan'ın Mihver'e katılması ve 2 Mart'ta Alman ordusunun Bulgaristan'a girmesi Türkiye'de zaten beklenen bir durumdu. Papen vasıtasıyla Almanya'dan gelen haberler olumluydu. Almanya'nın Türkiye'ye yönelik bir hareketi olmayacaktı. Özellikle bu dönemde Hitler ve İnönü arasındaki kişisel yazışmalarla Türk – Alman ilişkileri daha da ısınmıştı. Almanya'nın Türk basınından ötürü duyduğu rahatsızlık giderilmişti.

Alman Ordusu'nun Bulgaristan'a girmesi üzerine, İngiltere, Türkiye'yi savaşıa katılması için, son kez ikna etmeye çalışacaktır. Londra'nın çabaları ile, Türk – Sovyet görüşmeleri başlamış ve iki ülke arasında bir yumuşama görülmüştü. Artık Türkiye, Sovyetler Birliği'ni gerekçe göstererek, savaşıa katılmaktan kaçınamazdı.²⁴² Bu görüşmeler sonuç vermiş ve 25 Mart'ta Türk – Sovyet Ortak Deklarasyonu açıklanmıştır. Buna göre iki taraftan biri saldırıya uğradığı taktirde diğer devlet tarafsız kalacaktı.

1941 yılının Nisan ayı içerisinde Türk – Alman ilişkileri giderek ısınmıştır. Almanya, Yunanistan ve Yugoslavya'ya girmiş ancak Türk – Yunan sınırı hakkında da garanti vermiştir. İtalya'nın da Yunanistan'a girmesiyle iyice karışan Balkanlar, Türkiye'nin de Trakya sınırlarında bir takım askeri önlemler almasına neden olmuştur. Önce Trakya'da bulunan askeri birlikler Anadolu yakasına nakledilir. Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan ve Meriç nehri üzerindeki tüm köprüler havaya uçurulur. İngiliz askeri uzmanlar, Anadolu'da savunma hatları oluşturmaya ve hava alanları inşasına başlarlar.²⁴³ Türkiye'de alınmakta olan bu önlemler aslında olası bir İtalyan işgaline karşıdır. Aslında, Almanya'nın da Türkiye'ye yönelik saldırı planları olduğu geçmiş günlerde Türkiye'yi sindirmek amacıyla Alman yetkililer tarafından bilinçli olarak sızdırılmıştır. Ancak, bu durum sadece Türkiye'nin savaş dışı durumunun sürdürülebilmesi amacıyla yapılmış taktiksel hareketler olarak değerlendirilmelidir. Alman ordusunun başarıları, teknolojik üstünlüğü o kadar çok anlatılmış ve abartılmıştır ki, Türk ordusunun zaten

²⁴² KOÇAK, **Türkiye'de Milli...** , s.544.

yetersiz teknolojisiyle bu orduya karşı bir şansının olamayacağı artık herkesçe bilinmeye başlamıştır. Bu dönemde, gerek Nazi gençlik örgütleri vasıtasıyla gerekse Franz von Papen'in faaliyetleriyle gitgide artan Alman propagandası ile Türkiye'nin savaşa girmekten olabildiğince kaçınması amaçlanmış ve bu başarılmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Franz von Papen ülkesine karşı olan sorumluluğunu layıkıyla yerine getirmiş olmakla birlikte, Türkiye'yi savaş dışında tutabildiği için teşekkürü fazlasıyla da hak etmektedir.

Balkanlarda yaşanan hareketlilik ve Almanya'nın Yugoslavya'ya girmesi Türkiye'nin Balkan Paktından doğan yükümlülükleri nedeniyle savaşa dahil olmasını zorunlu kılmış, ancak Türkiye yine de bundan kaçınmıştır. Türkiye'nin savaş dışı konumunu koruması bu dönemde Müttefiklerin de lehine olmuştur. Türkiye'ye yapılacak askeri malzeme yardımları konularında görüşmeler yine bu günlerde hız kazanacaktır. Alman kuvvetlerinin, Yunanistan içlerine ilerlemeleri devam etmiş ve Türkiye'ye verilen sözlü güvence nedeniyle Türk sınırına yaklaşılmamıştır.

1941 yılının bahar aylarında Balkanlardaki Alman ve İtalyan askeri kuvvetlerinin Türkiye'de yarattığı endişeler en yüksek doza ulaşmıştı. Hem yetkililer hem de halk Almanya'nın sıradaki hedefinin Türkiye olup olmayacağını merak ediyordu. Bu endişenin farkında olan Papen, Türkiye'ye artık sözlü güvenceler yerine resmi bir güvence verilmesini istiyordu. Ancak, Alman tarafı bir süre daha sözlü güvencelerle yetinecekti. 16 Nisan'da Saraçoğlu ile görüşen Papen, Alman güvencelerini sıralamış ve Almanya'nın Türkiye'nin güvenliğini kazanabilmek için Yunanistan sınırları içerisindeki İstanbul – Sofya demiryolu hattının yönetimini Türkiye'ye devretmeyi arzu ettiğini belirtmiştir.²⁴⁴ Ancak bu konu aylarca görüşüldükten sonra çözüme kavuşmuş ve Türkiye hattın yönetim hakkını devralmıştır. Bu dönemde Ege'deki bazı Yunan adalarına da asker çıkaran Almanya'ya Türk Hükümeti yeni bir teklif getirmiş ve bir süreliğine Türkiye'ye çok yakın olan Ege adalarının yönetimini almak istemiştir. İyice güç kaybeden müttefikler

²⁴³ KOÇAK, **Türkiye'de Milli...** , s.548.

Türkiye'nin savaş dışı kalması için çaba sarf ediyor, ancak Almanya Ankara'dan taleplerini büyük ölçüde arttırıyordu. Öyle ki, Almanya artık Türkiye'nin kendi tarafında savaşa dahil olması için bile çaba sarf etmeye başlamıştı. Ancak, Türkiye Almanya'ya karşı çıkmamakla birlikte, görüşmelerin süresini uzatarak zaman kazanmaya ve böylelikle olabildiği kadar savaş dışında kalmaya çalışıyordu. Irak'ta gerçekleşen darbeyle Alman yanlısı bir hükümetin iş başına gelmesi ve Alman propagandasıyla Orta Doğu'daki Arap Milliyetçiliğinin bu sefer İngiltere'ye karşı kışkırtılması Türkiye'nin durumunu daha da riskli hale getirmiştir. Irak'taki hükümeti devirmek için harekete geçen İngiliz ordusuna karşı Irak'a destek göndermek durumunda kalan Almanya için en kısa ve güvenli yol Türkiye sınırlarından geçiyordu. Bu nedenle Türkiye ile Almanya arasındaki en gergin günler ve geceler bu dönemde yaşanmıştır.

Almanya'nın çok acil olarak Türk topraklarından transit geçiş izni almak için anlaşma yollarını aradığı bu dönemde, Almanya ve Türkiye arasında yapılacak bir saldırmazlık antlaşması da gündeme gelmişti. Berlin, Türkiye'nin transit geçiş izni vermesine karşılık, Türkiye'nin olası yeni toprak taleplerini de karşılamaya hazırdı. Alman dışişlerinden Papen'e ve dolayısıyla Ankara'ya bu konuda ciddi baskılar gelmeye başlamıştı.

Papen, 12 Mayıs'ta Saraçoğlu ile görüşmüştür. Saraçoğlu Papen'e, Türkiye'nin transit geçiş izni vermesinin savaşa davetiye çıkarmak olduğunu belirtmiştir. Almanya'dan Türkiye'ye yönelik bir silah yardımı ihtimalinin olup olmadığını öğrenmek isteyen Saraçoğlu'ya, Papen olumlu yanıtlar vermiştir. Ancak, Saraçoğlu'nun bu görüşmedeki esas beyanatları Almanya ile İngiltere'nin bir barış yapmasının gerekliliğine yönelik olmuştur. Franz von Papen bu görüşmeye ilişkin raporunda, kendi izlenimlerini aktarmış ve bir Türk – Alman antlaşmasının yakında imzalanabileceğini üstlerine bildirmiştir.²⁴⁴ 12 Mayıs günü Franz von Papen'in İnönü ile de özel bir görüşme yaptığını İnönü'nün hatıra defterlerinden öğreniyoruz. Aynı gün

²⁴⁴ **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band XII.2, Nr.303 , (10.4.1941) , 265/172 , ss.748-750.

²⁴⁵ **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band XII.2, Nr.514, (13.5.1941) , 2361/488 , ss.545-552.

Kazım Karabekir ile öğle yemeği yemiş ve satranç oynamış olan İnönü'nün ikinci misafiri ise Papen olmuştur. Meclisteki Alman yanlısı grubun başını çeken Kazım Karabekir ile Papen'in aynı gün İnönü'yü ziyaret etmeleri dikkat çekicidir. Nitekim, Kazım Karabekir'in İnönü – Papen görüşmesine de katılmış olduğu tahmin edilebilir.²⁴⁶ Lakin, Franz von Papen'in 13 Mayıs'ta kaleme aldığı ve İnönü ile görüşmesini anlattığı raporunda Kazım Karabekir'in adı geçmemektedir. Papen, görüşmenin uzun zamandır yaşanan en sıcak görüşmeleri olduğunu bildirmekteydi. Papen'in anlattığına göre, İnönü bir Türk-Alman saldırmazlık antlaşmasına hazırdı. Aynı zamanda Almanya'ya askeri teçhizat karşılığında krom vereceğini de garanti etmekteydi.²⁴⁷ Ayın 13'ünde tekrar Saraçoğlu ile görüşen Papen Almanya ile Türkiye arasında bir saldırmazlık paktı için Berlin'in görüşmelere hazır olduğunu bildiriyordu. Papen, Almanya'nın Türkiye'den askeri birliklerini ve malzemelerini geçirmek niyetinde olmadığını, ancak Türk – Alman Ticaret Antlaşması'na da uygun olarak sadece silah vb. askeri malzemenin transit geçişine izin verilmesinin istenildiğini bildiriyordu. Türkiye ile Almanya arasında gizli ya da açık bir antlaşma bu konuyu resmileştirmek için imzalanabilirdi. Papen, yine bu görüşmede Hitler'den İnönü'ye özel bir mektup getirmiş ve Türk dışişlerinden kendisine İnönü ile özel bir görüşme ayarlanmasını rica etmiştir.²⁴⁸ İnönü ile Papen'in 15 Mayıs'ta biraraya gelmesi beklenirken, Papen'in ricası üzerine görüşme bir gün öncesine alınmış ve 14 Mayıs'ta İnönü ve Papen biraraya gelmiştir. Papen, Hitler'in mektubunu İnönü'ye sunmuştur. 16 Mayıs'ta ise bir Papen – Saraçoğlu görüşmesi daha yaşanmıştır.²⁴⁹ Bu görüşmelerin hepsi oldukça olumlu ve sıcak atmosferlerde geçmişti. Türkiye ve Almanya'yı gitgide birbirine yaklaştıran söz konusu görüşmeler sonrasında Papen'in edindiği izlenim Türkiye'nin transit geçiş iznini vereceği yönündeydi. Almanya, bu izin karşılığında Türkiye'yi toprakla mükafatlandırmak da niyetindeydi. Ancak Berlin'e göre Türkiye ile imzalanacak bir saldırmazlık antlaşması da sadece

²⁴⁶ İsmet İnönü, **Defterler (1919 – 1973) 1. Cilt**, Hazırlayan: Ahmet Demirel, İstanbul, 2001, s.297.

²⁴⁷ **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band XII.2, Nr.514, (13.5.1941), 2361/488, ss.545 – 552.

²⁴⁸ İNÖNÜ, **a.g.e.** , s.297.

²⁴⁹ İNÖNÜ, **a.g.e.** , s.298.

bu izne bağılıydı. Alman cephanelerinin transit geçişi sırasında, bu malzemelerle birlikte belirli oranda Alman askerinin de gizli olarak taşınması söz konusuydu. Almanya'nın Türkiye'ye yönelik baskısı ve aynı oranda vaatleri de artıyordu.

Bu dönemde Ankara'da Alman taraftarları faaliyetlerini arttırmıştı. Balkanlarda ard arda gelen Alman başarıları bu kesimin Almanya'nın yenilmezliği savını destekliyor ve Türkiye'nin İngiltere ile fazla yakın ilişki kurarak Alman askeri gücü karşısında yalnız kaldığını söylemelerine yol açıyordu.²⁵⁰

Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un 17 Mayıs'ta Papen'e çektiği telgraf önemlidir. Ribbentrop Türklerle biran önce anlaşmaya varılmasını arzu etmekte ve Papen'e şu direktifleri vermektedir: "Türkiye'yle resmi bir anlaşmaya varılmasıyla birlikte, silahların ve savaş malzemesinin sınırsız olarak bu ülkeden geçirilmesini sağlayacak gizli bir anlaşma da imzalanacaktır. Gizli anlaşma Türkiye'nin, sözü edilen malzemeyi gerekli personelle taşımaya karşı durmayacağı biçimde düzenlenmelidir. Bu, silahlı kuvvetlerin, kılık değiştirerek geçirilmesine izin verilmesi anlamına gelecektir. Eğer Türkiye'de personelle birlikte savaş malzemesi ve silah nakli konusunda uygun bir eğilim görürsek, Edirne sınırında ölçüsü belli bir değişiklik yapılması ve bir Ege adasının kendilerine verilmesi vaat edilebilir. Anlaşmanın, yalnız hafif savaş malzemesi , yani İran vb. yerlerdeki silah sağlanmasıyla ilgili anlaşmalarımızın gerektirdiği nakliyat gibi değil, daha önemli hareket anlamına geldiği açıktır. Onların önemini takdir bize ait olacaktır. Bu konuda bütün karışıklıkları gidermek gerekir. Aynı zamanda, devletler hukuku uygulamasında öngörülen tek malzeme nakli durumunun, devletin tarafsızlığına uygun olduğuna işaret etmek gerekir."²⁵¹

Almanlarla yapılan müzakerelerde Türk tarafı askeri teçhizat transferi konusunda çok kesin bir tavır sergilemiştir. Ribbentrop'un Türk yaklaşımına karşı yorumu oldukça dikkat çekicidir:

²⁵⁰ DERİNGİL , a.g.e. , s.140.

²⁵¹ **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band XII.2, Nr.538.(19.5.1941) , 265/172 , ss.855 – 857.

“Belki de İngiliz tarafında kalmakla bizim tarafımıza geçmek arasındaki tereddütleri ; İngiltere'nin yanında daha uygun koşullar elde edecekleri düşüncesinden kaynaklanıyor.”²⁵²

Bu yaklaşıma Von Papen şu tepkiyi vermiştir;

“Türkiye'nin bizimle İngiltere arasında Pazar yerinde bir alıcı gibi tereddüt içinde gidip geldiği görüşü yanlıştır. Yanlış olmaktan da öte buradaki devlet adamlarının özellikle Cumhurbaşkanı'nın prestijinin ve fikir yapısının anlaşılmamış olduğunu gösterir.....

..... Türk Hükümetinin bizim önereceğimiz bir iki ada ve İngilizlerin önereceği Suriye hududundaki ufak tefek bir tadilat uğruna saygınlığını kurban edeceği görüşü son derece hatalıdır.”²⁵³

Nitekim, Ribbentrop'un da yaklaşımı Irak'taki savaşın sona ermesiyle değişecek ve daha ılımlı bir hal alacaktır. Ribbentrop'un 13 Haziran tarihli telgrafıyla Von Papen'e verdiği cevap şu şekildedir:

“Anlaşmada Türkiye'nin önceki itirazlarını gidermek istememizin orada, bu ülkeyi zorla İngiliz kampından çıkarıp Alman kampına sokmak istediğimiz izlenimini uyandırdığını yazıyorsunuz. Bu, yanlış bir izlenimdir. Size bildirmiş olduğumuz gibi, Türkiye'nin tarafsızlığa dönmesinden başka hiçbir isteğimiz yoktur.”²⁵⁴

Görüldüğü gibi Franz von Papen , Türk çizgisini iyi analiz etmiş bir kişi olarak Ribbentrop ve Alman Hükümetini ılımlılaştırmak için büyük çaba sarfetmektedir. Papen ve Numan Menemencioğlu 26 Mayıs'ta bir araya gelmiştir, görüşme olumlu bir atmosferde geçmiş ancak 27 Mayıs'taki görüşme Almanya'nın savaş malzemelerinin transit geçişinde ısrar etmeleri nedeniyle tıkanmıştır. 3 Mayıs'ta Papen yeni Alman teklifleriyle gelmiş ve Berlin'in cephane transferinden vazgeçtiğini bildirmiştir. 4 Haziran akşamı

²⁵² **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Vol. XII. , Nr:565 , (29.5.1941),265/172 , s.881.

²⁵³ **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Vol. XII. , Nr:566 , (29.5.1941), 265/172, s.883-886..

Saraçoğlu ile bir araya gelen Papen yeni Alman projesini sunmuştur.²⁵⁵ Papen görüşmelere devam etmiş ve en nihayetinde 14 Haziran günü Menemencioğlu ve Papen anlaşma taslağı konusunda anlaşmışlardır. 17 Haziran'da parafe edilen Türk – Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması 18 Haziran'da imzalanmıştır.²⁵⁶

22 Haziran Pazar sabahın ilk saatlerinde , Almanlar , Rus sınırını geçtiler. Artık üç büyük kol , Baltık deniziyle Karpatlar arasında ucu bucağı görünmeyen topraklara , sonunu kimsenin tahmin edemeyeceği bir savaşa doğru dolu dizgin koşuyordu.²⁵⁷

Türk – Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı takip eden günlerde Türk – Alman ticari münasebetlerini de geliştirmek amacıyla başlayan müzakerelerde, Türkiye'nin Almanya'ya krom satmasına ilişkin sorunlar yaşanmışsa da 9 Ekim 1941 tarihinde Türk – Alman Ticaret Antlaşması da imzalanmış ve Türkiye 1943 yılının Ocak ayında başlamak kaydıyla Almanya'ya silah karşılığında krom satmayı kabul etmiştir.²⁵⁸

Bu durum Türkiye'nin İngiltere ve Almanya arasında çok daha temkinli bir politika izlemesi gerekliliğini doğurmuştur. Özellikle İran'ın Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından işgali durumu iyice gerginleştirmiştir. 1941 yılının ikinci yarısında Alman askeri başarılarının hız kazanması Türkiye'ye Almanya tarafından yapılan baskıyı arttırmıştır. Almanya, artık Türkiye'nin tarafsızlığı ile yetinmiyor, Türkiye'nin Mihver tarafında savaşa dahil olması için her türlü baskıyı yapıyordu. Bu dönemde Türkiye'deki Alman propagandası kendisini olabildiğince hissettirmekteydi. Gerek halktan, gerekse siyasi ve askeri yetkililerden büyük bir bölümü bir Alman zaferine kesin gözle bakmaktaydı. Ancak hem İnönü hem de hükümet içerisinde temkinli bir politika izlenmesi gerektiği görüşü de oldukça yaygındı. Amerika Birleşik Devletleri'nin de savaşa dahil olması Türkiye'ye yönelik Müttefik baskısını arttırabilirdi, ancak

²⁵⁴ **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band XII.2, Nr.363,(13.6.1941),265/172, 252-253.

²⁵⁵ İNÖNÜ, **a.g.e.** , ss.299-300.

²⁵⁶ İNÖNÜ, **a.g.e.** , ss.301-302.

²⁵⁷ HART , **a.g.e.** , s.171.

Türkiye'nin tarafsızlığı bir süre için müttefiklerin de işine gelecek ve Türkiye'ye yapılan "savaşa gir!" çağrıları daha az duyulur hale gelecektir.

d) 1942 Yılında Türk Dış Politikası

1941 yılı sonundaki Japonya'nın Pearl Harbour baskını ve sonrasında Amerika Birleşik Devletlerinin de savaşa dahil olması II. Dünya Savaşı'nın sınırlarını tamamen genişletmiştir ve savaşın kaderini de etkilemiştir.

İngiltere ile Sovyetler Birliği'nin İran'ın işgaliyle birlikte daha da yakınlaşması Türkiye'yi tedirgin etmiştir. Nitekim Türkiye, İran'ın akıbetine benzer bir durumla karşılaşmak istememektedir. Bu nedenle, dış politikada stresli günler ve geceler yeniden yoğunlaşmış Türkiye İngiltere'den gelecek tepkileri beklemeye başlamıştır. Ocak ayının ilk haftasında İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, Türkiye'ye beklediği haberi vermiş ve İngiltere'nin Türkiye'ye verdiği tüm sözleri tutmaya devam edeceğini bildirmiştir.²⁵⁹ Aslında, Türkiye'nin İngiltere yönelik şüpheleri çok azdı. Türkiye'de Sovyetler Birliği'ne yönelik olarak gitgide büyüyen şüphe ve endişe Türkiye'yi İngilizlerden de uzaklaştırabilirdi. Ancak, Almanya'nın Rus steplerinde git gide hız kaybetmesi Türkiye'yi de farklı düşüncelere sevk ediyordu. Almanya'nın Türkiye'ye saldırabilmesi ihtimali her zaman mevcut olmuştu. Rusya topraklarında Alman kuvvetlerinin hız kaybetmesi Türkiye'ye hem zaman kazandırıyor, hem de Almanya'nın uzunca bir süre yeni bir cephe açamayacağından ötürü Türkiye'nin kendisini daha güvende hissetmesine kaynaklık ediyordu. Ancak, Sovyetler Birliği'nin savaş sonrasında Avrupa ve Yakın Doğuda bir tehdit olabilecek ölçüde güçlenmesi de Türkiye'nin arzu etmediği bir şeydi.

Aynı günlerde Türkiye kesin tarafsızlığa daha da yaklaşırken savaşan iki tarafa da bunun onların çıkarına olduğunu söylemekteydi.²⁶⁰

²⁵⁸ KOÇAK, **Türkiye'de Milli...**, ss.630-635. , Johannes Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası** , Çeviren:Arif Gelen, Birinci Baskı, ss.177-184.

²⁵⁹ DERİNGİL, **a.g.e.** , s.168.

²⁶⁰ DERİNGİL, **a.g.e.** , s.167.

Franz von Papen'in Alman Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği 5 Ocak Tarihli Telgraf 1942 yılı itibariyle Türkiye'nin durumunu özetler niteliktedir;

“Olayların gelişmesi karşısında Türkiye kendini düşmanlıklar dışında tutmak ve kendine ait olmayan çıkarlar için herhangi bir tarafa katılmaya zorlanmamak konusundaki değişmez isteğini tekrarlamakta açık olarak belirtmektedir.....

.... Türk düşüncesine göre, Anglo - Amerikan blokundakiler arasında yenilmez olarak yalnız Amerika görünmektedir.....

.... Başka bir sonuç da, Anglo - Amerikan blokunun zaferi olacaktır. Türkiye'nin düşüncesine göre bu, Avrupa'nın Sovyet yardımıyla çöküşü olacak; İngiltere ve Amerika onu durduramayacak ve savaş sonucu aç kalmış, yoksulluk içinde yorgun Avrupa'nın Bolşevikleşmesini önleyemeyecektir.”²⁶¹

Von Papen ise bu dönemde Almanya'nın silah gücüyle kesin zafer kazanamayacağını anladığını ve Türk girişimlerini desteklediğini iddia etmiştir.²⁶² Franz von Papen'in de girişimleri doğrultusunda Almanya'dan Türkiye'ye gelecek silah yardımları Türkiye'nin savaş dışı halini korumasını sağlayabilecekti. 1942 yılı Türkiye'nin Almanya'dan da ciddi ölçülerde silah almaya başladığı bir yıl olmuştur. Türkiye'nin müttefik tarafına kaymasını önleyebilmek için Berlin de bu konuya önem vermiş ve Papen'in görüşleri doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır. Lakin, Franz von Papen'in görüşleri ile bu dönemdeki girişimleri arasında çelişkiler de fazlasıyla mevcuttur. Zira, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı girdiği savaşta başarıya ulaşması ihtimali her zaman mevcuttu ve Alman Kuvvetlerinin Kafkaslara kadar gelebilmesi ihtimali Türkiye'nin dış politikasını da etkileyecekti. Franz von Papen'in Türkiye'de yönettiği propaganda ve kulis faaliyetleri, Almanya'nın Kafkaslara girmesi ihtimaliyle ortaya çıkabilecek olan gelişmeleri de garanti altına almaya yönelikti. Kafkaslarda oluşabilecek

²⁶¹ SSCB Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışışleri Dairesi Belgeleri, “**Papen'den Dışışleri Bakanlığına**”, Sayı B6 – 42 Gizli,Nr:16, (5.1.1942),s.186.

²⁶² PAPEN , **a.g.e.** , s.549.

Alman egemenliğinin garanti altına alınmasında da Türkiye'nin yardımı şarttı. Zira Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında yaşayan Türk halkları için Türkiye'den gelebilecek her türlü destek Almanya için de hayati bir önem taşıyordu. Bu nedenle özellikle 1942 yılında Türkiye'deki ve dünyadaki Turancılara yönelik propaganda hareketleri de artacak ve Franz von Papen bu politikanın uygulanmasında baş rolü üstlenecekti. Nitekim, 1942 Şubat'ında Franz von Papen'e yönelik olarak gerçekleştirilen suikast girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu hadise, Türkiye'deki Sovyet aleyhtarı tutumu kuvvetlendirmiş ve Türkiye'yi Almanya'ya yakınlaştırmıştır.

1941 yılını 1942'ye bağlayan kış aylarındaki Alman taarruzu çok etkili olmadı. Ancak ilkbaharla birlikte yeni bir saldırının planları hazırды. Asıl taarruz, Karadeniz'de bulunan güney cephesinden başlayacak, Don ve Donets havzaları arasından ilerleyecekti. Aşağı Don havzasına ulaşp burayı aştıktan sonra, hareket güneye, Kafkasya petrol bölgesine yönelirken, diğer kol doğuya, Volga üzerindeki Stalingrad'a yönelecekti.²⁶³ 1942 yılının ilkbahar aylarında hızla ilerlemeye devam eden Alman Orduları, yaz aylarında da, Sivastopol dahil olmak üzere, Kırım yarımadasının tamamını işgal etmiş ve yaz aylarının sonuna doğru da, Stalingrad'ı kuşatmıştır.²⁶⁴ Nitekim Almanya, Stalingrad'ın da büyük bölümünde egemen olacaktır. Almanya'nın bu denli hızlı ilerlemeye başlayan askeri başarıları Türkiye'de de ciddi yankılar buldu. Ancak, Almanya'nın da artık Türkiye'yi yanına çekme vakti gelmişti ve bu konuda Türkiye'ye yapılan baskılar da böylelikle yeniden artmaya başlamıştır.

1942 yılında gerçekleşen hükümet değişimiyle Türkiye'nin yeni dışişleri bakanı olan Numan Menemencioğlu ile Franz von Papen, bu koşullar altındaki ilk görüşmelerini 26 Ağustos 1942 tarihinde yaptılar. Franz von Papen'in aynı gün kaleme aldığı rapor şu şekildedir:

“Bugün Numan'la, yeni görevine başladıktan sonraki ilk görüşmemi yaptım. Numan, Führer ve Dışişleriyle ilgili Devlet Bakanı tarafından Arıkan'a gösterilen iyi kabule teşekkür etti, şu düşünceleri ileri sürdü:

²⁶³ HART, a.g.e. , s.261.

İmparatorluk Dışışleri Bakanı adına kendisine ikinci defa iletilen ve Rusya'nın yenilgisinden sonra bile İngiltere'yle ayrı bir barış yapma sorununu söz konusu olmadığı yolundaki beyanı belirtti.

İmparatorluk Dışışleri Bakanının, "Türkiye henüz, anlaşıldığına göre, bu savaşta kimin galip geleceğini düşünmektedir" şeklindeki ifadesine karşılık, doğal olarak kendisinin de katıldığı Türk Genel Kurmayının görüşünü anlatmaya girişti.

Türk Genel Kurmayı, Stalingrad'ın işgalinin bu yılki askerî hareketin yönünü çiziceğine inanmaktadır.

Rus sorununun çözümlenmesi Stalingrad'ın kuzeyine ilerlemek Kubichev - Moskova demiryolunu ele geçirmekle mümkündür.

Bu durumda, Rus ordularının merkez grubuyla kuzey grubu için yalnızca tek bir demiryolu kalacaktır. O da Rusların savaşı tamamen kaybetmesine yol açar.

Ruslar üç hafta önce, Alman silahlı kuvvetlerine karşı kuzey ve merkez kısımlarında şaşırtma hücumuna girişerek dikkati kaydırmak için yedeklerini savaş alanına sürmüşlerdir. Bu, stratejik bir hatadır.

Karkas harekatı, Kubichef hücumu dolayısıyla merkez ve kuzey kesimlerinde Rus silahlı kuvvetlerinin tamamen yok edilmesine oranla ikinci derecede bir önem taşır.

Bu durumun bilançosunu çıkarırken Türk Genel Kurmayı yıl sonuna Almanların Rusları zayıf düşürüp bu savaşta hakim bir faktör olmaktan çıkacağı kanısındadır. Buna güneyden gelen Anglo - Amerikan malzemesine karşı girişilen kuşatma da eklenecektir.

Numan şu beyanda bulundu:

İmparatorluk Dışışleri Bakanının yukarıda sözü edilen beyanı gerekçesiz gibi görünmektedir.

²⁶⁴ KOÇAK, *Türkiye'de Milli...*, s.627.

Genel durum hesaba katılır ve Türkiye'nin şimdiye kadar şimdi de olduğu gibi Bolşevik Rusya'nın tamamen yenilgiye uğramasıyla çok yakından ilgilendiği prensibinden hareket edilirse, onun İngiliz baskısı sonucu Rus hükümetiyle, daha önce imzalanan dostluk paktının yürürlükte olduğuna ilişkin bir açıklama yapması dışında hiçbir görüşmeye girmedeği için açıkça görülecektir.

Numan, Moskova'daki yeni Türkiye Büyükelçisinin de Ruslarla hiçbir görüşmeye girmemesi konusunda talimat aldığını kesin olarak dile getirmiştir. Rusların, Türkiye tarafından verilen güvenceye karşılık bazı birlikleri Türk sınırından çektiği konusundaki Alman şüphelerini ciddiyle reddetmek gerektiğini söyledi.

Beyanlarından dolayı Numan'a teşekkür ettim ve son zamanlarda Rusların zayıfladığı, Türkiye için artık tehlike oluşturmadığı, halbuki Karadeniz'e yaslanmış Almanya'nın gelecekte Türkiye'nin çıkarları için küçümsenemeyecek bir tehlike oluşturacağına ilişkin İngiliz ve Amerikan propagandalarına fazla kulak verdiklerini de saklamadım.

Numan bu görüşü heyecanla ve kuvvetle reddetti. Müttefikler sorunu kendisine bu şekilde göstermek isteselerdi bile o, büyük bir Slav imparatorluğunun hiçbir zaman Türkiye için bir tehlike oluşturmaktan uzak duramayacağını, tersine Türklerin kendileri için Alman komşuluğunda hiçbir tehlike görmediklerini ;çünkü Führer'in hiçbir durumda veya uzun zaman için Rus probleminin kesin çözümünü, bir sınır duvarı çekmekle aramayacağını anlattı (bunun ısrarla savunulması gerekirdi) fakat Almanya'nın inzibati kontrolü altında bir dizi devlet yaratılacaktı.

Almanya'nın karşısındaki Rus probleminin çözümü son derece güçtür.

Türkiye, bütün görüş noktalarından (üç harf grubu okunamadı) ve bu nedenle Alman İmparatorluğuna mümkün sınırlar içinde yardıma hazırdır.

Ülkesi emperyalist bir politikayla yönetilmediği ölçüde, çıkarları siyasal azınlıklarının kültür hayatını sağlam bir temele oturtma isteğine bağlanmıştır.

Ayrıca Türkler ülkelerinde yaşayan ayrı ırktan halkların, kültürel özelliklerini sürdürmeleri koşuluyla Alman etkisinde kalmasına razıdırlar.

Panslavizm tehlikelerine karşı ortak savaşta ancak bu yol o halkların işbirliği yapmasını sağlar.

Türkiye'nin hangi noktalarda işbirliği yapabileceği şeklindeki soruma Numan, bu yardımın ülkesi için tarafsızlığını koruma gerekliliğiyle sınırlı olduğu, fakat meşru çıkarlarının söz konusu yerde yardımının sağlanabileceği cevabını verdi.

Numan, idari ve kişilerle ilgili sorunlar dahil, Türkiye'nin fikrini almak istediğimiz, bütün konuların kendisine sorulmasını istedi.

29 Ağustosta özel bir kuryeyle gönderdiğim ve İşgal Altındaki Doğu Bölgeleri Bakanlığı temsilcilerinin yapmış olduğu yolculuklara ilişkin yazıda yine bu sorunu ayrıntılarıyla ele almaktayım.

(Bir grup harf okunamadı) Donanma konusunda Numan şöyle konuşmuştur: Burada, yalnızca tek bir belirli soru var: Türkiye'nin çıkarlarına uygun bir yerde enterne. (Her halde kesinlikle bu, Akdeniz limanlarında olmayacak.) Burada, hiçbir değişmeye tahammül edilemez.

Moskova konferansının sonucu üzerindeki düşüncesini öğrenmek istediğimde "Kubichef diplomatik çevreleri gevezelik etmekten hoşlanıyorlar." şeklinde bir cevap aldım. Bununla birlikte bugünlerde, Londra'daki büyükelçisinden ayrıntılı haber bekliyor o zaman bana bilgi verecek. Şüphesiz Kafkaslarda ikinci bir cephe açmak kararı alınmıştı. Şimdiye kadar Ruslar, topraklarında yabancı orduların kullanılması için yapılan bütün önerileri kesinlikle reddettiler. Son günlerde yani Polonya birlikleri İran'a gönderilmiştir.

Aynı şekilde Rus sınırındaki varlıkları bir işbirliği sembolünden başka bir şey olmayan iki İngiliz pilotu da ülkelere geri gönderilmiştir.

Bununla birlikte Rusya'nın güney Kafkasya sorununda bu prensibi bırakmak amacıyla oldukları izlenimi uyanmaktadır.

Vorochilof ve Wilson'un atamaları bunu kanıtlar.

İki Amerikan birliğinin Basra yakınlarında bulunduğu anlaşılıyor.

Burada Numan "Türkiye'yi ne şekilde olursa olsun (metin okunmuyor) ikinci cephenin Türkiye üzerinden açılması yolunda zorlamak için Müttefikler tarafından yapılan bütün öneriler kaçınılmaz olarak onlarla savaşı ifade eder. "Böyle bir durum herşeyden önce Türkiye'nin çıkarlarına karşılık verir." fakat Numan onun aynı şekilde Almanya'ya da yararlı olduğu inancındadır.

Sonuç olarak, bakan, silah kredisyle ilgili sorunlar üzerindeki Alman - Türk görüşmelerini ele alan bir muhtıra verdi. Onların uzmanlara bağlı kalmasına ve uzamasına üzüntülerini bildirdi.

Müzakere heyetine gösterilen sıcak kabulle de belirtildiği gibi o, böyle bir anlaşmanın politik zorunluluklar yönünden dikte edileceğini düşünmekteydi. Türkiye'nin durumuyla ilgili olarak doğan yanlış izlenim sonucu görüşmelerin çıkmaza girmesine üzülmektedir.

Görüşmelerin gelişmeleri konusunda bana bilgi verilmediğini söyledim....²⁶⁵

Türkiye bu dönemde tarafsızlığını her koşulda koruyacağını üstüne basa basa belirtmiş. İki taraftan gelen her türlü yardımı tarafsızlığını bozmayacak şekilde kabul etmiş ancak her iki tarafında baskısını fazlasıyla kabullenmek ve aşırı temkinli olmak durumunda kalmıştır. Savaşın Müttefikler lehine dönmesi bile Türkiye'nin bu gergin konumunu değiştirmemiştir.

Bir yandan El – Alamein'de İngiliz karşı saldırısının Rommel'i Kuzey Afrika'dan sökmeye ve Mısır'ın böylelikle kurtarılışı , öbür yandan

²⁶⁵ SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, "Papen'den Dışişleri Bakanlığına", Sayı 74 Gizli,Nr:26 , (26.8.1942),s.213.

Stalingrad'da Sovyetlerin zaferi , Türkiye üzerindeki baskıyı arttıracaktır.²⁶⁶ 1942 yılının sonlarına doğru Türkiye, müttefikleri de askeri zayıflıkları konusunda ikna edebilmeyi başarmış ve özellikle ABD'den Türkiye'ye ciddi ölçülerde askeri malzeme gelmeye başlamıştır. Türkiye'de ki Mihver yanlısı hava ne kadar etkin de olsa, Türkiye Almanya lehine tarafsızlığını bozmamış ve her iki taraftan da askeri yardım alabilme başarısını göstermiştir.

İngiltere , ABD ve Sovyetler Birliği bu dönemde Mihver'in biran önce yenilmesinin , Türkiye'nin savaşa dahil olmasına bağlı olduğu konusunda fikir birliğine varmıştır ve bu doğrultuda Türkiye'ye baskı kurmayı ana amaç olarak benimseyeceklerdir. Türkiye özellikle Alman tehdidinin henüz geçmediğini öne sürmüştür. Türkiye için söz konusu olan ikinci tehdit ise Sovyet yayılcılığıdır ve Sovyet unsuru Türkiye'nin savaşa dahil olması için İngiltere tarafından bir tehdit olarak yoğun bir şekilde kullanılacaktır.

e) 1943 Yılında Türk Dış Politikası

1943 yılı Türkiye açısından en önemli ve kritik yıl olmuştur. Müttefik devletler savaşta üstünlüğü ciddi bir biçimde ele geçirmişler ve Türkiye'ye yükümlülüklerini yerine getirmesi için baskıyı arttırmışlardır. Mihver devletleri ise savunmadaki taraf konumunu almakla birlikte hala Türkiye'ye zarar verebilecek kadar yakın bir mesafede bulunmaktadır.

Bu dönemde Türkiye ilkesel olarak savaşa girmeyi kabul etmiş ancak bu sefer de askeri hazırlıklarının yetersiz olduğu konusu üzerinde diretmeyle başlamıştır.

Kazablanka Konferansı'nda Müttefik Devletlerin Almanya'nın koşulsuz teslimiyeti üzerinde anlaşmış olmaları Türkiye'yi tedirgin etmiştir. Zira Almanya'nın parçalanması Avrupa'daki güçler dengesini tamamen bozacak ve Sovyet yayılcılığına da zemin hazırlayacaktı.

²⁶⁶ DERİNGİL, a.g.e. , s.182.

“19 Haziran 1943'te Hugessen Londra'ya gönderdiği bir raporda “Yüzde yüz güvenilir bir kaynaktan” aldığı habere göre , Menemencioğlu'nun Papen'le yaptığı son görüşmede şunları söylediğini belirtiyordu : “Biz Almanya'nın yok edilmesini istemiyoruz. Bu tahribata katkıda bulunmayız. Onun (Almanya'nın) mevcudiyeti Avrupa için önemlidir.”²⁶⁷

Özellikle İngilizler tarafından Menemencioğlu Alman yanlısı olarak görülmektedir.

Adana Konferansı'nda Türk tarafı, Sovyetler Birliği'nin olası emperyalist girişimlerinin Türkiye açısından tehlikeli olduğu üzerinde beyanatlarda bulunurken , İngiltere böyle bir tehlikenin bulunmadığını savunmuştur. Konferansta Türkiye'ye yapılacak askeri ve teknik yardım konularında anlaşmaya varılmış , Türkiye askeri yardım konusunu savaşın dışında kalabilmek için sonuna kadar çeşitli şekillerle kullanmıştır.

25 Temmuz 1943 tarihinde Mussolini'nin devrilmesi ile İtalyan tehlikesi hem dünya hem de Türkiye açısından ortadan kalkmıştır. Bu durumu kullanarak Türkiye'yi savaşa sokmak isteyen İngiltere , Ege adalarını ele geçirip Türkiye'nin güvenliğini sağlamak istemiştir. Ancak Almanya'nın da aynı bakış açısıyla yaklaştığı Ege'de İngilizler yenilgiye uğramıştır.

Türkiye bu dönemde adalardaki İngiliz askerlerine yiyecek temin ederek , askerlerin gizli bir şekilde adalardan tahliyesini sağlayarak İngiltere'nin yanında olduğunu belli etmiş ancak sıcak savaşa girmekten kaçınmıştır.

Bu dönemde de Almanya'nın Türkiye üzerindeki baskısı devam etmekteydi. Franz von Papen, Türkiye'nin tarafsızlığını hiçbir şekilde bozmayacağına emindi ve Almanya'nın savaş meydanlarında başlayan başarısızlıklarının devam edeceğine ve artık Müttefiklerle masaya oturulması gerektiği inancındaydı. Nitekim, Almanya'dan kendisine yollanan direktifleri de yerine getirmek durumundaydı. Bu dönemde Almanya, belki de son bir çare olarak Türkiye'ye On İki adaları teklif etmiştir. Ankara'daki Alman

²⁶⁷ FO 371/R 5378/55/44. 'den DERİNGİL , a.g.e. ,s.189.

istihbarat şefi, Naci Perkel ile bir araya gelmiş ve Franz von Papen'in mesajını iletmıştır. Franz von Papen'e Almanya'dan gelen direktiflere göre Almanya, adaları Türkiye'ye teslim etmek istemektedir ve Papen'den Türk Hükümetinin buna vereceği cevabı iletmesi istenmiştir. Lakin, Papen; Türkiye'nin bunu kabul etmeyeceğine emindir ve bu nedenle Almanya'ya, böyle bir teklifin yapılmamasının daha iyi olacağına dair görüşlerini içeren bir mesaj yollamıştır. Dışişlerinden gelecek olan cevabı beklerken de Türkiye'nin bu konuya nasıl bakacağını öğrenmek üzere İstihbarat Şefini Naci Perkel ile görüşmesi için görevlendirmiştir. Nitekim, Naci Perkel Saraçoğlu'nu durumdan haberdar etmiş ve şu direktifleri almıştır; *"İstihbarat Şefini bu akşam kabul ile kendisine şu cevabı veriniz: "Düşündüm, taşındım teklifinizi olduğu gibi başvekilile götüreceğim olursam başvekilin, bana, almanların bu adaları teslimden maksatları nedir, Adalar kelimesinin manası neleri ihtiva eder, bu teslimde bir takım şartlar olacaktıdır, oradaki almanları kontrol ve silahları Türklere mal etmekten ibaretmidir, Bu adaları teslim aldıktan sonra Türkiye istediği gibi hareket edebilecektir, Bu adaları mesela İngiltere Hükümetine devir edebilecektir? Gibi suallere maruz kalacağımın emin olduğum için evvel emirde bu gibi noktalar hakkında tenvirimin zarureti duydum" dersiniz. Alacağınız cevapları bana getirirsiniz".*²⁶⁸ 1943 yılının Eylül ayında yaşanan bu gelişmeyi Kars'taki İnönü'ye derhal rapor eden Saraçoğlu İnönü'den şu yanıtı almıştır: *" Düşündüğünüz doğrudur. Adaları, kayıtsız ve şartsız kullanmak üzere alabiliriz. Yoksa bu yüzden İngilizlerle ve Yunanlılarla ihtilafa giremeyiz."*²⁶⁹ Görüldüğü gibi, 1943 yılının sonlarına doğru Türk Dış Politikası tekrar Müttefiklerin lehine kaymakla birlikte, iki taraftan gelen tekliflerden de mümkün olabildiğince yararlanılmaya çalışılmıştır. Almanya, adaları kayıtsız ve şartsız olarak Türkiye'ye devredecek olsaydı, Türkiye bu konuda gerekli girişimleri yapacak ve hatta adaları teslim alabilecekti.

Alman Dışişlerinin Türkiye'ye böyle bir teklifte bulunması Türkiye'nin tarafsızlığını garanti etmek içindi. Papen, Türkiye'nin tarafsızlığını uzun bir süre daha koruyacağına emindi ancak Ribbentrop'un endişeleri vardı.

²⁶⁸ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi , "Şükrü Saraçoğlu'nun İsmet İnönü'ye 25.9.1943 tarihli Mektubu" , 030.01. , 40.240.13 , No:394 , (25.9.1943) , ss.1-2.

Müttefik başarılarının artmasıyla Türkiye'nin müttefikler yanında savaşa girme isteğinin de artacağından şüphe ediliyordu. Ancak, bu günlerde Franz von Papen'in Almanya'nın müttefiklerle müzakerelere oturma zamanının geldiği yönündeki düşünceleri de artmıştı.

19 Ekim'de toplanan Moskova Konferansı'nda Türkiye'nin tarafsızlığının Balkanları korumak yoluyla , Alman lehine olduğu hakkında görüş birliğine varılmıştır. Türkiye'ye yapılan silah yardımının Sovyet Yayılmacılığı ihtimaline karşı Türkiye'yi güçlendirmek amaçlı olduğu yönündeki Sovyet kaygıları yatıştırılmaya çalışılmıştır. Konferans sonunda İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan protokol ile Almanya'nın en kısa zamanda yenilgiye uğratılması , Türkiye'nin 1943 sona ermeden savaşa dahil edilmesi ve Türkiye'nin Müttefik Devletlere her türlü kolaylığı²⁷⁰ tanınmasının sağlanması kararlaştırıldı.

Müttefiklerin gözünde, Türkiye, 1943 yılı başından itibaren izlediği tarafsız politika ile, müttefik davasına zarar vermeye başlamıştı ve bu politika, artık Almanya'nın yararına sonuçlar doğuruyordu. Türkiye, Balkanlar üzerinden Avrupa'ya girmeyi planlayan müttefik ordularının önünde bir engel durumundaydı ve bu tutumuyla nesnel olarak, Alman Ordusu'na yardımcı oluyordu. Sonuçta, Türkiye, artık müttefik orduları karşısında engel olmaktan çıkarılmalıydı.²⁷¹

Eden ve Menemencioğlu'nun Kahire'de gerçekleşen buluşması II. Dünya Savaşı Tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. 17 Kasım 1943'te Türkiye ilke olarak savaşa girme kararı almıştır. Ancak bu karar taktik bir geri çekilmeden başka bir şey olmamıştır. Yukarıda da değinildiği gibi Türkiye askeri yetersizliklerini öne sürecektir.

²⁶⁹ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , "İsmet İnönü'nün Şükrü Saraçoğlu'na 26.9.1943 tarihli Mektubu" , 030.01. , 40.240.19, (26.9.1943) , s.3.

²⁷⁰ Türkiye Müttefik Hava Kuvvetlerine üslerini açacaktı.

²⁷¹ Cemil Koçak , **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2** , İletişim Yayınları, İstanbul , 2003 , s.165.

Bu dönemde gerçekleştirilen Tahran Konferansı özellikle İngiltere'nin Sovyetler ve ABD'yi Türkiye'ye askeri destek sağlamak koşuluyla savaşa girmesini hızlandırmak amacındaki çalışmalarıyla geçmiştir.

Kahire Zirvesi Türkiye açısından belki de en önemli toplantı olmuştur. Zira burada Türkiye üzerine yapılan baskı doruk noktasına çıkmıştır. Türkiye , İngiltere tarafından ,şimdi savaşa girmedeği taktirde savaş sonunda Sovyetler karşısında yalnız kalabileceği konusunda ikaz edildi. Amerika ise Türkiye'nin askeri yetersizliklerinin savaşa girmekten kaçınmasını anlaşılır kıldığı yolunda açıklamalarda bulundu. İnönü ve Menemencioğlu Kahire'de , kendileri için Alman tehlikesinin henüz çok yakın olduğunu savunmuşlardır. Türkiye'de askeri üs yapımı için İngiliz personelinin sivil olarak Türkiye'ye sokulması konusuna ise Menemencioğlu şiddetle karşı çıkmıştır. Amerikan ve İngiliz temsilcileri Türk sınırları içerisinde kurulacak askeri tesislerin Almanya'nın tepkisine yol açmayacağını iddia etmiş olsalar bile Franz von Papen Numan Menemencioğlu'na böyle bir durumun Almanya tarafından savaş ilanı olarak algılanacağını söylemiştir.²⁷² Türkiye , savaşa dahil olmasının ancak askeri yardımın tamamlanması yoluyla olabileceğini bildirmiş ve ihtiyaç duyulan askeri teçhizata ilişkin oldukça yüklü bir liste sunmuştur.

Bu dönemde ajan Çiçero vasıtasıyla elde ettiği bilgiler, Franz von Papen'in İngiltere ve müttefiklerin gücünü iyice anlamasına ve Almanya'nın askeri olarak ezilmek yerine müttefiklerle biran önce müzakerelere oturması gerekliliğine inanmasına sebep olmuştur.

Türkiye 1943 yılı sonunda en kritik döneme girmiş ve artık bir karara varması müttefiklerce talep edilmiştir.

²⁷² PAPEN , **a.g.e.** , s.513-516.

3 – Türk – Alman Antlaşmaları

26 Temmuz 1938 tarihinde imzalanan en son Türk – Alman Ticaret Antlaşması'nın bir senesi dolduğu zaman Maliye Bakanlığı'na bağlı memurlar ve kurumların ne şekilde hareket edecekleri, antlaşmanın devam edip etmeyeceği gibi sorunlar ortaya çıkmış ve bu konuda bir çok kurum içi yazışma yapılmıştır. Ticaret Vekaletinin Başbakanlıkla birlikte Hariciye ve Maliye Vekaletlerine de göndermiş olduğu 26 Haziran 1939 tarihli rapora göre; Türkiye'nin Almanya ile olan ticari ilişkileri konusunda yapılan ve Numan Menemencioğlu'nun başkanlık ettiği bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda; "Almanya ile münasebatımızın bugünkü seyri hakkında Almanlar tarafından ihracatımıza karşı tedbir alınmadıkça bizim de bu ihracatı geçen sene olduğu gibi serbest bırakmamız ve böylelikle ihracat veçhesinin değiştirilmesi için lüzumlu tedbirlere, 1940 senesine kadar tevessül edecek vakit bulmamız hayırlı olur." neticesine varılmıştır.²⁷³ Görüldüğü gibi, Türk – Alman ticari münasebetlerinin karşılıklı iyi niyet esaslarına göre şekillendirildiği bir dönemde, yinede Türk-Alman ilişkilerinin devam eden günlerde nasıl bir şekil alacağı dönemin uzmanları ve yetkilileri tarafından bile öngörülememektedir.

1939 yılının Haziran ayında hala geçerliliğini korumakta olan son Türk – Alman Ticaret Antlaşması'nın ise 31 Ağustos 1939 tarihinde yürürlükten kalkacağı bilgisi yine aynı raporda mevcuttur. Antlaşmanın yürürlükten kalkacak olmasının piyasada bir takım endişelere sebep olduğu belirtilmektedir. Almanya ile takas usulü ile gerçekleştirilen süregelen ticaretin Türkiye'yi Almanya'ya bağlı kılabileceği endişesi ve Türkiye'nin serbest döviz ile ticaret yapabileceği yeni ticari ilişkiler kurma arzusunda olduğu, ancak Almanya ile olan ticari ilişkilerdeki belirsizliğin Türk ticaret politikasının hareket alanını da daralttığına işaret edilmektedir; "Almanlarla olan ahdi vaziyetimiz bu manzarayı arzederken diğer taraftan, harici ticaretimize ait esaslı ve şumullü bazı mütaleatı ihtiva eyleyen döviz komisyonu raporu üzerine henüz bir karar verilememiş olması dolayısıyla elyevm müzakere

²⁷³ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Ticaret Vekaleti , 030.10. , 231.560.14. , (26 Haziran 1939) , s.4.

halinde bulunduğumuz İsviçrelilere ve müzakere arifesinde bulunduğumuz Fransızlara karşı takip edilecek hattı hareket henüz tespit olunamamış bulunmaktadır.”²⁷⁴ Türk mamüllerinin serbest dövizli piyasalara çıkamamasından ötürü yaşanan sıkıntılar ve biranönce alınması gereken tedbirler hakkında ayrıntılı bilgiler yine sözkonusu raporda verilmiştir.²⁷⁵ Yine 26 Haziran 1939’da Ticaret Vekili tarafından Hariciye Vekaletine gönderilen bir yazıda yine aynı konulara vurgu yapılmış ve Almanya ile olan ticari ilişkilerin netleştirilmesi için girişimlerde bulunulmasının gerekliliğine işaret edilmiştir; “Bugünkü vaziyetin, velev muvakkaten dahi olsa, bu vuzuhsuzluk içinde devamının tecviz olunamıyacağı Sayın Vekaletlerince takdir buyurulacağı aşîkardır. Almanya ile ticari münasebatımıza elyevm müessir amillerin iktisat harici unsurlar olmasına binaen karşı tarafın mevcut antlaşmaların devam ettirilip ettirilmeyeceği hakkındaki karar veya temayüllerinin bilinmesi ve vaziyetin tavazzuhu ittihaz edilecek hattı hareketin tayini için lüzumlu görülmüş olmakla icap eden teşebbüsatin bir an evvel intacına müsaadelerini saygılarımla rica eylerim.”²⁷⁶

Papen’in de görevine başlamış olduğu 1939 yılının Nisan ayında, Türkiye’nin İngiliz bloğuna girmesini engelleyen en önemli faktörün Türkiye’nin Almanya’ya ekonomik olarak bağılılığı olduğu ifade ediliyordu. Mayıs ayında yayınlanan Türk – İngiliz Ortak Deklarasyonu Almanya’da şaşkınlıkla karşılanmıştır. Zira Almanya, Türkiye’den aldığı en önemli mal olarak Kromu gösteriyor ve Türkiye’den temin ettiği diğer herşeyi başka ülkelerden de temin edebileceğine inanıyordu. Türkiye’nin kendisine fazlasıyla bağımlı olduğuna inanan Almanya Türkiye’ye karşı koz olarak ticaret antlaşmalarını kullanabileceği inancındaydı. Ancak Türkiye’nin Almanlar yerine İngilizlerle ticari işbirliğine gidebilmesi ihtimali de yine Alman yetkililerin canını sıkan bir konuydu.

²⁷⁴ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Ticaret Vekaleti , 030.10. , 231.560.14. , (26 Haziran 1939) , s.4.

²⁷⁵ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Ticaret Vekaleti , 030.10. , 231.560.14. , (26 Haziran 1939) , s.5.

²⁷⁶ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Ticaret Vekaleti , 030.10. , 231.560.14. , (26 Haziran 1939) , s.7.

Türk ve Alman Hükümetleri'nin 1939 yılı Mayıs ayı içerisinde Türk – Alman Ticaret Antlaşması'nın uzatılıp uzatılmayacağını görüşmesi gerekiyordu. Ancak Mayıs ayının iktisadi meseleleri görüşmek için politik açıdan uygun bir dönem olmadığına karar veren Alman hükümetinin çekinceleri nedeniyle söz konusu görüşmelerin Eylül ayında yapılması uygun bulunmuştu. Bu süre içerisinde Türk – Alman siyasi ilişkilerinde bir gelişme yaşanırsa, antlaşma yenilenebilecekti.

12 Mayıs'ta yayınlanan Türk – İngiliz Ortak Deklarasyonu nedeniyle; 24 Mayıs'ta, Alman Hükümeti, 31 Ağustos'ta sona erecek olan Türk Alman Ticaret Antlaşması'nın uzatılması için yapılacak görüşmelerin kesilmesini kararlaştırdı.²⁷⁷

Mayıs'ın son haftasın Berlin'de bulunan Franz von Papen'e de söz konusu antlaşma için birtakım bilgiler verilmişti. Türkiye'ye ticari eşya sevkiyatının normal olarak devam edeceği, ancak antlaşmanın sona ereceği 31 Ağustos tarihinden sonra eğer antlaşma yenilenmez ise iki ülke arasındaki mal alış verişi için bir temel de kalmayacağı ifade ediliyordu.²⁷⁸ Görüldüğü gibi Almanya Türkiye'ye sevk edeceği Alman mallarını Türkiye'nin politik tutumuna karşı bir tehdit unsuru olarak kullanmakta ve bu doğrultuda Türk – Alman Ticaret Antlaşmasını askıya almaktaydı. Ancak Türkiye'nin bu konuya tavrı oldukça sert olmuştur. Almanya'nın Türkiye'ye kullandığı kozun bir benzerini de Türkiye Almanya'ya karşı kullanmış ve Almanya'yı bir bakıma “krom” ile tehdit etmiştir. Türkiye'ye dönen Papen ile Menemencioğlu arasında Haziran'ın ilk günlerinde yapılan bir görüşmede Alman tarafına krom sevkiyatında kısıntıya gidileceği haberi verilmiştir.²⁷⁹ Geride bıraktığımız sayfalarda değindiğimiz ve Türk Ticaret Vekaleti'nin yaşadığı sıkıntıları ve beklentilerini anlatan raporların dikkate alındığı ve Türk Dışişlerinin bu konuda girişimlerde bulunduğunu Türkiye'nin Almanya Büyükelçisi Hamdi Arpag'ın bu dönemde yaptığı görüşmelerden

²⁷⁷ **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Nr. 435 , (24.5.1939) , 2950/576 , ss.520-525.

²⁷⁸ **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Nr. 454 , (30.5.1939) , 7996/E 575 , ss.626-628.

²⁷⁹ **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band VII , Nr. 495 , (8.6.1939) , 1625/384 , ss.931-938.

anlaşılmaktadır. Arpag'ın Berlin'de yapmış olduğu görüşmelerde, Almanya'nın bu konuda hala tereddütlerinin olduğu ve antlaşmanın yenilenmesine yönelik görüşmelerin henüz başlayamayacağı öğrenilmiştir. Arpag, aynı zamanda krom sevkıyatında gerçekleşen kısıntının Almanya'da yarattığı üzüntüyü de öğrenmiştir. Ancak bu girişimler de sonuç vermemiş, Türkiye Almanya'nın tutumuna karşılık krom sevkıyatını gittikçe azaltmış ve yavaşlatmıştır.

21 Ağustos 1939 tarihinde Türk Hükümetine antlaşma ile ilgili olarak sunulan Alman Şartlarının çok ağır ve ultimatom niteliği taşıması konusu Saraçoğlu ve von Papen'i bir araya getirmiştir. Papen, bu görüşmede Alman taleplerinin reddedildiğini öğrenmiştir. Ancak, Almanya ile devam ettirilecek iktisadi ilişkilerin Türk ekonomisini rahatlatacak olması Türk Hükümetini Almanya ile antlaşma yolları aramaya sevk etmiştir. Nitekim Saraçoğlu Papen'e Türk – Alman Ticaret Antlaşması'nın en geç dört hafta içerisinde uzatılmasını şart koşturmuşur.²⁸⁰ Alman Hükümeti'nin verdiği cevap doğrultusunda hemen Dışişleri Bakanlığı'na bir yazı ile Almanya'nın antlaşmayı 30 Eylül 1939 tarihine kadar yani bir aylığına uzatmaya karar verdiğini bildiren Franz von Papen, Türk Hükümetinin ret cevabıyla karşılaşmıştır.²⁸¹ Böylelikle yenilenmeyen ve uzatılmayan Türk – Alman Ticaret Antlaşması sona ermiş ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türk – Alman ticari ilişkileri tamamen durmuştur.

1939 yılının Eylül ayıyla birlikte kesilen Türk – Alman ticari münasebetleri iki devleti de etkilemiştir. Türkiye, Almanya'nın yerine İngiltere'yi koymaya çalışmış, ancak Türk ekonomisi tüm çabalara rağmen ciddi bir zarar görmüştür. Almanya, Sovyetler Birliği ile imzalamış olduğu ticaret antlaşması dolayısıyla, Türkiye'den hammadde ithalatının kesilmesinden doğan açığı rahatça kapatabiliyordu.²⁸² Ancak, Türkiye'den de krom alamayan Almanya da ciddi sıkıntılar yaşıyordu. Türkiye ile Almanya

²⁸⁰ **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band VII , Nr.247 , (24.8.1939) , 96/107 , s.951-952.

²⁸¹ **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band VII , Nr.406 , (28.08.1939) , 8342/ E590 , ss.163-164.

²⁸² KOÇAK, **Türkiye'de Milli...** , s.485.

arasında yaşanan politik problemler 1940 yılının ilk aylarında da etkisini göstermekteydi. Bu günlerde tekrar yoğunlaşan Papen – Saraçoğlu görüşmelerinde Türk – Alman İktisadi Münasebetleri de yeniden konu edilmeye başladı. Papen, Alman Hükümeti'nin Türk – Alman iktisadi münasebetlerine önem verdiğini ve Türk-Alman Ticaret Antlaşması'nın yenilenmesinin istenildiğini bildiriyordu. Ancak, savaşın başlaması nedeniyle İngiltere'nin Türkiye'ye yaptığı baskılar artmıştı ve Türkiye'nin Almanya'ya krom satması istenmiyordu. Türkiye'nin de bu nedenle krom satıp satmamak konusunda tereddütleri mevcuttu. Türkiye öncelikle Türk – Alman Ticaret Antlaşması'nın yenilenmesini, krom sorununun ise görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturulmasını istiyordu. Ancak, Almanya'dan aldığı direktifler nedeniyle Papen bu opsiyona şiddetle karşı çıkmaktaydı. Ancak, Türkiye ve Almanya arasında yeniden bu konuda görüşmelere başlanması iki tarafın da istediği birşeydi.

1940 yılının ilk ayında Alman Dışişlerine yolladığı bir raporda, Türk Ticaret Vekaleti ile bir anlaşmaya varıldığını bildiren Papen, Alman Hükümeti'nin bu anlaşmaya uymasının siyasi ilişkileri düzeltmek açısından çok önemli olduğunu bildiriyordu.²⁸³ Bununla birlikte, 24 Ocak 1940 tarihinde, Türkiye ile Almanya arasında, 7.500.000 TL (15.000.000 Alman Markı (RM)) değerinde bir mal alışveriş listesi kabul edilecektir. Bu, miktar bakımından hayli dar kapsamlı geçici bir antlaşmaydı.²⁸⁴ Bu konuda 1940 ilkbaharı boyunca devam eden görüşmeler, Almanya'nın Fransa karşısındaki zaferiyle birlikte hız kazandı. Türkiye'nin mümkün olabildiğince savaş dışı kalacağı yönündeki haberler Alman Hükümeti'ni de oldukça yatıştırmıştı. Nitekim, İnönü Numan Menemencioğlu'nu Türk – Alman Ticaret Antlaşması'nı imzalaması için yetkilendirmiş, yapılan bir dizi görüşme sonrasında 25 Temmuz 1940 tarihinde Türk – Alman Ticaret Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Türkiye Almanya'dan hammadde karşılığında sanayi ürünleri ithal edecekti. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 7 Ağustos 1940

²⁸³ **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band VIII , Nr.512, (6.1.1940) , 4531/E 144 , ss.250-251.

²⁸⁴ KOÇAK, **Türkiye'de Milli...** , s.490.

tarihinde onaylanan antlaşma, 21 milyon küsur Türk Lirasından oluşacak bir alışverişi resmileştiriyordu.²⁸⁵

Savaş malzemeleri dışındaki en önemli ithal ürünler bu dönemde de demiryolu malzemeleri ve araçlarıydı. 25 Ekim 1940 tarihinde Ulaştırma Vekaleti Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü'nden Başbakanlığa yollanan bir raporda Türk – Alman Ticaret Antlaşması uyarınca yapılan demiryolu malzemelerinin ithaline ilişkin antlaşmalar hakkında bilgi verilmektedir. Devlet Demir Yolları ile Krupp, Lokomotiffabrik Essen, Henschel u. Sohn, Linke Hoffman Werke , Wagonfabrik Wegman, Maschinenfabrik Esslingen, Maschinen Fabrik Augsburg, Berliner Maschinenbau, Schwartzkopf Berlin, Siegener Eisenbahnbedarfs Şirket ve Fabrikalarının mümessilleriyle lokomotif ve vagon imal ve teslimi için yapılan müzakerelerin sonuçlandırılması amacıyla yazılan bu raporda; görüşmelerde iskonto ve kur konularında yaşanan sorunlar aktarılmaktadır.²⁸⁶ Anlaşmaların sonuçlandırılabilmesi hükümetlerin karşılıklı onaylarına bırakılmıştır. Başbakanlığa gönderilen raporun sonunda, konunun çözüme kavuşturulabilmesi için şu ifadeler yer almaktadır;”Ancak bir anlaşma zeminine vasıl olmak gayretile hüsnü niyet gösteren fabrikalar murahasları kıymetlerin R.Marka tahvilinde tarafımızdan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti nezdinde teşebbüsatta bulunulmasını temenni ederek diğer mes’elelerin de hallini tarafeyn hükümetlerin kararlarına bırakmak suretile mukavelelerin akit ve teatisine hazır olduklarını bildirmeleri üzerine hazır olan lokomotif ve vagonların bir an evel sevk ve celbini temin için zeyil mukavelelerin akti imkanı temin edilmiştir.”²⁸⁷

6 Kasım 1940 tarihinde ise Ticaret Vekaleti'nden başbakanlık makamına sunulan bir raporda 25 Temmuz 1940 tarihli Türk – Alman Ticaret Antlaşması'na göre ithal edilen malların gümrükten geçiş izinleri konu edilmektedir. Antlaşmanın imza edilmesinden sonra Sümer Bank ve Kızılay'a

²⁸⁵ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Nafia Vekaleti, “Türkiye ile Almanya arasında yapılan ticaret anlaşması H.” , 030.10. , 232.561.26. , 3319/15051, (13.12.1940), ss.3-4.

²⁸⁶ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Münakalat Vekaleti , 030.10. , 232.561.20. , (25.10.1940) , ss.1-2.

²⁸⁷ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Münakalat Vekaleti , 030.10. , 232.561.20. , (25.10.1940) , s.3.

gelen ve diğer acil malzemeler grubuna giren ilaçların gümrük izinlerinin verilmiş olduğu bildirilmektedir. Yine Türk – Alman Ticaret Antlaşmasına uygun olarak Almanlarca ifası, Türk makamlarınca da kabulü gerçekleşmiş olan A1, B1 ve C1 listelerine dahil eski siparişlere ait malların gümrükten geçirilmesi için Ticaret Vekaletine gelen talepler doğrultusunda, bu siparişlerin varolan antlaşmalara uygunluğu dolayısıyla gerekli ithal izinleri derhal verilmiştir. Ancak makine, elektronik ve kağıt ürünlerinde miktarlardan kaynaklanan sorunlar nedeniyle gerekli izinler askıya alınmış ve başbakanlığın bu konuda bilgi vermesi talep edilmiştir.²⁸⁸

Türk – Alman Ticaret Antlaşması'nın uygulamalarına ilişkin ek antlaşmalar ve notları imza yetkisi bulunan Franz von Papen ile Numan Menemencioğlu arasında 1940 yılının ilerleyen günlerinde de bir çok görüşme yapılmıştır. 17 Aralık 1940 tarihinde bir araya gelen Papen ve Menemencioğlu karşılıklı notalarla antlaşmanın uygulamasına yönelik yeni kararları resmileştirmişlerdir. İki tarafın da imza ettiği nota şu şekildedir;

“Bay Büyük Elçi,

25 Temmuz 1940 tarihinde imzalanan Almaya ile Türkiye arasında ticari mübadelelere mütedair hususi Anlaşmaya merbut olup hükümleri meriyette berdevan bulunan Kliring A hesabı bakiyeyi matlubu hakkındaki mektubun muhteviyatını tatbiken Cumhuriyet Hükümetinin/Rayh Hükümetinin aşağıdaki hususlarda mutabakatını bildirmekle şeref kesbeylerim;*

I – Hali tasfiyede bulunan A hesabının şimdilik takribi bir bakiyeyi matlubu ad olunan 7.233.660 türk liralık bir meblağ merbut 1 numaralı listede gösterilen türk mallarının mubayaası ve Almanyaya ihracına tahsis olunacaktır.

²⁸⁸ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Ticaret Vekaleti , 030.10. , 232.561.23, (6.11.1940), ss.1-2.

* Numan Menemencioğlu'nun Türkiye adına imza ettiği vesikada “Cumhuriyet Hükümetinin” ifadesi yer almaktadır. Franz von Papen'in Almanyaya adına imza ettiği vesikada “Rayh Hükümetinin” ifadesi yer almaktadır.

II – 2 numaralı listede gösterilen mallar 25 temmuz 1940 tarihli hususi anlaşmaya bağlı A1, B1, C1 listesinde/listelerinde yazılı olan malların Türkiye'ye idhali, mezkûr listeler umumi kıymetinin %50 sine belîğ olunca, Almanyaya ihrac olunacaktır.*

Şurası mükerrerdur ki icra veya iptal olunacak mukaveleler hususunda, 25 temmuz 1940 tarihli hususi Anlaşma ile bugünkü tarihli Anlaşma derpiş edilmiş bulunan müddetler zarfında anlaşılacaktır.

III – İşbu mektubun hükümleri derhal mevkii meriyete girecektir.

İhtiramatı faikanın lutfu kabulünü rica ederim Bay Büyük Elçi. ²⁸⁹

Türkiye ve Almanya'nın 25 Temmuz 1940 tarihli Türk – Alman Ticaret Antlaşması'nın uygulamasına dair verdikleri bu karşılıklı notalarla karara bağlanan hükümler doğrultusunda, söz konusu notada da belirtilen 1 numaralı listede sıralanan Türk ihraç malları; darı, yağlı tohumlar, zeytinyağı, prine yağı, tiftik, sair keçi kılı, afyon, keten, deri, palamut, palamut hılasası, tütün, taze ve konserve balık, bakla ve nohut, kuş yemi, kepek ve kûsbe, ceviz ve fındık, hurda ve incir ile bağırsaktan oluşmaktadır.²⁹⁰ 2 numaralı listede sıralan ürünler ise; darı, yağlı tohumlar, zeytinyağı, prine yağı, tiftik, sair keçi kılı, afyon, keten, deri, palamut ile palamut hılasasıdır.²⁹¹ Görüldüğü üzere, yukarıda sayılan birinci listedeki mallar Almanya'ya Türkiye'nin ihraç edeceği ürünlerdir ve bu ürünlerin toplam fiyatı 7.233.660 Türk Lirası olarak belirlenmiştir.

Alınan bu karar onaylanması için Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu tarafından 25 Aralık 1940 tarihinde başbakanlığa gönderilmiş, başbakanlık

* Numan Menemencioğlu'nun Türkiye adına imza ettiği vesikada "listesinin" ifadesi yer almaktadır. Franz von Papen'in Almanya adına imza ettiği vesikada "listelerinin" ifadesi yer almaktadır.

²⁸⁹ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , T.C. Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü , "17 Aralık 1940 Tarihli Türk – Alman Karşılıklı Notaları" , 420/19 , (17.12.1940).

²⁹⁰ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , T.C. Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü , "17 Aralık 1940 Tarihli Türk – Alman Karşılıklı Notalarına Ek olarak Sunulmuş Liste I" , 420/19 , (17.12.1940).

²⁹¹ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , T.C. Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü , "17 Aralık 1940 Tarihli Türk – Alman Karşılıklı Notalarına Ek olarak Sunulmuş Liste II " , 420/19 , (17.12.1940).

İcra Vekilleri Heyeti ise 30 Aralık 1940 tarihli karar ile karşılıklı notalarla kabul edilmiş olan antlaşmayı onaylamıştır.²⁹²

Numan Menemencioğlu ve Franz von Papen aynı tarihte 25 Temmuz 1940 tarihli Türk – Alman Ticaret antlaşmasının uygulamasına ilişkin bir kararı daha resmileştirmişlerdir. Söz konusu antlaşmanın 2 numaralı protokolü uyarınca, Cumhuriyet Hükümeti'nin iade olunacak bonolardan madut bulunmayan ve Türk milli bankalarınca iskonto edilmiş olan hazine bonoları tutarının – altı milyon türk lirasına kadar – tütün ve fındık ihracıyla karşılaması kararlaştırılmıştır.²⁹³

Bu karar da onaylanması için Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu tarafından 26 Aralık 1940 tarihinde başbakanlığa gönderilmiş, başbakanlık İcra Vekilleri Heyeti ise 18 Ocak 1941 tarihli karar ile karşılıklı notalarla kabul edilmiş ve dışişleri bakanlığınca sevkedilmiş olan antlaşmayı onaylamıştır.²⁹⁴

Alınan bu iki kararın da uygulamaya koyulabilmesi için bir karar daha gerekli olmuş ve Hariciye Vekaleti tüm geçmiş yazışmaların kopyalarını da içeren bir dosyayla yine Başbakanlığın onayını istemiştir. Maliye bakanlığından da alınan uygunluk raporuyla birlikte Başbakanlık İcra Vekilleri Heyeti 1 Mart 1941 tarihinde anlaşma hükümlerinin uygulanmaya başlamasına karar vermiştir.²⁹⁵

1941 yılının bahar ayları Balkanlarda yaşanan ciddi bir hareketlilikle geçmiştir. Önceki bölümlerde de anlatıldığı üzere özellikle Almanya'nın Türkiye üzerinden Irak'a savaş malzemesi geçirebilmek için yaptığı baskı nedeniyle Türkiye oldukça tedirgin günler geçirmiştir. Bu dönemde hem

²⁹² **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Hariciye Vekaleti , 87411/664 , 420/19, ,(25.12.1940). , **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , T.C. Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü , 87411/664, 420/19, ,(3.1.1941).

²⁹³ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , T.C. Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü , 17 Aralık 1940 Tarihli Türk – Alman Karşılıklı Notaları , 420/19, ,(17.12.1940).

²⁹⁴ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Hariciye Vekaleti , 87520/670 , 420/19, ,(26.12.1940). , **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , T.C. Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü , 87520/670, 420/19, ,(17.1.1941).

²⁹⁵ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Hariciye Vekaleti , 761/26 , 420/19, ,(21.1.1941). , **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Maliye Vekaleti, 54266/2130, 420/19, ,(18.2.1941). , **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , T.C. Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü , 54266/2130, 420/19, ,(1.3.1941). , **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , T.C. Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü , 030.18.01.02. , 94.12.13, 2/15298, (1.3.1941).

İngiltere'den hem de Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'nin savaş dışı konumunu sürdürmesi gerektiği kanısına varmış ve Türkiye'nin Balkan Pakti'ndan kaynaklanan sorumluluklarından kaçınmasına dahi göz yummuştur. Almanya'nın Yugoslavya'ya girmesi nedeniyle Balkan Pakti'na göre savaşa dahil olması gereken Türkiye, bu yükümlülüğünü yerine getirmemiştir. Türkiye'ye yönelik Alman baskısı bazı günlerde fazlasıyla artmış kimi zaman ultimatom boyutlarına varmıştır. Almanya, Türkiye üzerinden Türk – Alman Ticaret Antlaşması'na uygun olarak silah geçirmek istemiş, Türkiye'nin asker geçirilmesine de göz yumması karşılığında Türkiye'ye yeni toprak vaatlerinde bulunulmuştur. Nitekim, Türkiye ile Almanya arasında Türk – Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanacaktır, ancak bunun sebeplerini de iyi analiz etmek gerekir. İngiliz ordusunun Irak'taki Alman yanlısı hükümeti devirmesi ve orta doğudaki savaşın bitmesi Almanya'nın Türkiye üzerinden teçhizat geçirmesi zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle Türkiye ile Almanya arasındaki pazarlık şartları yumuşamıştır. Lakin bu dönemde Hitler'in Sovyet Rusya'ya saldırı politikası da neredeyse kesinlik kazanmış durumdadır. Almanya'nın işgal ettiği Balkanlar'daki diğer sınır komşusu olan Türkiye ile iyi ilişkiler kurması artık bir zorunluluk halini almıştır. Türkiye üzerinden gelebilecek bir müttefik saldırısının önü, bir saldırmazlık antlaşmasıyla kesilmeliydi. Bu nedenle 1941 yazında, Papen'in Ankara'daki görüşme trafiği de ciddi ölçülerde hızlanmış ve Türk – Alman ilişkileri açısından en verimli düzeye yükselmiştir.

Türk – Alman ilişkilerindeki düzelme kendisini Türk – Alman Ticari ilişkilerinde de gösterecektir. Haziran ayının ilk günlerinde, Hariciye Vekaleti için Ticaret Vekaleti tarafından Türk – Alman ticari münasebetleri hakkında yapılan bir değerlendirme, 1940 tarihli en son Türk – Alman Ticaret Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki ilişkilerin detaylarını sunması açısından son derece önemlidir. Rapora göre, 16 Mayıs tarihinde Türkiye'nin ithalatı 4.816.000 , ihracatı ise 3.489.000 Türk lirasıdır. Gümrükten henüz geçmemiş olan mallarla beraber Türkiye'nin Almanya'dan ithalatının 5 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu miktar, 25 Temmuz 1940 tarihli

anlaşmayla karara bağlanan miktarın ancak ¼'üne denk gelmektedir. Raporda, bu durumun olası sebepleri sıralanmıştır. Antlaşmanın uygulamasına geçilebilmesi için uzunca bir süre bürokratik işlemlerle uğraşmış ve anlaşma bu sebeple ancak 1941 yılı başında uygulanır hale gelmiştir. Balkanlarda yolların ciddi şekilde bozulmuş olması başka bir sebeptir. Ancak esas sorunlar, mübadele ve kliring sisteminin kifayet etmemesinden kaynaklanmaktadır. İthalatın ihracat karşılığında yapılıyor olması ticari hareketliliği ciddi ölçüde etkilemiş ve anlaşmadan fayda elde edilmesini minimum düzeye indirmiştir. 25 Temmuz'da anlaşmanın yenilenmesi icap ettiğinde bu konuların üzerinde durulması gerekliliği önemle vurgulanmıştır.²⁹⁶

Türk – Alman ticari ilişkilerinin görünürde iyi bir vaziyet seyrettiği bu günler Türk – Alman siyasi ilişkilerinin de görüntüde oldukça iyi olduğu günlerdir. Zira uzun günler süren görüşmelerden sonra 18 Haziran 1941 tarihinde Türk – Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile iki devlet, karşılıklı olarak, birbirlerinin sınırlarına yönelik bir tecavüzde bulunmayacaklarını ve tüm sorunlarını dostça çözmeye çalışacaklarını resmi olarak beyan etmişlerdir. Türkiye'de Almanya'ya yönelik bir güven havası oluşmuşsa da Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması bir çok kişinin uzun zamandır ilk kez rahat uyumasına sebep olmuştur.

Çeşitli sebeplerden ötürü uygulamada başarısız kalan Türk – Alman Ticaret Antlaşması ile ilgili yeni görüşmelere 1941 yılında başlanmış ancak bir gelişme kaydedilememiştir. Türkiye, Almanya ile imzalayacağı yeni ticaret antlaşması ile ilgili görüşmelerde bulunması için 10 Temmuz 1941 tarihinde gerekli görevlendirmeleri yapmıştı. Almanya ile müzakerelere oturacak ekibin başında her zaman olduğu gibi Hariciye Vekaleti Umumi Katibi Numan Menemencioğlu vardı. Numan Menemencioğlu, yine antlaşmayı imzalamakla da yetkilendirilmişti.²⁹⁷ Türkiye ile Almanya arasında imzalanmış olan Alman işgali altına giren Svilengrad – Pityon hattının Türkiye tarafından işletilmesine dair mukavelenin imzalanması için Hariciye Vekaleti Umumi Katibi Numan

²⁹⁶ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi , Ticaret Vekaleti, 030.10. , 232.562.2 , 5/10755.

Menemencioğlu ile Devlet Demir Yolları Umum Müdürü Fuat Zincirkıran Bakanlar Kurulu kararıyla yetkilendirilmişti.²⁹⁸ Türk – Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı takip eden günlerde başlayan görüşmelerde, Almanya Türkiye'ye savaş malzemesi vermesi karşılığında Türkiye'den krom almaya talip oluyordu. Ancak, Almanya'ya krom sevkıyatı konusunda ciddi bir sorun vardı, zira Türkiye yaptığı gizli bir antlaşma ile krom üretiminin hepsini müttefiklere göndermekteydi ve antlaşma 8 Ocak 1943 tarihinde son bulacaktı. Bu nedenle bu tarihe kadar Türkiye'nin Almanya'ya krom sevk edebilmesi mümkün değildi. Berlin'den gelen baskılar, görüşmelerin yarıda kesilmesi ihtimalini de doğurmuştu. Lakin, iki taraf ta görüşmelerin kesilmesini arzu etmiyordu. Franz von Papen de, Berlin'e uyarılarda bulunmuş ve Almanya'nın krom haricinde çok önemli hammadde ihtiyaçlarının da olduğunu hatırlatmıştı. Nitekim, Türk – Alman Ticaret Antlaşması, 9 Ekim 1941 tarihinde imzalanmıştır.

9 Ekim 1941'de imzalanan anlaşma, 31 Mart 1943'e kadar 96 milyon Türk lirası (192 milyon RM) tutarında karşılıklı mal değiş tokuşunu öngörüyordu. I sayılı listedeki Türk hammaddeleri (bunlar arasında 15 Ocak 1943'ten başlayarak verilecek 45.000 ton krom cevheri, 12.000 ton bakır, 8.000 ton zeytinyağı, 7.000 ton pamuk; merinos, ham deri, işlenmiş deri, vb. vardı), IA sayılı listede bulunan Alman malları ile (savaş malzemesi, demir ve çelik, makine, taşıt araçları, bakır ürünleri ve ilaç) değiş tokuş edilecekti. 55 milyon Türk liralık tütün, II sayılı listede toplanan 41 milyon liralık kuru meyve, vb., IA sayılı listedeki mallar (savaş malzemesi ve bakır ürünleri dışında) karşılığında %50 oranında ve her çeşit Alman malı karşılığında da %50 oranında verilecekti.²⁹⁹ Yine aynı gün, karşılıklı bir nota değişimi ile, başka bir antlaşma daha yapılacak ve taraflar, bu antlaşma ile, gelecekteki krom sevkıyatının koşullarını da saptayacaklardı.³⁰⁰ Buna göre Almanya'nın Türkiye'ye savaş malzemesi ihraç etmesi gerekiyordu ve önce IA sayılı listede öngörülen 18 milyon liralık çoklukta, ayrıca da çeşidi ve değeri sonra

²⁹⁷ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 030.18.01.02. , 95.60.14. , (10.7.1941).

²⁹⁸ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 030.18.01.02. , 95.59.13. , 2/16168 , (10.7.1941), s.1.

²⁹⁹ GLASNECK, **a.g.e.** , s.183.

kararlaştırılacak başka mallar teslim edilecekti. Bunlarla, Türkiye'nin 1943 ve 1944 yıllarında Almanya'ya vermeyi yükümlendiği 180.000 ton krom cevheri denmiş olacaktı.³⁰¹ Antlaşmanın imzalanması Türkiye ve Almanya için büyük bir başarı olarak değerlendirilirken, İngiltere ve ABD söz konusu antlaşmayı protesto etmişlerdir.

Türkiye ile Almanya arasındaki ticari münasebetlerin düzenlenmesi ve düzgün bir şekilde ilerleyebilmesinde Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği'nin ve özellikle Büyükelçi Papen'in çok fazla emeği olmuştur. 11 şubat 1942'de, Türk pamuğu ve bakırı alımlarının hızlanması için uyarıda bulunulmasının ardından, Nisan ayı sonunda Ankara Büyükelçiliği pamuk, zeytinyağı, fındık, bakır ve antimon cevherinin yüklenmeye hazır olduğunu Almanya'ya bildirmiştir. Etibank ile Deutsche Bank'ın finanse ettiği "Kupferaffinerie Hamburg" arasındaki bakır ticaretinin gerçekleşmesinde de yine Alman Büyükelçiliği yardımcı olmuştur.³⁰²

Alman, Krupp firması da Türkiye'den gelecek olan krom madeninin daha erken ve daha çabuk teslim edilmesi için Türkiye'de etraflı çalışmalarda bulunmuş ve 24 Ağustos 1942'de, 1943 yılı için 45.000 ton krom cevheri teslim mukavelesi imzalanmıştır. Krom'un Almanya'ya daha hızlı ulaştırılması için Alman yetkililer büyük bir hızla çalıştılar. Havaya uçurulan Meriç köprüleri yeniden inşa edildi. Demir yollarına yatırım yapıldı ve en önemlisi kromu İstanbul Boğazı'ndan taşımak için Marmara – İstanbul – Burgaz güzergahında Alman yk tekneleri trafiği başladı. Hem krom nakliyatının sağlanması hem de Türkiye'de Alman firmalarının tekelleşmesi için büyük bir imkan sağlayan Türk Demir Yollarına yönelik Alman yatırımları da bu dönemin en önemli gelişmeleri arasındadır. Bu yüzden demiryolları yönetimi, Haziran 1942'de Berlin'e bir heyet yolladı. Bu heyet, Deutsche Bank, - Krupp, Otto Wolf, Ferrostahl, Stahlunion ve Siemens firmalarının biraraya geldiği – "Türkiye ortaklığı", Dışışleri Bakanlığı ve Reich Demiryolları yönetimi ile 22 milyon RM değerinde 15 lokomotif , 200-300 vagon, yedek parça ve takım

³⁰⁰ KOÇAK, *Türkiye'de Milli...* , s.634.

³⁰¹ GLASNECK, *a.g.e.* , s.183.

³⁰² GLASNECK, *a.g.e.* , s.185.

tezgahları konusunda bir satış mukavelesi imzaladı.³⁰³ Birçok önemli Alman firması da Türkiye ile antlaşmalar imzalamıştır.

Franz von Papen, 12 Temmuz 1942'de Menemencioğlu'na göndermiş olduğu bir notada aynı tarihte imzalanan bir Türk – Alman ek mukavelesinin IV. Maddesinin öngördüğü VIII. fiyat grubundan gönderilecek savaş malzemesinin listesini sunuyordu. Listede; Krupp malı 20 D.C.A sahra topu , Bochum malı 40 hafif top, 64 parça Skoda marka dağ topu bulunmaktaydı.³⁰⁴

Bu dönemde oldukça iyi koşullarda seyreden Türk – Alman ilişkileri, özellikle Türkiye'deki Mihver yanlılarının Almanya'nın başarılarından etkilenmeleri ve Almanlarla birlikte hareket etmeye yönelik taleplerini arttırmaları nedeniyle bu seviyeye gelmişti. Gerçekten de hem mecliste, hem orduda hem de basında ciddi bir Alman hayranlığı mevcuttu. Türkiye'nin, Almanya'dan bütün modern silah ihtiyacını karşılayabileceğine ciddi ölçüde inanması, Türkiye'yi İttifak kuvvetlerinden de uzaklaştırabilecekti. Bu nedenle Almanya, Türkiye'ye yönelik silah sevkiyatını ciddi oranlarda hızlandırmıştı. Üstelik, Türkiye'nin Almanya'dan daha fazla silah alabilmesine ilişkin bir kredi antlaşması da öngörülmüyordu. Uzun bir süreye, çeşitli anlaşmazlıklardan ötürü yayılmak durumunda kalan Türk – Alman Kredi Antlaşması görüşmeleri ancak 31 Aralık 1942 yılında meyvesini vermiştir.

31 Aralık 1942'de Clodius ile Hozar kredi anlaşmasını imzaladılar. Anlaşmaya göre, Reich hükümeti, 1943 Şubatı ile Ağustosunu arasında Türkiye'ye 100 milyon RM değerinde savaş malzemesi teslim edecek olan bir “Alman firmaları çalışma grubu” kurulmasını ve bu gruba gerekli kredinin verilmesini sağlıyordu. Kredi, on yıl içinde Türk ürünleri verilerek ödenecekti. Verilecek malzemenin bu anlaşmaya ekli listesinde önemli maddeler olarak şunlar vardı:

60 5 cm'lik tanksavar topu 38;

³⁰³ GLASNECK, a.g.e. , ss. 186-187.

³⁰⁴ SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, “Papen'den Menemencioğlu'na”, Gizli,Nr:24 , (12.7.1942),s.209.

- 265 ağır makineli tüfek 34;
- 32 tank, III tipi (5 cm'lik bir top ve iki makineli tüfekle donatılmış);
- 35 tank, IV tipi (7,5 cm'lik bir top ve iki makineli tüfekle donatılmış);
- 1 zırhlı komuta arabası;
- 1 ağır taşıt aracı onarım ve bakım atölyesi;
- 60 Fuke – Wulf 190 avcı uçağı.³⁰⁵

Bu antlaşma hem Almanya için hem de Türkiye için bir başarı olarak değerlendirilmelidir. Almanya, Kızıl Ordu tarafından mağlûp edilmeye başladığında Almanya, hem acil krom ihtiyacını karşılayabileceği bir kaynak elde etmişti, hem de karşılığında verdiği silahların kendisine karşı kullanılmayacağından emin olmuştu. Türkiye ise silah teknolojisindeki yetersizlikleri giderebileceği bir kaynağa daha kavuşmuştu. Müttefiklerden ciddi tepkiler almış da olsa, Alman ve Sovyet tehdidinin hala geçerli olduğu konusunda İngiltere ve ABD'yi ikna etmeyi başarmıştır. Savaşın sonuna kadar savaş dışı tutumunu korumayı başarmış ve savaşın her iki tarafından silah yardımı alabilmiştir.

³⁰⁵ GLASNECK, **a.g.e.** , ss.192-193.

4 – Franz von Papen’in Türk Siyasileri ile Özel İlişkileri

Franz von Papen, askeri kariyeri dahilinde Amerika Birleşik Devletleri’ne Askeri Ataşe olarak tayin olmasıyla birlikte diplomasiye adım atmış, ancak Almanya’ya geri döndüğü vakit kendisini savaş alanlarında bulmuştur. Daha sonra Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki ittifak nedeniyle Osmanlı Devleti üzerinden Orta Doğu’ya kadar yolculuk yapmış, Türk subayları ile omuz omuza görev yapmış, birçoğu ile güzel dostluklar kurmuştur.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan Yeni Almanya’da ve Avusturya’da geçirdiği yıllardan sonra tekrar Türkiye’ye dönen Papen için bu geri dönüş çok da zorla olmamıştır. Zira, Nazi yönetiminin, Almanya’da kaldığı her gün kendisi ve ailesi için bir tehdit olduğunu bilen ve tüm koşullar dahilinde Almanya’ya hizmet edecek derecede bir vatansever olan Papen, nihayet Almanya’nın Ankara Büyükelçiliği görevini kabul etmiştir.

Askerlik yıllarından tanıdığı yerlerde, dostlarının arasında görev yapacak olması onun için bir şans olmuştur. Türkiye’de tanışacağı birçok yeni insan da vardı. Özellikle yüksek rütbeli subaylar Franz von Papen’in Ankara’da sık sık biraraya geldiği kişilerdi.

Türkiye’nin savaş dışı konumunu koruyabilmesinde en büyük etkisi olan, Türk ordusunun modern silahlardan yoksunluğu konusu eski bir subay olan Franz von Papen ile üst düzey Türk subaylarını da biraraya getiren ve yakınlaştıran en önemli konuydu. Aslında, Cumhurbaşkanı İnönü ve Hükümet çevrelerinden birçok isim de modern savaş teknikleri ve silahlar konusuna ilgi duymaktaydı. Artık savaşların, modern silahlar, uçaklar, tanklar olmadan kazanılamayacağı herkesin farkında olduğu bir husustu. Franz von Papen , Büyükelçilikte verdiği davetlerde önde gelen Türk yetkililerini modern silahlar konusunda bilgilendirebilmek için elinden geleni yapmıştır. Çok gelişmiş olan Alman savaş sanayisi o günlerde her gün yeni bir araç ya da silah üretmekteydi. Papen, askeri ataşesinin de yardımlarıyla Alman savunma sanayisi hakkında bilgilendirici toplantılar yapıyor ve bu toplantılara İnönü, Fevzi Çakmak, Ali Fuad Erden gibi çok önemli isimler dahi katılıyordu. Alman

ordularının savaş meydanlarında çekilmiş filmleri gösteriliyor ve modern savaş yöntemleri, Türk ileri gelenlerine izlettiriliyordu.³⁰⁶ Özellikle savaşın ilk yıllarında bu tip toplantılar ve amaçlı bilgilendirmeler Türk ordusunun acizliğini ve müttefikler saffında savaşa girildiği taktirde Türk ordusunun başına gelebilecekleri ortaya koymak için yapılıyordu. Ancak, amaç ne olursa olsun bu durum Franz von Papen'in bu bilgilendirme toplantıları sayesinde bahsi geçen isimlerle iyi dostluklar kurmasının önüne geçememiştir.

İkinci Dünya Savaşı süresince, bir dönem için Alman Dış Politikasına da uygun olmak ile birlikte, Franz von Papen'in önde gelen Türk yetkilileriyle kurmuş olduğu ikili ilişkilerin altında hep kadim Türk – Alman dostluğu ya da silah kardeşliği yatmaktadır. Papen'in, Ali Fuad Erden - ki İnönü'nün çok yakın arkadaşıdır – ile olan ilişkisi bu temelde değerlendirilmelidir. Nitekim, Refet Paşa da Franz von Papen'in Birinci Dünya Savaşı sırasında birlikte görev yaptığı bir Türk generalidir ve ilişkileri son derece içli dışlıdır.

Franz von Papen'in Numan Menemencioğlu ile olan ilişkilerinin de oldukça iyi olduğu anlaşılmaktadır. Menemencioğlu'nun Franz von Papen üzerinde oldukça olumlu bir etki bıraktığı söylenebilir. Zira Franz von Papen, Numan Menemencioğlu'nun zekasını hatıralarında çoğu yerde övmektedir.³⁰⁷

İnönü ile Papen arasındaki ilişkilerin son derece seviyeli ve protokole uygun olduğunu belirtmek gerekir. Karşılıklı saygı esaslarına dayanan İnönü – Papen ilişkisi Türk – Alman ilişkilerinin en yakın olduğu dönemlerde dahi samimi bir ilişkiye dönüşmemiştir. İnönü'nün tüm devletlere eş mesafeli duruşu kendisini Türk – Alman ilişkilerinde de göstermiş, kadim Türk – Alman silah kardeşliğinin yarattığı ve Papen'in Türk subaylarıyla kurmuş olduğu gibi bir dostluk Papen ve İnönü arasında kurulmamıştır. Nitekim, Franz von Papen'e 1942 yılında düzenlenen suikast girişimi sonrasında İnönü ailesi Franz von Papen'in konutuna derhal çok güzel bir çiçek arajmanı ile birlikte

³⁰⁶ PAPEN, **a.g.e.** , s.515.

³⁰⁷ PAPEN, **a.g.e.** , s.544.

geçmiş olsun mesajlarını göndermiş, ancak özel bir ziyaret gerçekleştirilmemiştir.³⁰⁸

Papen'e yönelik suikast girişiminden sonra Franz von Papen, İsmet İnönü ve Mevhibe İnönü ile birlikte Berlin Salon Orkestrası'nın konserini şeref locasında birlikte izlemiştir.³⁰⁹ Arkadaşlık boyutunda olmayan İnönü – Papen ilişkisi yine de samimiyet barındıran bir ilişki olagelmıştır. Zira ilerleyen yıllarda İnönü ve Papen mektuplaşacak ve irtibatlarını koparmayacaktır.

Franz von Papen'in görev süresi boyunca Türkiye'nin Almanya Büyükelçisi olarak görev yapmış olan Hüsrev Gerede ve Hamdi Arpag ile de yakın ilişkileri olmuştur. Türk Büyükelçileri Berlin'den Ankara'ya geldikleri zaman Franz von Papen şereflerine ziyafetler vermiş ve kalabalık grupları Alman Büyükelçiliği'nde ağırlamıştır.³¹⁰

1940'lı yılların Ankara'sı henüz yeni kurulan bir şehir havasını taşıyordu. Sosyal etkinlikler parmakla sayılacak kadardı. Dönemin büyük metropollerıyla ya da en azından İstanbul ile karşılaştırıldığı vakit Ankara bir çok açıdan kısır kalmış bir şehirdi. Kışları hava çok soğuktu, yazın ise bir o kadar sıcaktı. Yazları, yağmurun uğramadığı Ankara havası, kuru ve tozlu ydu. Özellikle, yabancı devlet temsilcileri için Ankara oldukça sıkıcı bir yerdi. Nadir olan tiyatro ya da konserler dışında diplomatlar boş vakitlerini briç ya da poker partilerinde geçiriyorlardı.³¹¹ Franz von Papen, ise bu partilere zevkle iştirak etmekle birlikte yazın Büyükelçiliğe tahsis edilmiş havuzda yüzüyor, kış mevsiminde ise kayak yapıyor ve kurt avlarına katılıyordu.³¹²

Franz von Papen'in atıcılık sporuna ve avcılığa büyük bir ilgi duymaktaydı ve Almanya'da bu konulardaki yetenekleriyle tanınmış bir isimdi. Ankara'ya geldiği zaman da bu hobilerini devam ettirmeye özen göstermiştir. Ankara çevresinde özellikle ördek avına sık sık giden Franz von

³⁰⁸ PAPEN, **a.g.e.** , s.552.

³⁰⁹ Gülsün Bilgehan, **Mevhibe – II** , Ankara, 1998 , s.73.

³¹⁰ Tefik Rüştü Aras, **Görüşlerim**, İstanbul, 1968,s.52.

³¹¹ PAPEN, **a.g.e.** , s.550.

³¹² PAPEN, **a.g.e.** , ss.556-557.

Papen, ördek avını kolaylaştırmak için de çeşitli yöntemlere başvurmuştur. Zira, Ankara çevresindeki çorak ve engebesiz araziler ördek avını zorlaştıran unsurlardı. Franz von Papen, Ankara hayvanat bahçesinden ödünç almış olduğu ördeklerin ayaklarına ip bağlamak suretiyle onları göle salmış ve bu sayede yaban ördeklerinin de göle gelmesini amaçlamıştır. Ördek avına davet ettiği Ataşe Moyzisch ile eşi de söz konusu gün Franz von Papen'e eşlik etmiştir. Aynı gün Franz von Papen'e ve ipe bağladığı ördeklerine ateş edilmiş, ördekler ölmüş Franz von Papen de bir saçma vasıtasıyla kulağından hafif olarak yaralanmıştır. Tüfeklerin patlaması ile korkan ve çok sinirlenen Papen net olarak göremediği diğer avcılara bildiği bütün hakaretleri haykırmıştır. Olay yerinin uzağına park edilmiş araçta ise Bayan Moyzisch beklemekteydi. Franz von Papen'e ateş edenleri yakından görmüş olan Bayan Moyzisch söz konusu şahısların Amerikan Büyükelçisi Steinhardt ve Rus Büyükelçisi Gospodin Vinogradov olduğunu söylemişti. Yaşanan bu hadise, Ankara'daki istihbaratçıların ne kadar etkili çalıştığını göstermesi açısından çok önemlidir. Zira, farklı saflardan üç meslektaşın aynı gün aynı yerde ve ellerinde av tüfekleriyle karşılaşmış olması küçük bir şehir olan Ankara için bile imkansız gibidir. Nitekim, Franz von Papen, meslektaşlarına sarfetmiş olduğu kaba sözlerden son derece rahatsız olmuş ve birkaç gün içerisinde İsveç ve İsviçre Dışişleri bakanlarını şahsen arayarak, özürlerini iletebilmesi için kendisine aracı olmalarını istemiştir. Yaşanan, bu hadise ülkeler arasında bir krize yol açmadan bu şekilde kapanmıştır.³¹³

Franz von Papen, Türkiye'de bulunduğu yıllar içerisinde özellikle yaz aylarında sık sık İstanbul'a da gitmiş ve Almanya'nın Tarabya'daki yazlık elçilik binasında da kalmıştır.

Franz von Papen'in Ankara'ya ilişkin hatıralarının birinci sırasını eşiyle Çankaya Bulvarı'nda yaptıkları gezintiler almaktadır. O dönemde Ankara'nın en işlek caddesi olan Çankaya Bulvarı'nda gezintiler yapmak tüm Ankaralıların olduğu gibi Papen ailesinin de en büyük keyiflerinden biri olmuştur. Franz von Papen, bu caddede hep tanıdık simalarla karşılaştığını, birbirlerini tanımayan insanların dahi bir süre sonra

³¹³ MOYZISCH, **a.g.e.** , ss.17-19. , PAPEN, **a.g.e.** , ss.556-557.

birbirlerine aşına olduklarını anlatmaktadır. Hatta Papen, caddedeki yürüyüşler sırasında insanların birbirleriyle o kadar sık karşılaştıklarını ve artık tanımazlığa vurup bir süre sonra selam bile vermediklerini not etmiştir. Papen, özellikle İngiliz Büyükelçisi K-Hugessen'ı bu insanlardan ayrı tutmuş ve günde kaç kez karşılaşırlarsa karşılaşınsınlar Hugessen'in şapkasını çıkarmak ve eğilmek suretiyle kendisine ve eşine her zaman selam verdiğini belirtmiştir. Franz von Papen de Hugessen'in selamına her zaman karşılık vermiştir. Düşman saflarda olmalarına rağmen Hugessen'in centilmenliği Franz von Papen'i her zaman etkilemiştir.³¹⁴

Franz von Papen'in Türkiye'de en samimi olduğu Türk dostu Refet Paşa'dır. Refet Paşa ile Papen arasındaki samimiyet öyle boyutlardadır ki, Franz von Papen'e karşı düzenlenmiş suikast girişiminden sonra, daha önce cephede birlikte savaşmış olduğu Refet Paşa kendisini hemen ziyaret etmiştir. Refet Paşa, cepheden sonra bomba sesleriyle yeniden karşılaşmalarını bir tesadüf olarak yorumlamış ve Papen'e sarılarak kahkahalarla gülmüştür. Franz von Papen de Refet Paşa'nın şakacılığından oldukça hoşnut gibidir.³¹⁵

³¹⁴ PAPEN, **a.g.e.** , s.515.

B –TÜRK İÇ VE DIŞ POLİTİKASINI YÖNLENDİRME FAALİYETLERİ

1 - Franz von Papen ve Türk Basını

Nazi döneminde, Alman devlet örgütlenmesinde propaganda çok önemli bir rol oynamıştır. Nazilerin iktidara taşınmasında, Avusturya'nın ilhak edilmesinde çok büyük bir etkisi olan propaganda faaliyetleri, Almanya'nın Balkanlar, Yakın ve Orta Doğu'daki ekonomik ve siyasi çıkarları açısından da son derece önemli olmuştur. Alman Dışişleri Bakanlığı ve Goebbels'in Propaganda Bakanlığı Almanya dışına yönelik propaganda faaliyetlerini elçilikler vasıtasıyla yürütmüşlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nın gidişatına yön verebilecek en önemli devlet olan ve Alman ekonomik çıkarlarında da merkezi önemi olan Türkiye Cumhuriyeti; Alman Propaganda faaliyetlerinden nasibini fazlasıyla almıştır.

Dışişleri Bakanlığı, dış ülkelerdeki Alman derneklerini propaganda ve casusluk merkezleri olarak kullanabilmek için bir çok düzenleme yapmış ve bu konularla ilgilenecek özel daireler, Dışişleri örgütü içindeki yerini almıştır. Hitler'in iktidara geçtiği 1933 yılından başlamak üzere, Türkiye'de propaganda altyapısını hazırlayan Almanya, ilerleyen senelerde ciddi bir propaganda faaliyetine girişmişlerdir. Türkiye'de propaganda faaliyetlerinin öncelikli hedefi Türkiye'de Sovyet karşıtı bir hava yaratmak üzerine olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra oldukça sıkı ve dostça ilişkiler kuran Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında bir gerilim yaratmak Almanya'nın en büyük amacı olmuştur. Sovyetler Birliği'nin Avrupa'yı Bolşevikleştirmek istediği yönündeki propaganda özellikle Balkan ve Orta Avrupa ülkeleri üzerinde yapılmaya çalışılırken, Türkiye için ayrı bir politika uygulanmıştır. Türkiye için tarihten, yani us çarlığının boğazlara inme konusundaki yüzyıllarca eski tutkusundan sözde bir "Rus tehlikesi" çıkarmaya yarayan başka bir yöntem uygulanıyordu.³¹⁵ Bu yöntemin başarıya ulaştığında 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren bozulan Türk – Rus ilişkilerinden de belli oluyordu.

³¹⁵ PAPEN, **a.g.e.** , s.552.

³¹⁶ GLASNECK, **a.g.e.** , s.13.

1930'lu yıllardan başlayarak, eski Türk – Alman dostluğunu öne çıkaran yaklaşımlar da gitgide artmaya başlamıştır. Her ne kadar, Türkiye, Türk – Alman silah kardeşliğinin Birinci Dünya Savaşı'nda ne gibi sonuçlarla son bulduğunu çok iyi hatırlasa da, bu materyal de Türkiye'de ciddi oranda taraftar toplamaya başlamıştır. Türk – İngiliz – Fransız Antlaşması imzalandığında Almanya, bir yandan Türkiye'nin güneye doğru yayılma amacı olduğu konusunda Araplara uyarı çağrılarını yaparken, bir yandan da Türkiye'nin güneye doğru yayılmasının Türkiye'nin doğal gelişmesi olacağını Türkiye'ye duyuruyordu. Türkiye'de, Kerkük ve Musul'un hala anavatanı katılmasını arzulayan insanların Almanya'nın bu söylemlerinden de etkilenebilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın başında Türk Hükümetinin ileri gelenleri Türkiye'nin yeni topraklar edinebilmesi hayalinden bile çok uzaktılar.

18 Haziran 1941 tarihli Türk – Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'yla birlikte Türk ve Alman Hükümetleri arasında ciddi bir yakınlaşma gözlemlenmiştir. Türkiye'de kendisine yönelebilecek olası bir Alman saldırısından kurtulmuş olmanın verdiği rahatlama, Sovyetler Birliği'ne duyulan öfke ile birleşmiştir.

Faşist propaganda aygıtının Türkiye'yi Alman politikası yönünde etkilemek için yararlandığı yöntemlerden birkaçını ele almak isteyince, ilk planda modern yığınsal haberleşme araçları ve bunlar arasında da basın göz önüne gelir. Alman Dışişleri Bakanlığının Siyaset Dairesinde Yakındoğu şubesinin 1939'a kadar müdürü olan Werner-Otto von Hentig, bununla ilgili olarak, 1940'ta, basın propagandası bakımından Türkiye'de son derece elverişli olan durumdan yararlanılmasını istedi.³¹⁷ Nitekim, İttifak güçleri de aynı amaçla Türk basınına etkilemeye başlamışlardı ve Almanya'nın Türk Basınında pozitif bir yer edinmesi diğerlerine göre daha güç olacaktı. Zira 1939 yılı Türkiye'nin İttifak güçleriyle iyice yakınlaştığı bir dönemdi ve Hükümet basında Alman taraftarı yazıların çıkmasına kesinlikle müdahale edecekti.

³¹⁷ GLASNECK, a.g.e. , s.18.

Türkiye'deki Alman Propagandasının başlıca araçları olan Beyoğlu ve İstanbul dergileri Fransızca dilinde, Yeni Dünya Türkçe, Goebbels'in Bakanlığı tarafından yayınlanan Signal Fransızca, Almanca, İngilizce ve Türkçe olarak çıkıyordu. Bu dergilerin dışında İstanbul'da günlük gazete olarak yayınlanan Türkische Post vardı. Alman gazeteleri olan Völkischer Beobachter ve Deutsche Allgemeine Zeitung Türkiye'ye de ulaşıyor ve bir çok kişi tarafından okunabiliyordu. DNB ve Transcontinent-Press gibi Alman Haber ajanslarının Türkiye'de de büroları mevcuttu ve bu ajanslar bültenleri vasıtasıyla Türk dergi ve gazetelerine de haberlerini yollayabiliyorlardı. Bu ajanslar Türk Hükümeti'nin de sıkı takibi altındaydı.

25 Mayıs 1940 tarihinde Dahiliye Vekaleti'nden Başbakanlığa sunulmuş olan bir rapora göre; D.N.B. Ajansı İstanbul muhabiri Brell, birkaç günden beri Transazean ajansının İstanbul muhabiri olduğunu söylediği Schmidt adlı birini yanında gezdirmektedir. Bu adamın hal ve hareketleri askeri personele tabi olabileceği izlenimini yaratmıştır. Brell yanındaki Schmidt isimli şahısla birlikte Beyoğlu'ndaki Galatasaray karşısındaki Hatay Pastahanesinde bir grup gazeteciyle sohbet ederken Türk basınında çıkan haberlere değinmiştir:

“Türk gazetecilerine bakacak olursanız; müttefikler birkaç saat sonra Köln şehrine gireceklerdir. Her sabah daha yatakta iken Türk gazetelerini alır, ve şişirme başlıklarına bir göz atarak saatlarca gülerim. Şimdilik bundan daha büyük bir zevkim yoktur. Habeşistan'da İtalyan ordusunu, Lehistan'da ve Norveç'te Alman ordusunu imha ettiren Türk gazeteceileri; şimdi de Belçika ve Felemenk'teki Alman ordularını imhaya çalışıyorlar; Fakat bu sefer muvaffak olamayacaklardır. Türk matbuatının bütün gayretlerine rağmen harp bu sene bitecektir. Bakalım Türk gazetecilerinin gözleri ne zaman açılacak?”³¹⁸

³¹⁸ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi , Dahiliye Vekaleti , 030.10. , 232.561.10. , No:1765 , s.1.

Rapora göre Schmidt de söze karışmış;Türkleri çok sevdiğini ve bu gafletlerinden ötürü onlara cidden acıdığını belirtmiştir. Dahiliye Vekaleti bu raporu Başbakanlıkla birlikte Hariciye Vekaletine de sunmuştur.³¹⁹

Meclis grup tartışmalarında özellikle Cumhuriyet gazetesinin 11 Ağustos 1940 tarihinde kapatılması üzerine 21 Ağustos'ta yapılan görüşmelerde Hariciye Vekili Saraçoğlu Papen'in durum hakkındaki beyanatını aktarmıştır;

*“İngilizlerle ittifakınızı ve şimdiye kadarki hattı hareketinizi doğru buluyoruz. Ancak ajans ve gazetelerde Alman düşmanlığı doğru değildir..... Almanlarla ticaret muahedesi Mecliste tasdik olunduğu zaman Alman dostluğu hakkında mecliste tek kelime söylenmemesi teessürümüze mucip oluyor.”*³²⁰

Bu toplantılarda bulunan Kazım Karabekir ise geçmişteki Türk – Alman dostluğuna işaret etmekte , Almanların Türkiye ile antlaşma çabalarını samimi bulmakta ve basında gereğinden fazla Alman düşmanlığı yapıldığını savunan kişilerin başında gelmektedir.³²¹

Türkiye’de ve özellikle İstanbul’da büyük bir okuyucu kitlesine sahip olan Türkische Post gazetesi, Türkiye’nin ilk Alman Büyükelçisi Rudolf Nadolny tarafından kurulmuştu ve Türkiye’de yatırımları olan Deutsche Bank ve diğer büyük Alman şirketlerinden büyük bir maddi destek alıyordu. Nazilerin iktidara geçmesinden sonra Türkische Post’un Genel Yayın Yönetmenliğine de bir Nazi atanmış ve gazetenin propaganda içerikli yayınları Alman Dışişleri ve Propaganda Bakanlıklarının politikaları doğrultusunda şekillendirilmeye başlanmıştır.

Türkiye’de çıkan 1931 tarihli Türk Basın Yasası Türk Hükümeti’nin Türk Basınıni devlet politikası doğrultusunda denetleyebilmesine olanak tanımaktaydı. Özellikle, Türkiye’nin Müttefiklerle sıkı ilişkilerinin olduğu

³¹⁹ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Dahiliye Vekaleti , 030.10. , 232.561.10., No:1765 , ss.1-2.

³²⁰ Kazım Karabekir , **CHP Grup Tartışmaları – Ankara’da Savaş Rüzgarları – II. Dünya Savaşı** , Emre Yayınları , (5.Baskı) , İstanbul , 2000,s.219.

savaşın ilk yıllarında Almanya'nın Türk basın organlarını, özellikle gazetelerini etkileyebilmesi ve Alman taraftarı yazılar yazılmasını sağlaması mümkün değildi. Türkiye'nin diplomatik olarak Almanya'ya yakınlaşmasının sağlanması ve Türk Hükümeti'nin Almanya lehine politikalar üretmesinin sağlanması Türk basınının ele geçirilmesi ya da en azından etkilenebilmesi açısından büyük bir önem taşımaktaydı. Bu noktada Franz von Papen'in önemi su yüzüne çıkmış ve Franz von Papen Türk Hükümet yetkililerinden Türk Basınında Almanya aleyhinde çıkan yazılar konusunda yardımcı olunmasını istemeye başlamıştır. Franz von Papen'in gerçekleştirdiği yoğun kulis faaliyetleri en azından Almanya hakkında daha objektif haber ve makaleler yazılabilmesine de kaynaklık etmiştir.

Hitler'in 50. Yaşgünü kutlamalarına katılan bir grup gazeteci , Almanya'da geçirdikleri günlerde Alman yetkilileri tarafından çok iyi ağırlanmıştı. Kendilerine Almanya'nın sanayi ve askeri gücü olabildiğince abartılı bir şekilde de tanıtılmıştı. Cumhuriyet gazetesinden Yunus Nadi, bu geziden sonra ve özellikle 1941 yılı sonrasında Alman yanlısı görüşlerini yansıtan ve çok ses getiren makaleler yazmıştır.

O dönemdeki , Alman propagandası ve basında çıkan Alman yanlısı haberler hakkında dönemin ünlü gazetecisi Zekeriya Sertel şunları söylemekteydi:

“İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde bulunuyorduk. Yabancı devletlerin Türkiye'deki propaganda faaliyeti de bir kat daha artmıştı. Alman propagandası etkisiz kalmıyordu. Alman terbiyesi görmüş bazı subaylar Almanya'ya karşı bir sevgi duyuyorlardı. Almanya'da yetişmiş gençlerin birçoğu Hitler'e hayrandı. Memleketteki faşistler de Almanya'ya dayanıyorlardı. Almanya, Atatürk'ün ölümünden sonra Von Papen'i Türkiye'ye sefir göndermişti.”³²²

Nitekim Türkische Post ya da Signal gibi Alman Propaganda yayınları da zaman zaman Hükümet tarafından kapatılabiliyordu. Türk basının da yer

³²¹ KARABEKİR , a.g.e. , s.221 – 222.

³²² Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, İstanbul, 1977, ss.222-223.

alan Alman karşıtlığı 1941 yılı Haziranında imzalanan Türk – Alman ve Dostluk Antlaşmasıyla da son bulacak ve Sovyetler Birliği taarruzuna başlayan Almanya Türk Basınındaki bir çok gazete ve yazar tarafından da desteklenmeye başlayacaktır. Özellikle, Turancı yazarların ve Turancı yayınların da artmaya başlaması yine bu dönemde gerçekleşmiştir. Turancı yazar ve yayınlardan “Franz von Papen ve Turancılık” bölümünde ayrıntılarıyla bahsedilmiştir. Bu tarihe kadar Türk basınına yön veren hükümet, artık Alman yanlısı yayınlar yapan Türk basınından etkilenmeye başlamıştır. 17 – 19 Kasım 1941 tarihlerinde de elçi Schmidt başkanlığındaki Alman Basın Heyeti Ankara’yı ziyaret etmiş ve Türk basınındaki sorunlar konusunda önerilerde bulunmuştu.

Almanya’nın Türk Basınıni etkileyebileceği en önemli araçları Türkiye’de yatırımlarda bulunan Alman şirketleriydi. Alman Şirketleri , Almanya aleyhinde yazılar çıkması durumunda gazeteler verdikleri reklamları kesebiliyor ve Türk gazetelerini çok zor durumda bırakabiliyorlardı. Nitekim, gazetelerin yayınlanabilmesi için en önemli madde olan kağıdın da büyük bölümü Almanya’dan Türkiye’ye geliyordu. Türk gazetelerinin maddi olarak ayakta kalabilmeleri büyük ölçüde Almanların da insafına kalmıştı. Nitekim , Franz von Papen’in yönettiği ve Türk basınına yönelik ciddi bir Alman yatırımı da mevcuttu. Gazete sahipleri, yazı işleri görevlileri ve kimi gazeteciler Alman yatırımlarından paylarına düşeni de alıyorlardı.

Cumhuriyet Halk Partisi’nin resmi yayın organı konumunda olan Ulus gazetesi hükümetin denge politikasına uygun olarak yayın yapmaktaydı. Ulus’un başyazarlarından Esmer müttelik yanlısı makaleler yazarken, Atay ise Alman dostluğuna önem veren makalelerini yayınlamaktadır.

Bu dönemdeki gazetelerden Cumhuriyet ve Tasvir-i Efkar “Alman dostu” olarak nitelendirilebilir. Nitekim, sol eğilimli Tan gazetesi Cumhuriyet gazetesini “Goebbels’in Avukatı” olarak tanımlamaktadır. Nadir Nadi’nin tersini ileri süren görüşlerine karşın, kanıtlar Yunus Nadi ve “Cumhuriyet”in savaş yıllarında Alman çıkarlarını desteklediğini göstermektedir. Söz gelişi, Peyami Safa ve savaşın büyük döneminde “Cumhuriyet” gazetesi

kadrosunda bulunan Emekli General Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet, kesinlikle Mihver'e sempati besleyen kişilerdi.³²³

Yine bu dönemde yayınlanmakta olan Akşam, Vakit ve İkdam gazeteleri daha objektif ya da orta yollu olarak tanımlanabilecek yayınlar yapmaktaydı. Yeni Sabah, Tan, Son Telgraf ve Vatan gazeteleri ise Müttefik yanlısı görüşleriyle dikkat çeken diğer gazetelerdir.

³²³ Edward Weisband, **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, İstanbul, 2003, ss.64-65.

2) Franz von Papen ve Turancılık

Alman kuvvetlerinin Sovyetler Birliği sınırları içerisindeki ilerleyişleri ve Türk kökenli halkların yaşadığı bölgelere kadar sokulmaları, Almanya'nın bu durumu Türkiye'yi Mihver tarafına çekebilmek amacıyla bir araç olarak kullanabilmesi imkanını doğurmuştur. Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler olan Kırım ve Kafkaslar gibi alanlarda Türkiye ile işbirliği yapılabilmesi ihtimali, Almanya'nın Sovyet sınırları içerisindeki Türk halklarını Türkiye'ye yönelik propaganda malzemesi olarak kullanmasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda, özellikle Türkiye'deki Turancılar hedef alınmış, Türkiye'de gitgide artan Turancı görüşler sayesinde oluşturulabilecek kamuoyu ile Türk karar mekanizmalarını yönlendirebilmek amaçlanmıştır. Almanya'nın askeri başarıları zaten Türkiye'de Alman yanlısı grupların oluşmasına neden olmuştu. Almanya'dan hem korkuluyordu, hem de askeri başarıları sevinçle karşılanıyordu. Mecliste, hükümet çevrelerinde ve hatta hükümet içinde bile Almanya'ya yakınlık duyan ya da en azından politik açıdan Almanya ile ilişkilerin daha yakın olması gerektiğine inanan azımsanamayacak bir çoğunluk oluşmuştu.

Türkiye'ye savaşın ilk günlerinden itibaren çeşitli toprak teklifleriyle gelinmişti. Ancak, Türkiye sınırları haricinde bir toprak talebi olmadığını sık sık resmi açıklamalarla ilan etmişti. Ancak, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne savaş ilan etmesini takip eden günlerde Türkiye'yi Mihver yanında savaşa dahil edebilmek ya da en azından Müttefiklerden tamamen koparmak için, Almanya Türkiye'ye bir takım topraklara ilişkin vaatler vermeye de başlamıştır. Almanya'nın özellikle Türkiye'deki Turancılara yönelik politikası ise iyi programlanmış ve altyapısı sağlam bir politikadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem çağdaşlaşma hareketleri içerisinde doğmuş olan Türk Milliyetçiliği'nin bir devamı niteliğinde olan Turancılık Ziya Gökalp tarafından Türkçülüğün uzak ülküsü olarak tanımlanmıştır. Türkçülerin uzak mefkuresi, Turan namı altında birleşen Oğuzları, Tatarları, Kırgızları, Özbekleri, Yakutları dilde, edebiyatta, kültürde

birleştirmektir.³²⁴ Ancak, Ziya Gökalp'e göre Turanın oluşması uzak bir hedef ve tatlı bir hayalden ibarettir.³²⁵ Türk Milliyetçiliği Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulabilmesinde çok önemli bir etken olmuştur. Türkiye Türklerinde, Cumhuriyet döneminde de "dış türklere karşı duyulan ilgi devam etmiş ve İslamiyet gibi siyasi önemi olan güçlü bir ideoloji meydana getirmiştir."³²⁶ Özellikle, Türk Tarih Kurumu'nun araştırmalarıyla birlikte kendisini besleyen Turancılar, Sovyetler Birliği'ne ve komünizme duyulan öfkenin artmasıyla birlikte güçlenmişler ve taraftar toplamışlardır. Özellikle, Nazilerin Almanya'da iktidara gelmesini takip eden yıllarla birlikte Nazilerle birlikte çalışan Rusya ve Şark uzmanları Türk kökenli halklar konusunda da ciddi araştırmalar yapmışlardır. Özellikle Turancılık konusunda yapılan Nazi araştırmaları, Nazilerin olası Sovyet Taarruzu sırasında ve sonrasında Türk kökenli halklara karşı uygulanacak propaganda saldırısında temel olarak kullanılacaktı.

Papen 25 Temmuz 1941'de Ribbentrop'a, "etkili Türklerin", Alman başarıları ile birlikte, Sovyetler Birliği'nde turancılık hareketinin otomatik olarak gelişeceği görüşünde olduklarını bildirdi. Ancak, Almanya genelinde bu görüşün tersini savunanlar da vardı. Sovyetler Birliği'nde Panturanizmin halk yığınları içerisinde kendiliğinden gelişebileceği pek mantıklı bir yaklaşım olarak görülmüyordu. Ancak Alman hükümeti bu tip yaklaşımları umursamamıştır. Müsteşar Woermann, 28 Haziran 1941'de, Reich Dışişleri Bakanlığında bir "Rusya komitesi" kurdu, Komitede Elçi von Hentig, "Güney-Doğu Rus halklarının (Kafkas halkları, Kırgızlar, Tatarlar vb.) sorunlarından" sorumlu olacaktı. Bunun dışında Hentig, 10 Ekim 1941'de, Nuri Killigil (çoğunlukla eski adı ile Nuri Paşa diye anılır) ve turancılık hareketi için irtibat memuru seçildi. Bu görevler için kendisinin yerini Şubat-Mart 1942'de Elçi von Toppelkirch aldı; ama Hentig, Dışişleri Bakanlığına, önde gelen turancılarla temasları konusunda raporlar göndermeyi sürdürdü.³²⁷

³²⁴ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul , 1970, ss.26-27.

³²⁵ GÖKALP, **a.g.e.** , s.28.

³²⁶ David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)**, İstanbul, 1979, s.159.

³²⁷ GLASNECK, **a.g.e.** , s.200.

Almanya'nın Sovyet topraklarına ilişkin planları ağırlıklı olarak burada bulunan petrol kaynaklarına yönelikti. Sovyetler Birliği'ne yapılan Alman taarruzlarının buradaki Sovyet Karşıtı Türk halklarını da etkileyecekti. Bu, aslında sadece Almanların beklentisiydi. Zira, Sovyet sınırları dahilinde yaşayan Türk halklarının panturanist görüşleri yok denecek kadar azdı ve Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne girmesiyle burada yaşayan Türklerin Sovyetler Birliği'ne karşı kendiliğinden örgütlenmeleri ya da baş kaldırmalarını beklemek akıllıca olmazdı. Bu nedenle, Almanya'nın hem bu bölgelere hem de Türkiye'ye yönelik olarak uygulayacağı propaganda faaliyetleri, Türk halklarında milliyetçi duyguları ortaya çıkartma ve kuvvetlendirmeye yönelik olacaktır. Ancak, bu propaganda faaliyetlerinin özellikle Türkiye'yi Alman çıkarlarına ters düşecek bir şekilde politika üretmeye de sevketmemesi gerekiyordu. Bu nedenle Almanya son derece planlı ve temkinli bir biçimde hareket etmeliydi.

Franz von Papen'in 5 Ağustos 1941 tarihinde Tarabya'daki yazlık sefaret binasında kaleme aldığı ve Panturanizm hareketi ile ilgili bilgilerini Alman Dışişlerine aktardığı raporu son derece önemlidir:

"Rusya'daki Alman başarılarını gördükten sonra, Türk hükümet çevreleri, Türk - Sovyet sınırının ötesinde bulunan yurttaşlarının ve özellikle Azerbaycan'daki Türk - Moğolların kaderiyle gitgide daha çok ilgilenmektedirler.

Bu çevreler açıkça 1918'e dönmeye hazırdırlar ve çok değerli petrollerinin bulunduğu Bakü'yü ele geçirmek istemektedirler. Bu nedenle bir kısmı Abdülhamit döneminde, benzer yönetimlerde çalışmış birkaç kişiden kurulu uzmanlar komitesi bu sorunla ilgili bütün yayınları derleme ve Türkiye'nin doğusundan Hazar Denizi'ne kadar, Türkiye'ye ortak sınırı bulunan Türk - Moğollarının oturduğu bölgelerle yeni Türkiye'nin birleşmesini isteyen Türkiye'deki, ayrıca Türkiye dışında, özellikle İran Azerbaycan'ındaki göçmenlerin listesini yapma görevini yüklenmiştir. Bu grubun şefi, halen İstanbul milletvekili olan Şükrü Enis Bahça'dır. Ailesi birkaç nesilden beri

Türkiye'de yaşıyorsa da bu zatın Tatar olduğu söylenmektedir. Aynı gruba giren diğer kişiler şunlardır:

Nuri Paşa (Enver Paşa'nın kardeşidir. Bir zamanlar İslam Ordusu adı verilen orduda önemli bir mevkii vardı. Özellikle, kardeşinin Panturancı planına sempatican olmakla tanınır.)

Prof. Zeki Velidi (Başkırdır) [Togan], İstanbul Üniversitesi'nde profesördü. Atatürk'le uyuşmazlıkları dolayısıyla bu üniversiteyi bırakıp geçici olarak Viyana'da sonra Halle ve Bonn'da yerleşmek zorunda kaldı.

Ahmed Cafer (Ahmed Said Cafer de denir). Hiçbir şekilde güvenilecek insan değildir. Aynı zamanda hükümetin casusudur. Hala, General Sikorski'nin Londra'daki Promethous teşkilatıyla ilgileri olduğu söylenir. Türkolog olarak Ahmed Caferoglu adıyla tanınır.

Bu gruba, geçenlerde Ankara'daki görüşmelere katılan Kabil'deki Türkiye Büyükelçisi Memduh Şevket (Esendal) de girmektedir. Kendisi memur olduğundan, hükümetin politikasından ayrı bir politika izleyemez. Böylece yukarıda adı geçenlerle aynı safta da tutulamaz, şimdilik, doğu Türk - Moğollarının gerçek bir dostu olarak görünmektedir.

Azerbaycan dışındaki doğu Türk - Moğol halkları, yani Volga Türk - Moğolları, Tatarlar, Türkmenler vb. konusuna gelince, Türk hükümet çevreleri onları dıştan bağımsız bir devlet şeklinde birleştirmek istemektedirler. Bu devlet. Batı Türk Moğollarının, aynı zamanda kültür "danışman"ları olarak etkili siyasal roller alacağı bir Doğu Türk - Moğol Devleti olacaktır.

Fakat bu planlar hiçbir şekilde Doğu Türk Moğollarının isteklerine karşılık olmamaktadır. Doğululara göre, Yeni Türkiye'de toplanan Türkler yalnız son zamanlarda değil, yıllardan beri gerçek milliyetçilik duygularını kaybetmişlerdir. Bakü'de, Türkiyeli Türk - Moğolları Türkçe konuşan levanten sayarlar ve onlarla mümkün olduğu kadar az temas etmek isterler. Bu, yüzlerce yıllık bir gelişimin sonucudur. Osmanlı imparatorluğu'nun son zamanlarında yüksek saray memurları ve imparatorluk memurları arasında

Türk oranı çok azdı. Yüksek memurlar Türkler arasından değil, sırasıyla Macar, Arnavut ve Abdülhamit zamanında ise, Çerkez ve Araplar arasından seçilmiştir. (Bu tarihi düşünceler ve bu siyasal görüş noktası, Tebriz'deki ilgili çevrelerle yapılan siyasal görüşmelerde sık sık doğrulanmıştır.) Tebrizliler de aynı şekilde Azerbaycan Türk - Moğollarından olduklarından ve kendilerini Bakü'deki Türk - Moğollarla aynı kandan saydıklarından tamamen günceldir. Tebriz'de bu hareketin belli başlı liderlerinden biri olan zatın bizzat İran genel valisi olduğunu belirtmeden geçemeyeceğim.)

Hareketin lideri eskiden olduğu gibi yine, Mehmed Emin Resulzade'dir. (Eşitlik anlamına gelen "Müsavat" partisinin kurucusu).

Resuizade'nin, Polonya Genel Karargahının bir kolundan başka bir şey olmayan "Prometheus" hareketiyle ilişkileri vardır. Polonya 1939'da düşünce Genel Karargah'ın İsviçre'ye transfer edilen ve Pilsudsky fonları adını alan fonlarıyla yaşamıştır. 1940'ta o siyasal bir görevle, Londra'da Sikorssky'nin yanındaydı. Sonra, öbür Polonyalı mültecilerle birlikte Bükreş'te oturdu. Mali konu bir yana bırakılırsa Resuizade büyük çapta bir politikacıdır. (Türkiye topraklarındaki, "Prometheus" teşkilatının öbür Türk üyeleri son zamanlarda Almanya'ya düşman bir ruhla ortaya çıktıklarından Resuizade'yi ihtiyatlı bir gözle görmek gerekir.) Onun Türkiye'deki temsilcisi, yardımcısı olan ve halen İstanbul yakınında er hüviyetiyle Türk ordusuna hizmet eden Mirza Bala'dır. Mirza Bala hakkında, kendisine sadık olmasından başka bir şey söylenemez. Güvenilir kişinin fikrine göre bu iki kişiyle çalışmak ilginç olacaktır. (Başka bir güvenilir kişiye göreyse -bir Türk - Moğol- onları bir yana bırakmak lazımdır. Geçmişleri ve mali bağlantıları dolayısıyla kendilerine güvenilmez ve yeni Azerbaycan devletinin kurulmasında hiçbir rol verilemez.) Bu yeni Azerbaycan devleti öbür doğu Türk – Moğollarının sorumluluğunu yüklenmek istemiyor. Tersine onların, yani Volga Türk - Moğolları, Tatarlar, Türkmenler v.b.'nin dağınık yaşadıkları, özellikle ekonomik anlamda geri oldukları için kendi kendilerini yönetemeyecekleri ve uzun bir evrimden geçmeleri gerektiğini düşünüyor. Azerbaycan ihtilal hareketi, kendilerini devletçiliğe götürecek bir özelliği programında öngörmüş değildir. Güvenilir

kişi bu rolü Ruslara bırakmamanız gerektiğini ve Alman teşkilatıyla tecrübesinin onların son gelişmesinde egemen olmasını salık vermektedir.

Almanya Güneydoğuda mümkün olduğu kadar kuvvetli bir devlet kurarak Rusları her zaman tehdit etmeye özel bir önem vermeli. Ukrayna bu problemi yeterli ölçüde çözmüş değildir. Ukraynalılar Slavdır ve Bulgarlarla Sırplar gibi her an Ruslarla olan ortak geçmişlerini hatırlayabilirler. Türk - Moğollar için böyle bir durum hiç söz konusu olamaz.

Ben, İran hükümetinin de aynı şekilde Türk - Moğollarla çok ilgili olduğuna işaret edince, güvenilir kişi bunun çok doğal olduğu yolunda bir cevap vermiştir. Halen İran'daki Fars ve Türk - Moğollarının sayısı birbirine eşittir. Bu kişinin kendisi de Türk - Moğol ailesindendir. Böyle bir değişmenin seçmeye değer olduğu kendisine anlatılırsa ve bağımsızlığını böylece koruyabileceğini görürse, Şah. İran - Arap olan ülkesini bir kalemde karışık nüfusa sahip bir ülke durumuna getirebilir. Tebriz Genel Valisi'nin Devrimci Harekette oynadığı rolü bu açıklar.³²⁸

Raporda da görüldüğü üzere daha 1941 yılında Türkiye'de Turancılık oldukça etkiliydi. Franz von Papen'in yaptığı gizli görüşmeler sonucunda edindiği ve çok güvenilir bir kişiden öğrendiğini iddia ettiği bilgiler gerçekten son derece dikkat çekicidir. Bu dönemde, Türkiye'de önemli Turancılardan oluşan ve Panturanist politikalarla göre araştırmalarda bulunmakla görevlendirilmiş bir komisyonun mevcut olduğu belirtilmektedir. Aktardığımız rapora ek olarak Ankara Hükümetince Doğu – Türk Moğolları sorunu için güvenilir kişiler arasında, Tatar asıllı General Hüseyin Emir Erkilet'in de olduğu ifade edilmektedir. Türkiye'de Türkiye'nin doğu sınırlarından başlamak üzere Hazar Denizi'ne kadar olan ve Türk kökenli halkların yaşadığı toprakların Türkiye ile birleşmesi gerektiğini savunan ciddi bir topluluk mevcuttu. Bu bölgelerin dışında yaşayan Türk Halkalarının ise ayrı bir devlet olarak birleşmesi gerekliliği Türk Hükümet çevrelerince de desteklenmekteydi.

³²⁸ SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, “**Papen'den Dışişleri Bakanlığına**”, No: A 3018 –41 , Gizli , Nr.10 , (5.8.1941), ss.174-177.

Nitekim, yine 5 Ağustos 1941 tarihli Weiszaeker'den Ribbentrop'a gönderilmiş bir raporda, Weiszaeker'in Türkiye'nin Berli Büyükelçisi ile yaptığı bir görüşme aktarılıyordu. Rapora göre, Gerede konuşmayı Sovyet Sınırlarında yaşayan Türk kökenli halklara getirmiş ve Kafkaslarda bir Çerkez tampon devletinin kurulabileceğini açıkça söylemekle birlikte Hazar Denizi'nin doğusunda bağımsız bir Türk devleti de kurulabileceğini ima etmiştir.³²⁹ Türk dışişleri bakanlığına bağlı ve Türk dış politikası doğrultusunda hareket etmesi gereken diplomatik bir temsilcinin sadece kendi fikirleri doğrultusunda görüşmelerde bulunamayacağından hareketle, Türk hükümetinin özellikle Türk halklarına ilişkin yeni oluşumlara sıcak baktığını söylemek mümkündür. Türkiye'nin resmi dış politikasında toprak taleplerine kesinlikle yer verilmemiştir, ancak yeni oluşacak Türk devletlerinin de Türk dış politikasıyla gelişen bir noktası da bulunmamaktadır.

Türkiye'deki panturanist hareketlerin desteklenmesinde Franz von Papen başrolü üstlenmiştir. Türkiye'deki turancılarla ilişkilerini geliştirmek konusunda oldukça hızlı davranan Papen, hem siyasetçilerle, hem de sivil ve askerlerle ilişkilerini geliştirmiştir.

Alman savaş yönetimi için turancılıktan yararlanma konusunda somut önlemler, temelde Papen'in görüşleriyle uygun düşüyordu. Papen bu konuda şunları önermişti:

1 – “Rus imparatorluğunun yeniden düzenlenmesinde çıkarların ortaklığını ortaya koyan, özveride bulunmadan ürün alınamayacağına dikkati çekecek” bir Alman basın ve radyo kampanyası açılması;

2 – “Doğudaki savaş meydanlarında elegeçen Türk kökenli ve Müslüman tutsakların... ayrı bir kampa” konması, burada kendilerini “uygun görülen kişilerin aydınlatması ve onlara ders vermesi”. Bunlar inançlı kişiler olarak Türkiye üzerinden eski yurtlarına geri gönderilecekler ya da “özel görev verilerek uçakla indirileceklerdi.”³³⁰

³²⁹ SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, “**Weiszaeker'den Ribbentrop'a**”, No:494 , Gizli,Nr:11, (7.3.1942),s.178.

³³⁰ GLASNECK, **a.g.e.** , s.205.

Franz von Papen bu konuda İsmet İnönü ile de bir görüşme yapmıştır. 28 Ağustos'ta gerçekleşen bu görüşmede İnönü, Sovyetler Birliği'nin yenilgisi kesin olarak belli olmadan bu gibi konular üzerinde konuşmanın çok erken olduğunu bildirmiştir.

Görüldüğü gibi, Türk Hükümeti, resmi politikada, ilke olarak panturanist eğilimleri red ediyor, ancak Kırım bölgesindeki ve Kafkaslar'daki Türk kökenli komşu halkaların geleceği konusuna tamamen ilgisiz kalmak da istemiyordu.³³¹

Papen, Ribbentrop'un onayı ile Nuri Paşa'nın Berlin'e bir gezi yapmasını sağladı. Burada kendisi 10, 11, 18 ve 25 Eylül günlerinde Müsteşar Weizsaecker ve Müsteşar Yardımcısı Woermann ile uzun görüşmeler yaptı. Müsteşar ve yardımcısı bu görüşmeleri Ribbentrop'a aktardılar. Nuri, Berlin'deki Türkiye Büyükelçiliği ile bağlantı da kurdu. Başbakan Saydam'ın da bu geziden haberi vardı. Nuri Paşa, söz konusu görüşmelerde Türkiye'deki Panturanist hareketin, Türkiye dışındaki Türk halklarının özerk devletler kurmasını istediğini; Türkiye ile birleşmeleri gibi bir durumun söz konusu olmadığını, lakin bu yeni devletlerin siyasi olarak Türkiye'ye paralel hareket edeceklerini belirtiyordu. Türkiye için birtakım sınır tadilatlarının da yapılması görüşünü taşıyan Nuri Paşa; Musul, Kerkük ve Suriye'den bir miktar toprağın Türkiye'nin hakkı olduğunu da belirtmekteydi. Nuri Paşa, kendi fikirlerini destekleyen bir çok ordu mensubu olduğunu ve özellikle yeni topraklar hususunda gerekli çalışmaları yapacak bir hükümetin de işbaşına geleceğini bildiriyordu.³³² Nitekim, bir süre sonra Türkiye'de müttefik yanlısı olarak gösterilen hükümet düşecek ve yeni hükümet kurulacaktır. Türkiye'deki turancı politikaların Almanya tarafından desteklenmesi de ancak belli şartlar karşılığında olabilecekti. 1941 yılının ikinci yarısından itibaren Türkiye'nin ittifak kuvvetlerinden mümkün olabildiğince uzaklaşması ve Almanya ile yakınlaşması istenmiş ve bu doğrultuda Alman makamları tüm çabalarını da sarfetmişlerdir.

³³¹ KOÇAK, *Türkiye'de Milli...*, s.663.

³³² GLASNECK, *a.g.e.*, ss.205-206.

İstanbul Harp Akademisi Müdürü Ali Fuat Erden ve emekli General Hüsnü Erkilet 15 Ekim ve 5 Kasım 1941 tarihleri arasında Almanya'nın Doğu cephesine bir gezi yaptılar. Burada, Erden ve Erkilet Hitler'le de görüşmüştü. Papen, bu geziden hemen sonra Ali Fuat Erden ile görüşmüş ve bu görüşmeyi dışişleri bakanlığına rapor etmişti. Papen' e göre Erden'in görüşmeleri son derece olumlu geçmişti. İki general de kendilerine yapılan muameleden çok etkilenmiş ve çok mutlu olmuştu. Özellikle Hitlerin kendilerine gösterdiği alakadan çok memnun kalmışlardı. Ali Fuad Erden, söz konusu gezide Rus esirlerinin bulunduğu kampları da gezmiş ve özellikle Türk – Moğol asıllı esirlere daha iyi davranılmasını rica etmiştir. Papen, raporunda hareket sonuçlandıktan sonra Kırım'da bir Tatar Devleti kurulması önerisini getirmekte ve bunun Türkiye'yi olumlu bir biçimde etkileyeceğine işaret etmektedir. Papen, geziden hemen sonra Erden'in Dışişleri Bakanı, Genel Kurmay Başkanı ve Cumhurbaşkanı ile bir görüşme yaptığı ve bu görüşmenin tam 6 saat sürdüğü bilgisini de vermektedir. Papen'e göre hükümet de generallerin bu gezisine özel bir ilgi göstermişlerdir.³³³ Erden de hatıralarında Hitler'in kendilerine "1940 kasımında Molotof Berlin'e geldiği zaman benden İstanbul'u ve Boğazları istedi. Ben reddettim," dediğini ifade etmektedir.³³⁴ Bu gezide Erkilet'in Turan ile ilgili taleplerini de açıkça dile getirdiği ifade edilmektedir.³³⁵

1941 yılının Kasım ayında Erkilet ile von Hentig'in son derece samimi oldukları ve mektuplaştıkları arşiv belgeleriyle sabittir. Erkilet ve von Hentig karşılıklı mektuplarında son derece samimidirler. Erkilet'in talimatları doğrultusunda Almanya'ya gönderilen ve Erkilet'in Kırım'da bağımsız bir Tatar Devleti kurulması yönündeki talepleriyle de örtüşür şekilde iki Kırım Türk'üne Hentig vasıtasıyla hemen vize verilmiş olması gibi konular mektuplarda yer almaktadır.³³⁶ Yine, Hentig'in Wehrmann'a sunmuş olduğu 24 Kasım tarihli raporu ise Türk Genel Kurmay Başkanına ilişkindir. Rapora

³³³ SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, "**Weiszaeker'den Ribbentrop'a**", No:494 , Gizli,Nr:11, (7.3.1942),s.178

³³⁴ Ali Fuad Erden, **İsmet İnönü**, Ankara, 1999, s.221.

³³⁵ GLASNECK, **a.g.e.** , s.207.

³³⁶ SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, "**Hentig'den Hüseyin Emir Erkilet'e Mektup**", Nr:13 , (17.11.1941) , s.182. , SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, "**Erkilet'ten Hentig'e**", Nr.15 , (27.11.1941) , s.185.

göre Çakmak, Türk – Alman ilişkilerinin yalnız Turancılık temeline dayanabileceğini belirtmiştir. Ayrıca, savaş esirleri arasında hareket etmek üzere derhal Almanya için adamlarını da görevlendirmeye hazırды.³³⁷

Türkiye, resmi açıklamalarında hiçbir toprak talebi olmadığını ifade etmeye devam etmekle birlikte, Sovyetler Birliği'nin çökmesi ihtimaline göre çalışmalar da yapmıştır. 1939 yılından itibaren Türkiye'de turancı görüşlere sahip dergiler yayınlanmaya başlamıştır. Bu dergilerin en önemlileri: Reha Oğuz Türkkan'ın çıkarttığı ve yazı kadrosunda Hüseyin Namık Orkun, Nihal Adsız, Nejdet Sancar ve Abdülkadir İnan gibi isimlerin bulunduğu Bozkurt dergisi; Cemal Tigin'in çıkarttığı ve yazı kadrosunda Rıza Nur, Fethi Tevetoğlu, Nejdet Sancar, Abdülkadir İnan, Hüseyin Namık Orkun ve Emin Hekimgil'in bulunduğu Kopuz Dergisi ; Reha Oğuz Türkkan tarafından yayınlanan Ergenekon Dergisidir. Bozkurt dergisi, 1940 yılında ve 1942 yıllarında tekrar yayınlanmaya başlamıştır. Bu dergilerin yazar kadrolarında, dönemin turancı görüşleriyle bilinen hep aynı yazarları makaleler yayınlamışlar ve görüşlerini halka duyurmuşlardır. Reha Oğuz Türkkan ve Zeki Velidi Togan'ın turancı görüşlerini yansıtan birçok kitabı da yine bu yıllarda yayınlanmış ve oldukça ses getirmiştir.³³⁸ Özellikle 1942 yılı sonrasında birçok pantürkist dergi çıkmış ve uzun süre yayında kalabilmeyi başarmıştır ve bu hükümetin de bir bakıma göz yumması ya da desteklemesi sonucunda olabilmıştır. Turancıların bu derece örgütlü bir biçimde hareket edebilmeleri ve taraftar toplayabilmelerinin altında tabiki Alman desteğinin de büyük bir önemi vardı. Hatta Almanya'nın bu amaçla Türkiye'de ciddi miktarlarda para harcadığı da gerçektir. Nitekim, Ribbentrop'un 5 Aralık 1942'de Papen'e göndermiş olduğu telgraf durumu kanıtlar niteliktedir;

“20 Kasım tarihli ve a-6154 sayılı bildirinize cevaben, malî durumların yetersizliği dolayısıyla Türkiye'deki dostlarımızı destekleyebilmemiz için size beş milyon altın Reichsmark gönderilmesini emrettim.

³³⁷ SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, “Hentig'den Erdmansdorf ve Wehrmann'a”, Nr.14 , (24.11.1941) , s.183.

³³⁸ KOÇAK, *Türkiye'de Milli...* , s.672.

*Bu parayı rahatça ve bol bol kullanmanızı ve kullanma yeri hakkında bana bilgi vermenizi rica ederim.*³³⁹

Franz von Papen'in Almanya'dan gelen bu paraları hangi isimlere transfer ettiği konusunda bir bilgi mevcut değildir. Ancak, bu dönemde Alman yanlısı taraflarıyla dikkat çeken Turancıların hepsi olmasa bile bir bölümünün Almanya'dan maddi destek görmüş olabilmesi ihtimali fazlasıyla yüksektir.

Franz von Papen'in bizzat ilişkide bulunduğu Turancıların başında Nuri Killigil gelmekteydi. Nitekim, Papen Nuri Paşa'nın Almanya'ya gidip görüşmelerde bulunmasını da bizzat organize etmişti. Franz von Papen'in General Ali Fuad Erden ile de görüşmelerinin olduğunu önceki sayfalarda belirtmiştik. Ancak, Papen'in turancılık hususlarında ilişki içerisinde bulunduğu son derece önemli bir isim daha vardı. Papen ve Hentig Dr. Harun ve General Mürsel Baku vasıtasıyla Türk Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ile de ilişki kuruyorlardı. Nitekim, Çakmak henüz 1941 yılında Türk – Alman ilişkilerinin turancılık üzerine kurulabileceğini ifade etmiştir.³⁴⁰ 13 Mayıs 1942 tarihinde ise Papen Mürsel Paşa ile bir görüşme yapmıştır. Mürsel Bakü , Papen'e Mareşal Çakmak ile uzun bir görüşme yaptığını söylemiş ve konu ile ilgili sivil şahıslara Almanya'ya çıkış izninin derhal verileceğinin temin edildiği haberini getirmiş. Çakmak, Almanya'ya gidecek askeri personel için bir çözüm yolu bulamadığını ancak harekatin gidişatına göre subaylar için de izin verilebileceğini belirtmiştir. Rapordan anlaşıldığı kadarıyla, Çakmak , Almanya'nın Sovyetler Birliği ile olan savaşında başarılı olması ihtimali halinde Türkiye'nin de aktif destek vermeye başlayabileceğini belirtmekteydi. Papen – Baku görüşmesinde Baku Papen'e Rusların yeni uçak fabrikaları kurduğu ve bu fabrikaların yerleri hakkında askeri ve stratejik önemi olan bilgiler de vermiştir.³⁴¹

³³⁹ SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, "Ribbentrop'tan Papen'e", No:1526 Gizli , Nr:34 , (5.12.1942) , s.241.

³⁴⁰ SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, "Hentig'den Erdmansdorf ve Wehrmann'a", Nr.14 , (24.11.1941) , s.183.

³⁴¹ SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, "Papen'den Dışişleri Bakanlığı'na", No: A2632 – 42 , Nr.22 , (24.11.1941) , s.205.

1 Haziran tarihinde ise Hentig Prof. Garoun ile bir görüşme yapmış ve bu görüşmenin özetini kaleme almıştır. Garoun, Mareşal Çakmak'ın güvenilir bir kişi olduğunu belirtmektedir zira Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda kendisiyle en az 5 kez görüşmüştür. Çakmak, Türkiye'nin savaşa girmesinin hemen hemen kaçınılmaz olduğuna ve Türk ordusunun yeterli silah ve cephane sağladığında savaşa girebileceğine inanmaktadır. Çakmak" göre Türk ordusu İran üzerinden Bakü'ye yürüyecektir. Kafkaslardaki hedeflere hücum söz konusu değildir. İngilizlerin İran'da hiçbir müdahalede bulunmayacağı, fakat Rusların ciddi bir direnç gösterecekleri düşünülmektedir. Hentig raporunda , Profesörün Türk Hükümet çevrelerinden ve Mareşal'den edindiği izlenimlerin Papen'in ilettiklerinin tersine gittikçe büyüyen bir turancılık hareketine işaret ettiğini de belirtmektedir.³⁴²

Franz von Papen, Numan Menemencioğlu ile dışişleri bakanı olduktan sonra yaptığı ilk görüşmesinde , Menemencioğlu'nun Türkiye'nin özellikle Kafkaslarda kurulacak olan tampon devletlere sıcak baktığını, buralarda yaşayan halkaların kültürel özelliklerine dokunulmaması kaydıyla Alman etkisinde kalmalarının bir problem oluşturmadığı yönünde bir açıklamada bulunmuştur.³⁴³ Hemen ertesi gün yeni başbakan Şükrü Saraçoğlu ile görüşen Papen, ağırlıklı olarak Türk – Moğol sorunu üzerinde konuştuklarını ifade etmektedir. Franz von Papen'in 27 Ağustos 1942'de kaleme aldığı rapor şu şekildedir;

"Bugün yeni Başbakan Saraçoğlu'na ilk ziyaretimi yapım.

Türkiye'nin genel durumunu ele alan görüşme sırasında dün Numan'a yaptığım gibi, Rus sorunu üzerine düşüncelerinin ne olduğunu sordum.

Bay Saraçoğlu bu konuda önce bir Türk, sonra bir Başbakan olarak cevap vermek istediğini söyledi.

³⁴² SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, "**Hentig'in Garoun'la Yaptığı Görüşmenin Özeti**", Gizli , Nr.23 , (1.6.1942) , s.207.

³⁴³ SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, "**Papen'den Dışişleri Bakanlığına**", Sayı 74 Gizli,Nr:26 , (26.8.1942),s.213.

Türk olarak Rusya'nın tamamen yok olmasını tutkuyla istemekteydi. Rusya'nın yok edilme girişimi Führer'in büyük ve her yüzyılda ancak bir kere rastlanabilecek büyük i lerindendi.

Rusya'nın yok edilmesi, Türk halkının sonsuz rüyasıydı. Her Türk, hatta yazılarında İngiltere'yi tutan Hüseyin Cahit bile başka türlü d   nemezdi. Son bir demecinde Saraçoğlu Türk - Moğol fikrine ba lılı ını dile getirerek bu duygunun dolaylı biçimde açık duruma gelmesini sağlamıştır.

Rus problemi; Almanya tarafından yalnızca, bir yandan Rusya'da oturanlardan yarısının yok edilmesi öbür yandan da azınlık ulusların oturduğu Rusla tırılmı  bölgelerde Rus nüfusundan kurtarılıp kendi öz karakterlerine kavuşturulması, Mihver devletleriyle gönülden işbirliği yapmaya davet edilmesi ve Slav kar ısı bir ruhla eğitilmesi koşuluyla c z lebilir ancak.

Rusya'nın önemli miktarda insan potansiyelini yok etmek sorununda Müttefikler doğru bir yol izlemektedirler. Ulusal azınlıkların yerle mi  olduğu bölgelerin gelecekteki yapısı hakkında Führer'in vermiş olduğu kararı Saraçoğlu bilmemektedir. Bu bölgeler halklarının büyük bir kısmı Türk - Moğol'dur. Türkiye'yi sorunun c z m nde rol almaya götüren doğal ilgi buradadır.

Bir süre önce, Führer'in de verdiği görevle Cumhurbaşkanıya Türkiye'nin, yeni Avrupa'nın güney doğusunda g c l  bir ileri karakol oluşturması gerektiğini söylemiştim. Onu hatırladım.

Sonuc olarak halen Rusla tırılmı  olan ülkelerdeki Türk - Moğol halkı sorununun dikkate alınması gerekmektedir.

O ülkelerdeki aydın sınıfın, var olduğu  l de ya Bol evikli e döndüğü ya da Bol eviklik yönünden yok edildiği açıktır. Bu nedenle bu ülke gençlerinden bir kısmını Türk  niversitelerine göndermek gerekecektir. Gelecekte taraflar arasında tam bir i birli ini ancak yeni kuşak sağlayabilir.

Almanya, fikirlerini öğrenmek, hizmetlerinden yararlanmak için bu ülkelerin orijinal halkından olan mültecilerinden bir kısmım imparatorluğuna çağırmişti. Onlardan bir kısmı Almanya'nın Türk - Moğol halkına kendi kendini yönetme hakkı verme amacıyla olmadığı ve o bu halkları Almanya'nın yönetsel ve inzibati nüfuzu altındaki devletlerde toplamak istediği inancıyla geri döndüler.

Saraçoğlu Führer'in bu düşüncede olduğuna inanmaktadır.

Rusların yakın bir gelecekte bütünüyle bozguna uğramaları durumunda, bu devletler ayrı ırklardan olan halklarıyla birlikte bizden özgürlüklerini ve yeniden canlandırmalarını beklemektedirler. Onları hayal kırıklığına uğratmamalıyız. Azınlıklar da bizi hayal kırıklığına uğratmayacaklardır. Bir Türk olarak Saraçoğlu düşüncelerini böylece açıklamıştır.

Başbakan olarak o, Ruslara Türk - Moğol azınlığını yok etmek için en küçük bir gerekçe vermemeye dikkat etmek zorundadır. Rusların öbür uluslar karşısındaki korkusu çok iyi bilinmektedir. Kendi toprakları üzerinde Polonyalı, İngiliz ve Amerikan savaşılarını kabul etmemesi bundandır.

İran'da Türkiye'ye sempatilerini dile getirmiş olan Azerbaycanlılar son zamanlarda köyleriyle birlikte tüm olarak yok edildiler.

Buradan, kesin olarak tarafsız bir politika izlemenin gereği ortaya çıkmaktadır.

Başbakan olarak Saraçoğlu, Türkiye'yi tehlikeye atmamak için tarafsızlığı kesin olarak korumak durumundadır. Çünkü ona göre, yakın olduğu tartışmasız kabul edilecek Rus yenilgisi İngilizleri barış istemeye zorlayacaktır.

Avrupa'ya barış getirecek bu olanağı kaçırmamaya çalışmalı.

Beyanları için başbakana teşekkür ettim ve hangi anlamda Türkiye'nin belirli bir yardımını dikkate alabileceğimizi ve ele geçirdiğimiz toprakların

yönetimiyle yeniden örgütlendirilmesi sırasında Türk çıkarlarını ne şekilde anlayabileceğimizi sordum.

Dün Numan'ın yaptığı gibi Saraçoğlu da gerekirse benimle bu pratik sorunlar üzerinde gizli konuşabileceğini ya da bu konuşmaları sürdürmek için üçüncü bir kişi atanabileceğini doğruladı

Başbakan bugün denetleme için Rus sınırına gidiyor. Bana, bu bölgeleri bilmediğini ve kişisel izlenimler edinmek istediğini söyledi. Samsun yoluyla Ankara'ya dönecek.

Başbakanın Rusya olaylarının özellikle Kafkasya'daki olayların gelişimini canlı bir ilgiyle izleyeceği ve bu sorunda benimle sıkı ilişki kuracağı izlenimiyle oradan ayrıldım.

Bu sorunlar aynı şekilde işgal Altındaki Doğu Toprakları Bakanlığını temsil eden Prof. von Mende'yle birlikte de incelenmiştir. Görüşmeye başka bir mülteciler çevresiyle ilinti kuran S.S Tugay Komutanı Zimmermann da katılmıştır.

Bütün bu görüşmelerden şunları çıkarabilirim:

Türkler, uzun zaman için yalnızca, değişik bölgelerdeki azınlıkların aktif bir işbirliği ruhuyla eğitilir ve onlara Alman ruhu, ekonomist ve askerliği yönünde bir kadroyla bağımsızlık duygusu aşılırsa Rus probleminin çözümü olasıdır, diye düşünüyorlar. iyi modellerden (söz gelimi Birmanyadaki Japonlardan) örnek alarak, Kafkas ve Hazer ötesi ülkelerinde, yönetici makam olan hükümetin başına geçecek ora asıllı bize uygun bir kişi bulmalıyız.

Bu kişinin yanına, görünüşte danışman olarak ikinci planda kalacak fakat hükümet eden, yöneten ve sorumlu makamı elde bulunduracak bir Alman atamak gerekir.

Bu kişinin emrinde, önemli sayıda yerli elemanların katıldığı yeteri kadar yönetim dairesi bulunmalıdır.

Ulusal azınlıkların, izole bölgelerde şimdiden kurduğu lejyonlar, askeri birliklerin yaratılması yolunda çok iyi bir çekirdek gibi görünmektedir.

Silahlı kuvvetler teşkilatının ve polisin dışında, mümkün olduğu ölçüde, yerlilerden biriyle temsil edilmesi gerekir.

Yerli halktan, o bölgeye uygun bir kişi seçerken Numan ve Saraçoğlu'yla yapmış olduğum görüşmelerden anlaşılacağı gibi ne zaman olursa olsun Türk yöneticilerine danışabilecek ve onların dikkatini politik biçimlenmelere çekebileceğim.

Bu öneri açıkça, Ukrayna ve Rusya'nın işgal edilmiş öbür bölgelerinde ortaya çıkan, sırf Alman hükümet ve yönetimi şeklinde farklıdır. Fakat, Kafkas ve Hazer ötesi devletleri konusundaki önerisinde dış politika birinci derecede bir rol oynamaktadır.

Eğer Türkiye'yle ilgilenmiyorsak, eğer yaygın İslam diniyle belirlenmiş faktörleri kullanmak istemiyorsak bu ülkelerin işgal ve yönetimi sırf Alman olan bir polis rejimine dayandırılabilir.

O halde Türkler kaçınılmaz olarak yeni Avrupa'nın dışında bulunacak ve böyle yanlı bir tutumun sonuçları çok çabuk görülecektir.

Kafkasya'da Alman orduları muzaffer olarak ilerlediğine göre, bu ülkelerde yeni yönetimin ilk elemanlarını yaratmak gerekir. Führer'in daha önce izlediği genel politik plan çerçevesi içinde bu sorunu bir karara bağlaması ivedi görünmektedir.”³⁴⁴

Franz von Papen aynı gün Ankara'dan ayrılmış ve İstanbul'a gitmiştir. 28 Ağustos'ta Saraçoğlu ile yaptığı görüşmeye ilişkin yeni bir rapor daha yazmıştır. Papen, bir gün önceki Saraçoğlu görüşmesinde, Saraçoğlu'ndan belirli kişilerin Türkiye'den geçişlerine de göz yumulacağı konusunda kendisinden söz aldığını ifade etmekte ve Saraçoğlu ile başlayan yeni

³⁴⁴ SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, “**Papen'den Dışişleri Bakanlığına**”, Sayı A 524-42 Gizli,Nr:27 , (27.8.1942),s.218.

dönemin Alman politikası için yeni açılımlar sağlayabileceğine olan inancını da belirtmektedir.³⁴⁵

Görüldüğü gibi, Türkiye tarafsızlık ve savaş dışı tutumunu sürdürmeye çalışmakla birlikte savaşın gidişatı konusundaki alternatif durumları da gözönünde bulundurarak alternatif politikalar üretme yolunu tercih etmiştir. Bu durum, turancılık konusunda da aynı şekildedir. Resmi açıklamalarda Türkiye'nin hiçbir toprak talebi olmadığını altı çizilirken, gayri resmi görüşmelerde Türk Hükümeti de Turancılık konusuna önem vermiş ve dış Türklere yönelik politikalar oluşturmuştur. Franz von Papen'in bu yöndeki aktif çalışmaları göz ardı edilecek gibi değildir. Türkiye'de Sovyet karşıtı görüşlerin etkinlik kazanmasına yönelik olarak çalışırken, bu konudaki başarının ancak Turancı görüşlerin desteklenmesinden geçtiği farkedilmiştir. Türkiye'de Alman propagandası ve Turancılara destek verilmesi Franz von Papen'in bizzat yönettiği işlerin başında gelmiş ve özellikle Almanya'nın Sovyet Taarruzunun başlamasından sonra Türk Hükümeti de buna göz yummuştur. Bu doğrultuda Franz von Papen'in hem üst düzey askeri yetkililerden Turancılığa destek verenlerle olan ilişkileri, hem de üst düzey Hükümet yetkilileriyle olan ilişkileri belgelerle sabittir. Türkiye'nin resmi olarak toprak talebi olmamış olsa da Türk hükümetine özellikle Franz von Papen vasıtasıyla getirilen toprak teklifleri Türk hükümeti ve İnönü tarafından itinayla incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Almanya'nın Sovyetler Birliği karşısında askeri zafere ulaşabilmiş olsaydı belki de Türkiye hükümetçe de değerlendirilmiş olan toprak konularında resmi açıklamalarda ve hatta girişimlerde bulunabilecekti. Sovyetler Birliği'nin çöküşü Türk Hükümeti tarafından da ciddi olarak arzulanan bir konuydu. Türkiye bu arzusunu gizlemekten de çekinmiyordu. Sovyetler Birliği , Almanya tarafından çökertilebilseydi, Türkiye o dönemde oluşturduğu politikalar doğrultusunda yeni oluşacak Türk devletleri üzerinde ciddi bir siyasi nüfuz oluşturmayı planlıyordu. Her ne kadar zaman zaman Kafkaslar'daki Türk halklarının yaşadığı toprakların anavatana katılması zaman zaman çeşitli kişiler

³⁴⁵ SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, “**Papen'den Dışişleri Bakanlığına**”, Sayı 1205 Gizli,Nr:28 , (28.8.1942),s.223.

tarafından dile getirilmişse de Türk resmi makamlarının bu konuda bir beyanatları bulunmamıştır.

C – İSTİHBARAT SAVAŞLARI VE FRANZ VON PAPEN

İkinci Dünya Savaşı'nın gidişatı belki de dünya üzerindeki hiçbir yerden Ankara'dan takip edilebildiği kadar iyi ve net bir şekilde izlenemezdi. Ankara'nın hem politik olarak savaşın iki tarafına da eş mesafede duruyor olması, hem de çatışmaların tam ortasında bir coğrafi mekanda bulunuyor olması belki de Ankara'nın bu oranda önem kazanmasını sağlamıştı. Savaşın iki tarafın da en önemli diplomatları Ankara'da görevlendirilmişti. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen'di. Türklerin büyük saygı gösterdikleri, dönemin en yetenekli en tecrübeli diplomatlarından bir tanesiydi. Zaten, Ankara gibi dünyanın o dönemdeki en önemli noktasına gönderilmiş olmasının altında yatan neden de buydu. İngiltere'nin böylesine önemli bir vazifeye görevlendirebileceği daha tecrübeli ve daha uygun bir diplomatı yoktu. K-Hugessen, Ankara'ya gelir gelmez centilmenliği ile nam salmış ve herkesin taktirini kazanmıştı. Aynı durum, Franz von Papen için de geçerliydi, her ne kadar gençliğinde üstlendiği Amerika göreviyle kötü bir nam salmış olsa da; eğitimi, kültürü ve tecrübeleriyle şapka çıkarılacak cinsten bir beyefendiydi. Franz von Papen, Ankara'ya gelene kadar olan mesleki kariyerinde başarı ve başarısızlıklarıyla ölçülemeyecek bir tecrübenin sahibiydi. Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de asker olarak görev yapmış olması da Türkiye'de kuracağı ilişkiler açısından kendisi ve Almanya için büyük bir avantajdı.

Siyasi ve askeri her türlü bilginin altın değerinde olduğu savaş yıllarında Ankara sokakları her milletten istihbaratçının cirit attığı yerlerdi. Bu son derece önemli bilgi ve haberlere ulaşabilmek amacıyla istihbaratçılarla birlikte diplomatlar da büyük bir enerjiyle çalışmaktaydılar. Diplomatlar, kişisel bağlantıları ve yaptıkları kulis faaliyetleriyle hayati önem taşıyan bilgilere ulaşmaya çalışıyorlardı. Aynı zamanda kendi ülkelerinin istihbarat örgütlerine

de görev yaptıkları ülkede her türlü kolaylık ve olanağı sağlayabilmek için de büyük bir çaba sarfediyorlardı.

Franz von Papen'in özellikle Türk askeri personeliyle kurduğu yakın ilişkiler kendisine ihtiyacı olduğu bilgilerin bir bölümünü sağlamaktaydı. Ancak, herşey büyükelçinin kişisel girişimleriyle öğrenilemiyordu. Öyle ki, büyük elçinin her hareketi bile diğer ülke istihbaratçıları tarafından da takip edilmekteydi ve bu Papen'n mümkün olabildiğince temkinli olmasını da gerekli kılıyordu.

Dahiliye Vekaleti ve Milli İstihbarat Teşkilatı da Franz von Papen'in peşindeydi. Nitekim, Papen'in bir çok hareketi ve çok özel ortamlarda sarf ettiği sözcükler bile anında Dahiliye Vekaletine ve oradan da Hükümete ve İnönü'ye ulaştırılabilmekteydi.

Franz von Papen ile Alman Dışişleri yetkilileri arasında yapılan bir çok yazışmada, Papen'in bir çok bilgiyi "çok güvenilir bir kişiden" aldığına dair cümleler mevcuttur. Bu durumda, Franz von Papen'in hükümet çevresinden ya da en azından bakanlıklarda hakim pozisyona sahip bürokratlardan bir ve ya birkaçıyla ilişkisi olduğu tahmin edilebilir.

İkinci Dünya Savaşı'ndaki en önemli istihbarat olayı bugün bile tartışılan ve hala haberlere bile konu olan Çiçero Hadisesi'dir. Çiçero, yani İlyas Bazna (Elyesa Bazna) İkinci Dünya Savaşı'nın en gizemli casusuydu. "Yüz yılın casusu" olarak da anılacak olan İlyas Bazna, bir Arnavut göçmeniydi ve İngiltere'nin Ankara büyükelçisi Sir Hudge Knatchbull-Hugessen'in kavasıydı.

İlyas Bazna, 1904 yılında Priştine'de doğmuştur. 1918 yılında Sırp'ların Priştine'yi işgali üzerine anne ve babasıyla İstanbul'a göç eden İlyas Bazna, askerlik hizmetinin bir kısmını Çankaya Köşkü'nde Atatürk'ün yanında yapmış, terhis olduktan sonra ticaret hayatına atılmış ise de başarılı olamamıştır. 1930-1944 yılları arasında Yugoslavya, Amerika Birleşik

Devletleri, Alman ve İngiliz Büyükelçilikleri'nde şoför, kavas ve özel hizmetli olarak çalışmıştır.³⁴⁶

İlyas Bazna belki büyük servet sahibi olabilmek arzusuyla, belki de babasının ölümünden sorumlu tuttuğu İngilizlere nefretinden, artık casusluk yapmaya, bunun için de İngilizlerden elde edeceği gizli bilgileri Almanlara satmaya karar vermişti. 26 Ekim 1943 akşamı eski patronu, Alman Sefareti birinci sekreteri Jenke vasıtasıyla, Von Papen'in adamlarından, istihbaratçı Ludwig Moyzisch'le temas kurdu.³⁴⁷ Moyzisch, Alman Büyükelçiliğinde çalışmakla birlikte Franz von Papen'e bağlı değildi. İlk önceleri Himler daha sonra Kaltenbrunner tarafından yönetilmiş olan ve bir bölümünü Nachrichtendienst'in oluşturduğu RSHA tarafından görevlendirilmişti.³⁴⁸

Von Papen'in sürekli boğuşmak durumunda kaldığı problemlerin pek çoğuna Berlin'deki amirleri sebep oluyordu. Bunun nedeni, Almanya'nın dış politikasını belirlemek isteyen çok sayıda üst düzey yetkilinin bulunmasıydı.³⁴⁹ Nitekim , Papen'in bağlı olduğu Dışişleri Bakanı Ribbentrop dışında Almanya dışındaki hadiselerle ilgili bir çok Nazi Kurumu vardı. Nazi Partisi Dış Örgütü ve Başkanı Boble , İstihbarat Örgütü ve Lideri Kaltenbrunner gibi pek çok kişi Franz von Papen'e talimatlar yağıdırıyor ve Papen'in haberi olmadan Türkiye'ye yönelik hareketlerde bulunuyordu. Alman Dışişlerindeki bu çok başlılık , Franz von Papen'i zor durumda bırakıyordu. İşte, Çiçero hadisesindeki Moysisch'in şefi de Franz von Papen'inkinden farklıdır.

Franz von Papen'in tüm bu örgütler ve başkanlarıyla da kişisel problemleri vardı. Bu problemler aslında, Franz von Papen'in Alman yetkililerinin planlarının tersine hareket etmesinden kaynaklanıyordu. Özellikle Papen ve Ribbentrop'un hiç anlaşımadıkları da bilinen bir gerçektir. Franz von Papen'in özellikle İnönü ve Saraçoğlu'nun da desteğiyle Almanya'nın İngilizlerle barış masasına oturması gerektiği konusunda Alman

³⁴⁶ “**Mit'in Tarihçesi**”, (http://www.mit.gov.tr/tarihce/ikinci_bolum_E2_1.html) , (14.04.2006).

³⁴⁷ L.C. Moyzisch, **Çiçero Operasyonu**, İstanbul, 2004, ss.29-37.

³⁴⁸ MOYZISCH , “**Franz von Papen'den Son Not**” , a.g.e. , s.193.

³⁴⁹ MOYZISCH , a.g.e. , s.9.

Hükümeti'ni sık sık uyarması Papen'in Nazilerce istenmeyen adam olmasına neden olmuştu. Franz von Papen'e göre barış ancak karşılıklı müzakereler yoluyla sağlanabilirdi. Ancak ne Ribbentrop'un ne de Hitler'in böyle bir şeyi duymaya bile tahammülü yoktu.

Almanya'nın gerilemeye başladığı ve müttefiklerin askeri başarılarının artmaya başladığı 1943 yılından itibaren, Papen ve Almanya'daki yetkililer arasındaki problemler de gittikçe artmıştı. Bu dönemde, Çiçero hadisesi yaşanmış ancak Almanya'daki yetkililer Çiçero vasıtasıyla edinilen hiçbir bilgiyi kullanmamışlar ve Papen'in ikazlarına da kulak asmamışlardır.

1943 yılının Ekim ayında Jenke vasıtasıyla Moyzicsh ile irtibata geçen ve Almanlara çok gizli İngiliz Belgelerini satmak isteyen İlyas Bazna'ya Franz von Papen tarafından Çiçero ismi takılmıştır.

*"Bu hiç uygun değil. Hayal gücünden yoksun. Ona onun bile bilmeyeceği bir kod isim bulmalıyız. Çok sayıda gayet sarıh belgeye sahip olduğu için ona Çiçero diyelim."*³⁵⁰

Franz von Papen, Moyzisch'ten ilk belge fotoğraflarını aldığı gün, Moyzisch'e Alman Büyükelçiliği'nde de Çiçero gibi çalışanlar bulunup bulunmadığını sormak vasıtasıyla espri yaparak gergin olan ortamı yumuşatmaya çalışmıştır.³⁵¹

Nitekim, Çiçero Leica Marka bir fotoğraf makinesiyle İngiliz belgelerinin fotoğraflarını çekerek, filmleri Moyzisch'e ulaştırmış ve her biri için bazen 15.000 bazen 10.000 sterlin almıştır. Bu belgeler, ki hepsi ya gizli ya çok gizli ibaresini taşıyordu. Çiçero, çoğunlukla Moyzisch'in arabasında filmleri teslim ediyor ve parasını alıyordu. Bir gece, Ankara sokaklarında bir limuzin tarafından takip edilmişlerdi. Filmlere konu olabilecek bu kovalama sahnesinden Moyzisch ve Çiçero kurtulmuşlardı ama korkuları uzun bir süre geçmemişti. Nitekim bu hadiseden birkaç gün sonra Moyzich'in katıldığı bir davette Türk Dışişlerinden üst düzey bir Bürokrat, Moyzisch'in yanına gelmiş

³⁵⁰ MOYZISCH , a.g.e. , s.61.

³⁵¹ PAPEN, a.g.e. , s.580.

ve geceleri daha dikkatli araba kullanması konusunda kendisini uyarmıştır.³⁵² Görüldüğü gibi, Türk İstihbaratı'nın Çiçero hadisesinden ya da en azından Moyzisch'in İngiliz Sefareti'nden bir çalışanla ilişkisi olduğundan haberi olmuştur.

Çiçero, Sofya'nın bombalanması, Moskova, Kahire, Tahran konferansları, Sovyetler Birliği'ne gidecek yardımlar ve kod adı Overlord Operasyonu olan Normandiya Çıkartması'nın planları gibi İkinci Dünya Savaşı'nın kaderini değiştirecek belgelerin fotoğraflarını da Almanlar'a ulaştırmıştır. Yukarıda da bahsetmiş olduğumuz ve Alman Dışişlerindeki çok başlılık bu belgelerin kullanılmasına engel olmuştur. Kaltenbrunner, Moyzisch'in söz konusu belgeleri, Papen'e göstermesini yasaklamış. Fakat Moyzisch hemen Papen'i durumdan haberdar etmiştir. Franz von Papen, bu duruma üzülmekle birlikte çok sinirlenmiş ve Ribbentrop'un bu kararı onaylaması halinde istifa edeceğini belirtmiştir. Türklerin, İngiltere yanında savaşa girmesine az kaldığı yönündeki İngiliz belgelerini, Moyzisch vasıtasıyla okuyan Papen, hemen Numan Menemencioğlu ile görüşmüş ve Türkiye'nin savaşa girmesine engel olabilmek için Menemencioğlu'na Almanların düşünüldüğünden çok fazla şey bildiklerini hissettirmiştir. Nitekim, Menemencioğlu bu görüşmenin hemen sonrasında Hugessen ile görüşmüş ve Almanların birçok şeyden haberdar olduklarını bildirmiştir. Nitekim , yeni gelen belgelerle birlikte Moyzisch'in belgeleri Papen'e gösterdiği gerçeği de ortaya çıkmıştır. Belgelerde şu cümleler yazmaktaydı:

“Papen, gereğinden fazla şey biliyor.”³⁵³

Bu dönemde Alman Büyükelçiliğinde Moyzisch'in sekreteri olarak çalışmaya başlamış ve Alman diplomatlarından birinin kızı olan Nele Kapp'ın da Amerikan İstihbarat Güçleriyle bağlantıya geçip karşı casusluk yapması Çiçero Operasyonu'nun sonunu getirmiştir.

³⁵² MOYZISCH, **a.g.e.** , ss.119-127. , Elyesa Bazna , **Ankara Casusu Çiçero** , Çev: Feride Kurtulmuş , İstanbul , 2000, ss.92-96.

³⁵³ BAZNA, **a.g.e.** ,s.96., MOYZISCH , **a.g.e.** , s.132. , PAPEN, **a.g.e.** , s.581.

Berlin'den gönderilen İngiliz Sterlinlerinin büyük bölümünün sahte çıkması sonucunda parasız kalan İlyas Bazna, savaş sonrası Almanya'yı mahkemeye vermiş, hatta bir miktar tazminat da alabilmiştir. 1960'larda anılarını sattığı Stern dergisinden ve yazdığı "Ben Çiçero'ydum" kitabından bir miktar para kazanabilmesine rağmen , 1970'te, Münih'te 66 yaşında, yoksul bir gece bekçisi olarak hayatını kaybetmiştir.

Berlin, başta Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop olmak üzere, ikili oynayan bir casus olabileceği endişesiyle, Çiçero'nun elde ettiği belgelere güvenmedi. Alman Dışişlerindeki kurumlar arası çekişmeler, belgelerin uygun bir biçimde kullanılabilmesine engel oldu. Artık, sonlarının geldiğini anlamaktan aciz Alman yetkilileri belgeleri dikkate almaktan çok uzaktılar. Nitekim, Franz von Papen , Overlord Operasyonu'nu da bu belgelerden çözmüş ve Almanya'yı haberdar etmişti. Ancak, Franz von Papen'in uyarılarıyla çok daha erken ve daha iyi koşullarda müzakere masasına oturabilecekken Almanya acizliğini ortaya koymuş ve belgeleri değerlendirememiştir.

D – FRANZ VON PAPEN'E SUİKAST GİRİŞİMİ

Franz von Papen'in Türkiye'de giriştiği casusluk faaliyetlerinin en önemlisi Rusya'ya karşı olandır. 1941 yılının ikinci yarısından itibaren Alman ordusunun Sovyet Rusya içlerine doğru ilerlemesi ve bu nedenle Türkiye'yi Mihver yanında savaşa katılmaya ikna edebilmek için Alman baskısının artması, otomatik olarak Türkiye'de Rusya aleyhinde propaganda yapılmaya başlanmasına sebep olmuştur. Türkiye'ye yönelik gerçek ya da gerçek dışı Rus planlarının gündeme bomba gibi düştüğü çok sayıda gün yaşanıyordu. Türkiye'de özellikle Rusların Boğazlara yönelik politikalarından ötürü ciddi bir Rus aleyhtarlığı baş göstermişti. Bu durum, Almanya'ya karşı bir sempati doğurmuştu. Almanya'nın Rusya'ya karşı askeri başarıları Türkiye'de nedeni pek anlaşılamayan ciddi sevinç gösterileriyle karşılanıyordu. Almanya'nın Rus topraklarında ilerlemeye başlamasıyla Sovyetlerin düşmanlığını iyice üzerine çekmiş olması muhtemel olan Franz von Papen'e 24 Şubat tarihinde suikast girişiminde bulunulmuştur.

Her sabah genellikle aynı saatlerde eşi ile beraber dairesinden Elçilik binasına giden Franz von Papen patlayan bombalardan kurtuldu. Patlamanın etkisiyle yere yuvarlanan çift patlamadan kıl payı kurtulmuştu. Ancak hemen arkalarında yürümekte olan bir kadın ve iki genç kız bombanın etkisiyle yaralanmıştı.³⁵⁴ Hadise hemen, Ankara Emniyetine bildirilmiş ve Şükrü Saraçoğlu durumdan haberdar edilmiştir. Takip eden saatlerde İçişleri Bakanı Faik Öztrak ve Ankara Valisi Nevzat Tandoğan Alman Büyükelçiliğine gelmişlerdir. Daha sonraki saatlerde de Saraçoğlu ve Menemencioğlu Papen'i ziyaret etmişlerdir. Aynı gün Franz von Papen, olay hakkında ayrıntılı inceleme yapılması için yetkililere başvurur.³⁵⁵

Aynı günün akşamı, Ali Fuad Erden'in kontunda verilen bir davete Franz von Papen de katılmış ve davetlilerle suikastın ardında yatan gerçekler tartışılmıştır. Büyük bir bölümünü üst düzey subayların oluşturduğu davetlilerin büyük bir bölümünde bu saldırının Franz von Papen'i ortadan

³⁵⁴ Tan, (25.2.1942).

³⁵⁵ Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie E , Band I , Nr.280, (24.2.1942) , 61/40, s.356.

kaldırmak için Gestapo tarafından yapıldığı düşüncesi hakimdi. Lakin Franz von Papen, böyle bir olasılığa inanmamış ve suikastın arkasında Rusların olduğunu savunmuştur.³⁵⁶

Olay mahallinde yapılan araştırmalar sonunda, suikastçinin, bombayı atarken, bombanın elinde patlaması sonucunda, parçalanarak öldüğü saptanır ve soruşturma hızla ilerler.³⁵⁷ Ankara Emniyetinin yaptığı incelemeler doğrultusunda, suikastı gerçekleştirmeye çalışırken ölen kişinin Ömer Tokat adında Yugoslav muhaciri bir komünist olduğu tespit edilmiştir. Ömer Tokat'ın suç ortakları ise yine Yugoslav muhaciri Abdurrahman Sayman ve Süleyman Sav adında iki Türk Vatandaşı ile Sovyetler Birliği İstanbul Konsolosluğunda görevli iki Sovyet vatandaşıydı.³⁵⁸

5 Mart 1942'de ise tahkikat hakkında resmi açıklama yapılmıştır. Suikastı gerçekleştirmeye çalışırken ölen Ömer Tanlak isimli şahsın Üsküp'ten Türkiye'ye gelen bir muhacir olduğu ve 9 Haziran 1941 tarihinde Türk vatandaşlığına kabul edildiği bildirilmektedir. Tanlak'ın Komünist olduktan sonra Türkiye'ye gelip İstanbul Hukuk Fakültesi'nde öğrenim görmeye başladığı tespit edilmiştir. Tanlak'ın olayla ilgisi olduğu tespit edilen arkadaşlarının da Yugoslavya'dan Türkiye'ye gelen ve Türk vatandaşlığına geçen komünistler olduğu ifade edilmektedir. Bu kişilerin, Ankara ve İstanbul'da yabancı devlet mensuplarına karşı suikast hazırlığında oldukları ve yabancılar hakkındaki tahkikatların da devam ettiği yine resmi tebliğde belirtilmiştir.³⁵⁹ İsimleri Pavlov ve Kornilov olan iki Rus çok kısa bir süre içerisinde Türk yetkilileri tarafından tutuklanacaktır.

Franz von Papen'in 7 Mart tarihinde kaleme almış olduğu raporunda bu konulara değinilmektedir. Papen, raporunda, Ruslardan birinin Kayseri'de tevkif edildiğini, Rus Başkonsolosluğu'nun Pavlov isimli Rus'un bağışlanması için girişimlerde bulunduğunu ancak bunun Türk yetkililerince kabul edilmediğini ve Rus Başkonsolosluğuna Pavlov'un teslim edilmesi için bir gün

³⁵⁶ PAPEN, **a.g.e.** , s.552.

³⁵⁷ KOÇAK, **Türkiye'de Milli...**, Cilt:1 , s.617.

³⁵⁸ **Ulus**, (25.2.1942)

³⁵⁹ **Ulus** , (6.3.1942).

süre verildiğini belirtmektedir. Pavlov teslim edilmediği takdirde zorla tevkif edilecektir. Aynı raporda son derece ilginç bir nokta daha mevcuttur. Papen, Basın Şubesi Şefi'nin kendisini telefonla arayarak Rus'a karşı alınan polis önlemlerini öğrenmek istediğini rapor etmektedir. İlgili servislere, büyükelçinin telefonda konuyla ilgili bilgi veremeyeceği de hatırlatılmaktadır.³⁶⁰ Bu durum, Ankara'daki istihbarat savaşları da göz önünde bulundurulduğunda telefonların dinleniyor olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Zira, telgrafların da şifreli gönderildiği bu günlerde müttefik gizli servislerinin Alman telefonlarını dinletebilme ihtimali oldukça yüksektir.

Franz von Papen 9 Mart'ta Dışişlerine göndermiş olduğu telgrafta konuyla ilgili olarak Numan Menemencioğlu ile görüşüğünü belirtmektedir. Rus Konsolosluğu bir piyade taburu tarafından çevrilmiş, başka çare bırakılmadığı için Pavlov teslim edilmiştir. Pavlov doğal olarak herşeyi inkar etmiş ve 3. derece sorguya çekilmeye başlanmıştır. Papen, gazetelerde yazıldığının aksine Rus Büyükelçisi'nin Türkiye'yi terk etmediğini de rapor etmektedir.³⁶¹

Yakalanan Rus Ajanları , Sovyetler Birliği'ni bu işe dahil edecek itiraflarda bulunmaktan çekindiler ve on altı yıl sekiz ay cezaya mahkum edildiler . Ancak ilerleyen yıllarda Türkiye'nin Nazilerle ilişkisini çekmesi sonrasında , Ruslar serbest bırakılmıştır.³⁶²

Franz von Papen'e yönelik bu suikast girişiminin altında yatan nedenler ve kişiler hala büyük bir sırdır. Almanya'nın iddia ettiği ve Türkiye'nin de kabul ettiği gibi suikast gerçekten Sovyetler Birliği tarafından organize edilmiş olabilir. Türkiye'nin Almanya ile iyi giden ilişkilerini bozarak Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile Müttefikler yanında savaşa sokmak istenmiş olabilir. Franz von Papen'e karşı girişilen eylemden Alman Hükümeti'nin Türkiye'yi sorumlu tutması ve Türkiye'ye karşı cephe alması tasarlanmış

³⁶⁰ SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, “**Papen'den Dışişleri Bakanlığına**”, No:355 , VII Siyasi Kısma 307 Gizli, Nr.19, (7.3.1942),s.200.

³⁶¹ SSCB Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri, “**Papen'den Dışişleri Bakanlığına**”, No:363 , VII Siyasi Kısma 308 Gizli, Nr.20, (9.3.1942),s.201.

³⁶² Emrullah Tekin, **Alman Gizli Operasyonları ve Türkler** , İstanbul, 2002, s166. , TEKİN, **Gizli Ordular**, İstanbul, 1998, ss.185-186.

olabilir. Ancak günün koşulları göz önünde bulundurulduğunda bu pek akla yatkın gelmemektedir. Zira, Franz von Papen ya da her hangi bir Alman'a yönelik bir harekette, Alman Hükümetinin var olan politikasını değiştirmesi ve yeni bir cephe daha açmasını beklemek pek akıllıca bir beklenti olmayacaktır. Bu nedenle, ne Sovyetler Birliği'nin ne de Müttefik gizli servislerinin böyle bir suikast girişiminde bulunabilecek olması, istenen sonuçları doğurmayacağı için mümkün değildir. Geriye kalan bir diğer ihtimal ise, bu suikast girişimini bizzat Almanya'nın organize ettiğidir. Nasyonal Sosyalistlerle zaten iyi ilişkileri olmayan Franz von Papen, Almanya için gözden çıkarılabilir bir kişidir. Daha önce Avusturya'da da olduğu gibi, Nazilerin Franz von Papen'e yönelik bir suikast girişimiyle, başarıya ulaşsa da ulaşmasa da, daha büyük siyasi başarılar elde etmeyi ummuş olabilecekleri kabul edilebilir bir şeydir. Franz von Papen'in haliyle böyle bir plandan haberinin olması beklenemez ve Suikastın altında Rusların parmağının olduğuna inanması ve iddia etmesi gayet normaldir. Ancak, söz konusu suikastın Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve Komünizme olan güvensizliğini kat kat arttırdığı ve Türkiye'yi Almanya'ya daha da yaklaştırdığını söylemek mümkündür. Bu nedenle, suikast girişiminin altında Rusların değil de Almanların yattığını söylemek, tam olarak kesin olmamakla birlikte, daha mantıklıdır.

E – TÜRK – ALMAN İLİŞKİLERİNİN KESİLMESİ

1944 yılında askeri yardım maksatlı görüşmeler devam etmekle beraber Müttefiklerin baskısı kısmen azalmış, hatta Türk-İngiliz ilişkilerinde soğuma yaşanmıştır. 19 Nisan'da ABD ve İngiltere Büyük Elçileri Numan Menemencioğlu'na Almanya'ya krom satışının durdurulması için bir nota verdiler.³⁶³ Uzun bir süredir, sanayi ürünleri ve silah karşılığında Türkiye'den Almanya'ya gönderilen kromun satışının durdurulması acilen talep edilmekteydi. Ancak Türkiye, Almanya'ya krom satmama taahhüdünü Mayıs ayına kadar erteleyecek ve vakit kazanacaktır. Lakin, 20 Nisan günü Menemencioğlu, Franz von Papen'i Mayıs ayından itibaren Almanya'ya krom sevkiyatının durdurulacağı konusunda bilgilendirmiştir.³⁶⁴ 1944 Mayıs'ında Türkiye'nin İngiltere ve Almanya'ya ihraç ettiği ve büyük anlaşmazlıkları da beraberinde getiren “kromun Almanya ve mihver devletlerine ihracı” Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla durdurulmuş bu da Müttefik devletlerde büyük bir sevinç yaşanmasına neden olmuştur. Ancak, Almanya bu kararı oldukça soğuk karşılamıştır. Türkiye, hem Franz von Papen vasıtasıyla hem de Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi vasıtasıyla Almanya'ya tarafsızlığın korunacağı mesajları yollamaktaydı.³⁶⁵ Bu dönemde Almanya'ya yönelik müttefik hava taarruzları da hız kazanmış ve Almanya'yı oldukça zor günlerin beklediği su yüzüne çıkmıştır.³⁶⁶ Almanya, hergün İngiliz ve ABD hava saldırılarıyla yüzleşmek durumunda kalırken , bir yandan da Rusların saldırısını beklemeye başlamıştır.

6 Haziran 1944'te Normandiya çıkarması başlamıştır. İki gün sonra ise İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen Almanya'ya ait ve savaş malzemeleriyle yüklü üç geminin Türkiye'nin Karadeniz kıyılarından geçtiği haberini ajanları vasıtasıyla öğrenmiş ve hemen Türk Hükümetini Montreaux Antlaşması hükümlerini uygulaması ve gemileri durdurup araması

³⁶³ KOÇAK , *Türkiye'de Milli ...* ,Cilt 2, s.240.

³⁶⁴ PAPEN, *a.g.e.* , s.596.

³⁶⁵ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , “Almanya'nın Umumi Durumu Hakkında Rapor” , 030.10. , 232.563.19. , (5.6.1944) , s.2.

³⁶⁶ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , “Almanya'nın Umumi Durumu Hakkında Rapor” , 030.10. , 232.563.19. , (5.6.1944) , s.2-3.

için ikaz etmiştir. Papen'den gemilerin savaş gemisi olmadığını öğrenen ve bu doğrultuda hareket eden Menemencioğlu, gemilerin ağır silahlarla dolu olduğunun ortaya çıkması sonucunda istifaya zorlanmıştır.³⁶⁷ Franz von Papen, yaşanan olaylarda kendisinin de yanlış bilgilendirildiğini ve Numan Menemencioğlu'nun görevden ayrılmasından ötürü çok üzüldüğünü, ancak yaşananların Menemencioğlu ile olan ilişkisini bozmadığını belirtmektedir.³⁶⁸

Alman gemilerinin ticaret gemisi adı altında savaş malzemesini boğazlardan geçirdiklerinin ortaya çıkması sonucunda , Müttefikler tarafından Alman yanlısı olarak görülen Dışişleri bakanı Numan Menemencioğlu 15 Haziran 1944'te görevinden istifa etmiştir. Bu durum Müttefik devletlerde büyük bir sevinçle karşılanmıştır.

Menemencioğlu'nun istifası, Müttefiklerin Türkiye üzerinde son bir kez daha baskı kurmayı denemesine yol açmıştır. 15 Haziran 1944'te İngiltere Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesi için Türkiye'ye resmi olarak müracaat etmiştir. Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesi ise ancak 2 Ağustos 1944'te gerçekleşmiştir.

Bu dönemde Hitler'e yönelik bir suikast girişimi başarısız olmuş ve takip eden günlerde, barış girişimleri dolayısıyla kendisinin kara listeye alınmış olabileceği ihtimali Franz von Papen'in kendisi ve ailesi için endişelenmesine neden olmuştur. Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kestiğini öğrenen Franz von Papen, hemen Almanya'ya dönmeyi düşünmüş, ancak Müttefiklerin Almanya'daki ilerleyişlerini gözönünde bulundurunca endişeleri artmıştır. Gestapo ya da Hitler çevresindeki diğer grupların Papen'i Almanya'da suçlamaları ve katletmeye çalışmaları uzak bir olasılık değildi. Nitekim, o günlerde Müttefiklerden de birçok kişi Papen'in hayatından endişe duymaktaydı. 1944 yazında Papen, Müttefiklere sığınabileceği ya da Almanya'ya geri dönmemesi konularında birçok telefon ve mesaj almış, ancak kendisinin bir vatansever olduğunu, ne koşulda olursa

³⁶⁷ PAPEN, **a.g.e.** , s.599. , ROLLFS S. J. , **a.g.e.** , s.411.

³⁶⁸ PAPEN, **a.g.e.** , s.599.

olsun ülkesini terk etmeyeceğini söylemiş ve kendisine gelen teklifleri geri çevirmiştir.³⁶⁹

Almanya'ya geri dönmek için tüm hazırlıklarını tamamlayan Papen , öncelikle İnönü ile vedalaşmıştır. İnönü, Papen'e tarihsel oluşumların özel ilişkilerini zedeleyemeyeceği hususunda teminat vermiş ve Papen'e olası barış görüşmelerinde seve seve arabuluculuk yapabileceğini söylemiştir.³⁷⁰

Papen, 5 Ağustos 1944'te Ankara'dan Almanya'ya doğru hareket etmiştir. Hem Ankara'da hem de İstanbul'da kendisini kalabalık gruplar yolcu etmiştir. Treni İstanbul'dan kalktıktan sonra, istasyonlardan birinde Papen, Roncalli ile bir görüşme yapmıştır.³⁷¹ Papen'in çabaları sayesinde Roncalli 1500 Musevi çocuğunu Gestapo'nun elinden kaçırabilmiş ve onları İsrail'e ulaştırabilmiştir.³⁷² Treni, Bulgaristan'ı geçtikten sonra Budapeşte'ye yönelmiştir. Papen'in, Gestapo tarafından tutuklanacağına yönelik endişeleri tren Almanya sınırından geçtiğinde fazlasıyla artmıştı. Zira, Hitler'e suikast düzenleyenlerle bağlantısının duyulduğuna inanıyordu. Birlikte seyahat ettiği torununa, eşine iletmesi için son bir mesaj verdi. Torunundan Dresden'de ayrılan Papen, doğru Berlin'e gitmiş, tutuklanmayı beklerken Dışişleri Protokolü tarafından karşılanmıştır.³⁷³

Hitler'in kendisiyle görüşmek istediğini öğrenen Papen, gece trenine binerek doğru Hitler'in karargahına gitmiştir. 6 Ağustos 1944'te Hitler'i son kez gören Papen, Hitler'in sinirli halinden ötürü tedirgin olmuştu. Hitler, birden bire yatışmış ve konuyu Türkiye'ye çevirmiştir. Papen, raporunu sunmuş ve İnönü'yle yaptığı son görüşmeyi anlatmıştır. Daha sonra Papen, Hitler'i son kez müttefikler ile müzakerelere oturması için ikna etmeye çalışmış, ancak bir sonuç alamamıştır. Hitler sinirlenmiş ve tam odayı terketmek üzereyken dönüp, Papen'e içinde Orduya Katkı Düzeninin Silahşör Haç Nişanı" bulunan

³⁶⁹ PAPEN, **a.g.e.** ,s.601.

³⁷⁰ PAPEN, **a.g.e.** ,s.600.

³⁷¹ ADAMS, **a.g.e.** , s.432.

³⁷² ROLLFS S. J. , **a.g.e.** , s.412.

³⁷³ PAPEN, **a.g.e.** , s.603. , ROLLFS S. J. , **a.g.e.** , s.412.

bir kutu uzatmış ve Papen'e, "Ülkenize bir çok katkıda bulundunuz. Türkiye görevinizin son bulması sizin hatanız değildir." demiştir.³⁷⁴

Hitler'i son kez gördükten sonra bir süre daha Berlin'de kalan Papen, Eylül ayında kendisini çok daha kötü günlerin beklediği Wallerfangen'e doğru yola çıkmıştır.

³⁷⁴ PAPEN, **a.g.e.** , ss.604-606. , ROLLFS S. J. , **a.g.e.** , s.412. , ADAMS, **a.g.e.**, s.433.

IV – FRANZ VON PAPEN'İN SON YILLARI

A – FRANZ VON PAPEN VE NUREMBERG MAHKEMESİ

Franz von Papen, Wallerfangen'deki evine 1944 yılının Eylül ayında döndüğünde savaşın tüm gerçekliği de ona kadar geldi. O ana kadar, savaşı gazetelerden, radyo yayınlarından ya da Berlin'deki Dışişleri ile irtibat kurarak takip ediyordu. Ancak, Saarland'ın köy ve kasabalarının huzuru Müttefik hava saldırılarıyla birdenbire bozuldu. Sakin yollar, kaçışan korkmuş kalabalıklarla dolmuştu. Papen ve ailesinin de kaçışan insanların arasına katılması artık an meselesiydi.

Kasım ayının sonunda Birleşik Devletler Üçüncü ordusunun sesleri artık Wallerfangen'den de duyulabiliyordu. 29 Kasım'da Papen, artık evini terk etmesi gerektiğini bildiren bir telefon aldı. Eşiyle birlikte yola çıkan Papen, Saar'ı geçerek Coblenz yakınlarındaki ve bir tanıdığının sığınağının bulunduğu Gemünden'e geldi. Birkaç saat sonra da oğlu Franz ve kızları İsabella ve Margarete de yanlarındaydı.³⁷⁵ Papen, artık bir mülteci değil firari de olmuştu. Amerikan güçleri yaklaşıncı, Papen yeniden kaçmak zorunda kaldı. Bu sefer eşini ve kızı Margarete'i Gemünden'de bıraktı. Westphalia Stockhausen'de yaşayan evli kızının yanına ulaşmaya çalışıyordu ki, Amerikan askerleri Ruhr'u kuşattı. Papen, orman içerisinde küçük bir kulübeye sığınmak zorunda kaldı. Nihayet, 9 Nisan 1945'te esas evi kuşatıldı ve baştan aşağı arandı. Ertesi gün, Amerikan Birliği Papen'in saklandığı kulübeye ulaştı. Kendisine kimliği sorulan Papen, kim olduğunu açıklar açıklamaz tutuklandı. Bundan sonraki 4 yılının hapishanelerde geçeceğini hiç düşünmemişti.³⁷⁶

Oğlu ve damadıyla birlikte oldukça kalabalık bir koruma ordusuyla birlikte birçok köy ve kasabadan geçerek yol aldılar. Bu kasabaların içerisinde Papen'in hayatında önemli yerleri olan Werl ve Dülmen de vardı. Haltern'den kalkan bir uçağa bindirilerek Amerikan Ordu Karargahı'nın

³⁷⁵ ROLLFS S. J. , a.g.e. , s.427.

³⁷⁶ ROLLFS S. J. , a.g.e. , ss.427-428.

bulunduğu Wiesbaden'e getirildiler.³⁷⁷ Papen, toplama kamplarının şok edici koşullarını ilk kez burada öğrendi. Papen, toplama kamplarının varlığından haberdardı. Lakin, toplama kamplarında özellikle Yahudi'lere karşı girişilen malum muameleler hakkında en ufak bir fikri ya da duyumu dahi yoktu. Papen, gibi bir çok Alman da savaş yıllarında toplama kamplarında olan bitenden habersizdi. Öyle ki, Papen Nürnberg'te toplama kamplarındaki dehşet görüntülerini izlemeye zorlanmış, lakin görmeye dayanamadığı gibi midesinden de rahatsızlanmıştı.³⁷⁸

Franz von Papen, hiçbir suretle Hitler, Goebbels, Himmler, Streicher ve Bormann gibi radikal antisemitistlerle birlikte değerlendirilemez. Ancak, 1934 senesinde yapmış olduğu bir konuşması Papen'in başını Nürnberg'te oldukça ağrıtmıştır. Papen, bahsi geçen konuşmasında her ülkenin kendi kanını koruma hakkı olduğu belirtmiştir. Almanya'daki Yahudi'lerin yabancı olarak kabul edilmesi , yani vatandaş olmamalarının gerekliliğini savunmuş ancak Yahudilerin haklarının da yasalarla korunması gerekliliğine işaret etmiştir. Papen, Hristiyanlık'ta ırkçılığa yer olmadığına da parmak basmıştır.

Papen'in koyu bir Katolik olarak, Yahudileri bu açıdan değerlendirmesi son derece normal olmakla birlikte, Türkiye'de kendi inisiyatifi ile Roncalli'nin 1500 Musevi çocuğunu Nazilerin elinden kaçırmaya yardım etmiş olması çok önemliydi. Musevilere sempatisi ve onlara yardım edebilmek için ciddi riskleri göze almış olması Nürnberg'te onun için bir avantajdı.

Papen, uzunca bir süre oradan oraya taşınmış ve nihayet Ağustos başında Luxemburg yakınlarındaki Mondorf hapishanesine Göring, Ribbentrop, Rosenberg ve Streicher gibi isimlerin yanına getirilmiştir. Buradan, Luxembourg havaalanına götürülerek C-47'lere bindirilmişlerdir. Uçaklar, Nasyonal Sosyalizmin yargılanacağı Nuremberg şehrine inmiştir.³⁷⁹

Tutuklular, uçaktan indirildikten sonra Adalet Sarayı'na getirildiler. Hapishanenin bir kanadı onlar için hazırlanmıştı. Hücreler, mahkeme

³⁷⁷ PAPEN, **a.g.e.** , s.612.

³⁷⁸ PAPEN, **a.g.e.** , ss.614-615.

³⁷⁹ ROLLFS S. J. , **a.g.e.** , s.429.

salonuna en yakın yerdeydi ve Papen 47 numaralı hücrede tutuluyordu.³⁸⁰ Taş duvarlar arasında bir yatak, bir sandalye ve küçük bir masayla yaşamak zorunda kalan Papen'in ve diğer tutukluların birbirleriyle ya da gardiyanlarla konuşmaları kesinlikle yasaktı. Tüm bu iç karartıcı atmosferle birlikte, Franz von Papen'in ne ile suçlandığına dair bir fikrinin olmaması onu daha da zor duruma sokmaktaydı.³⁸¹

Mahkeme öncesi soruşturmalar ancak 3 Eylül'de başladı. Thomas J. Dodd, Papen'in sorgusunu yapan Amerikalı'ydı ve Papen Dodd'u sessiz, dürüst ve kibar bir olarak tanımlamaktaydı. Papen'e yönelik suçlamalar; Hitler'i iktidara taşıması ve Avusturya'nın ilhakı konularında olacağı için Dodd'un sorgulaması da bu paraleleyleydi.

Papen, 19 Ekim'de hakkındaki suçlamaları öğrendi. Papen, insanlık suçları ile itham edilmiyordu, Papen'e yapılan suçlama savaşı hazırladığı yönündeydi. Hitler'in iktidara gelmesinde ve Avusturya'nın ilhakında Papen'in oynamış olduğu roller, onun Nuremberg'te yargılanma sebebiydi.

Papen'in savunması iki önemli noktada yoğunlaşıyordu. Öncelikle 1932-1934 yılları arasındaki faaliyetlerini ortaya koyup, Hitler için çalışmadığını kanıtlamalıydı. Kanıtlaması gereken ikinci nokta Avusturya'nın ilhakı konusundaydı. Papen, kendisini aklayabilecek belgelere sahip değildi, ancak elle tutulur şahitleri vardı. Papen'in savunmasını kolaylaştıran en önemli gelişme ise Göring'in itirafnamesi olmuştur. Göring itirafnamesinde Avusturya'nın ilhakı hususunda tüm sorumluluğu kabul etmiştir.

Franz von Papen'in Marburg Söylevi de Nuremberg'te oldukça etkili olmuştur. Papen, Marburg söyleviyle de, kabinedeki oturumlarda da Hitler'e en çok karşı çıkan isim olduğunu ifade etmiş ve mahkemeyi ikna edebilmiştir.³⁸²

Franz von Papen, Naziler için değil, Almanya için çalıştığını üstüne basa basa her duruşmada ifade etmiştir. Papen'e göre Avusturya ve Türkiye

³⁸⁰ Franz von Papen, bu hücrede 12 Ağustos 1945'ten 15 Ekim 1946'ya kadar kalmıştır.

³⁸¹ PAPEN, **a.g.e.** ,s.623.

³⁸² Eugene Davidson, **The Trial Of The Germans 1945-1946** , NewYork, 1966, s.217.

görevlerini kabul etmesinin altında yatan tek neden de ülkesine hizmet etmek istemiş olmasıdır.

28 Eylül'de, aile ziyaretlerine konmuş olan yasak kaldırılmış ve 29 Eylül günü hapishane ailelerin akınına uğramıştır. Bu yasağın kaldırılma sebebi hiç şüphesiz birkaç gün içerisinde kararın açıklanacak olması ve bir çok kişinin hüküm giyecek olmasıdır. Nitekim, 1 Ekim günü gelip çatığında mahkeme son kez kararları açıklamak için toplanmıştır. Gergin geçen oturumların sonunda Papen'in Schacht ve Fritzsche ile birlikte suçsuz bulunan üçüncü ve son kişi olduğu açıklanmıştır. Oturum sonunda bu üç isim serbest bırakılmıştır. Papen'in sorgulamasını yapan Dodd, hemen Papen'in yanına gelmiş, onu tebrik etmiş ve kendisine bir kutu Havana purosuna hediye etmiştir.³⁸³

Büyük bir gazeteci topluluğu tarafından karşılanan Papen, diğer 2 isimle birlikte bir basın açıklaması yapmış ve sonrasında yemeğe gitmiştir. Ancak, kısa bir süre sonra, kızgın bir Alman topluluğu ile karşılaşmışlardır. Almanlar, Nuremberg'ten çıkan sonuçları protesto etmekteydiler. Bavyera Cumhurbaşkanı Wilhelm Högner, Shacht, Papen ve Fritzsche için tutuklama kararı çıkartmıştı. Almanya, Nuremberg Mahkemelerinden sonra Franz von Papen'i bir de Denazifikasyon yargılamalarına tabi tutacaktı.³⁸⁴ Ancak herşeyi Almanya için yaptığını ifade eden Papen'e Almanlar sırtlarını çevirecektir.³⁸⁵

³⁸³ ROLLFS S. J. , **a.g.e.** , s.438.

³⁸⁴ ADAMS, **a.g.e.** , s.452.

³⁸⁵ DAVIDSON, **a.g.e.** , s.218.

B – FRANZ VON PAPEN VE DENAZİFİKASYON MAHKEMELERİ

Bavyera otoriteleri tarafından serbest bırakıldıktan sonra Papen, eski bir asker arkadaşının evinde kalan eşi Martha ve kızı Margarete ile biraraya geldi. Papen, hakkındaki nihai karar belli olana kadar Alman polisi ile bağlantı halinde kalmak zorundaydı.

Franz von Papen'in sağlık sorunları ve ilerlemiş yaşı nedeniyle hapisane ortamında kalmamasına izin verilmişti. Ancak, Papen şehir dışında bir sanatoryumda dinlenme talebinde bulununca, bu isteği reddedilmişti. Ancak, St. Theresa hastanesinde, Katolik rahibeler gözetiminde birkaç ay kadar kalmasına müsaade edildi. Ancak devamlı polis gözetiminde tutulmaktaydı.

1947 yılının Ocak ayında, davasının derhal görülmeye başlayacağını Denazifikasyon Başkanı Loritz'den öğrendi. Mahkeme yine Nuremberg'te yapılacaktı. Nuremberg Mahkemelerinde kendisine yöneltilmiş olan suçlamaların aynısı tekrar yöneltildi. Franz von Papen'in Schroeder'in evinde Hitler ile buluşması ve o gün orada bulunanların ifadeleri doğrultusunda Papen, Hitler'i iktidara taşımak ile suçlanmaktaydı. Franz von Papen'in Hindenburg'u Hitler'in başbakan olması konusunda ikna etmesi de Franz von Papen'e konuyla ilgili olarak yöneltilmiş diğer bir suçlamaydı.

Franz von Papen, mahkemece suçlu bulundu. Alınan kararlar Franz von Papen'in sekiz yıl boyunca çalışma kampında tutulmasını, 5000 Alman Markı ödemesini ve tüm sivil haklarının alınmasını öngörmekteydi.³⁸⁶ Bu doğrultuda Papen, Nuremberg'teki çalışma kampının hastanesine gönderildi. Ancak, avukatları hakkında çıkna kararı değiştirebilmek için her türlü çalışmayı yapıyorlardı. Bu dönemde eski bir Nazi olan bir hükümlü tarafından darp edilen Papen'in sağlık durumu da kötü şekilde etkilenmiştir.³⁸⁷

1947 yılından 1949 yılına kadar Franz von Papen bir çalışma kampından diğer birine dolaştı durdu. 1948 yılının Mayıs ayında geçirdiği

³⁸⁶ PAPEN, **a.g.e.** , s.661.

³⁸⁷ ADAMS, **a.g.e.** , s.455.

kalp krizi nedeniyle Franz von Papen hastaneye kaldırıldı ve tedavi edildi. Bu arada, Papen hakkında verilen kararları kaldırmak için çabalayan avukatları Dr. Kubusckok ve oğlu Franz Junior von Papen, Papen davasının yeniden görülmesini sağladılar. Yeni dökümanlar doğrultusunda yapılan ikinci duruşmada Franz von Papen'in II. Derece suçlu olduğuna hüküm getirildi ve Papen, iyileştirme çalışmalarında kullanılmak üzere 30.000 Alman Markı ödemesi karşılığında serbest bırakıldı. Bu mahkeme sonrasında Papen, oy kullanmak, mülk satın almak, politik ofis tutmak, araba kullanmak gibi tüm sivil haklarına da yeniden sahip olmuştur.³⁸⁸

³⁸⁸ ROLLFS S. J. , **a.g.e.** , s.440. , ADAMS, **a.g.e.** , s.455.

C – FRANZ VON PAPEN'İN EMEKLİLİK YILLARI

Yargılanmaları sona eren ve tutukluluğu kalkan Papen, hayatının geri kalan kısmını Obersachbach'taki Siyah Orman yakınlarındaki yeni evinde geçirmiştir. Franz von Papen'in son yıllarındaki tüm çalışmaları, kendisine yöneltilen suçlamalara karşı koymaya yöneliktir.

Bu konulardan en önemlisi Çiçero hadisesi olmuştur. Papen, yargılanırken ve sonrasında Çiçero olayı ile ilgili bir çok yayın yapılmış ancak, son cevabı Ataşe Moyzisch bir kitap yazarak koymaya çalışmıştır. Franz von Papen, İngiliz Meslektaşını küçük düşürebilecek açıklamalarda bulunmaktan özenle kaçınmış ve Moyzisch'in kitabına da karşı çıkmıştır. Lakin, sonunda mecburen gerek Moyzisch'in kitabına bir son not yazarak gerekse daha sonra kendi hatıralarında konuyu anlatarak dünyayı bilgilendirme yolunu seçmiştir.

Tüm çalışmaları en sonunda meyvesini vermiş ve 13 Nisan 1956 yılında Bavyera'da görülen yeni bir dava ile tamamen aklanmış ve normal bir vatandaşın tüm haklarına yeniden sahip olmuştur.³⁸⁹

Franz von Papen'in 1960 yılında Türkiye'yi ziyaret etmesine kadar olan süre içerisinde özellikle Papa ile son derece samimi ilişkileri dikkat çekmektedir. Papen, Türkiye Büyükelçiliği sırasında Roncalli vasıtasıyla tanıştığı ve daha sonra Papa John XXIII ile oldukça iyi ilişkiler kurmuş ve Vatikan'ı ziyaret etmiştir.

1960 Mayıs'ında ise Franz von Papen ve Isabella Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaretlerinin sebebi, 89. Yaşını kutlayacak olan Pertev Demirhan Paşa'nın davetine katılmaktır. Franz von Papen, tutukluluğu bittikten sonra Türkiye'deki dostlarıyla devamlı mektuplaşmıştı ve onları yeniden görecektiklerinin sevinciyle doluydu. Papen ve Isabella'nın yolculuğunun planlandığı gibi ve sorunsuz geçmesi için bir Boeing Jet'i ayarlanmıştı. Münih'ten kalkan uçak iki saat 15 dakikada İstanbul'a inmişti ki, bu Papen için bir mucizeydi.

³⁸⁹ ADAMS, a.g.e. ,s.463.

Papen, Pertev Paşa için Hilton'da bir doğumgünü partisi vermek istemiş, ancak Ordu'nun parti organizasyonu nedeniyle bundan vazgeçilmiştir.

Pertev Paşa onuruna verilen davette, ordunun her kademesinden davetliler ile Papen ve Pertev Paşa'nın tüm dostları katılmıştı. Davetten sonraki gün Papen, Roncalli ile yüzyüze görüşme imkanını buldu, St. George kilisesini ziyaret etti ve İnönü ile bağlantı kurdu. İlerleyen günlerde yapılacak olan darbe olasılığı konusunda bilgilendirilen Papen 2 gün içerisinde Almanya'ya geri dönmüştür.

1961 yılının Şubat ayında Franz von Papen'in eşi Martha von Papen hayatını kaybetmiştir.

Franz von Papen'in 1960 yılı sonrasında da İsmet İnönü, Kemal Tunçay ve Pertev Demirhan ile yazışmalarını sürdürdüğü Türk arşiv belgeleriyle sabittir.³⁹⁰ Franz von Papen, 1962 yılının Cumhuriyet Bayramı'nda Türkiye'ye gitmeyi çok arzu etmiştir.³⁹¹ Cumhuriyet Bayramı resmi geçitlerini yeniden izleyebilmeyi çok arzu eden Papen, davet edilmesi halinde gelebileceğini ifade etmiştir.³⁹² Pertev Demirhan, Franz von Papen'in Türkiye'ye davet edilebilmesi için çaba göstermiştir ve İnönü'yü Franz von Papen'in bu konudaki arzusu konusunda bilgilendirmiştir.³⁹³ Nitekim, Ekim ayının ortalarına doğru Franz von Papen İsmet İnönü tarafından özel olarak Ankara'ya davet edilmiştir. Cumhuriyet Bayramını ve kendi doğumgününü yine Ankara'da kutlamayı büyük bir arzuyla isteyen Franz von Papen bu daveti sevinçle kabul etmiştir. Davet günü önce İstanbul'a oradan da Ankara'ya İsabella ile birlikte uçan Papen, özel bir davet olması nedeniyle büyük bir ilgi beklemektedir. Lakin, Ankara'ya vardığında İsmet İnönü, Mevhibe İnönü, Türk Dışişleri Bakanı ve Papen'in çok samimi arkadaşı Feridun Erkin ve düzinelerce fotoğrafçı ile karşılaşan Papen oldukça

³⁹⁰ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , "İnönü'den Papen'e Mektup" , 030.01. , 126.816.3. , (27.03.1962) , **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , "Papen'den İnönü'ye Mektup" , 030.01. , 126.816.3. , (27.02.1962).

³⁹¹ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , "Franz von Papen'in Kemal Tunçay'a Mektubu" , 030.01. , 33.198.4. , (5.8.1962), ss.1-2.

³⁹² **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , "Von Papen tarafından Gn. Pertev Demirhan'a yazılmış mektuptan pasajlar" , 030.01. , 33.198.4. , s.3.

şaşırmıştır. İnönü'nün dinçliğinden ve temiz siyasetinden çok etkilenecek Türkiye'yi son kez terketmiştir.³⁹⁴

1964 yılında, Franz von Papen'in Alman Ordusu'nun eski bir subay olması dolayısıyla alması gereken emekli maaşı kendisine bağlanmıştır.³⁹⁵

Güncel siyasi konularda ve Nazi dönemi hakkında yazılar yazan, röportajlar veren Franz von Papen en son olarak Weimar Dönemi üzerinde çalışmaya başlamış ve sonunda ikinci kitabı olan “Vom Scheitern einer Demokratie” 1968 yılında yayınlanmıştır.

Franz von Papen 1969 yılının Nisan ayında hastalanmış, 2 Mayıs 1969 tarihinde ise Obersachbach'ta hayatını kaybetmiştir.

³⁹³ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , “Pertev Demirhan'ın İsmet İnönü'ye mektubu” , 030.01. , 33.198.4. , (9.7.1962) , ss.4-5.

³⁹⁴ ADAMS, **a.g.e.** , s.495.

³⁹⁵ ROLLFS S. J. , **a.g.e.** , s.441.

D – FRANZ VON PAPEN'İN ESERLERİ

Franz von Papen, yaşadığı dönem nedeniyle dünyadaki çok önemli gelişmelere şahit olmuş ya da bizzat bu gelişmelerin içerisinde yaşamış çok önemli bir şahsiyettir. Günümüz dünyasının bu günkü şeklini almasını sağlayan iki büyük dünya savaşında da görev yapmış olan Papen, bu günlerde yaşanan gelişmeleri, yapılan görüşmeleri, savaşları anlatabilecek kadar uzun yaşayabilmiş ve tecrübelerini insanlarla paylaşabilmiştir. Kendisine Nürnberg'te ve daha sonra Almanya'daki yerel mahkemelerde bir çok suçlama yöneltilmiştir. Hitler'in iktidara gelmesine katkıda bulunması ve daha sonra onun hizmetinde çalışmaya devam etmesi kendisine yöneltilen en ciddi suçlamalardır.

Franz von Papen, hukuki olarak aklandıktan sonra, yaşadıklarını anlatabilmek, yaptıklarını açıklayabilmek ve en önemlisi tarihçiler için dönemi anlatan birinci ağızdan bir kaynak bırakabilmek için öncelikle hatıralarını kaleme almıştır.

1952 yılında tamamladığı ve aynı yıl basılan "Wahrheit Eine Gasse" isimli "Çıkmaz yolun Hakikati" anlamını taşıyan anıları dünyada çok ses getirmiş ve İngilizce, Fransızca ve İspanyolca dillerine çevrilmiştir. Özellikle, Almanya'daki Weimar ve Nazi Dönemleri hakkında yapılmış olan bütün araştırmalarda Franz von Papen'in hatıralarına başvurulmuştur.

Franz von Papen, Hatıralarını yayınladıktan sonraki dönemde de kendisini halkın gözünde aklayabilmek için çok sayıda girişimde bulunmuş, araştırmacılara yardım etmiş ve makaleler yayınlamıştır.

Ölümünden bir yıl önce tamamladığı ve Almanya'da iktidarda olduğu yıllarını anlattığı "Vom Scheitern einer Demokratie. 1930-1933" isimli kitabı ise 1968 senesinde basılmıştır. Bu kitabı, ilk kitabına göre daha az tanınmakla birlikte, araştırmacılar için önemli bir kaynaktır.

SONUÇ

Franz von Papen'in Ankara'da, Almanya Büyükelçisi olarak görev yaptığı yıllar Almanya'nın, Türkiye'nin ve tüm dünyanın kaderinin belirlendiği, geleceğinin şekillendiği yıllar olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın müsebbibi Nazi Hükümeti'nin büyükelçisi sıfatıyla görev yaptığı Ankara'da çoğu zaman Almanya'dan almış olduğu direktiflere uygun olarak, Almanya için hareket eden Papen, birçok konuda Alman dış politika belirleyicileri ile çatışmıştır.

Franz von Papen'in Alman dış politikası paralelinde Alman propagandasını yönetmesi, Almanya'dan aktarılan kaynakları Alman propagandası için cömertçe dağıtması Franz von Papen'in savaş sonrası yıllarda Türkiye'de bile günah keçisi yapmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Turancılara yönelik Alman desteği, Franz von Papen'in şahsiyle özdeşleşmiştir. Dönemin bir çok ünlü turancısıyla ilişkisinin olması, Türk askeri erkanından turancılık fikrine yakın olanların zaten Papen'in yakın arkadaşları olması bu durumun başlıca sebepleridir. Turancılık fikirleri dönemin basınında da Almanya'nın Sovyetler Birliği taarruzunun başlamasıyla hız kazanmıştır. Lakin, bu akımın güçlenmesi Sovyet karşıtlığının yükselmesiyle paralel olarak değerlendirilmelidir.

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı başlatmış olduğu taarruz, Türkiye'de büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, Almanya'nın Türkiye'ye yönelik askeri bir harekette bulunmayacağı bir bakıma kesinleşmiştir. Ancak ikinci ve çok daha önemli nedeni ise, Türkiye'de uzunca bir süredir ve başarıyla uygulanmakta olan Sovyet aleyhtarı propagandadır. Sovyetler Birliği'nin Çarlık Rusya'sının devamı olduğu ve Boğazlara yönelik taleplerinin devam ettiği yönündeki propaganda faaliyetleri, Türkiye'de ciddi bir Sovyet karşıtı çoğunluğun oluşmasına kaynaklık etmiştir. Yine bu dönemde, Sovyetler Birliği sınırlarında yaşayan ve Türk etnik kökenli halkların varlığına dikkat çekilmiş ve Türkiye'de Turancı görüşlerin yayılması hız kazanmıştır. Ciddi bir propaganda hareketiyle toplumda yerleştirilmiş olan bu yeni bilinç, Sovyetler Birliği'ne yönelik Alman saldırısının büyük bir sevinçle karşılanmasına sebebiyet vermiştir.

Almanya'nın Moskova'ya doğru ilerleyişi, Sovyetler Birliği'nin dağılabilmesi ihtimalini doğurmuştur. Bu durum ise Türkiye'deki çeşitli kesimlerin Sovyetler Birliğindeki Türk halklarının geleceğiyle daha fazla ilgilenmesini sağlamıştır. Özellikle Kafkaslardaki Türk halklarına yönelik, kimi zaman hayali kimi zaman ise kurumsallaşmış politikaların üretilmesi yine bu sürecin bir sonucudur. Tüm bu gelişmelerde, Alman hükümetinin büyükelçisi olan Franz von Papen'in isminin birinci sırada zikredilmesi ise son derece doğaldır.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı boyunca resmi politikası konumunda olan ve Türkiye'nin hiçbir şekilde herhangi bir toprak talebinde bulunmadığı görüşü yanlıştır. Almanya'nın Türkiye'ye Yunan adalarından üçünü teklif etmesi gündeme gelmiş, İnönü ve Türk Hükümeti bu konuyu uzunca bir süre tartışmıştır. Nihayetinde, Almanya'nın söz konusu adaları kayıtsız şartsız teslim etmesi halinde adaların teslim alınabileceğine karar verilmiş, ancak bu durum gerçekleşmemiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye Cumhuriyeti'nin statükocu ve pasif bir dış politika izlediği yönünde eleştiriler her dönemde yapılmış ve İnönü, uyguladığı denge politikası dolayısıyla bir çok fırsatı kaçırmış olmakla sık sık suçlana gelmiştir. Lakin, gün ışığına çıkmış belgeler, durumun böyle olmadığını kanıtlamaktadır. Türkiye, stratejik öneme sahip adaları Almanya'dan teslim alabileceği kararına varmış, lakin Türkiye'nin bu tip bir hamleyi yapabilmesine olanak tanıyacak nitelikte koşullar oluşmamıştır.

Franz von Papen'in çoğu zaman Alman dış politikasına paralel olmakla birlikte, sergilemiş olduğu bireysel duruş Türkiye'nin savaş dışında kalabilmesinde fazlasıyla etkili olmuştur. Alman askeri gücünün ve gelişmiş savaş sistemlerinin ne boyutlara varabildiğini Türk hükümet çevrelerine tanıtabilme imkanını yakalamış olan Papen, Türkiye'nin olası bir Alman saldırısı karşısında hiçbir şansının olmadığı gerçeğinin algılanmasına katkı sağlamış ve Türkiye savaş boyunca askeri yetersizliklerini öne sürerek savaş dışında kalabilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin savaş dışı kalabilmesinde Franz von Papen'in sağlamış olduğu faydalar göz ardı edilmemelidir. Franz von Papen'in Türkiye'deki kişisel ilişkileri Franz von Papen'in Türk Politika belirleyicilerine ulaşabilmesindeki en önemli faktördü. Papen'in Birinci Dünya Savaşı sırasında başlatmış olduğu dostluklar 1940'lı yıllarda da kendisini göstermiştir. Franz von Papen ve Türk askeri erkanından gerek aktif görevlerine devam eden, gerekse emekli olan ancak Türk siyasetinin şekillendirilmesini etkileyebilecek nüfuza sahip bir grup asker arasındaki dostluk mertebesindeki ilişkiler, Türkiye'nin kaderini değiştirebilecek nitelikte olmuştur. Türkiye'nin savaş dışında kalabilmesini sağlayan askeri yoksunlukları ve bunların hangi derecelerde olduğunun Türk askeri ve siyasi yetkililerince kavranabilmesinde Franz von Papen'in eski bir subay olarak oynadığı rol son derece büyük olmuştur. Nitekim, savaşın her döneminde İnönü liderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti, askeri yetersizliklerini öne sürerek savaş dışında kalabilmeyi başarısını göstermiştir. Franz von Papen'in Türkiye'de büyükelçi sıfatıyla geçirdiği yıllar, Türkiye için bir şans olmuştur. Türkiye'nin savaş dışı konumunu koruyabilmesi Franz von Papen'in propaganda faaliyetleriyle desteklenmiştir. Hükümeti etkilemek yoluyla Türk basınını da yönlendirebilme imkanını yakalamış ender bir isimdir. Dönemin okur yazarlık, teknoloji gibi koşulları gözönünde bulundurulduğunda büyük bir kamuoyu yaratabilmesi mümkün olamamıştır ancak Türk aydın kesiminden, askeri erkandan, basın mensuplarından ve politikacılardan oluşan geniş bir kalabalığı etkilemeyi başarabilmiştir.

Almanya'nın askeri başarılarından, ilk zamanlarda sevinç duyan Franz von Papen, 1942 yılı başlarından itibaren Almanya'nın mağlûp olacağına kanaat getirmiş ve Alman Hükümeti'ni müttefiklerle müzakerelere oturması için ikna etmeye de gayret etmiştir. Lakin, Papen'in bu fikirleri Berlin'de oldukça sert karşılanmış, Papen'in özellikle Ribbentrop ve Hitler ile zaten çok iyi olmayan ilişkileri daha da bozulmuştur. Franz von Papen'in Almanya'nın barış masasına oturtulabilmesi için son derece önemli çalışmaları olmuştur. Alman dış politika belirleyicilerine yapmış olduğu telkinler, kendisini oldukça zor durumlarda bırakabilmiştir.

Çeşitli açılardan bakıldığında Franz von Papen, değişik şekillerde yorumlanabilir. Başarı ya da başarısızlıkları ise hangi taraftan baktığınız ile doğru orantılı olacaktır. Franz von Papen'in hayatıyla ilgili ve yaşadığı dönemlere ilişkin bir çok gerçek hala bir sır niteliği taşıyor olabilir. Birçok şey belki hiçbir zaman açığa çıkamayacak da olabilir. Büyük ölçüde netleştirilebilecek hadiseler dışında, kesin olarak belirtebileceğimiz tek husus Franz von Papen'in gerçek bir vatansever olduğu ve her adımını Almanya için attığıdır. Birçok Musevi'nin Nazi baskısından kaçırılmasına kariyerini ve belki hayatını da riske atarak yardım etmiş olması Nazi Hükümetine değil de sadece Almanya'ya hizmet ettiğinin çok açık bir kanıtıdır. Türkiye'nin ise Franz von Papen için özel bir yeri olduğu da rahatlıkla dile getirilebilir.

Yararlanılan Yayınlar

Kitaplar:

- Abdülhamit , Sultan. **Siyasi Hatıratım** , İstanbul ,1999.
- ADAMS, Henry M. And Robin K. . **Rebel Patriot A Biography of Franz von Papen**, Santa Barbara, 1987.
- ARAS, Tefik Rüştü. **Görüşlerim**, İstanbul, 1968.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya. **İkinci Adam 1938 –1950** , İstanbul, 1985.
- Bazna ,Elyesa. **Ankara Casusu Çiçero** , Çev: Feride Kurtulmuş, İstanbul, 2000.
- BLOOD-RYAN, H.W.. **Franz von Papen His Life and Times**, London, 1939.
- DAVIDSON, Eugene. **The Trial Of The Germans 1945-1946** , NewYork, 1966.
- BOLAYIR , Enver. **Talat Paşa’nın Hatıraları** , İstanbul, 1946 .
- DERİNGİL , Selim. **Denge Oyunu** , (3. Baskı) , İstanbul, 2003.
- DUTCH , Oswald. **The Errant Diplomat** , London, 1940.
- ERDEN, Ali Fuad. **İsmet İnönü**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999.

- GLASNECK, Johannes. **Türkiye’de Faşist Alman Propagandası** , Çeviren:Arif Gelen, Ankara , Birinci Baskı.
- GÖKALP, Ziya. **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul , 1970.
- Grolier International Americana Encyclopedia , 1.Cilt , İstanbul, 1993.
- HART , Liddell. **II. Dünya Savaşı Tarihi I** , Çev: Kerim Bağrıaçık , (4. Baskı) , İstanbul, 2002.
- HİTLER , Adolf. **Kavgam**, Çeviren:Akmet Çuhadır, İstanbul, 2003.
- İNÖNÜ, İsmet. **Defterler (1919 – 1973) 1. Cilt**, Hazırlayan: Ahmet Demirel, İstanbul, 2001.
- JAMES, Harold. **Alman Kimliği –1770’den bugüne -** , İstanbul, 1999.
- KARABEKİR , Kazım. **CHP Grup Tartışmaları – Ankara’da Savaş Rüzgarları – II. Dünya Savaşı** , (5.Baskı), İstanbul, 2000.
- KARAL , E. Ziya. **Osmanlı Tarihi** , Cilt:7 , Ankara , 1962.
- KENNEDY , Paul. **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri** , Ankara, 1991.
- KOCABAŞ, Süleyman. **Pancermenizm’in “Şark’a Doğru” Politikası Tarihte Türkler Ve Almanlar** , 1988.
- KOÇAK , Cemil. **Türk – Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler** , Ankara, 1999.

- ----- **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938 – 1945) Cilt 1** ,
İstanbul, 2003.
- ----- **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938 – 1945) Cilt 2** ,
İstanbul, 2003.
- KOEVES, Tibor. **Satan In Top Hat**, New York, 1941.
- KUSHNER, David. **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)**, İstanbul, 1979.
- MARDİN , Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895 – 1908** , İstanbul, 2003.
- MOYZISCH, L.C. . **Çiçero Operasyonu**, İstanbul, 2004.
- MUHTAR, Mahmud. **Maziye Bir Nazar Berlin Andlaşmasından Harb-i Umumi’ye Kadar Avrupa ve Türkiye – Almanya Münasebetleri** , İstanbul, 1999.
- OGAN , M. Raif. **Sultan II. Abdülhamid Ve Bugünkü Muarızları** , İstanbul : Alkaya Matbaası , 1956.
- ORTAYLI , İlber. **Osmanlı İmparatorluğu’da Alman Nüfuzu** , İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- ÖKE , Mim Kemal. **Vambery Belgelerle Bir Devletlerarası Casusun Yaşam Öyküsü** , İstanbul: Bilge Yayıncılık, 1985.
- PAKER, Esat Cemal. **Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları** , İstanbul, 2000.

- PAPEN, Franz von . **Der Wahrheit Eine Gasse**, Innsbruck, 1952.
- ----- . **Vom Scheitern Eine Demokratie.1930-1933**, Mainz, 1968.
- RATHMANN, Lothar. **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi** , İstanbul, 2001.
- ROBERTS, J.M. .**Yirminci Yüzyıl Tarihi**, Ankara: Dost Kitabevi, 2003.
- ROLFS S. J.,Richard W. .**The Sorcerer's Apprentice The Life of Franz von Papen** , Lanham, 1996.
- SANDER, Oral . **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, 9.Baskı , Ankara: İmge Kitabevi, 2001.
- ----- **Siyasi Tarih 1918-1914**, 8. Baskı , Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- SANDERS, Liman Von. **Türkiye'de 5 Yıl** , İstanbul:Burçak Yayınevi, 1968.
- SERTEL, Zekeriya. **Hatırladıklarım**, İstanbul, 1977.
- SHIRER, William L.. **Nazi İmparatorluğu 1 Doğuşu Yükselişi Çöküşü** ,Türkçesi:Rasih Güran, İstanbul, 2002.
- ----- **Nazi İmparatorluğu 2 Doğuşu Yükselişi Çöküşü** , İstanbul, 1992.
- STADDART , Dr. Philip. **Teşkilat-ı Mahsusa** , İstanbul, 1994.

- TEKİN, Emrullah. **Alman Gizli Operasyonları ve Türkler** , İstanbul, 2002.
- ----- **Gizli Ordular**, İstanbul, 1998.
- WEISBAND, Edward. **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, İstanbul, 2003.
- YERASİMOS , Stefanos. **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Cilt :2, İstanbul, 1977.
- YILMAZ , Ömer Faruk. **Belgelerle Osmanlı Tarihi** ,Cilt 4 , İstanbul, 2000.

Arşiv Belgeleri:

- **“Selection from Papers of Captain von Papen”** Falmouth, January 2&3, 1916 (London: HMSO,1916), No.23, p.12, National Archives, No. 701.6211/358.
- **Memorandum concerning Captain von Papen**, Lansing Rept. , p.14.
- Falmouth Papers, check #87, **\$700.00, January 18,1915, “for Horn.”**
- **Albertus dictus Papa et Hermanus filius ejus, Sälzer zu Werl (“Albert by name Papa, and his son Hermann, the Salters of Werl”), “Papen Stammtafel,”** published in **Gothaischen Genealogischen Taschenbuch** (Marburg: Deutsches Adelsarchiv,1933).
- **Sultan Abdülhamid Han’ın İkinci Meşrutiyet’in ilanı hakkındaki nutku** , BOA , YEE , 23 , 314 , 12 , 71 – IIIa
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Hariciye Vekaleti VI nci Daire Umum Müdürlüğü, 030.10 , 231.537.11 , (10.08.1938).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Dahiliye Vekaleti , 030.10. , 231.558.15. , No:10620 , (8.3.1938).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , “Berlin Büyükelçiliğinin 10 Mart 1939 Tarihli ve 330/114 Sayılı Tahriratı Sureti” , 030.10. , 231.559.15.
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Hariciye Vekaleti, 030.10. , 231.559.15. , (27.3.1939).

- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü , 030.10. , 231.559.15. ,6/1455 , (27.3.1939).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Hariciye Vekaleti, 030.10. , 231.559.6. , 18316/439 , (26.08.1938).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Hariciye Vekaleti, 030.10. , 231.559.6. , No: 6254 , (5.9.1938).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, “Hariciye Vekaletinin 6/4/1939 tarih ve 35028/136 numaralı yazısı sureti” , 030.10 , 231.559.17.
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Dahiliye Vekaleti , 030.10. , 231.560.6. , (19.6.1939).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Dahiliye Vekaleti, 030.10. , 231.560.12. , (21.7.1939).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Başvekalet, 030.10 , 231.559.17.
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Ticaret Vekaleti , 030.10. , 231.560.14. , (26 Haziran 1939).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, “Ankara Vilayetinden Alınan 2/9/939 tarihli ve 19382 sayılı yazısına ilişik Almanca mektubun sureti” , 030.10 , 231.560.21.
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Dahiliye Vekaleti , 030.10 , 231.560.21., (6.9.1939).

- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Dahiliye Vekaleti, 030.10. , 231.939.11. , (6.7.1939)
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Dahiliye Vekaleti , 030.10. , 232.561.10. , No:1765.
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Nafia Vekaleti, “Türkiye ile Almanya arasında yapılan ticaret anlaşması H.” , 030.10. , 232.561.26. , 3319/15051, (13.12.1940).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Münakalat Vekaleti , 030.10. , 232.561.20. , (25.10.1940).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Ticaret Vekaleti , 030.10. , 232.561.23, (6.11.1940).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , “Almanya’nın Umumi Durumu Hakkında Rapor” , 030.10. , 232.563.19. , (5.6.1944).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , “Şükrü Saraçoğlu’nun İsmet İnönü’ye 25.9.1943 tarihli Mektubu” , 030.01. , 40.240.13 , No:394 , (25.9.1943).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , “İsmet İnönü’nün Şükrü Saraçoğlu’na 26.9.1943 tarihli Mektubu” , 030.01. , 40.240.19, (26.9.1943).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , T.C. Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü , “17 Aralık 1940 Tarihli Türk – Alman Karşılıklı Notaları” , 420/19, (17.12.1940).

- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , T.C. Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü , “17 Aralık 1940 Tarihli Türk – Alman Karşılıklı Notalarına Ek olarak Sunulmuş Liste I” , 420/19 , (17.12.1940).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , T.C. Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü , “17 Aralık 1940 Tarihli Türk – Alman Karşılıklı Notalarına Ek olarak Sunulmuş Liste II “, 420/19 , (17.12.1940).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Hariciye Vekaleti , 87411/664 , 420/19 , (25.12.1940).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , T.C. Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü , 87411/664, 420/19 , (3.1.1941).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , T.C. Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü , 030.18.01.02. , 94.12.13, 2/15298, (1.3.1941).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 030.18.01.02. , 95.59.13. , 2/16168 , (10.7.1941).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Hariciye Vekaleti , 87520/670 , 420/19 , (26.12.1940).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , T.C. Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü , 87520/670, 420/19 , (17.1.1941).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Hariciye Vekaleti , 761/26 , 420/19, (21.1.1941).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Maliye Vekaleti, 54266/2130, 420/19 , (18.2.1941)

- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , T.C. Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü , 54266/2130, 420/19, ,(1.3.1941).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Ticaret Vekaleti, 030.10. , 232.562.2 , 5/10755.
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , Başvekalet Kararlar Dairesi Müdürlüğü, 030.18.01.02. , 95.60.14. , (10.7.1941).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , “Almanya’nın Umumi Durumu Hakkında Rapor” , 030.10. , 232.563.19. , (5.6.1944).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , “İnönü’den Papen’e Mektup” , 030.01. , 126.816.3. , (27.03.1962).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , “Papen’den İnönü’ye Mektup”, 030.01. , 126.816.3. , (27.02.1962).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , “Franz von Papen’in Kemal Tunçay’a Mektubu” , 030.01. , 33.198.4. , (5.8.1962).
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , “Von Papen tarafından Gn. Pertev Demirhan’a yazılmış mektuptan pasajlar” , 030.01. , 33.198.4.
- **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** , “Pertev Demirhan’ın İsmet İnönü’ye mektubu” , 030.01. , 33.198.4. , (9.7.1962).
- **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band VI , Nr. 315, (3.5.1939) , 1625/388.

- **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band VI , Nr. 317 , (3.5.1939) , 1625/388
- **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band VI , Nr.413, (20.5.1939) , 96/107
- **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band IX , Nr.424 , (14.6.1940) , 265/172
- **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band XI, Nr.254, (30.10.1940), 265/172
- **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band XII.2, Nr.303 , (10.4.1941) , 265/172
- **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band XII.2, Nr.514, (13.5.1941) , 2361/488
- **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band XII.2, Nr.538.(19.5.1941) , 265/172
- **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Vol. XII. , Nr:565 , (29.5.1941),265/172

- **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Vol. XII. , Nr:566 , (29.5.1941), 265/172
- **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band XII.2, Nr.363,(13.6.1941),265/172
- **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Nr. 435 , (24.5.1939) , 2950/576
- **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Nr. 454 , (30.5.1939) , 7996/E 575
- **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts** , Serie D , Band VII , Nr. 495 , (8.6.1939) , 1625/384
- **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts** , Serie D , Band VII , Nr.247 , (24.8.1939) , 96/107.
- **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band VII , Nr.406 , (28.08.1939) , 8342/ E590.
- **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie D , Band VIII , Nr.512, (6.1.1940) , 4531/E 144.
- **Akten Zur Deutschen Auswaertigen Politik 1918 – 1945**, Aus dem Archiv Auswaertigen Amts , Serie E , Band I , Nr.280, (24.2.1942) , 61/40,

- SSCB Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışışleri Dairesi Belgeleri, **“Papen’den Dışışleri Bakanlığına”**, No: A 3018 –41 , Gizli , Nr.10 , (5.8.1941).
- SSCB Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışışleri Dairesi Belgeleri, **“Weiszaeker’den Ribbentrop’a”**, No:494 , Gizli,Nr:11, (7.3.1942).
- SSCB Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışışleri Dairesi Belgeleri, **“Hentig’den Hüseyin Emir Erkilet’e Mektup”** , Nr:13 , (17.11.1941).
- SSCB Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışışleri Dairesi Belgeleri, **“Hentig’den Erdmansdorf ve Wehrmann’a”** , Nr.14 , (24.11.1941).
- SSCB Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışışleri Dairesi Belgeleri, **“Erkilet’ten Hentig’e”** , Nr.15 , (27.11.1941).
- SSCB Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışışleri Dairesi Belgeleri, **“Papen’den Dışışleri Bakanlığına”**, Sayı B6 – 42 Gizli,Nr:16, (5.1.1942).
- SSCB Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışışleri Dairesi Belgeleri, **“Papen’den Dışışleri Bakanlığına”**, No:355 , VII Siyasi Kısma 307 Gizli, Nr.19, (7.3.1942).
- SSCB Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışışleri Dairesi Belgeleri, **“Papen’den Dışışleri Bakanlığına”**, No:363 , VII Siyasi Kısma 308 Gizli, Nr.20, (9.3.1942).
- SSCB Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışışleri Dairesi Belgeleri, **“Papen’den Dışışleri Bakanlığı’na”** , No: A2632 – 42 , Nr.22 , (24.11.1941).

- SSCB Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışışleri Dairesi Belgeleri, **“Hentig’in Garoun’la Yaptığı Görüşmenin Özeti”** , Gizli , Nr.23 , (1.6.1942).
- SSCB Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışışleri Dairesi Belgeleri, **“Papen’den Menemencioğlu’na”**, Gizli,Nr:24 , (12.7.1942).
- SSCB Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışışleri Dairesi Belgeleri, **“Papen’den Dışışleri Bakanlığına”**, Sayı 74 Gizli,Nr:26 , (26.8.1942).
- SSCB Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışışleri Dairesi Belgeleri, **“Papen’den Dışışleri Bakanlığına”**, Sayı A 524-42 Gizli,Nr:27 , (27.8.1942).
- SSCB Dışışleri Bakanlığı Arşivi, Alman Dışışleri Dairesi Belgeleri, **“Papen’den Dışışleri Bakanlığına”**, Sayı 1205 Gizli,Nr:28 , (28.8.1942).
- **SSCB Dışışleri Bakanlığı Arşivi**, Alman Dışışleri Dairesi Belgeleri, **“Ribbentrop’tan Papen’e”** , No:1526 Gizli , Nr:34 , (5.12.1942).
- **Treaty of Mutual Assistance between His Majesty in Respect of the United Kingdom , The President of the French Republic and the President of the Turkish Republic** , Ankara (October 19,1939)Cmd6165(trety Series No:4 , House of Commons Sessional papers, Vol.XII(1950)
- **FO 371/R 5378/55/44**
- **FO 371/R6872/661/67**

Makaleler:

- CAN, B. Bülent. "Almanya'nın Türkiye'de Koloni Kurma Planları" , **Toplumsal Tarih Dergisi** , Cilt II , Sayı.8 .(Ağustos 1994),50- 54.
- KESKİN, Mesut - CAN, B. Bülent. "Almanya'nın Türkiye'de Koloni Kurma Planları – II" , **Toplumsal Tarih Dergisi** , Cilt II , Sayı 11. (Kasım 1994) ,18-25.
- ÖNSOY, Rifat . "19. Asrın İkinci Yarısından Alman İmparatorluğunun Kuruluşuna Kadar Bavyera'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ticareti" , **VIII.TTK Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt II , Sayı 8 .(Ekim 1976), 1423-1425.
- ÖZYÜKSEL ,Murat . " Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri " , **Türk Dış Politikasının Analizi** , Derleyen: Faruk Sönmezoğlu , İstanbul: Der Yayınları , 2001,5-32.
- PINAR, İlhan. "Kayzer II. Wilhelm'in Doğu Gezisi Bağlamında Alman İmparatorluğu'nun Osmanlı'ya Yönelimi Üzerine" , **Tarih ve Toplum Dergisi** , Sayı:120. (Aralık 1993),38-41 .
- YILDIRIM , İsmail. "Osmanlı Demiryolu Politikası ve Sonuçları" , **Türk Dünyası Araştırmaları** , Sayı: 118. (Şubat 1999),49-53.

Sürelî Yayınlar:

- **Tan**, (25.2.1942).
- **Ulus**, (25.2.1942).
- **Ulus** , (6.3.1942).

E – Kaynaklar:

"Mit'in Tarihçesi" , (http://www.mit.gov.tr/tarihce/ikinci_bolum_E2_1.html) , (14.04.2006).